

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

САМАРҚАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС ИНСТИТУТИ

И.С.Тухлиев

«ТУРИЗМ АСОСЛАРИ»

фанидан ўқув қўлланма

Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти Ўқув – услубий кенгашининг
2007 йил 19–сентябрь № 2 – сон мажлисида кўриб чиқилди
ва нашр этишга тавсия қилинди

Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти Илмий Кенгашининг
2008 йил 31– январь № 7- сон мажлисида кўриб чиқилди
ва нашр этишга тавсия қилинди.

САМАРҚАНД – 2008

УДК 338.48(075.8)

Тухлиев И.С.

Туризм асослари: Ўқув қўлланма – С.: СамИСИ, 2008- 226 б.

Ўқув қўлланмада туризмга оид фанларни ўқитишда ва амалиётда зарур бўлган тушунча ва атамалар ҳамда туризмнинг иқтисодий, сиёсий, маънавий ва ижтимоий аҳамияти ёритиб берилган. Шунингдек ўқув қўлланмада туризм хизматларининг таснифланиши, туризм индустрияси ва ресурслари, туризм хизматлари ва маҳсулотлари ҳамда Ўзбекистонда туризм тўғрисидаги Давлат сиёсати, халқаро туризмнинг ривожланиши ва туризм соҳасини режалаштириш каби мураккаб мавзулар равоқ тилда ифодаланган.

Ўқув қўлланма Институт ўқув-услугий кенгашда тасдиқланган бўлиб, олий ўқув юртларининг иқтисод, туризм маркетинги, менежменти ва сервис соҳаси йуналишларида тахсил олаётган талабаларга ва магистр, аспирантларга мўлжалланган. Ундан туризм касб-ҳунар коллежлари ўқитувчилари ва туризм соҳасида фаолият курсатаётган мутахассислар ҳам фойдаланиши мумкин.

Тақризчилар: и.ф.д., профессор М.Қ. Пардаев
и.ф.н., доцент О.Х.Ҳамидов

Компьютерда саҳифаловчи Абдуназарова Наргиза

© Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти, 2008 йил.

КИРИШ

Бутун жахон туризм ташкилотининг башоратига қараганда, 2010 йилда халқаро саёҳатлар иштирокчиларининг сони 1 млрд кишидан ошиб кетади, туризм соҳасидан олинадиган даромадларнинг умумий ҳажми эса 1550 млрд. АҚШ доллариға етиши мумкин.

Шуларни ҳисобга олиб туризм соҳаси мамлакатлар ва минтақалар иқтисодиётини ривожлантириш учун муҳим аҳамият касб этишини ва у йигирма биринчи аср жаҳон хўжалигининг устувор тармоқларидан бири эканлигини алоҳида такидлаш лозим.

Ўзбекистон замонавий туризм индустриясини ривожлантириш учун барча зарур манбаларга эга. Буюк Ипак йўли устида жойлашган Ватанимиз қулай табиий-иқлим шароитларига бой тарихий, маданий меросга ва айна пайтда ҳам ички, ҳам халқаро туризмни ривожлантириш учун юқори салоҳиятга эга.

Замонавий туристлик ташкилот ва корхоналар бугунги кунда янги ахборот тизимлари, компьютер технологияларидан фойдаланувчи техника билан таъминланган юқори технологияли ишлаб чиқаришга эга. Мижоз сифатли хизматларни олиши зарур- бу давр талаби бўлиб қолмоқда Ушбу муаммони амалга оширишда мутахассис кадрлар ҳал қилувчи рол ўйнайди.

Ҳозирги даврда мамлакатни иқтисодий модернизациялаш босқичида туризм ва меҳмондўстлик индустрияси соҳасидаги ечимини кўтиб турган масалалар қаторида, туризм индустрияси меҳнат бозорида ишловчи ходимларга қўйиладиган малакавий талабларга жавоб бера оладиган кадрларни тайёрлаш долзарб масала бўлиб турибди.

Шуларни ҳисобга олиб, Ўзбекистон Республикаси Президентининг Вазирлар Маҳкамаси томонидан «Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институтини ташкил этиш тўғрисида» ги қарорига асосан Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институтида устувор йўналишлар бўйича юқори малакали мутахассислар тайёрлаш белгиланди. Ҳозирги пайтда ушбу ўқув даргоҳида «Туризм маркетинги», «Туризм менежменти», «Туризмда операторлик хизматини ташкиллаштириш», «Сервис» (туризм ва меҳмонхона хўжалиги), таълим йўналишлари бўйича кадрлар тайёрланмоқда. Бундан ташқари Тошкент Давлат иқтисодиёт университетининг халқаро туризм факультети ва қатор туризм касб-хунар коллежлари бу ишга уз ҳиссаларини қўшиб келмоқдалар.

Бу ўқув масканларнинг намунавий ўқув режаларига мувофиқ умумкасбий фанлар блокидан ташқари, ихтисослик фанлар блокада ўқитиладиган фанлар қаторида турган « Туризм асослари» фани ҳам аҳамияти жиҳатидан ихтисослик фанларининг алифбоси бўлиб ҳисобланади.

Ушбу курснинг янгилигини назарда тутиб ва ҳозирда давлат тилида дарслик ва ўқув қўлланмаларнинг етишмаслигини ҳисобга олган ҳолда, муаллиф тамонидан тайёрланган ушбу ўқув қўлланма туризм асосларини ўқитишда олий ўқув юртлири талабаларига ва туризм коллежларига ёрдам беради деган фикрдамиз.

1. «ТУРИЗМ АСОСЛАРИ» КУРСИНИНГ МАҚСАД ВА ВАЗИФАЛАРИ

Режа:

1.1.«Туризм асослари» курсининг мақсад ва вазифалари.

1.2.Ўзбекистонда туризмнинг моҳияти.

1.3.Курснинг бошқа билимлар тизимида тутган ўрни.

1.1. «Туризм асослари» курсининг мақсад ва вазифалари

Ўзбекистон мустақилликка эришгач, бозор иқтисодиётига асосланган жамият куришни ўзининг асосий мақсади қилиб белгилаб олди. Бу ишда туризм соҳаси ҳам етакчи тармоқлардан бири ҳисобланади. Туризм нафақат ўтмишни ўрганиш, ўзга халқлар ва элатлар билан танишиш, уларнинг маданий ёдгорликларидан бахраманд бўлиш, шунингдек, у катта бизнес ҳамдир. Мазкур фаолиятни йулга қўйиш эса мутахассисларга боғлиқ. Бунинг учун малакали кадрларни тайёрлаш ҳозирги муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Тошкент Давлат Иқтисодиёт Университетининг Халқаро туризм факультети ва Самарканд иқтисодиёт ва сервис институти, қолаверса, қатор Туризм касб-хунар коллежлари бу ишга уз ҳиссаларини қўшиб келмоқдалар. Бу ўқув масканларида қатор фанлар, жумладан, мутахассислик фанлари ҳам бўлиб, уларда касб илмига таълуқли муаммолар уз ечимини топади. Шундай фанлар ичида «Туризм асослари» ҳам уз ўрнига эга. У янги ўқув курсларидан бири бўлиб, Тошкент Давлат Иқтисодиёт Университетининг Халқаро туризм факультетида 2002-2003 ўқув йилидан эътиборан таълим бериб келинмоқда.

Тажрибалар шуни курсатадики, туризм тарихи, унинг асосий йуналишлари, турлари, категориялари, туристлик хизматлар, умуман туризм илми билан боғлиқ барча масалалар ҳақида билим бериш, туризмга оид тушунча ва атамаларнинг ҳар бирини таснифлаш муҳим аҳамиятга эга бўлиб, бу алоҳида предмет даражасидаги масала ҳисобланади. Шуларни эътиборга олган ҳолда, туризмга оид барча мутахассислик фанларининг алифбоси сифатида мазкур курс ташкил этилди «Туризм асослари» фани айнан шундай предмет ҳисобланиб, уни мукамал эгалламай туриб, мутахассисликка оид бошқа курсларни ўзлаштириб олиш жуда қийин кечади.

«Туризм асослари» курсининг мақсадлари қўйидагилардан иборат:

- туризмнинг асл моҳиятини очиб бериш;
- туризмнинг тараққиёт йули, тажрибаси, ҳозирги кундаги муаммоларини аниқлаб олиш;
- туризмнинг иқтисодий, сиёсий, маънавий ва ижтимоий аҳамиятини ёритиб бериш;
- соҳага оид тушунча ва атамаларни таърифлаш;
- Ўзбекистон ва жаҳон туризм бизнесининг илдизларини ўрганиш.

«Туризм асослари» курсининг вазифалари қўйидагилардан иборат:

- туризм ва турист тушунчаларини таърифлаш, уларнинг илк кўринишлари, тараққиёти, шаклланиши ҳақида илмий ва далилий манбаалар келтириш;

- Ўзбекистон Республикасининг туризм тўғрисидаги Давлат сиёсати ҳақида (меъёрий ҳужжатлар асосида) маълумот бериш;
- жаҳон туризм тажрибасининг илгор намуналари билан таништириш;
- туризм ва туристнинг мақсадларини аниқлаб олиш;
- туризмнинг ташкилий тузилиши ва асосий категорияларини билиб олиш;
- туристлик индустрия ва унга бўлган талабларни ўрганиш;
- туризм инфратузилмаси ҳақида маълумот олиш;
- туризм турлари ва унинг асосий кўринишларини белгилаб олиш;
- туристлик ресурсларни тушунтириб бериш;
- туристлик товарлар ва маҳсулотлар ҳақидаги билимларни эгаллаш;
- туристлик хизматлар ва маҳсулотларни такомиллаштириш сирларини очиб бериш;
- туризм маршрутлари, махсус маршрутлар ҳақидаги билимларни эгаллаш;
- туризмда лицензия, суғурта ва молиявий масалалар ҳақида фикрлашиш.

Мазкур курсни пухта эгаллаш учун эса талабалар биринчи навбатда Ўзбекистон ва жаҳон тарихи, уларнинг табиий-иклимий ресурслари, археологик ва меъморий ёдгорликлари, музей ва маданий меросни, айниқса, иқтисодиёт фанларининг маркетинг, менежмент, сервис, бухгалтерия, солиқ, бож йўналишлари ҳақида маълум билимларга эга бўлишлари лозим.

Мазкур курс «Туризмни режалаштириш», «Халқаро туризм», «Туристлик маршрутларни ташкил этиш», «Туризм иқтисодиёти», «Экскурсияларни ташкил этиш» каби фанлар билан узвий алоқада ҳисобланади.

Курсни узлаштириш жараёнида - уқитишда туристлик экскурсия, экспедиция ва махсус турлар ташкил этиш; туризм бозори (Халқаро Тошкент туризм ярмаркаси)да иштирок этиш; меҳмонхоналар фаолияти, туристлик фирмалар иши, ресторан хизматини амалий тарзда намойиш этиш; экологик, тарихий-маданий ёдгорликларни намойиш этувчи видео кассета, буклет, тарихий ҳариталар ишлаб чиқиш; интернет алоқа тизимидан турли маълумотлар олиш муҳим аҳамиятга эга.

«Туризм асослари» курси «Туризм менежменти» ва «Туризм маркетинги» «Сервис (туризм ва меҳмонхона хўжалиги)» йўналишлари 2- ва 3- босқич бакалаврлари учун мулжалланган. Ўқув машгулотлари 1- ва 2- семестрларда олиб борилади. Унда хорижий давлатлар ва республикамизда нашр этилган туризм соҳасига оид илмий, ўқув, услубий кулланмалардан ҳамда журнал ва газеталардаги мақолалардан, туристлик фирмаларнинг намунавий маршрутлари, буклетлар ва йул курсаткичлардан фойдаланиш тавсия этилади.

1.2. Ўзбекистонда туризмнинг моҳияти

Туризм соҳасининг умумий ривожланиши, рақобатбардош туристлик маҳсулот яратилишини қўллаб-қувватлаш мақсадида тармоқдаги зарурий ислохотлар изчиллик билан амалга ошириб борилмоқда.

Ўзбекистон туризм соҳасидаги ислохотларнинг **биринчи босқичида** тармоқда янги бошқарув тизимини шакллантириш, туристлик бизнесни юритишга ёрдамлашадиган кўшимча бизнес турларини яратиш, соҳага хизмат қиладиган банк, аудит, маслаҳат хизматларини ташкил этиш, вилоятларда туризм тармоғининг минтақавий бўлинмаларини тузиш, халқаро миқёсда туризм маҳсулотини реклама қилиш, хусусийлаштирилган туристлик корхоналарни лицензиялаштириш каби масалаларга алоҳида эътибор берилди. 1994 йилда ишлаб чиқилган «Туристлик корхоналарни хусусийлаштириш ва давлат тасарруфидан чиқариш дастури» чуқур тизимли - институционал ўзгаришларни амалга оширишда жуда катта аҳамият касб этди. 1994—1995 йиллар мобайнида «Ўзбектуризм» Миллий компаниясининг 87,8% туристлик объектлари хусусийлаштирилди ва давлат тасарруфидан чиқарилди. Натижада туризм соҳасида олинаётган даромадларнинг кескин ўсишига эришилди: 1993 йилда 11,3 миллион сум миқдорида даромад олинди, бундан 2,1 миллион сум фойда кўрилган бўлса, 1994 йилда 221,3 миллион сум даромад олинган ва бундан 110,6 миллион сум фойда олинган.

Кирилган ўзгаришлар туризмни қабул қилиш шаклини жадаллик билан ривожлантирди. 1993 йилдан 1995 йилгача туристларни қабул қилиш Республикада 4.61 мингдан 499,3 минггача усди (шу жумладан чет эл фуқароларини қабул қилиш 43 мингдан 92 минггача кўпайди). Туризмдан тушган чет эл валютаси миқдори 34,4 млн. АҚШ долларидан 101,2 млн. АҚШ долларигача кўпайди. 1995 йилда жами тушган даромаднинг туризм соҳасидаги улуши мамлакатимиз ялпи ички маҳсулотига 9% ни ташкил этди, тушган валюта эса 67%ни ташкил қилди.

1995 йилда Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Буюк Ипак йулини қайта тиклаш ва халқаро туризмни ривожлантириш» тўғрисидаги Фармони асосида Буюк Ипак йули туристлик маҳсулотини тиклаш стратегик ҳарактерга эга бўлди ва бунинг билан Ўзбекистон туризми соҳасидаги ислохотларнинг **иккинчи босқичи** бошланди. Натижада Буюк Ипак йулидаги шаҳарлар ва туристлик манзиллар руйхатга олинди, ал-Бухорий, Баҳоуддин Нақшбанд, Абдуқолик Ғиждувоний, ал-Фарғоний каби алломаларимизнинг мақбаралари таъмирланди ва зиёратгоҳ мажмуаларга айлантирилди, мунтазам равишда халқаро туристлик ярмарка ташкил этила бошланди, меҳмонхоналардаги халқаро талабларга жавоб берувчи ўринлар сони 4,8 баробарга орттирилди, Тошкент-Ўш автомобил магистрали такомиллаштирилди.

Туризм соҳасидаги ислохотларнинг **учинчи босқичида**, яъни, 1999 йил 15 апрелда Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2005 йилгача бўлган даврда Ўзбекистон туризмни ривожлантириш давлат дастури тўғрисида»ги Фармони эълон қилинди. Бунинг асосида туризм соҳасидаги бозор муносабатлари узил-кесил йўлга қўйилди ҳамда дунё бозори бўйича рақобатбардош туристлик маҳсулот яратила бошланди, туризм тизимини бошқаришнинг марказлаштирилишига чек қўйилди. Кўпчилик туристлик объектлар ўзларини ўзлари бошқара бошлашди, бозорда рақобатлаша олмайдиган корхоналар ёпилиб, самарали ишловчи янги корхоналарга ўрин

очиб бера бошлади. 2004 йилнинг охирига келиб, меҳмонхоналардаги халқаро талабларга жавоб берувчи ўринлар сони 1995 йилдагига қараганда 7,4 баравар ортди. Тошкент, Самарқанд, Бухоро, Хива шаҳарларида янги замонавий меҳмонхоналар қурилди, эскилари капитал таъмирдан чиқарилди, Чимён бағрида дам олиш- соғломлаштириш оромгоҳлари ишга туширилди.

«Ўзбектуризм» Миллий компаниясида 1996 — 2004 йилларда қўлга киритилган молиявий натижалар

жадвал 1

Йиллар	1996 й.	1997 й.	1998 й.	1999 й.	2000 й.	2001 й.	2002 й.	2003 й.	2004 й.
Даромад млн. сум	1 1776,0	3657,1	4699,6	4146,6	6882,4	10118,9	15662,8	17528,14	17549,8
Соф фойда, млн. сум	399,1	544,45	382,3	517,7	442,9	1111,9	514,9	150,6	580,4

Манба: «Ўзбектуризм» Миллий компанияси

Жадвалдан кўришиб турибдики, Республикамизда «Ўзбектуризм» Миллий Компаниясига ҳисобот топширувчи туристлик корхоналар томонидан қўлга киритилаётган даромадлар миқдори йил сайин ўсиб келаяпти. Фақатгина, 1999 йил августдаги Ўзун — Сариосиё воқеалари таъсирида олдинги йилга нисбатан 11,7% камроқ даромад олинган. Ушбу йилда қўлга киритилган асосий натижаларга август ойигача эришилган эди. Ўлкамизда туристларга хизмат кўрсатилиши апрел-май ойларида ҳамда сентябр - октябр ойларида авжига чиқишини инобатга оладиган бўлсак, қанчалик миқдордаги йўқотишларга дуч келинганини англаш мумкин бўлади.

2000 йилдан бошлаб, Республикамиз туризми юқори суръатлар билан ривожлана бошлади. Туризмдан олинаётган даромадлар йилига 50 ва ундан ортиқ фоизларда ўсди. 2001 йил охирида Афғонистондаги толибонларга қарши ҳаракатларининг бошланиши ўлкамизга келаётган туристлар оқимини икки йил давомида анча камайтириб юборганидан сўнг, 2003 йилнинг 2-ярмига келиб ўлкамиз туризми яна ўзини ўнглаб олди. Шарқий Осиёда ўтган йилларда тарқалган одатдан ташқари пневмония (Сарс) ва Парранда гриппи каби касалликлар Ўзбекистон туризмига 2001 йил 11 сентябри воқеаларидек кучли таъсир кўрсата олмади.

Ҳозирда туризм соҳасидаги ислохотларнинг **тўртинчи босқичи** бошланган бўлиб, унда хусусий туристлик ташкилотлар ассоциациясига ва ташкил этиладиган бошқа туристлик ассоциацияларга (масалан, Гид—таржимонлар ассоциацияси, Меҳмонхона эгалари ассоциацияси, Транспортчилар ассоциацияси) «Ўзбектуризм» Миллий компаниясининг бир қатор ваколатларини утказиш устида изланишлар олиб борилмоқда Бу ўлкамиз туризм бозорида фаолият юритувчи корхоналаримизнинг янада тезроқ суръатларда ривожланишларига тўртки бериши кутилмоқда.

«Ўзбектуризм» МК экспертларининг башорати бўйича Ўзбекистонда 2010 йилгача жами 1007 меҳмонга мулжаланган 56 та меҳмонхона қурилади. Ички

ва ташқи туризмнинг ривожланиши 626 мингдан 2010 йилда 2.2 млн.га етади, яни 3.5 мартага ошади. Бизга келувчи туризмнинг ҳажми 1.0 млн. кишига етади. Туризм фаолиятдан олинadиган фойда 9 мартага ошиши, шундан хизматлар экспорти 4.3 мартага кўпайиши кутилмоқда. Шулар эвазига республикамизда 1000 ортиқ янги ишчи жойлари ташкил қилинади ва 2000 зиёд ушбу соҳа мутахасислари тайёрланади, шулардан 45 % олий маълумотли бўлади

1.3. Курснинг бошқа билимлар тизимида тутган ўрни

Туризм инсон ҳаёти ва фаолиятининг кўп соҳаларини камраб олади. Шунинг учун туризмни ўрганиш психология, антропология, социология, иқтисодиёт, география, информатика, ҳуқуқ ва тўлимни ўрганиш билан узвий боғлиқ. Туристлик ресурслар ер шарининг деярли барча бурчакларида, қитъаларида ва мамлакатларида мавжуд. Туризм йўналиши ва турини эркин танлаш шароитида туризм ташкилотчилари туристлик оқимларни билиши, истикболлаши ва хатто уларни бошқариши керак.

Психология

Саёҳат қилиш учун турист қайси маршрутни танлайди, ушбу мавсумда қайси мамлакат афзалликка эга бўлади, туризмнинг қайси турлари энг машхур бўлади? Туристлик бозорда нимани таклиф қилиш фойдали, уз туристлик маҳсулотини ҳаракатини қаерга йўналтириш керак? Мижоз хоҳишларини энг яхши кондирувчи тўрни қандай қилиб тузиш керак? Бу саволларнинг кўпчилигига инсон психологияси, унинг ҳаракатлари ва қарор қабул қилиш мотивацияси (сабаблари) асосларини урганмасдан жавоб бериш мумкин эмас. Мижоз хоҳиши мотивациясини урганмасдан ва тушунмасдан туриб, тўрни тўғри тузиш ва уни бозорда истеъмолчига таклиф қилиш, асосийси мижоз хоҳишини туристлик таъсурот ва эмоцияларнинг ижобий гаммасини таъминлаб кондириши мумкин эмас. Кичкинагина узилиш ҳам пухта тайёрланган ва таҳлил қилинган саёҳатдаги ижобий таъсуротни йўқотишга етарли бўлади.

Инсоннинг турли ҳолатларда узини тутиш моделини, қарор қабул қилиш сабабларини, дам олиш турини танлаш, асосий ва турдош мақсадлари, саехат йўналишлари, ҳамкорлар ва туристлик фирмани танлашни яхшилаб ўрганиш керак. Саёҳатни амалга ошириш сабаблари турлича бўлиб, у турист еши, интеллект даражаси, молиявий ҳолати, жамиятнинг у ёки бу ҳолатига тегишлилиги ва кўпгина бошқа омилларга боғлиқ. Турист бўлишга турли сабаблар таъсир қилади: дам олиш, буш вақт, дунекарашни кенгайтириш, нотаниш нарсаларни билиш, кунгил очиш, диний, даволаниш, қариндошлар ва дустларни куриш ва бошқа мақсадлар. Ушбу соҳадаги кенг камровли билимлар билан шугулланувчи фан психография дейилади ва унинг услублари туризм маркетингида ҳам кулланилади.

Саёҳатни танлашда сабабларнинг ўзгариши истеъмолчи бозорида туристлик маҳсулотни таклиф қилувчи туристлик фирма учун салбий

окибатларга олиб келади. Кайфият, мода, умумий сиёсий-иқтисодий ҳолат ва кўпгина бошқа омилларга эътиборсизлик пайдо бўлиши мижозларни йукотиш ва туристлик фаолиятда иқтисодий қийинчиликларга олиб келади, чунки у омиллар туристлик оқим йуналишини аниқловчи ва мотивация натижасига катта таъсир курсатувчидир.

Социология

Социология - жамиятшунослик ҳақидаги фанлардан бири бўлиб, туризм илмида эса у - инсонни бошқа жойга боришга ердан берувчи социал шароитларни урганувчи фан бўлиб гавдаланади. Инсон ҳаётида туризмни амалга ошириш учун камида иккита муҳим шарт бажарилиши керак: буш вақт ва туристлик саёхтни амалга ошириш учун маблағ. Бунинг барчаси мамлакатда тинч сиёсий ҳолат мавжуд бўлган пайтда амалга ошиши мумкин.

Туризм иқтисодий муносабатларда пайдо бўладиган ҳар қандай номутаносибликлардан таъсирланади. Жаҳон ижтимоий ҳаётида катта воқеа ёки иқтисодий тизимда ўзгаришлар содир бўлиши дарҳол туризм ривожланишининг ҳолатига ва динамикасида акс этади. 1998-йил Россия молиявий инкирози жамиятни ларзага келтирди. Осиё кризиси ушбу ҳудуд туристлик бозорига ёмон таъсир килди ва бундан туризмнинг динамикаси 10% га қискарди.

Доимий тараққиётда туризм социал ҳодиса сифатида каралади. Инсонларнинг хулқи уларнинг ёши, миллати, ижтимоий ҳолати, маълумоти, яшаш жойи, маданий карашларга боғлиқ ҳолда урганилади. Социология фани психология ва антропология усулларидадан фойдаланиб, кўп ҳолатларда турлича инсонлар гуруҳи хулқини тадқиқ килади.

Ҳозирги кунда социологик тадқиқотларга катта эътибор берилмокда. Деярли ҳар бир катта тадбир, кургазмада туристлар ва ташриф буюрувчилардан турли маълумотларни тўплаш мақсадида анкеталаш утказилмокда. Бу анкеталар ҳозирги ва келажакдаги саёхатлар даражасини баҳолаш учун муҳим маълумотлар олиш имконини беради. Социологик тадқиқотлар маълумотлари маълум бир истеъмолчи бозорида туристлик маҳсулотнинг ҳаракат қилиш сиёсати шаклланишида, башорат ва курсатмалар ишлаб чиқишда ҳамда божхона ва миграцион муносабатлар ва коидалар соҳасида муҳим сиёсий-иқтисодий қарорлар қабул қилишда асос бўлиш учун дастлабки база ҳисобланади.

Иқтисодиёт

Туризм – бу иқтисодиётнинг маҳсус соҳаси ва инсон фаолиятининг ўзига хос кўриниши ҳисобланади. Шу сабабли туризм соҳасида иқтисодий тараққиётнинг умумий қонуниятлари ўзининг маҳсус қирраларида намоён бўлади, умумий қонуниятлар ўзини ҳусусийлик орқали намоён қилса, ҳусусийлик эса мазкур туристлик ташкилотнинг аниқ фаолияти орқали акс эттирилади.

Туризм иқтисодиёти аҳолининг каттагина қисмини туристлик хизматларга бўлган эҳтиёжини қондириш мақсадида мазкур хўжалик соҳасини барча даражаларида туристлик маҳсулотни ишлаб чиқарадиган, тақсимлаш, айирбошлаш ва истеъмол қиладиган кишиларнинг хулқ-атворини ўрғанади.

Ҳар бир туристлик ҳудуд, ҳар бир мамлакат, ҳар бир шаҳар ва жой иқтисодий фойда ва даромад олиш учун мавжуд туристлик ресурсларидан оқилона фойдаланишга ҳаракат қилади. Ҳар бир мамлакатда ўзининг сиёсий қарашлари, иқтисодиёти ривожланишининг йуналишлари, жамият анъаналарининг кўп қирралари мажуд. Туристларни жалб қилиш учун хатто жуда қизиқарли бўлган объектлар ва ходисалар учун ҳам хизмат курсатишнинг мос даражасини, хавфсизликни таъминловчи туристлик қизиқиш ва эҳтиёжни уйғунлаштириб турувчи туристлик саноат ва инфратузилма зарур.

Туризм соҳасини ривожлантириш базан *«тилла тухум қуювчи товук»*қа ухшатилади. Аммо, ушбу товук боқилмаса, товук тухум қўйишни тухтатиши мумкин ёки тухумлар ҳажми ва сифати бузилиши мумкин, ёки товукнинг узи улиб қолиши мумкин. Шунга кура, туристлик марказлар ва ҳудудлар нафақат туризмдан пул ишлаб қолишади, балки туризм индустриясини барқарор ривожлантиришга, туристлик маҳсулотни ички ва ташқи бозорларда ҳаракат қилдиришга жуда катта миқдорда маблағлар ажратишади.

Барча давлатларда ҳам туризмга бўлган сиёсат бир хил тузилмаган. Масалан, Япония оролидаги давлат, тарихий ёпик жамиятни курган ва узок давр мобайнида келувчи туристларга эътибор бермаган, ҳудуди чегараланганлиги натижасида уз фуқароларини дунё буйича саёҳат қилишга фаол ундади. Хатто, меҳмонхона саноати ҳам хориж туристларини қабул қилишга йўналтирилмаган, отеллар паст табақали аҳоли жойлашишига мўлжалланган ва иншоот габарити ва шип баландлиги буйича Европа стандартларига жавоб бермайдиган нормалар буйича қурилган. Лекин, узок давр мобайнида туризмсиз ҳам ривожланаётган мамлакат иқтисодиёти хаётий куч окимининг янги манбасини талаб қилди. Япон ҳукумати мамлакатга кирувчи туризм концепцияларини бошқатдан кўриб чиқди ва бошқа ҳудудлардан мамлакатга туристлик окимларни жалб этиш мақсадида жаҳон туристлик бозорига миллий туристлик маҳсулотни чиқариш фаолиятига 2 млрд.долларини ажратди.

Юқорида ифода этилган фаолият Хитойда ўзгача амалга оширилади. Чикувчи туристлик оким бу мамлакатда жуда паст, чунки давлатда таътилни ҳар йили тулаш учун ҳукукий институт шаклланмаган ва кишлоқ хужалигида банд бўлган аҳолининг кўп қисми хорижда саёҳат қилиш учун маблағга эга эмас. Ташқарига чикувчи туризм йилига 5 млн. кишидан ортмайди. Бу курсаткич умумий аҳолиси 1 млрд. 200 мингга тенг бўлган мамлакат учун жуда паст даражада. Лекин, келувчи туризм тез суръатлар билан ривожланмоқда. Жаҳон туризм иқтисодиётида Хитой ҳозирги кунда туризмнинг энг жозибадор ҳудуди ҳисобланади. У ерда туристлик қизиқиш объектлари мавжудлиги, туризм саноати ривожланганлиги ва давлат сиёсатининг туризмга ижобий муносабатдалиги сабаб булмоқда. Хитой туризм ташкилоти экспертлари баҳоларига кура, кейинги йилларда Хитой жаҳондаги энг кўп туристлар қабул

қилувчи мамлакатга айланади. 1998-йилда Хитойга 65 млн. туристлар келиб кетишган бўлса, 2010-йилда Хитойга 125 млн. хориж туристлари келиши режалаштирилмоқда. Бу эса халқаро миқёсда жуда катта ракам ҳисобланади.

География

Худуд ресурсларининг туристлик салоҳиятини баҳолаш географик омилларга боғлиқ. География фани - табиий-иклимий, демографик маълумотлар, уларнинг ўзгариш тенденциялари ва истикболлари, туризмнинг худудлараро ва худуд ичида ривожланишини батафсил режалаштириш, объектлар, туристлик саноат, туризм соҳасини инвестициялашни ривожлантиришни режалаштириш, туристлик оқимларни, аҳоли бандлигини ва туризмдан тушувчи даромадни режалаштириш учун жуда зарур ҳисобланади.

Информатика

Ривожланишнинг ҳозирги босқичида хужаликнинг ҳар қандай тармоғи кучли ахборот кумагисиз ишлай олмайди. Турли фан соҳалари буйича маълумотлардан туризм мақсадларида ҳам фойдаланилади. Бугунги кунда туристлик хизматларни бронлашда турли автоматлаштирилган ахборот тизимлари муҳим рол уйнайди. Туристлик ресурслар, туристлик маҳсулотлар маълумотларининг ахборотлари турли хил - китоблар, справочниклар, каталоглар, проспектлар, йул курсаткичлар, жадваллар, time-table кўринишларида аск этади. Кўпчилик туристлик компаниялар уз таркибида нафақат хусусий туристлик агентлиги, балки кувватли ахборот марказлари ва наشريётларига ҳам эгадирлар. Масалан, Буюк Британиянинг Reed Travel Group туристлик агентлиги бунга мисолдир. Шунини таъкидлаб утиш керакки, йул курсатувчи китоблар туризмнинг узи ривожланишидан анча олдин ишлаб чиқилган. Томас Кук биринчи бўлиб туристлик саёҳатни ташкил қилган пайтда, Лондондан Парижга саёҳат қилишни амалга ошириш учун йул курсатувчи китоблар бор эди. Кўпчилик йул курсаткичлар 100 йиллик тарихга эга.

Бугунги кунда кўпгина ахборот оқимлари CD - дискларда жамланган. 1990-йил компьютер билан таъминлашдаги техник инкилоб туризм мақсадлари учун кучли автоматлаштирилган туризмни вужудга келтирди.

Жаҳон Глобал компьютер тизимлари - Amadeus (Европа), Sabre (АҚШ), Galileo (Буюк Британия), Gabriel ва бошқалар яратилган ва улар мувафаккиятли даражада хизмат курсатмоқда. Бу тизимлар ахборот ташувларини биринчи навбатда хаво транспортида ҳамда мехмонхона ва бошқа хизматларни бронлашни ташкил қилишда кенг тарқалган.

Туристлик ахборотни ривожлантиришда яна бир жуда катта туртки интернет глобал тармоғи булди. Бугунги кунда деярли барча туристлик фирмалар ўз сайтларига ва e-mail электрон почта орқали ушбу тармоқка чиқиш имкониятига эга. Тармоқдан фойдаланувчиларнинг барчаси туристлик хизматлар ҳақида кенг ахборот олиш имкониятига эгадирлар.

Туризмга жавоб берувчи давлат ташкилотлари, хусусий компаниялар, туристлик фирмалар, отеллар, туристлик ассоциациялар, ташувчилар, аттракция хизматини таклиф этувчи фирмаларда катта ахборот вараклари мавжуд. Ахборотни интернет тармоғига жойлаштириш умумий ҳолда китоб ёки буклет чиқаришдан арзон, ахборот осон ва тез кўринишини ўзгартиради, юқори сифатли рангли иллюстрацион маълумотни ҳам узатиш мумкин. Ахборот ривожланган мамлакатлардаги фойдаланувчиларнинг кенг доирасига етиб боради.

Халқаро туризм ҳукуки.

Туризм кўпчилик мамлакатлар иқтисодиётининг муҳим қисми сифатида, халқаро алоқаларнинг таркиби сифатида алоҳида ҳукукий тартибга солишни талаб қилади. Шунинг учун узига хос тармок - туристлик ҳукук таркиб топган. Кўпчилик мамлакатларда резидент ва норезидент компаниялар учун туристлик фаолият нормалари ва ривожланиш тамойилларининг асосий концепциялари туризм ҳақида миллий қонунлар билан мустахкамланган.

Норезидентлар фаолияти учун одатда маълум чеклашлар мавжуд. Туризм ташкилотчилари ва турист-мижозлар муносабатлари тартибга солинган.

Халқаро туризм кўпгина конвенциялар, халқаро шартномалар ва битимлар билан тартибга солинади. Дастлаб туризм ривожланишига асос бўлган, дам олиш ва буш вақтнинг асосий ҳукукларини таъминлаш тўғрисидаги битимга эришилди. 1948 йилда БМТ Бош Ассамблеяси томонидан қабул қилинган инсон ҳукуклари Умумжаҳон Декларациясининг 24-моддасида шундай дейилади: «Ҳар бир инсон иш вақтини оқилона чегараланиши ва ҳар йилга пуллик таътил олиши, дам олиши ва буш вақт ҳукукига эгадир». 1966-йил БМТ Бош Ассамблеяси бу шиорни тасдиқлади ва кенгайтди. Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳукуклар тўғрисидаги Халқаро Пакетга имзо чеккан давлатлар ҳар бир инсоннинг «дам олиш, буш вақт, иш вақтини оқилона чеклаш, даврий пуллик таътил ҳамда байрам кунлари учун тулов» ҳукукини таъминлаш мажбуриятини буйнига олганлар.

Бу низомлар туризм ривожланишига, хусусан, халқаро туризм ривожланишига туртки берди. Халқаро туризмнинг жадал ривожланиши туристлик фаолиятни тартибга солувчи меъёрлар ўрнатиш заруриятини келтириб чиқаради. Халқаро туристлик ҳукук ташкил топишининг энг асосий йуналишларидан бири терминология ва таърифлар тўғрисидаги битим тузиш эди.

Бугунги кунда халқаро туризм ўз фаолиятини асосий халқаро келишувларга биноан олиб боради: Гаага (1989-йил, Гаага, Нидерландия) ва Манила (1980-йил, Манила, Филиппин) битимлари, туризм вазирликларининг Осака конференциялари йуриқномалари (1994-йил, Осака, Япония).

Ҳудудий қонунлар ва меъерий актларни ҳам таъкидлаб утиш муҳим. Европа иқтисодий ҳамжамияти ушбу иттифокка қирувчи мамлакатлар туристлик фаолиятини тартибга солиш буйича бир қатор қонунлар ва меъерий актлар қабул қилган. Масалан, ягона визали ҳудуд, туристлик хизматлар

шартномаси тўғрисидаги Шенген шартномаси (ЕИ Директиваси №90/134 13-май 1995-йил. «Туристлик агентлик ва мижоз уртасида имзоланиши керак бўлган намунавий шартнома», «Саёҳат қилиш шартномаси буйича Халқаро Конвенция», 1970-йил 22-октябрда ФУААВ нинг Бош Ассамблеясида қабул қилинган «Мехмонхона эгалари ва туристлик агентликлар уртасида битимлар тузишга тегишли Халқаро мехмонхона Конвенцияси», Йўловчилар ва уларнинг юкларини халқаро хаво, автомобил ва денгиз транспортида ташиш алоҳида тартибга солинган. Хаво транспорти Варшава Конвенцияси билан (1929-йил Варшавада қабул қилинган), Автомобилда пассажирлар ва юкларни ташиш Берлин Конвенцияси билан (1975-йил, Берлин), денгиз транспортида пассажирларни ташиш эса Афина Конвенцияси билан бошқарилади.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1999-йил 20-августда қабул қилган «Туризм тўғрисида»ги Қонуни. Ушбу Қонуннинг 3-моддасида қуйидаги асосий тушунчалар қўлланилади:

Турист - жисмоний шахснинг доимий истиқомат жойидан соғломлаштириш, маърифий, касбий-амалий ёки бошқа мақсадларда борилган жойда (мамлакатда) ҳақ туланадиган фаолият билан шугулланмаган ҳолда узоғи билан бир йил муддатга жўнаб кетиши (саёҳат қилиши);

Турист - Ўзбекистон Республикаси ҳудуди буйлаб ёки бошқа мамлакатга саёҳат қилувчи (доимий истиқомат жойидан туризм мақсадида жўнаб кетган) жисмоний шахс;

Туристлик фаолияти - ушбу Қонун ва бошқа қонун ҳужжатлари талабларига мувофиқ саёҳатларни ва улар билан боғлиқ хизматларни ташкил этиш борасидаги фаолият;

Экскурсия фаолияти - туристлик фаолиятнинг тарихий ёдгорликлар, диққатга сазовор жойлар ва бошқа объектлар билан таништириш мақсадида олдиндан тузилган йуналишлар буйича экскурсия етакчиси ҳамроҳлигидаги 24 соатдан ошмайдиган экскурсияларни ташкил этиш.

Таянч иборалар: Туризм соҳасидаги ислоҳотлар, хусусийлаштириш ва давлат тасарруфидан чиқариш, конвенциялар, халқаро пакт,социология, психология, иқтисодиёт, халқаро туризм ҳукуки, турист, туристлик фаолият, экскурсия фаолияти, Ўзбекистонда туризмнинг моҳияти.

Мустақил назорат қилиш учун топшириқ ва саволлар:

1. «Туризм асослари» курси нимани ўргатади?
2. Курснинг мақсади нималардан иборат?
3. Курснинг вазифасини таърифлаб беринг?
4. Курснинг бошқа билимлар тизимида тутган ўрни қандай?
5. Нима учун мазкур курс туризмга оид фанларнинг алифбоси дейилади?
6. Ўзбекистонда туризмнинг моҳияти нимадан иборат?
- 7.Туризм соҳасининг иқтисодий фанлар билан алоқаси нимадан иборат?

2. САЁҲАТ ВА САЁҲАТЧИ, ТУРИСТ ҲАҚИДАГИ ТУШУНЧАЛАР

Режа:

- 2.1. Илк саёҳатлар ва саёҳатчилар тарихи.
- 2.2. Марказий Осиё саёҳатчилари
- 2.3. Туризм тушунчаси ва унинг шаклланиш тарихи.
- 2.4. Саёҳатларнинг моддий таъминлаш жиҳатлари
- 2.5. Туризмни сайёҳатлардан ажратиб турувчи асосий жиҳатлар

2.1. Илк саёҳатлар ва саёҳатчилар тарихи

Саёҳат ва туризм *travel and tourism* - бир-бири билан боғлиқ тушунча бўлиб, улар инсон ҳаёт фаолиятининг маълум бир тарзини ифодалайди. Бу дам олиш, фаол ёки пассив кунгил очарлик, спорт, атроф-муҳитни англаш, савдо, фан, даъволаниш ва бошқа кўплаб жиҳатларни камраб олади. Бирок, бунда ҳар сафар саёҳатни бошқа фаолият турларидан ажратиб турувчи узига хос ҳаракат - инсоннинг вақтинчалик бошқа жойга, мамлакатга, қитъага бориши, унинг доимий яшаш жойидан узоклашиши мавжуд бўлади.

Саёҳатлар айрим шахслар томонидан алоҳида, ягона мақсад ва қизиқишга эга бўлган шахслар томонидан экспедициялар, жумладан, ҳарбий экспедициялар тўзган ҳолда амалга оширилиб, улар таркибига юзлаб ва хаттоки минглаб мутахассислар, дипломатлар, мигрантлар ва кўчиб юрувчилар ҳам киради. Денгиз, ҳаво ва бошқа транспорт воситалари экипажлари йиллаб уз уйларида булмайдилар, шу тарика, улар учун саёҳат турмуш тарзи, иш, дам олиш жараёни бўлиб ҳисобланади.

Айрим халқлар учун саёҳат бу асрлар давомида яшаш жойининг табиий - иқлим шароитлари таъсирида шаклланган турмуш тарзидир. Бундай халқларга мисол қилиб кучманчилар - белунджлар, бедуинлар, лулилар, шунингдек, кочоклар ва мажбурий кучувчиларни келтириш мумкин. Кучманчилар пода-пода моллар билан турли хил яйловлар буйлаб кўчиб юрадилар ва мамлакатлар чегараларини писанд килмайдилар. Масалан, белунджлар мунтазам равишда Покистандан Афғонистонга утиб юрадилар. Кўплаб кишилар иш кидириб саёҳат киладилар. Мавсумий кишлоқ хужалиги туфайли ишчилар ҳар йили бир жойдан бошқа жойга кўчиб борадилар, масалан АҚШнинг шимолий қисмига Мексикадан кўплаб одамлар даладан ҳосил йиқкани борадилар, Россиянинг шимолдаги нефт конларини ўзлаштиришга кўплаб ишчилар вахтали меҳнат қилиш учун борадилар.

Саёҳат тушунчаси, одамларнинг мақсадларидан қатъий назар замон ва маконда кўчиб юришни англатади ҳамда сайёҳатчиларнинг турмуш тарзи бўлиб хизмат қилади.

Кўп асрлик тарихдан маълумки, инсонга савдони ривожлантириш, янги ерларни очиш ва ўзлаштириш, ресурслар ва янги транспорт йулларини излаб топиш мақсадида жаҳон бўйлаб саёҳат қилиш хос бўлган. Цивилизациямизнинг ривожланишига ажратилган вақт унчалик катта бўлмай, беш минг йилга яқин давр билан белгиланади, бироқ бизгача факат яқин ўтмишдаги саёҳатлар

ҳақидаги хикоя ва тасвирларгина сақланиб қолган. Ўтмишдан бизга янги қитъа ва ерларни, халқлар ва табиий ходисаларни очган, ўзига хос географик тизимларни асослаб берган буюк саёҳатчиларнинг номлари маълум.

Қадимги саёҳатлар ва зиёратчилик

Энг қадимги саёҳатчилар қаторига аввало савдогарлар ва зиёратчиларни - *piligrim* киритишимиз аниқ. Янги ер ва ресурсларга эгалик қилиш ва савдо қилиш истаги инсониятни бошқа жойлар, ҳудудлар, мамлакатлар ва хаттоки қитъалар томон ундаган. Машхур грек тарихчиси Геродот эрамиздан аввалги V асрда барча маълум ва машхур саёҳат ва ихтироларни тасвирлаб берган. Француз тадқиқотчиси ва географ олим Пифией (келиб чиқиши Массаллик - ҳозирги Марсель, Франция), эрамиздан аввалги 320 йилда уша вақтларда ақл бовар қилмаган тарзда бутун Европа буйлаб саёҳат қилди, Британия ороллари айланиб утиб, Норвегия ва Исландиягача етиб боргани тахмин қилинади. У «Океан ҳақида» *On the Ocean* деб номланган ажойиб асарни ёзиб қолдирган бўлиб, унда кўплаб географик янгиликлар ва ихтиролар тасвирлаб берилган.

Қадимги Рим тарихига ва одатларига мурожаат қиладиган булсак, бадавлат аристократлар императорнинг рухсати билан дам олиш мақсадида бошқа мамлакатларга, масалан Мисрга саёҳат қилганини билиб олишимиз мумкин.

Америка қитъасининг бир неча марта очилиши ва ўзлаштирилиши, 900-1100 йилларда Исландия ва Гренландиянинг ўзлаштирилишини алоҳида кайд этиш жоиз. Колумбдан ҳам аввал жасур викинглар Гренландияга ва хаттоки Америка қитъасига (Ньюфаундленд) етиб борганлар ва у ерда колонияларга асос солганлар. Уларнинг яшаган маконлари ҳозирда топилган бўлиб, хаттоки баъзи колонистларнинг исмлари ҳам аниқланган ва хужжатлар билан тасдиқланган. Ушбу экспедицияларга 982 йилда ирландиялик Эрик Рижий бошчилик қилган. «Буюк Ипак йули» каби бошқа машхур йуналишлар ҳам қадимги саёҳатларнинг айнан савдо мақсадларига асосланишидан дарак беради.

Саёҳатларнинг ривожланишига зиёратчилар ҳам муносиб ҳисса қўшганлар. Турли дин вакиллари бўлган зиёратчилар уз динларини кенгайтириш ва мукаддас жойларга бориб зиёрат қилиш мақсадида узундан-узук ва машаккатли саёҳатларни амалга оширганлар. Салиб (крестовые) юришлари урта асрларнинг машхур ходисалари сифатида кайд этилади. Ҳозирги пайтда зиёратчилик диний туризмнинг асосини ташкил қилиб, уз фаолиятида кенг микёсга эга ҳисобланади. Бунга мисол тарикасида ислом дини вакиллариининг мукаддас Маккаю Мукаррама шаҳрига хажга бориши ёки христианларнинг Қуддус шаҳрига зиёрат қилишларини келтириб ўтиш кифоя.

Кашфиётлар

Саёҳатларнинг асосий қисми янги савдо йулларини, янги ер ва мамлакатларни очиш мақсадида амалга оширилган.

Буюк араб олими ва саёҳатчи **Ибн Баттута** (Абу Абдуллох Муҳаммад ибн Абдуллох ал Лавати ат-Танжи) *Ibn Battutah* (1304-1368) 21 ёшидан саёҳат қилишни бошлаган ва шарқнинг барча мамлакатларини (70 минг чакиримдан ортик) пиёда босиб утган, Шимолий Африка мамлакатлари, Хитой ва Хиндистонда бўлган. У ўзининг машхур «Рихле» деб номланган асарида кўплаб мамлакат ва савдо йулларнинг географик номларини, халқларнинг урф-одатларини батафсил тасвирлаб берган. Италиялик савдогар **Марко Поло** (1254-1324) 1271-1295 йилларда Хитойга сафар уюштириб, у ерда 17 йил истиқомат қилган ва бу мамлакат ҳақидаги камёб маълумотларни туплаб, ўзининг китобида акс эттирган.

Янги ерларнинг очилиши узок ўтмишда денгиз орқали машаккатли саёҳатлар уюштиришни талаб қилган. Ҳозирги кунда барчага маълумки, Америка Колумбдан анча аввал кашф этилган, Гренландияда эса (унинг номи «яшил ер» деб номланиб, ҳозирги кунда калин музлик билан копланган) Европадан келиб чикканлар истиқомат қилган. Агар ушбу улкан оролнинг музлаш тарихига эътибор қаратадиган булсак, биринчи кўчиб келганларнинг эрамиздан аввалги 600-700 йилларда келганлиги маълум бўлади. Жанубий Америкадан Полинезияга оммавий равишда солларда бир неча ойда сузиб утишга ақл бовар қилмасида, буни амалга ошириш мумкинлигини **Тур Хейердал** Тинч океанини оддий бир солда кечиб утган ҳолда исботлаб берган.

Кўплаб саёҳатлар янги худудларни эгаллаб олиш ёки бўлиб олиш мақсадида ҳарбий юришлар билан амалга оширилган. Кўп сонли кушинлари билан ҳарбий юриш қилган Александр Македонский (эрамиздан аввалги 356-233 йиллар) 32 минг чакирим йулни босиб утиб, уз вақти учун ажойиб курсаткичга эга бўлган. Ўрта асрларда христианлар обидаларини химоя қилишга йуналтирилган салиб юришлари минглаб чакирим масофадан Мукаддас Ер ва Византияга етиб келган юз минглаб диндорларни ўз сафларига бирлаштирган.

Буюк саёҳатчи ва кашфиётчилар, олимлар қаторига мисол қилиб **Фернан Магеллан Magallanes** (1480-1521), **Васко да Гама da Gama** (1469-1524), **Христофор Колумбни** (1451-1506) курсатиш мумкин, улардан охиргиси 1492-1493 йилларда учта каравеллада Атлантика океанини босиб утган ва Америка қитъасини очган.

2.2. Марказий Осиё саёҳатчилари

Инсон фаолиятини маълум бир тарзини ифодаловчи саёҳлик дам олиш, атроф муҳитни англаш, спорт, савдо, илм-фанлар билан шуғулланиш, даъволаниш ва бошқа мақсадларда ўз мамлакатидан бошқа жойларга, мамлакатларга вақтинчалик боришни англатади. Инсонларнинг қизиқишлари ортиши, билимларини ошириш, савдони ривожлантириш, янги ерларни очиш ва ўзлаштириш, зиёрат қилиш каби мақсадлар жаҳон бўйлаб саёҳат қилишга мажбур қилган ва илк саёҳатчилар бўлиб савдогар ва зиёратчилар ҳисобланган.

Саёҳлик Ўрта Осиё ўлкасида қадим замонлардан ривожланган бўлиб, ўлкамиздаги илк сайёҳлик кўринишлари «Буюк Ипак йўли» га бориб тақалади.

Милоддан аввалги II асрда очилган Буюк Ипак йўлини аҳамияти ниҳоятда катта бўлган. Бу йўл фақат савдо йўли бўлмай, айти пайтда дунё халқлари ўртасида маданий ҳамда давлатлараро алоқалар йўли бўлган.

Ўрта Осиёлик сайёҳатчиларнинг маълум бир қисмини зиёратчилар бўлиб, муқаддас жойларга бориб зиёрат қилиш мақсадида узоқ ва машаққатли саёҳатларни амалга оширганлар.

VII-VIII асрларда Араблар Мовароуннахрни забт этиш йўли билан маҳаллий халқнинг урф-одати, дини ва эътиқоди, қадимдан ривожланиб келаётган маданиятга ўз таъсирини ўтказиб, аста-секинлик билан ислом дини кириб кела бошлади. Маҳаллий халқнинг ислом динига ўтиши билан Марказий Осиёни Араб мамлакатлари Маккаю Мадинани боғлади. Ислом дини фарзларидан бири ҳажга бориш ҳисобланиб, Мовароуннахрликлар ўз юртларидан чиқиб Афғонистон, Эрон, Ироқ, Сурия орқали ўтиб, Саудия Арабистондаги Макка ва Мадинада ҳаж амалини бажардилар. Бу йўл машаққатли, оғир, бир неча ой ва йилларни ўз ичига олган бўлсада, йилдан-йилга ҳажга борувчиларнинг сони ортган.

Зиёратчи-олимларнинг энг машҳури деб буюк муҳаддис Имомо ал-Бухорийни киритишимиз мумкин. **Имом Исмоил ал-Бухорий** ўз оиласи билан 17 ёшда ҳажга бориб, бир неча йил Арабистонда яшайди. У фиких ҳадисларни йиғиш мақсадида Боғдод, Дамашқ, Балх, Чинопур ва бошқа кўпгина араб шаҳарларида 40 йил саёҳат қилиб, ҳадисларни тўплайди. Имом ал-Бухорийнинг замондоши **Абу Исо Муҳаммад ат –Термизийни** ҳам мисол қилиш мумкин. Унинг Боғдодда кўпгина шогирдлари бор эди.

Араб ҳалифалигига кирган Мовароуннахр, Хуросон, Хоразмлар маҳаллий тилларда ёзилган асарлари йўқ қилиниб, ерли билимдонлар, толиби илмлар халифаликнинг марказий шаҳарлари Дамашқ, Қоҳира, Боғдод, Куфа ва Басрага бориб билим олишга ва араб тилида ижод қилишга мажбур бўладилар. Бу шаҳар Шарқнинг йирик илм ва маданият маркази бўлиб, улар орасида Боғдод шаҳри энг машҳури эди. IX асрда бу шаҳарда «Байт-ул ҳикма» – «Донишмандлар уйи» Шарқнинг ўз давридаги Фанлар Академияси ташкил этилган эди.

«Байт-ул ҳикма» да катта кутубхона ҳамда Боғдодда ва Дамашқда астраномик кузатишлар олиб бориладиган расадхоналар мавжуд эди. Бу ердаги толиблар тадқиқотлар билан бир қаторда қадимги юнон ва ҳинд олимларининг илмий меросини ўрганиш ва асарларини араб тилига таржима қилиш билан шуғулланидилар. Бу ерда ўрта асар илму-фанга катта ҳисса қўшган кўпгина Мовароуннахр ва Хуросонлик олимлар ижод қилишган.

20 дан ортиқ асарлар муаллифи, қомусий олим Муҳаммад Мусо ал Хоразмий ўз билимини ошириш мақсадида Хуросон, Эрон, Ироқ ва Сурия мамлакатларига бориб, математика, география, астраномия фанларига улкан ҳисса қўшган.

«Байт-ул ҳикма» да фаолият кўрсатган олимларнинг яна бири буюк астраном, математик, географ **Аҳмад ал-Фарғонийдир**. У Фарғоналик бўлиб, аввал Марв, сўнгра Боғдод, Дамашқ ва Қоҳира шаҳарларига бориб, астраномия, математика, география фанлари билан шуғулланади. У Фурсат шаҳри яқинида

жойлашган Равзо оролида Нил дарёси соҳилига қадимги гидрометр – дарё оқими сатҳини ўлчагич «Микёс ан – Нил» иншооти қурилишига раҳбарлик қилди.

Ватандошларимиздан яна бири **Абу Наср Фаробий**, **Абу Али ибн Сино**, **Абу Райхон Берунийлар** каби буюк алломалар фан тараққиётига ўз ҳиссаларини қўшиши билан бирга эл кезган олимлардир. Ал – Берунийнинг «Ўтмиш авлодларидан қолган ёдгорликлар», «Ҳиндистон» асарларида Марказий Осиё географияси, халқлар маданияти ҳақида ёзган.

Бобур Захириддин Мухаммад (1483. 14.03. Андижон ш. – 1530. 26. 12. Хиндистоннинг Агра ш.) – ўзбек классик адабиётининг йирик вакили, тарихчи, сайёҳ-олим, темурийлар сулоласи вакили. « Буюк мўғуллар империяси « деб номланган Хинд давлатининг, аслида Бобурийлар давлатининг асосчиси бўлган. Бобур ўзининг машхур «Бобирнома « энциклопидик асарида 15 асрнинг иккинчи ярми ва 16 асрнинг биринчи ярмида Мовароуннахр, Ўрта Осиё, Афғонистон ҳамда Хиндистон тарихи , маданияти ва табиати ҳақида жуда бой илмий маълумотлар келтирилади, бу албатта ушбу юртларни бевосита Бобур томонидан кезиб чиқанидан далолат беради. (Ўзбек Совет энциклопедияси, 2- том)

Булардан ташқари кўпгина Ўрта Осиёдаги қомусий олимлар, мунажжим. тарихчи, географлар ҳам жаҳон кезиб фанга ўз ҳиссасини қўшган.

Шуни хулоса қилиб айтиш мумкинки, Ўрта Осиёда қадимги сайёҳлик Буюк Ипак йўлининг пайдо бўлиши билан боғлиқ бўлиб, IX-XI асрларда сайёҳлик, билимини оширадиган илмий туризм ва зиёратчилик кенг ривожланган эди.

Россия давлати ҳам машхур саёҳатчиларга бой. Хужжатлар билан тасдиқланган энг қадимги саёҳатчилардан бири игумен Даниил 1065 йилда Афон Мукаддас Ерга зиёрат қилгани борган ва сафар давомида курган халқлар ва ерлар ҳақида батафсил ёзиб қолдирган. 1471-1474 йилларда Эрон ва Хиндистонга саёҳат қилган **Афанасий Никитин** «Уч денгиз оша саёҳат» номли ажойиб асар битган. Кейинроқ, машхур саёҳатчилар **Н. Н. Миклухо-Маклай** (1846-1888), **Н. М. Пержевальский** (1839-1888), **В. И. Беринг** (1681-1741) ва бошқалар уз номларини тарихда ёзиб қолдирганлар.

Саёҳатларда илмий йуналишлар ва билимлар тизимига асос солинган ва қимматли илмий маълумотлар олинган. Қитъаларнинг географик чегараларини аниқ курсатувчи қадимий дунё хариталари сакланиб қолган бўлиб, уларни яратиш усуллари уз изохини топмаган. Ҳозирда бизга экстремал шароитларда энг баланд тоғ чуққиларини, чул ва ғорларни, Шимолий ва Жанубий кутбни забт этиш учун сафар уюштирувчи саёҳатчилар, сув ости дунёси тадқиқотчиларининг номлари ҳам маълум улардан **Кусто**, **Юрий Сенкевич**, **Артур Чиллингаров**, **Дмитрий Шпаро** ва бошқаларнинг номлари ҳаммага таниш.

2.3. Туризм тушунчаси ва унинг шаклланиш тарихи

Ўзбекистон Республикасининг «Туризм тўғрисида»ги Қонунида туризм тушунчасига куйидаги тарзда таъриф берилган: «туризм - жисмоний шахснинг доимий истиқомат жойидан соғломлаштириш, маърифий, касбий-амалий ёки бошқа мақсадларда борилган жойда (мамлакатда) ҳақ туланадиган фаолият билан шугулланмаган ҳолда узоғи билан бир йил муддатга жўнаб кетиши (саёҳат қилиши)».

Техника тараққиёти оммавий туризмнинг ривожланишига катта туртки булди. 1830 йилда жаҳонда биринчи темир йул Манчестер ва Ливерпуль уртасида ишга тушиб, у амалда саёҳат уюштиришнинг вақт чегараларини ўзгартириб юборди. Илгари ҳафталаб давом этган саёҳатларни эндиликда арзимаган ҳақ тулаб амалга ошириш ҳар бир кишининг кулидан келадиган бўлиб қолди. Темир йуллар барча мамлакатларда мисли қурилмаган суратларда қурила бошлади. 1833 йилда Россияда Черепановнинг биринчи паровози қурилди. 1842 йилга келиб Англияда темир йул оркали йуловчи ташиш курсаткичи 23 миллион кишига етди. АҚШда 1850 йилга келиб 15 минг чақирим масофали темир йуллар кўриб битказилган.

Бугунги кунда замонавий туризм асосчиси деб тан олинган баптист пастори **Томас Кук** биринчилардан бўлиб саёҳатчиларнинг оммавий сафар уюштиришининг моҳияти ва фойдалилигини англаб етди ҳамда 1843 йилда у дастлабки темир йул оркали тўрни ташкиллаштирди ва муваффақиятга эришди. 1851 йилда у мамлакатнинг барча бурчагидан келган инглизларнинг Париждаги кургазмада иштирок этишини ташкиллаштирди. У кургазмага 165 минг кишини олиб келишга мушарраф булди. Кургазма турлари катта фойда келтирганлиги сабабли, Кук Англиялик туристларнинг 1865 йилда Парижга Бутунжаҳон кургазмасига оммавий равишда ташриф буюриши ташкилотчиси булди. 1856 йилдан бошлаб Европа буйлаб турлар одатий ҳолга айланди, Кукнинг туристлик агентлиги ва унинг филиаллари тузилди. Туристлик компаниянинг мисли қурилмаган муваффақиятга эришганлигини Кук туристларга таклиф этган каталогдан 8 мингдан ортиқ меҳмонхоналарнинг урин олганлиги ҳам тасдиқлайди. 1870 йилда «Томас Кук» туристлик фирмаси мижозлари сони 500 минг кишига етди.

Европа ва Америка қитъалари уртасида мунтазам кема катнови 1832 йилда йулга қуйилган бўлиб, 1866 йилда Кук АҚШ га туристларнинг дастлабки икки гуруҳини жунатади. Турлар узок муддатли бўлиб, беш ойгача давом этган. Томас Кукнинг хизматларидан фойдаланган америкалик таниқли туристлардан бири Марк Твен бўлиб, у олтмиш кишидан иборат гуруҳ таркибида иштирок этган ва кейинчалик бу саёҳатни каламга олган. Томас Кук 1872 йилда биринчи бўлиб саноат асосида жаҳон буйлаб саёҳат уюштиришни таклиф қилган. Дастлабки 20 саёҳатчи бутун жаҳон буйлаб 220 кун давомида саёҳат қилганлар. Томас Кук 1892 йилда вафот этиб, унинг ишини уғиллари ва шериклари давом эттиришган. Компания уз фаолият соҳасини кенгайтириб, йирик молиявий институтга айланган ва саёҳатчилар учун йул чеклари чиқара бошлаган. Бу эса

уз мохиятига кура аср ихтироси - хавфсиз пуллар эди. Бугунги кунда «Томас Кук» компанияси бутун дунёда 12000 дан ортик туристлик агентликларга эга бўлиб, йилига 20 миллиондан ортик туристга хизмат курсатади.

Замонавий самолетлар тезлиги туфайли ернинг бир нуктасидан бошқа нуктасига Ер айланиши тезлигидан тезроқ етиб бориш имконини бериб, саёҳатчилар бошқа соат минтақаларига ташриф буюра оладилар. Европадан Шаркка караб йўл олиб, халқаро вақт ўзгариши чизикларини (180 меридиан) кесиб утиб eastbound travellers АҚШ га кечаги кунга бориб тушиш мумкин. Тескари йўналишда сайр қилишда westbound travellers руй беради. Ҳар hafta week end да овоздан тез учувчи Конкорд самолетларида бутун дунё буйлаб 2-3 кунлик саёҳатга чикувчи бадавлат туристлар клуби мавжуд. Космик саёҳатларда вақт самараси янада яқол кўзга ташланади.

Саёҳатлардан хаёт фаолиятнинг алоҳида жозибадор усули сифатида янги шакл - туризм ажралиб чиққан бўлиб, у узига хос хусусиятлар ва хислатлари билан тавсифланади.

Туризмни саёҳатлардан ажратиб турувчи асосий жиҳати бу мақсад ва оммавийлигидир. Проспер Мериме 1840 йилда «Коломба» асарида кайд этганидек «Сайёҳларнинг доимий хурсандчилиги ўрнига локайдлик юзага келиб, ҳозирги туристларнинг кўпчилиги узига хос бўлиб ажралиб туриш учун узларига Nil Admirare (хеч нарсага хайрон булмаслик) шиорини танлаб олганлар». Айтиш керакки, бу «саёҳатчи» ва «турист» тушунчалари уртасидаги биринчи фарқ булди.

Бошқа одамлар орасидан алоҳида ажралиб туриш, биринчи бўлиш истаги саёҳатчилар орасида яқол ажралиб туради. Инсон фаолиятининг бошқа соҳаларига караганда бу ерда узини курсатиш имконияти кўпроқдир. Ким энг юқорига чикиб шампан виноси ичади, ким узокроқга боради, ким кўпроқ темир йул станцияларида ёки чегара пунктларида бўлади - рекордчи-саёҳатчиларнинг фантазияси чегараланмаган бўлиб, Гиннеснинг рекордлар китобига бундай ютуқларга алоҳида булим ажратилган.

1913 йилда велосипедда бутун дунёни айланиб чикиб, бунда 50 минг км йул босган ва 52 та покришка, 36 та камера, 9 та занжир, 9 та педаль, 4 та эгар, 2 та руль ва хоказоларни алмаштирган ҳамда «Бриллиант Юлдуз» белгиси билан мукофотланган **Анисим Панкратовни** туристлар тоифасига эмас, балки айнан саёҳатчилар қаторига киритиш мумкин. шунингдек, уч йил (1928-1931) ичида СССР чегаралари буйлаб *bicycling tour* велосипедда айланиб чиққан **Глеб Травинни** ҳам саёҳатчилар қаторига киритиш мумкин. бир неча йил мобайнида «Татра» автомобилларида сайёрамизнинг барча қитъалари буйлаб саёҳат уюштирган Чехославкиялик саёҳатчилар Иржи Ганзелка ва Станислав Зигмудларни туристлар тоифасига киритиш янада қийин. Уларнинг қитъалараро йуналиши «Татра» концерни томонидан молиявий ва техник таъминланган бўлиб, бу фирманинг реклама мақсадларига хизмат қилган. Амалда бу техника синовчиларининг нормал ва ҳақ туланувчи хизмат булди.

Гиннеснинг рекордлар китобида бошқаларни хайрон колдириш ниятида уюштирилган саёҳат ва жасоратларга катта жой ажратилган.

Джесси Росдейл исмли шахс дунёда энг кўп мамлакаларда бўлиш ва уз хужжатларига барча мамлакатлар чегара хизматлари штампини куйдиришни мақсад қилиб олган, бунинг учун у 2627766 км масофани босиб утган ва 215 та мамлакат чегарасини кесиб утган ҳамда бунинг учун Гиннес дипломига сазовор бўлган. Бирок бунинг учун унга Иллинойс (АҚШ) мактабидаги уқитувчилик ўрнини ташлашга тўғри келган. Миссионер Альфред Уолдерн (АҚШ) отда саёҳат қилишни мақсад қилиб куйган ва 424850 км масофани (битта ёки бир нечта эканлиги номаълум) отда босиб утган. Бунда у 16 мингдан ортик маъруза уқиган. Пиёда, чангида, велосипедда, автомобилда, темир йул, авиа ва денгиз транспортида саёҳат қилиш буйича ҳам рекордлар урнатилган.

Хаттоки замон ва маконда илмий саёҳат уюштирувчи, Ойга кунувчи, Ер орбитаси атрофида парвоз қилувчи космонавтлар (уларни ҳам сайёҳлар қаторига киритиш мумкин) ҳам рекорд урнатишга интиладилар. Космосга биринчи бўлиб парвоз қилган одам, биринчи космонавт аёл, парвоз узунлиги, баландлиги ва узоклиги, Ой сатҳида Луноходда сайр қилиш узунлиги ва бошқа бир қатор фактлар рекорд кайд этишга асос бўлади.

2.4. Саёҳатларни моддий таъминлаш жиҳатлари

Саёҳатлар ва туризмнинг бир-биридан фарқларини кўриб чиқишда ушбу фаолиятнинг мақсадлари ва моддий таъминотида тухталиб утиш жоиз. Саёҳат ва экспедицияларнинг асосий қисми маълум бир мақсадларга (савдо, фан, янги ерларни очиш, маҳсулот рекламаси ва хоказо) хизмат қилиб, манфаатдор шахслар, ташкилотлар, давлат ва хусусий жамғармалар томонидан молиялаштирилади

Саёҳатчи - бу биринчи навбатда касб бўлиб, одамларнинг касби ёки кун куриш манбаи ё булмаса саёҳатда иштирок этувчиларнинг турмуш тарзига айланиши мумкин. Бу эса фаолиятнинг мақсади бўлиб, туризм мақсадларидан фарқ қилади.

Вақт инсоннинг имкониятларини сезиларли даражада ўзгартириб юборган. Бугунги кунда буш вақт ва етарли маблағга эга бўлган деярли ҳар бир шахс жаҳон буйлаб хаво шарида ёки бошқа транспорт воситаларида сайр қилиши, дунёнинг инсон оёғи етмаган нукталарига ташриф буюриши мумкин. Саргузаштли туризмга ихтисослашган туристлик фирмалар Жанубий Америка, Африка ва Осиё буйлаб махсус тайёрланган автомобилларда узок муддатли (30 хафтагача) қитъаларо саёҳатларни таклиф қилмоқда. Буюк янги ер очувчиларнинг йуналишларини такрорловчи, нархи 50 минг АҚШ долларига тенг бўлган 190 кунлик денгиз саёҳатлари ҳам таклиф этилмоқда.

Туризмни уюштириш ва амалга ошириш буйича маълум бир шароитларда у туристлик индустрияси корхоналари ва туристлик ташкилотлар томонидан такдим этилувчи туристлик хизматлардан фойдаланишни кузда тутиши мумкин. Статистика мақсадларида саёҳат қилувчи шахс visitor деб аталади. Иқтисодий омилларни ҳисобга олиш нуктаи назаридан ташриф буюрувчилар туновчи, яъни, вақтинчалик булувчи жойларда

хеч булмаса бир кеча ётиб колувчилар ва ва бир кунлик, яъни 24 соатгача булувчи туристларга булинади.

Туризм-саёхатларнинг бир тури булсада, бировк узига хос жиҳатларга, маълум бир тавсифномага эга бўлиб, унда иштирок этувчи шахс турист деб номланади.

Саёхатлардан фарқли равишда, туризм иқтисодиёт ва сиёсатнинг кучли таъсирига учровчи тоифа бўлиб, бунинг устига ички табиий ходиса дуализмига эга бўлади.

Туризм бу туристлар томонидан амалга оширилувчи, аниқ белгиланган туристлик мақсадларга эга омавий саёхатлар тури, яъни туристнинг фаолияти ва бундай саёхатларни уюштириш ва амалга ошириш буйича фаолият, туристлик фаолият. Бундай фаолият турли хил туристлик саноат корхоналари ва улар билан боғлиқ тармоқлар томонидан амалга оширилади.

Туризм буш вақтда амалга оширилади. Бундай хол содир бўлиши учун икки шарт керак: дам олишга ажратилган буш вақт ва маблаг. Хатто, Рим империяси даврида бадавлат кишилар уз таътилларини Мисрда утказишган. Узок вақт давомида туризм факат бадавлат кишилар катламини ки бўлган. Ҳозирда ҳам бу ҳолат афсуски сакланиб турибди.

Ушбу фикрларнинг тасдиғи сифатида туризмни сайёхатдан ажратиб турувчи асосий хусусиятлар жадвал 1. да аниқ кўрсатилган.

Туризм XX асрда

Ҳозирги тушунчаларда кабул килинган туризм XIX асрнинг охирига бориб шаккланган бўлсада, факат XX асрга келиб у жадал суратларда ривожланди ҳамда техника ва технологияларнинг ривожланиши, жамият муносабатларининг юксалиши натижасида у «XX аср феномени» номини олди. Бугунги кунда туризм - жуда кучли жахон микёсидаги иқтисодиётнинг тармоғи бўлиб, унинг жахон ялпи ички маҳсулотидаги улуши 10%ни ташкил этади ҳамда бу соҳага жуда кўп сонли ходимлар, асосий воситалар ва йирик капитал маблаглар жалб килинган. Бу йирик бизнес, катта пул ва глобал микёсдаги жиддий сиёсатдир.

Жамиятнинг ривожланиши билан сайёрамизнинг тобора кўплаб аҳолиси туризм соҳасига жалб килинмоқда. 1995-97 йиллар мобайнида саёхат килувчилар сонининг барқарор усиш тенденцияси йилига уртача 4% кузатилиб, 1998 йил Осиёдаги молиявий инкироз сабабли бу соҳадаги фаолликнинг бироз сусайганлигини кайд қилиш мумкин. БТТ бахоларига кура 1996 йилда туристларнинг келиши сони 594 млн., 1997 йилда эса - 616 млн. кишини ташкил қилган. Жахонда туризмдан олинувчи даромад 1997 йилда 448 млрд. USD га (1996 йилга нисбатан 7,9% кўп) етган. БТТнинг прогнозларига караганда, 2010 йилга бориб туристлар сони 937 млн.га, туризм оркали олинувчи даромад эса 1,1 трлн. USD га етади.

Дунёнинг жуда ҳам ажойиб, жозибадор туристлик ресурсларига эга бўлган барча бурчаклари хали яхши узлаштирилмаганлиги ва кенг туристлар оммаси учун очик эмаслигини ҳам ҳисобга олиш лозим. Бунда табиий-иклим

шароитлари ва сиёсий-иқтисодий омиллар, минтақадаги тинчлик, туризм саноатининг риожланиши кабилар муҳим роль уйнайди.

Туризм инфратузилмаси ва саноати туризмга кушни тармоқларни узига янада кўпрок тортиб, кўплаб кишиларни иш билан таъминламокда. Ҳозирда ер юзидаги аҳолининг 1\15 қисми туризм соҳасида иш юритади. Бу жуда муҳим, чунки туризм соҳасига кўпрок ишчилар жалб килинмокда, натижада кўп сонли иш жойлари пайдо бўлишига олиб келмокда. Бу жараён жамиятга фойдали бўлган холлар ичида биринчи уринда туради. Туризмда банд бўлган ишчиларнинг категориясини аниқлаш мақсадида талайгина усуллар кулланилмокда. Йирик туристлик марказларда ҳар унта турист икки кишини доимий иш жойи билан таъминлайди. Масалан, Петропавловскка круиз лайнерининг келишининг узи аҳоли хаётида катта бир айёмдир. 50-60 киши иш билан таъминланса, уч кун мобайнида йулбошчилик, гитлик вазифасини утаётган уқитувчилар эса уз ойлик маошларига тенг бўлган кийматда мукофот оладилар.

Туризмдан тушадиган фойдани тахлил этиш кўйидаги натижаларга олиб келади. Россияликларга караганда АҚШ аҳолисининг ҳар бирига икки баробар кўп турист тўғри келса, бу тармоқдан тушадиган фойда эса беш баробар кўпдир. Санкт-Петербург курортининг 250 минг аҳолисидан 60 минг нафари туризм соҳасида банд бўлиб, ҳар йили 5 мил. туристга хизмат курсатишади. Андоррада эса ахвол янада кескинрок. Бу ерда бутун аҳоли (50 минг киши) туризм соҳсида банд бўлиб, туристларга хизмат курсатиб, уларга маҳсулот сотишади. Андорра солиқсиз савдо зонасидир. Демак, бу ҳолат ишни янада авж олдириш учун муҳимдир. Бу кичик мамлакатда бошқа фаолият тури йук ёки булса ҳам давлат иқтисодиётида кўзга куринарли урин тутмайди.

Мақсадларига кура, туристлик саёҳатлар муддати буйича кўйидаги муддатларга булинади: 1-2 кунлик (дам олиш кунлари); 3-7 кунлик; 8-28 кунлик; 29-91кунлик;

2.5. Туризмни сайёҳатдан ажратиб турувчи асосий хусусиятлар

жадвал 1.

№	Фарқ қилувчи хусусиятлар	Туризм (турист)	Саёҳат (сайёҳатчи)
1	Мамлакат иқтисодиётига таъсири бўйича	Туризм кучли жаҳон миқёсидаги иқтисодиёт тармоғи бўлиб, унинг жаҳон ялпи ички маҳсулотигаги улуши мавжуд. Бу йирик бизнес, катта пул ва глобал миқёсдаги жиддий сиёсатдир.	Саёҳатларнинг иқтисодиётига бевосита таъсири йўқ
2	Қўйилган мақсадлар бўйича	Йўлланмада кўрсатилган аниқ қўйилган мақсадлар билан чегараланган	Аниқ қўйилган мақсадлар билан чегараланмаган
3	Муддат мабойнида	Йўлланма билан чегараланган бўлиб, 1-2 кунлик (дам олиш кунлари); 3-7 кунлик; 8-28 кунлик; 29-91 кунлик бўлиши мумкин	Муддати чегараланмаган
4	Маълум маконда бўлиши	Бўладиган жойи йўлланма билан чегараланган	Макони ёки бўладиган жойи чегараланмаган
5	Бўш вақтнинг мавжудлиги	Асосан бўш вақт мабойнида амалга оширилади	Бўш вақт бўлиши шарт эмас. Саёҳат қилиш ҳаёт тарзи ҳисобланади
6	Маблағ билан таъминлаш	Туристнинг шахсий маблағидан ва ижтимоий фондлардан	Ҳомий ташкилотлар, давлат ва хусусий жамғармалар томонидан молиялаштирилади
7	Ташкил қилиш ва хизмат кўрсатиш	Бу фаолият турли хил туристлик корхоналар ва хизмат кўрсатиш соҳалари билан боғлиқ тармоқлар томонидан амалга оширилади.	Ташкил қилиш ҳомий ташкилотлар, давлат ва хусусий жамғармалар томонидан амалга оширилади, саёҳатларга хизмат кўрсатиш эса бевосита ўзи томонидан амалга оширилади.
8	Яшаш фойлига таъсири	Туристнинг саёҳатга бориб келиши яшаш фойлига бевосита таъсир қилмайди.	Сайёҳат саёҳатчи учун касби ёки кун кўриш манбаи, турмуш тарзи бўлиб хизмат қилади.

Таянч иборалар: Марказий Осиё саёҳатчилари, кашфиётлар, қадимги саёҳатлар ва зиёратчилик, саёҳат ва саёҳатчи, турист ҳақидаги тушунчалар, зиёратчи олимлар, туризмни сайёҳатдан ажратиб турувчи асосий хусусиятлар, туризм кучли жаҳон микёсидаги иқтисодиёт тармоғи, замон ва маконда кўчиб юриш, бўш вақтнинг ва маблағнинг мавжудлиги.

Мустақил назорат қилиш учун топшириқ ва саволлар:

1. Саёҳат деганда нимани тушунасиз?
2. Илк саёҳатчилар кимлар бўлган?
3. Кўчманчиларни саёҳатчилар дейилишига сабаб нимада?
4. Зиёратчилар қандай мақсадда саёҳат қилишган?
5. Савдогарлар саёҳати ҳақида нималарни биласиз?
6. Марказий Осиё сайёҳатчиларининг саёҳатга қўшган ҳиссаси нимадан иборат?
7. Нима учун Томас Кук туризмнинг асосчиси дейилади?
8. Туризмнинг таърифини айтиб беринг?
9. Туризмнинг саёҳатдан фарқи нимада?

3. ТУРИЗМ ХИЗМАТЛАРИНИНГ ТАСНИФЛАНИШИ ВА ХУСУСИЯТЛАРИ

Режа:

- 3.1. Туризм соҳасининг таснифланиши
- 3.2. Туристлик хизматларнинг хусусиятлари
- 3.3. Туристлик хизматларнинг «учта С» билан ифодаланиши.

3.1. Туризм соҳасининг таснифланиши

Замонавий туризмни ўзига хос хусусиятларини белгилаш мақсадида унинг муҳим таснифий белгиларини аниқлаб олиш зарур бўлади. Жумладан, географик белгилари, туристлик оқим йўналиши, сафар мақсади, ҳаракатланиш усули, туристларни жойлаштирув воситалари ва иштирокчилар сони бўйича, ташкилий-ҳуқуқий шаклларини таснифлаш мақсадга мувафиқдир.

Жадвал 1.

Туризм соҳасининг таснифланиши

№	Таснифланадиган белгилар	Туризм турлари
1	Географик принцип бўйича	1.1 Ички 1.2 Ҳалқаро
2	Туристлик оқимлар йўналиши бўйича	2.1. Кирувчи 2.2. Чиқувчи
3	Мақсадлар бўйича	3.1. Рекреацион 3.2. Соғломлаштирувчи дам олиш 3.3. Билимини оширадиган дам олиш 3.4. Малакавий иш туризми 3.5. Илмий туризм 3.6. Спорт туризми 3.7. Шоп-турлар 3.8. Саргузаштли 3.9. Зиёрат (ҳаж) сафари 3.10. Қўмсаш 3.11. Экотуризм 3.12. Экзотик
4	Молиялаштириш манбаи бўйича	4.1. Социал туризм 4.2. Гижорий туризм
5	Ҳаракатланиш усули бўйича	5.1. Яёв 5.2. Авиатранспорт 5.3. Денгиз транспорти 5.4. Дарё транспорти 5.5. Автотуризм 5.6. Темир йўл транспорти

		5.7. Велосипед транспорти 5.8. Уловларда 5.9. Аралаш
6	Жойлашув воситалари бўйича	6.1. Отелларга, меҳмонхоналарга 6.2. Мотелларга 6.3. Пансионатларга 6.4. Кемпингларга 6.5. Палаткаларга 6.6. Ротелларга 6.7. Ботелларга 6.8. Санаторийларга 6.9. Флотелларга 6.10. Хостелларга 6.11. ОТЕЛЬ-клубларга 6.12. Турбазаларга 6.13. Туристлик уйларга 6.14. Аппартоментлар
7	Иштирок этувчилар сони бўйича	7.1. Индивидуал 7.2. Оилавий 7.3. Гуруҳлар бўлиб
8	Ташкилий шакллари бўйича	8.1. Ташкил қилинган 8.2. Ташкил қилинмаган

1.Ички туризм - ўз давлати чегараси доирасида доимий яшовчи фуқароларни вақтинчалик ташриф буюровчи жойда (тўланадиган фаолиятсиз) туристик мақсадларда саёҳат қилишга айтилади.

Ички туризм давлат чегараларини кесиб ўтиш билан ва туристик расмиятчилик билан боғлиқ эмас. Миллий валюта, тил, ҳужжатлар олдингидек ўзгармасдан қолади. Дунёдаги сафарларнинг 80-90 фоизи ички туризм улушига тўғри келади. Унга кетаётган ҳаражатлар халқаро туризм ҳаражатларидан 5-10 баробар ортиқдир Айниқса у АҚШда оммабоп ҳисобланади.

2.Халқаро туризм –вақтинчалик келган жойида фаолияти тўланмайдиган, доимий яшайдиган мамлакат чегарасидан ташқарига туристик мақсадларда сафар қилиш тушунилади.

1968 йилда Римда саёҳатлар ва туризм бўйича БМТнинг биринчи конференциясида халқаро туризмга қўйидаги таъриф берилди.

Чет эл туристи – бу вақтинчалик ташриф буюрувчи, яъни исталган шахс, ташриф буюраётган давлатида малакавий фаолияти тўланмайдиган исталган мақсадларда доимий яшаётган давлатидан ташқарига бошқа давлатга ташриф буюришидир.

Чет эл туристларга мазкур давлатга 24 соат муддатдан кам бўлмаган муддатга вақтинчалик ташриф буюрган шахсларнинг барчаси киради. Шунини қайд қилиш керакки, баъзи давлатларда БМТ статистик комиссиясининг тавсияларидан четланишга руҳсат берилади. Масалан, баъзи давлатларда 3 кун

муддатдан кам бўлмаган муддатга ташриф буюрганлар халқаро туристлар ҳисобланса, баъзиларида 2 hafta, учинчиларида эса бу муддат 1 ойдан кам бўлмаган муддатда ташриф буюрганлар халқаро туристлар ҳисобланади.

Барча халқаро туристлик саёҳатларнинг ўртача 65 фоизи Европага, тахминан 20 фоизи Америкага ва тахминан 15 фоизи қолган минтақаларга тўғри келади.

Туристларни нисбатан кўпроқ қабул қилувчи давлатларда халқаро туризмни ривожлантириш, чет эл валютаси оқимини кўпайтириш ва янги иш ўринларини ташкил этиш билан изоҳланади. Кўпгина давлатлар халқаро туризм воситаси орқали тўлов баланси муммаларини ҳал қилишга ўринадилар.

Ташриф буюрувчи чет эл туристлар товар ва хизматларни тўлай туриб, қабул қилаётган давлат бюджетига валюта тушумини таъминлайди. Шу билан бирга унинг тулов балансини фаоллаштиради. Шу сабабли чет эл туристларини келиши «актив туризм» номини олди.

Туристларни чиқиб кетиши эса миллий валютанинг оқиб кетиши билан боғлиқ бўлади. Бундай турдаги туристлик операциялар халқаро тўловларда мамлакат туристлар экспорти тўлов балансининг пассивида қайд қилинади, туризмни ўзи эса «пассив» деб номланади.

Туризмни «актив» ва «пассив» қисмларга бўлиниши фақатгина халқаро туризмга хосдир.

Сўнги йилларда, ички ва халқаро туризмни бир-бирига яқинлашиш тенденцияси кузатилди, бу эса туристлик расмиятчиликларни соддалаштириш билан асосланган (масалан, бирлашган Европадаги Шенген битими).

3. Кирувчи туризм - фаолияти тўланмайдиган туристлик мақсадларда доимий яшамайдиган шахсларни ўзга мамлакат ҳудудига ташрифи, саёҳати ҳисобланади.

4. Чиқувчи туризм – бир мамлакат ҳудудида доимий яшовчи шахсни бошқа мамлакатга фаолияти тўланмайдиган саёҳати, ташрифи ҳисобланади.

5. Рекреацион туризм – дам олиш мақсадидадаги туризм бўлиб, қатор давлатлар учун туризмнинг оммавий шакли бўлиб ҳисобланади. Испанияга, Италияга, Францияга, Австрияга чет эл туристларини ташрифи аввало мана шу мақсадни кўзда тутди. Рекреацион туризм саёҳатни давомийлиги билан, маршрутга кирувчи шаҳарларни сони кўп бўлмаганлиги, ҳаво транспортдан кенг фойдаланган ҳолда, аввало чартер ҳаво рейслари билан ажралиб туради.

Дам олиш мақсадида сафарлар турли хилма-хиллиги билан фарқланади ва қизиқарли тамоша дастурларини (театр, кино, фестивал ва ҳ.к) қизиқишлар бўйича машғулотлар (ов, балиқ овлаш, мусиқали, бадиий ижодиёт ва ҳ.к) ташриф буюрган мамлакатни миллий маданиятини ўрганиш билан боғлиқ бўлган этник саёҳатларни ўз ичига олиши мумкин.

6. Соғломлаштирувчи дам олиш туризми ўта шахсий индивидуал ҳарактер касб этади. Лекин кўпгина ҳолатларда, кира ҳақиға чегирмалар олиш мақсадида ҳамкорлик учун туристлар бирлашадилар. Туризмни бошқа турларига нисбатан даволаниш учун турлар одатдаги муддатлардан кўпроқ бўлиб 24-28 кунни ташкил этади.

Инсон организмига таъсир этиш воситасига қараб даволаниш учун дам олиш иқлимли, денгиз, балчиқ билан даволаниш ва ҳ.к.ларга бўлинади.

7.Танишув (экскурсион) туризм. Туризмни бу тури ўз ичига танишув (билиш, кўриш) мақсадлари билан боғлиқ ташриф ва саёҳатларни ўз ичига олади.

Экскурсия билишнинг бир шакли бўлиб, шахс интелекти ва дунёқарашини кенгайтириш функциясини бажаради. Танишув саёҳатининг турли кўринишларидан бири бу автомобил туризми ҳисобланади, бошқа транспорт воситаларига қараганда автомашина ва автобусларда саёҳат қилиш туристларга анчагина кенгроқ танишиш имкониятларини яратади.

8.Малакавий иш туризми. Туризмнинг мазкур турига иш мақсадлари билан сафарлар киради. Ҳозирги замонавий тараққий этган жамиятда ҳаёт халқаро алоқаларни боғлаш заруриятини чиқармоқда. Сўнги йилларда ишчан соҳа вакилларининг ташрифлари оммавий тус олмоқда.

Қатор туристлик фирмалар турли мақсадларда бизнесменларни гуруҳ-гуруҳ бўлиб ташрифларини ташкил этишга ихтисослаштирилмоқда. Ишчанлик туризмни каттагина афзаллиги шундаки, уни юқори мавсум бўлмаган пайтда ҳам ташкил этиш имкониятини беради. Бунда турфирмалар нафақатгина соф туристлик хизматларни-транспорт, жойлашув, овқатланиш, саёҳат хизмати билан чегараланмасдан, балки, ўзига хос махсус хизматлар-савдо шерикларининг имкониятлари тўғрисида маълумотларни йиғиш, таржима, зарур бўлган иқтисодий маълумотларни тақдим этиш ишчанлик учрашувларини ташкил этиш ва ҳ.к. Бунинг учун ташриф буюрувчиларга тегишли йиғилишлар ўтказишда заллар ва махсус воситаларга мавжуд бўлган конгресс-марказлар ташкил этилади. Кўпгина ҳолатларда конгресс иштирокчиларини уларнинг оила аъзолари кузатиб борадилар, ҳамда уларга ҳам форум ташкилотчилари туристлик фирмалар билан биргаликда соф туристлик дастурларни тақдим этадилар. Айрим ҳолатларда иштирокчиларнинг ўзлари ҳам шаҳарнинг диққатга сазовар жойлари билан танишади, конгресс тугагандан сўнг эса мамлакат бўйлаб туристлик саёҳатларни амалга оширадилар.

Туризмни мазкур турининг ўзига хос хусусиятлари шундан иборатки ишчанлик вазиятида ўтадиган учрашув иштирокчилари оддий туристга қараганда мамлакат бўлиб саёҳат пайтида кўпроқ маблағ сарфлайди. Шунинг учун кўпгина давлатлар халқаро форумларни ва шунга ўхшаш тадбирларни ўзларида ўтказишга ҳаракат қиладилар.

9.Илмий туризм. Ўқиш таълим олиш мақсадида, малака ошириш мақсадида сафар қилиш халқаро туризмнинг нисбатан янги турлари сафига киради. Хорижда таълим олиш учун сафар қилиш Ўзбекистонда ҳам турбизнесининг ўрнатилган сегментларидан бири бўлиб ҳисобланади. Сафарлардан оммабоп бўлиб бораётган тури бу тил ўрганиш мақсадида, айниқса Буюк Британияга ва бошқа инглиз тилида сўзлашадиган давлатларга сафарлар кенгайиб бормоқда.

10.Ҳозирги вақтда каттагина қизиқиш уйғатаётган бу спорт – туризми ҳисобланади. Бу сафарларнинг асосий мақсади туристларга ўзлари танлаган спорт тури билан шуғулланишга имконият яратиб беришдан иборат.

Спорт туризми зарурий база мавжудлигини талаб этади: турли инвентарларни, махсус трассаларни, арқон йўллар, спорт майдончаларини, асбоб-ускуналарни талаб этади. Спорт саёҳатларига қўйиладиган асосий талаблардан бири бу дам олувчиларни хавфсизлигини таъминлаш ҳисобланади. Спорт саёҳатлари, сафарларнинг мақсадига боғлиқ равишда 2 турга бўлинади: актив ва пассив. Биринчи ҳолатда бу қандайдир спорт тури билан шуғулланиш ҳисобланса, иккинчи ҳолатда шунчаки иштирок этиш ҳисобланади.

11. Шоп-турлар Россия ва СНГ давлатлари учун хосдир. Хорижга ташрифнинг асосий мақсади бўлиб, олиб яна қайта сотиш учун ҳалқ истеъмоли товарларини ҳарид қилиш ҳисобланади (пойафзал, трикотаж ва бошқа товарлар – Туркияда, Италия, Португалия, Сурияда; ёзги тўқима кийимлар – Индонезияда; пусстинлар – Греция ва Аргентинада; мебел – Польша ва Италияда; теле-радио маҳсулотлар БААда; автомашиналар Германияда, Швецияда, Финландияда, Галландияда).

Бу турдаги бизнес «Мокилар» мазкур давлатларни бюджетига сезиларли даромадларни олиб келмоқда. Масалан, Туркияда «Мокилар» ҳар йили 8-10 млрд доллар миқдорда маҳсулотларни ҳарид қиладилар. Мамлакат ҳукумати ҳар томонлама шоп-туризмни қўллаб қувватламоқда. Туркиянинг туризм бўйича вазир маслаҳатчиси оммавий ахборот воситалари орқали ҳабар қилишича, сифатсиз товарни сотиб олган туристлар 15 кун муддат ичида уни алмаштирилишини, тўланган сўммани қайтариш ёхуд камчиликларини бепул бартараф этишини талаб қилишлари мумкин.

Агар нуқсонни кўринмайдиган товарлар ҳарид қилганда истеъмомолчи икки йил ичида сотувчига ўз даъвосини билдириши зарур, ҳатто «Мокилар» учун авиабилетлар нархини 50 %га пасайтириш режалаштирилмоқда.

12. Саргузаштли туризм – ўзига хос тарзда дам олишни бир тури бўлиб, туристларни нафақатгина улар учун жалб қилувчи жойлар билан таъминлаш, балки ғалати, ғайритабиий фаолият тури билан шуғулланишга жалб қилади. («Шохона ов» «Ласос овлаш» «Қароқчилар хазинасини излаш» ва ҳ.к.).

Саргузаштли туризм бир неча турларга бўлинади?

- 1) сафар экспедициялари;
- 2) сафари –турлар (ов, балиқ овлаш, капалак тутиш ҳ.к.)
- 3) денгиз саёҳатлари (яхтинг).

Саргузаштли турлар мавзуси ва географияси жуда кенг ва турли тумандир. Одатда бу гуруҳли турлар ҳисобланади. Бундай туризмнинг ўзига хос жиҳати шундаки ов қилишга, балиқ овлашга, тегишли рухсат берувчи турли лицензияларни олиш ҳисобланади. Саргузаштли туризм маълум хавф-хатар билан боғлиқдир, шу сабабли, бундай турларни хавфсизлигини таъминлаш учун юқори малакали, тажрибали инструкторлар зарур бўлади. Туризмнинг мазкур тури жуда юқори нарх билан белгиланади ва уни элитар дам олиш туркумига киритиш мумкин.

13. Диний туризм (ҳаж сафари, зиёрати) ҳозирги вақтда жуда юқори талабга эга бўлиб, оммавий тус олмоқда. Мустақиллигимиз шарофати билан

ҳар йили юзлаб ватандошларимиз Маккаю Мадинага хаж ва умра сафарларини амалга оширмақдалар.

Туризмда диний мақсадларнинг бир неча турларини ажратиб кўрсатишимиз мумкин:

- 1) Хаж зиёрати (гуноҳларни ювиш мақсадида, диний эътиқод мақсадида зиёратгоҳ жойларга ташриф буюриш).
- 2) Танишув ташрифи (диний қадамжолар, ҳайкаллар; дин тарихи, дин маданияти билан танишув).
- 3) Илмий ташрифлар (диний масалалар билан шуғулланувчи тарихчилар ва бошқа мутахассисларнинг ташрифи).

Туризм мазкур турининг жиддий муаммоси бўлиб, бу соҳада юқори малакали кадрларнинг йўқлиги ҳисобланади. Шу нарса жуда муҳимки, улар нафақатгина тарихий ва архитектура ёдгорликларини кўрсатиш, балки чуқир маънавий ва диний билимлар билан таниш бўлиши зарур.

14.Согиниш, қўмсаиш туризми. Туризмни мазкур тури қариндошлариникига, туғилган жойларга ва яқинлариникига ташриф қилиш эҳтиёжига асосланган ва халқаро туристлик алмашувда муҳим ўринни эгаллайди. Масалан, Германиялик туристлар учун кўпроқ Волгабўйи турлари оммабоп ҳисобланса, яҳудийларда Исраилга саёҳат ҳисобланади ва ҳ.к.

15. Экотуризм атроф муҳитни сақлашда иқтисодий раҳбатлантириш учун шароит яратади. «Экотуризм» тушунчаси саёҳатларни жуда кенг қирраларини қамраб олади, яъни, ўқувчилар учун унча катта бўлмаган танишув турларидан тортиб, то миллий парклар ва қўриқхоналарларга узлуксиз туристлик саёҳатларни қамраб олади.

Туризмни мазкур туридан олинадиган фойда қисман табиатни муҳофаза қилиш тадбирларига йўналтирилади.

16.Экзотика (галати, ажиб) туризми. Кейинги йилларда ўзининг ажиблиги билан таажубланарли турлар пайдо бўла бошлади. Булар қаторига кўйидагиларни киритса бўлади «Манос тревел» номли грек турфирмаси Ойга саёҳатни режалаштиради. Россия космодромидан хорижий бизнесменларни космосга қиладиган саёҳатлари, бу албатта туристлар тамонидан жуда катта ҳаражатлар қилишни тақоза этади. Бунда ушбу туристлар муаллақ, мувозанатсиз ҳолатига тушади ва космосни кўриш шарафига муяссар бўлади. Парвозга ёзилувчилар ҳозирдан бошланган, биринчи туристлар 5 минг доллардан кафолат сўммасини ўтказиб жойларни брон қилдилар.

«АПСАРА» номли француз фирмаси Антарктида ва Арктикадаги музликларга саёҳатларни ташкил этди. Антарктидага биринчи круиз 1989 йилда ташкил этилган. Саёҳат ўз таркибига мазкур экзотик жойларда нафақатгина яшашни балки, у ерда туристлар маҳаллий аҳоли, тюленлар, моржлар ва пингвинлар ҳаётини кўзатиш имкониятига эга бўладилар.

Сув ости дунёси билан танишувчилар кейинги вақтларда анча кўпаймоқда. Бу йўналишда энг истиқболли лойиҳа бу мусаффо сув ости қайиғида саёҳат ҳисобланади. Унинг маршрутларидан бири. «Титаник» кемаси чўкиб кетган жойда режалаштирилмоқда.

Германияда экзотикани яхши кўрувчи туристларда собиқ камоқ камераси оммабоп саналади, чунки у ерда аттиги 20 ДМ тўлаш эвазига турист ўзини махбус деб ҳисоблаши мумкин.

«Одеон-отель» Париж фирмаси ўз мижозлари учун малика Дианани сўнги ер усти йўлини тўлиқ такрорловчи маршрутни ишлаб чиқди. Машъум фожиали ва сирли трагедияни бошидан кечиришни истовчи туристлар қора мерседесда «Риту» отелидан то фожа рўй берган жойгача сайр қиладилар. Сафар харажати 25 долларни ташкил этади.

17. Ижтимоий туризм – бу давлат томонидан ижтимоий эҳтиёжларга ажратиладиган маблағлар ҳисобидан саёҳат қилиш ҳисобланади. Социал туризмни мақсади фойда олиш эмас, балки даромади кам бўлган кишиларни дам олишга бўлган ҳуқуқини амалга ошириш учун уларни қўллаб қувватлаш ҳисобланади.

Туризмни мазкур тури чет элда кенг тарқалган. Собиқ Иттифоқ даврида туризмни мазкур тури ҳам оммабоп ҳисобланган, унинг улушига ички туризмнинг қарийиб 80 фоизи и ва халқаро туризмнинг 50 фоизи тўғри келарди. Туризмни моддий-техника базасини мустаҳкамлашга давлатнинг каттагина маблағлари йўналтирилди.

Давлат томонидан ажратилган бевосита инвестициялардан ташқари давлат суғуртаси ва касаба уюшмаларининг имтиёзли йўлланмалари тақдим этилган.

18. Ташкил этилган туризм – бу тур ташкилотлар томонидан ташкил этилаган алоҳида шахсларни ёки бир гуруҳ туристларнинг саёҳатидир. Ташкил этилган туристлар, туристлар йўлланмасини ҳарид қилиш йўли билан саёҳат ҳуқуқини қўлга киритадилар. Бунда хизматлар миқдори турлича бўлиши мумкин. Масалан, туристлар овқатланиши учун курсовкани ёки хизматлар комплексини яъни транспорт хизматлари, овқатланиш, яшаш, трансфер, саёҳат хизматлари ва х.к.ни ҳарид қилиб олишлари мумкин.

Ташкил этиш шакли бўйича тесқари туризмни турини ташкил этилмаган ёки фаол, ташаббускор шакли дейилади.

Туризм соҳасинг тавсифи бўйича хулоса қиладиган бўлсак, шуни қайд қилиш керакки, испан мутахассиси Х.Монтанер Монтехано тадқиқотларига мувофиқ французлар мамлақати маданиятига яқин бўлган давлатларга оилавий саёҳатни ёқтиради, қуёш нурида дам олишни хуш кўради, шу билан бирга улар узоқ саёҳатлардан қочишга ҳаракат қиладилар.

Италия туристлари фаол, ташаббускор туризмни афзал кўрадилар, табиат кўйнида дам олишни, янги кишлар билан танишишга ҳаракат қиладилар.

Инглизлар учун саёҳатларни танлашда асосий меъзон бўлиб, иқлим, ошхона, рекреация имкониятлари ҳисобланади. Бунда ҳам ташкил этилган, фаол ташаббускор саёҳат турлардан фойдаланиши мумкин.

Германия туристлари кемпингларда, оилавий пансионатларда ташкиллаштирилган дам олишни мақул кўришиди. Улар учун саёҳат қилинган жойдаги экологик вазият муҳим аҳамиятга эга.

Россияликларга келсак, жамоат фикрини ўрганиш бўйича бутун Россия сўров натижаларига кўра 72 % аҳоли 2004 йил ёз мавсумида таътилни уйда ўтказишни режалаштирган.

3.2. Туристлик хизматларнинг хусусиятлари

Бозор иқтисодиёти шароитида тадбиркорлар одатаги муҳит даражасидан ташқарида бўлиб қолдилар, чунки ягона товар бўлиб моддий маҳсулот, аниқроғи унинг торгина қисми – халқ истеъмоли товарлари ҳисобланар эди. Янги мунособатлар капитал бозори, ишчи кучлари хизмат бозори ва ҳ.к. каби бозорнинг янги сегментларини ўзлаштиришни талаб этади.

Чет элда хизматлар соҳаси иқтисодиётнинг тез тараққий этувчи тармоқларидан бири ҳисобланади. Дунёдаги ривожланган мамлакатларда ялпи ички маҳсулотда хизматлар улуши 70 фоиздан ҳам ошади.

Ўзбекистонда туризм бозорини ўрганиш ва ривожлантириш учун, аввало туристлик хизматларнинг моҳиятини аниқлаш зарур.

Хизмат термини халқаро стандартларда берилишича – бу ижро этувчи ва истеъмолчи ўртасидаги бевосита ўзаро таъсирнинг натижасидир, ҳамда истеъмолчи эҳтиёжини қондириш бўйича ижрочининг шахсий фаолияти натижаси ҳисобланади.

Бу тушунча ўз таркибига қўйидагиларни қамраб олади:

1. Хизмат истеъмолчилари ва ижро этувчиларнинг ўзаро таъсири;
2. Ижрочиларнинг ўзлари тамонидан хизмат кўрсатиш жараёни (яъни, маълум ишларни бажариш);
3. «Қайта ташкил қилинган маҳсулот» ёки «хизматлар натижаси» кўринишидаги ушбу фаолият натижалари.

Туристтик хизмат – туристларни мос равишдаги эҳтиёжларини қондириш бўйича туристлик корхона фаолияти натижаси ҳисобланади. Туристлик корxonанинг иши барча саёҳатларни ташкил қилиш билан бирга алоҳида хизматларни ташкил қилиши ҳам мумкин.

3.3. Туристлик хизматларнинг «учта С» билан ифодаланиши.

Бошқа исталган хизмат турлари каби туристлик хизматлар ўзига хос хусусиятлари билан фарқланади, буни шартли равишда «учта С» билан белгиласак у қўйидаги ҳолатда бўлади:

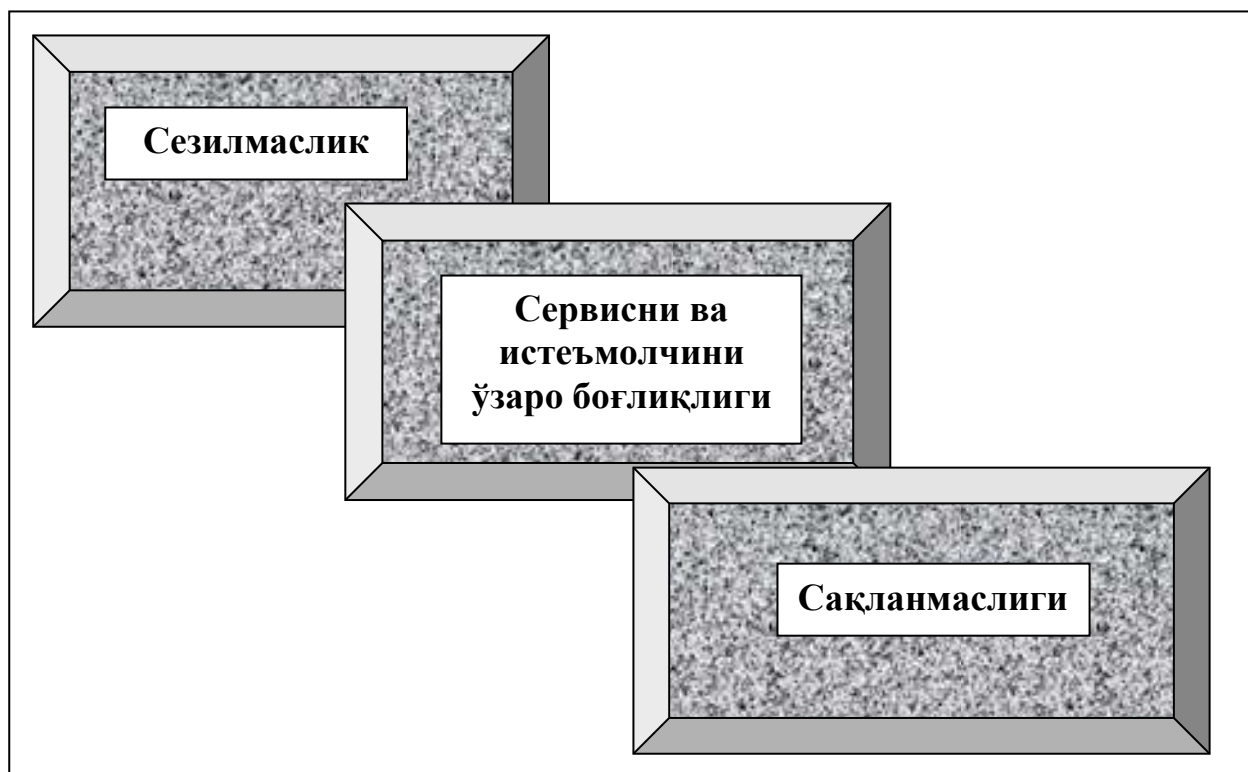
1. **Сезилмаслик.** Туристлик хизматлар моддий маҳсулот бўлиб ҳисобланмайди. Улар ижтимоий – маданий (номоддий) соҳаларга тегишли бўлади, чунки истеъмолчини ижтимоий-маданий хизматларга бўлган эҳтиёжини жисмоний, этик, интеллетуал, маънавий ва ҳ.к. эҳтиёжини қондириш бўйича хизматларни ижро этувчилар фаолияти аниқлайди. Уларни харид вақтида кўриш ёки баҳолаш мумкин эмас. Бундай хизматлар объекти бўлиб, шахсан истеъмолчи ҳисобланади (турист);

2. **Сервисни ва истеъмолчини ўзаро боғлиқлиги.** Хизматлар истеъмолчи ва ижро этувчиларнинг ўзаро таъсири натижасидан ташкил топганлиги сабабли, туристлик хизматларни кўрсатиш жараёни (ишлаб чиқариш) истеъмол билан бирга параллел равишда юз беради. Маълумки, моддий шаклда таварларни ишлаб чиқариш, уни сотувидан олдин бўлади, фақат ундан кейингина истеъмол жараёни бошланади;

3. Сақланмаслик. Туристлик хизматларнинг сақланмаслиги (сақлаш мумкин эмаслиги). Туристлик хизматларнинг ҳаётий цикли моддий товардан тубдан фарқ қилади, хусусан сақлаш босқичининг мавжуд бўлмаганлиги билан туристлик хизматларни сақланмаслиги бозор конъюктурасини яхшилаб ўрганишни, талаб ва таклифни мутоносиблигини талаб этади, чунки хизматлар талаб бўлмаганга қадар «омборларда» туриб қоладиган маҳсулот эмас.

Туристлик хизматларни ўзига хос хусусиятлари кўргазмали равишда чизма 1. да келтирилган.

чизма 1. Туристлик хизматларнинг «учта С» билан ифодаланиши.

Туристлик хизматлар таркибида асосий ва қўшимча хизматлар билан фарқла нади. Туристлик корхоналар кўрсатадиган асосий хизматларга кўйидагилар киради :

- ташишни ташкил этиш бўйича хизматлар;
- жойлаштириш;
- туристларни овқатлантириш;

Туристлик корхоналар кўрсатадиган қўшимча хизматларга кўйидагилар киради:

- саёҳатни (экскурсияни) ташкил этиш бўйича хизматлар;
- туристларни суғурталаш бўйича хизматлар;
- гид (туристларга изох, тушунтириш берувчи шахс), гид-таржимон хизматлари;
- туристларни яшаб турган жойидан унинг вақтинчалик келиб тушган жойигача -мамлакатгача ва тескари (трансфер) ташиш бўйича, ҳамда саёҳат шартларида кўзда тутилган мамлакат худудида (вақтинчалик келган жойидан) исталган бошқа ташишлар бўйича хизматлар;

- техникани таъмирлаш бўйича хизматлар;
- прокот бўйича хизматлар;
- валюта айирбошлаш;
- телефон хизмати;
- почта хизмати;
- маиший хизмат кўрсатиш хизматлари;
- пляжлардан фойдаланиш хизматлари ва ҳ.к.

Бундай бўлиниш истеъмол хусусиятлари нуқтаи назаридан олиб қараганда, аҳамиятли фарқлар йўқлиги сабабли шартлидир. Йўлланмада қайд қилинган ва асосой дастурга киритилган хизматлар асосий ҳисобланади. Қўшимча хизматларни етиб келган жойида туристни ўзи мустақил ҳарид қилади. Улар йўлланма нархига кирмайди.

Кўпгина ҳолатларда туристлик асосий хизматларга транспорт хизматлари, жойлашиш ва овқатлантириш хизматларидан ташкил топади. Аммо, танишув (экскурсион), малакавий иш туризми., спорт, диний мақсадларда саёҳатлар ташкил этилганда қўшимча хизматлар ҳам ушбу турларнинг асосини ташкил этади. Асосий ва қўшимча хизматлар ўртасидаги фарқ, уларни дастлабки ҳарид қилинган йўлланма пакетига киритилган хизматлардан ташкил топади. Туристларга номоддий хизматлардан ташқари моддий хизматлар ёки махсус маҳсулотлар тақдим этилиши мумкин, масалан шаҳар режаси, метро ҳартаси, сувенирлар, туристлик жиҳозлар.

Шундай қилиб Ўзбекистонда туризм бозорини ўрганиш ва ривожлантириш жараёнида, келгусида туризмни асл моҳиятини белгиловчи қўйидаги учта жиҳатларни ҳисобга олишни ҳозирги давр талаб қилмоқда:

- дам олиш ва кўнгил очар фаолият сифатида;
- бевосита туризмга хизмат қилувчи тармоқни қамраб олувчи бизнес сифатида;
- туризм бозорига йўналтирилган моддий ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш тармоғи корхонасининг фаолияти сифатида қарашга туғри келмоқда;

Таянч иборалар: Туризм соҳасининг таснифланиши, туризм турлари, таснифланадиган белгилар, географик принцип бўйича, ҳаракатланиш усули бўйича, мақсадлар бўйича, молиялаштириш манбаи бўйича, туристлик оқимлар йўналиши бўйича, диний туризм, экзотик туризми, ижтимоий туризм, туристлик хизматларнинг хусусиятлари, «учта С», сезилмаслик, сервисни ва истеъмолчини ўзаро боғлиқлиги, сақланмаслик.

Мустақил назорат қилиш учун топширик ва саволлар:

1. Туризм соҳасининг таснифланиши қандай хусусиятларга эга ?
2. Туристлик оқимлар йўналиши бўйича қандай туризм турларини биласиз?
3. Мақсадлар бўйича қандай туризм турларини биласиз?
4. Ҳаракатланиш усули бўйича қандай туризм турларини биласиз?
5. Жойлашув воситалари бўйича қандай туризм турларини биласиз?
6. Туристлик хизматларнинг «учта С» билан ифодаланиши нимани курсатади ?
7. Туристлик хизматларнинг хусусиятлари нималардан иборат ?

4. ТУРИЗМ ИНДУСТРИЯСИ

Режа:

4.1. Туризмни ташкиллаштириш.

4.2 Туроператор ва турагентликлар.

4.3 Транспорт ва мехмонхона хўжалиги.

4.4 Овкатланиш хўжалиги

4.1. Туризмни ташкиллаштириш

Туризм индустрияси-бу мехмонхоналар ва жойлаштириш воситалари, транспорт воситалари, умумий овкатланиш объектлари, кунгил очиш объектлари ва воситалари, билим орттириш, даволаш, соғломлаштириш, спортга доир, диний-маросимчилик, ишбилармонликка ва бошқа мақсадларга молик воситалар, туризм операторлари ва туризм агентлигини амалга оширувчи, шунингдек, туристлик-экскурсия ва гид-таржимонлик хизматларини таклиф килувчи ташкилотлар мажмуидир.

Ўзбекистон республикасининг " Туризм тўғрисида"ги Қонунида туристлик индустрия тушунчаси куйидаги тарзда таърифланади: Туристлик индустрия - туристлик фаолиятнинг туристларга хизмат курсатишини таъминловчи турли субъектлар (мехмонхоналар, туристлик комплекслар, кемпинглар, мотеллар, пансионатлар, умумий овкатланиш, транспорт корхоналари, маданият, спорт муассасалари ва бошқалар) мажмуи.

Тараққиётнинг ҳозирги босқичида мамлакатнинг ёки туристлик марказнинг ижтимоий тузилишидан катъий назар туризм соҳасида туристлик фаолиятни амалга оширувчи бир канча турли хилдаги корхоналар, чунончи: туризмни ташкиллаштирувчи туроператор ва туристлик агентликлар мавжуд. Бундан ташқари туристларни ташувчи, мехмонхоналар ва жойлаштириш тизимининг бошқа корхоналари, умумий овкатланиш, аттракционлар ва кунгил очар жойлари, шунингдек, улар қаторига банк соҳасидаги муассасалар, суғурта хизмати ва бошқалар киради. Туризмнинг махсус турларида даволаш муассасалари, уқитиш тизими муассасалари ҳамда аниқ туристлик маҳсулотнинг мақсадларига мувофиқ келадиган спорт ва бошқа муассасалар иштирок этишлари мумкин. Бу ташкилотларнинг барчаси бир-бирларини уйғун равишда тулдириши ва истеъмолчи учун зарур бўлган ҳамда ассортимент буйича етарлича даражадаги барча хизматларни курсатади.

Туризм ташкилотчиларига туризм соҳасидаги икки хил корхона мансубдир: туроператорлар ва туристлик агентликлар. Бу корхоналар туризм хизматининг узи билан бевосита шугулланмайдилар, балки фақат истеъмолчи (турист) билан бевосита хизмат курсатувчининг уртасида воситачилик вазифасини бажарадилар. Уз навбатида уларнинг фаолияти - бу ҳам хизмат курсатишдир. Франциянинг туристлик қонунчилигида бу корхоналарни уларнинг мохияти ва вазифасининг ҳарактерига мувофиқ равишда туризм ташкилотчилари деб тўғри номлайдилар.

4.2. Туроператор ва турагентликлар

Туроператорлар туристлик маҳсулотни шакллантиришни (тузиш ёки лойihalаш), уни бозор томон ҳаракатини, шунингдек реализация қилинишини амалга оширувчи юридик ёки жисмоний шахсдир.

Тўрни шакллантириш деганда муддатлари, мақсадни аниқлаш буйича тартиблаштирилган ва бир-бирига боғланган, нархи ва сифати буйича, кетма-кетлигига кура келишилган хизмат курсатиш ва иш бажариш, уларни таклиф этиш буйича шартномалар тузиш, тегишли равишдаги бронлаштириш ва резервлаштириш тушинилади. Йўналтириш деганда шундай ишлар мажмуи тушиниладики, бунда потенциал истеъмолчида шу ишларни сотиб олиш учун мойиллик тугдириш буйича ишлар бажарилади

«Реализация» термини икки хил маънога эга:

А. Сотиш

Б. Бажариш.

Фаолиятнинг анъанавий схемаси буйича туроператор туристлик агент-кутарачиларга туристлик маҳсулотни фақат улгуржи сотишни амалга оширадими, агент кутарачилар бу маҳсулотни минтақалар буйича таксимлайдилар ва уларни маҳаллий туристлик агентликлар орқали сотадилар. Кутарачилар WHOIESAIORS деб номландилар.

Турларни истеъмолчининг узига туристга чаканалаб сотишни туристлик агентлиги (ёки қисқача турагентлик) амалга оширади. Баъзан туроператор уз хузурида махсус структуравий бўлинма - фақат туристларга курсатишнигина эмас, балки барча агентлик ишларини узаро мувофиқлаштириш билан ҳам шугулланувчи турларни чаканалаб сотиш буйича марказий туристлик агентлигини тузиши мумкин. Амалиётда туризм соҳасидаги корхоналар ичида туроператорларнинг сони 5 % дан ошмайди, турагентликлар эса 95 % ни ташкил этади.

Бундан ташқари, туроператор туристлик маҳсулотни истеъмолчи (турист) олдида бажарилиши учун жавоб беради ва амалда туристлик маҳсулотни назорат қилиш ва оператив кузатиб боришни амалга оширади. Одатда туроператорлик функциясини амалга ошириш учун корхонани шундайлигича юридик шахс сифатида ёки юридик шахс маълумотига эга бўлмаган тадбиркор сифатида руйхатдан утқизишигина эмас, балки бундай фаолиятни амалга ошириш учун махсус лицензия ҳам олиш зарур. Масалан, Россияда лицензия олиш фақат халқаро туристлик фаолиятни амалга оширишда талаб этилади. Ички туризм соҳасидаги фаолиятда лицензия ва махсус руйхатдан утиш талаб қилинмайди. Ўзбекистонда эса ички ва халқаро туризм учун ягона лицензия зарур.

Туроператор туристлик маҳсулот истеъмолчиси олдида жавобгар ҳисобланади истеъмолчи қўпгина турли хил корхоналар хизматини уз ичига олган хизмат курсатишлар пакетини айнан ундан сотиб олади. Бу жавобгарлик туроператорнинг тегишлича қафолатларини (маълум суммадаги маблағ депозити ёки бошқа таъминот учун банк қафолати, агар лицензиялаштириш қонунлари буйича мумкин бўлса, профессионал жавобгарликни суғурталашни

назарда тутади. Турли мамлакатларда жавобгарликнинг таъминланиш даражалари турлича белгилангандир, масалан, 10 дан 250 минг USD.

Туристлик агентликлар (турагент) - бу истеъмолчига- туристга ёки миждозларга айрим туристлик хизматлар ва турларни чакана сотиш функциясини амалга оширувчи корхона ёки жисмоний шахсдир.

Агентлаштириш соҳасида фаолиятнинг бир нечта турлари фарқланади:

Шахс номидан ва корхонанинг топшириги буйича турларни сотиш. Мохиятан бу турли хилдаги туроператорларнинг «туристлик йулланмалар дукони» дир. Туристлик йулланмада доимо бундай сотишни амалга оширган туроператор ва турагентнинг барча реквизитлари тулик курсатилади, агентлик фоизи тушунчаси бор бўлган мамлакатларда, агентлик фоизининг суммаси доимо туристлик хизматларнинг чеки ёки ваучерида курсатилган бўлади. Бундай мамлакатларда йулланмалар йук, балки **ваучер** бўлиб, унда касса аппаратидаги маълумотни езиб қўйиш учун махсус хошия мавжуд. Бундай ҳолда агентликнинг узи барча оқибатлари ва жавобгарликни буйнига олган ҳолда туроператорлик функциясини бажаради.

Ҳозирги пайтда турларни истеъмолчига Интернет тармоғи оркали сотиш шаклланмоқда, лекин истеъмолчига факат ахборот бериш ва маҳсулот таклиф этиш, уни миждознинг талабномаси буйича ўзлаштириш босқичларгина автоматлаштириш имкониятига эга, баъзи ҳолларда, масалан, банкдаги ҳисоб-китобларни ёки кредит карталарининг рақамларини курсатишда ҳақ тулаш ҳам назарда тутилади.

4.3. Транспорт ва меҳмонхона хўжалиги

Ташиш тизими. туристларни пиёда бир жойдан бошқа жойга утказишни истисно қилганда, техник тараққиёт даражаси билан белгиланади ва:

- филлар, туялар, отлар, эшаклар, итлар каби хайвонлардан;
- ер усти механик ҳаракат воситаларидан (велосипед, автомобил, автобус, темир йулдан);
- хавода ҳаракатланиш воситаларидан (хаво транспортдан);
- сув транспортдан - кайик, соллар, дарё ва денгиз сув усти ва ости кемаларидан фойдаланиш асосида тургун равишда шаклланади.

Туритсларни бир жойдан бошқа жойга олиб борувчилар иш босқичларига, уларнинг туристлик маҳсулот таркибидаги ўрнига мувофик равишда асосий ва ёрдамчи ташувчиларга булинади.

Иш босқичларига кура уларни куйидагиларга бўлиш мумкин:

- трансфер, кўп ҳолларда автобус, туристларни жунатиш жойидаги асосий ташувчига етказиб бериш, туристларни аэропорт терминалидан, вокзалдан меҳмонхонага элтиш ҳамда худди шу операцияларни туристлар ватанларига айтаётганларида бажариш;
- туристларни боришлари керак бўлган узок масофаларга элтиш;
- автобус ва темир йул турларида маршрут буйича олиб юриш, бунда ташиш босқичи аслида тўрнинг зарурий ва асосий элементи бўлади, ташиш воситалари эса, кўпинча тунаш жойларига айланади, бунга денгиз

саёҳатига доир маршрутларни ҳам киритиш мумкин;

- экскурсион маршрутлардаги ташиш, масалан, шаҳар буйича, тематик боглардаги ва бошқа ташишлар;
- шоппинг турлар учун юк таш.

Жойлаштириш - туризм индустриясининг энг муҳим элементиدير.

Жойлаштириш (тунаш) булмаса туризм ҳам булмайди. Бу туристларни кабул қилиб олиш ва уз туристлик ресурсларини ишлатишдан катъий назар ва катта даромад олишга ташна бўлган ҳар қандай туристлик регион ва марказ иқтисодиётининг талабидир. Мехмонхона индустрияси мехмондустлик тизимининг моҳиятидир. У инсоният тарихидаги ҳар қандай ижтимоий формацияга хос бўлган мехмонни хурмат қилиш, уни кабул қилиб олиш ва хизмат курсатиш тантаналари каби энг қадимги анъаналаридан келиб чиқади. Шунини таъкидлаш керакки, мутлако транзит туристлар ва экскурсион хизмат курсатиш ҳисобига яшайдиган туристлик марказ ва жойлар мавжуд. Лекин бу ҳолда яхши фойда олиш учун туристлик маҳсулот товарни ташкил килувчи хусусиятга эга бўлиш керак.

Мехмондустликнинг (мехмон кабул қилиш) бугунги индустрияси - бу регион ёки туристлик марказ хужалигининг энг кучли тизмидир ва туризм иқтисодиётининг муҳим таркибий қисмидир.

Мехмон кабул қилиш индустриясини коллектив ва индивидуал жойлаштиришнинг турли хилдаги отеллар, мехмонхоналар, мотеллар, ёшларнинг хостел ва ётоқхоналари, апартаментлар, туристлик хуторлар, шунингдек туристларни жойлаштиришда иштирок этвчи хусусий сектор воситаларини ташкил.

4.4. Овкатланиш хўжалиги

Овкатланиш ҳар қандай инсоннинг табиий эҳтиёжидир. Овкатланиш, туризмда одатдаги оддий ва зарурий эҳтиёждан ташқари яна кунгил очиш ва маҳаллий маданиятнинг, хусусан, гастрономиянинг муҳим таркибий қисмини англаш сифатида ҳам қаралади. Миллий таом халқ маданиятининг муҳим қисми бўлиб, узида аниқ ажралиб турувчи хусусиятларни мужассамлантиради, билиш жараёнининг элементи ва хузур-халоват олишнинг воситаси ҳисобланади.

Умумий овкатланиш тизими туристлик марказ ёки регионга ташриф буюрувчиларнинг эҳтиёжларини кондирувчи турли тоифадаги ресторанлар, барлар, кафе ҳамда ошхоналар, тез овкатланиш ва узига узи хизмат қилиш пунктларидан ташкил топади. Овкатланишнинг тури - эрталабки нонушта, ярим пансион, тулик пансион- доимо туристлик хизматлари курсатиш таркибида белгиланган бўлади.

Ярим пансионда (икки марта овкатланиш) эрталабки нонушта ва тушлик ёки кечки овкат назарда тутилган бўлади. **Пансион** - бу уч марталик овкатланишдир. Кимматбаҳо хизмат курсатиш вариантларида бутун кун давомида ва хаттоки тунда исталган вақтда ва исталган микдорда овкатланиш ҳамда ичимликлар (спиртли ичимликларни ҳам қўшиб ҳисоблаганда) ичиш

имконияти назарда тутилиши мумкин.

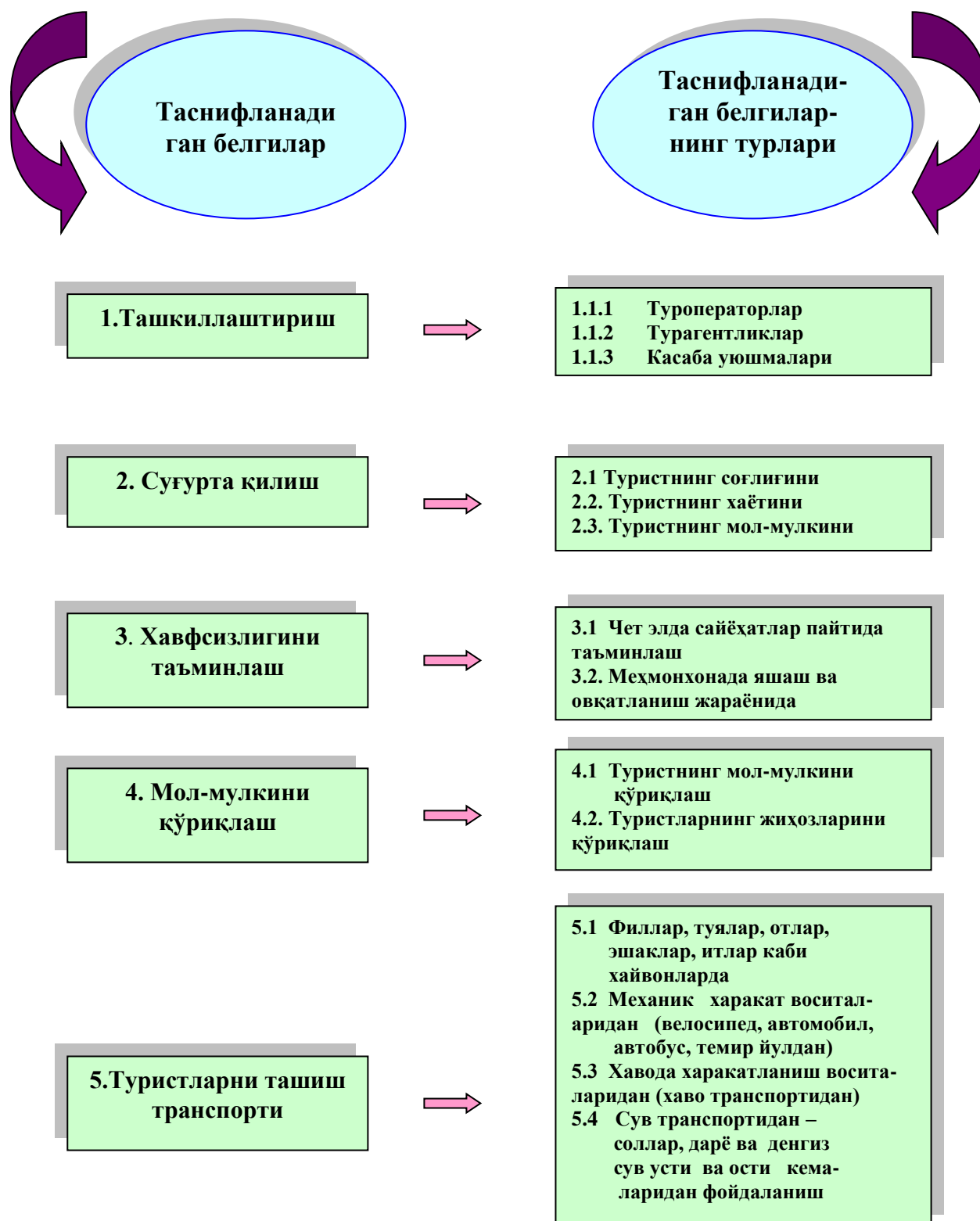
Шунингдек, таклиф этилаётган овкатнинг зичлик градацияси (микдори буйича) ва кўпинча калориялилиги ҳамда хизмат курсатишнинг турлари белгиланган бўлади. Масалан, нонушта хилларининг микдори ташриф буюрилаётган мамлакат ёки минтақанинг анъаналарига боғлиқ бўлади (европача, континенталь, инглизча, америкача, ва х.). Мехмонларга хизмат курсатишнинг тури ҳам муҳимдир (шведча дастурхон).

Умуман олганда, сайёҳ эрталаб енгил овкат тановвул қилиши, яъни енгил нонушта қилиши қабул килинган. Шунинг учун, одатда, мехмонхоналарнинг кўп қисми овкатланиш пунктларига ёки ресторанларга эга бўлиб, мехмондустликнинг зарурий таркибий қисми ҳисобланган хизмат курсатишларни таклиф қилади, бу эса кўп ҳолларда жойлаштиришнинг кийматига киритилган бўлади. Мехмонхона қошидаги ресторанда овкатлантириш жойлари мавжудлигининг курсаткичи жуда муҳим. Агар бу курсаткич мавжуд номерлар фонди микдорига мос булса яна ҳам яхши.

Нонушта масаласида энг яхшиси шуки, турист мехмонхонадан ташқарига чикмаслиги керак, гарчи овкатланиш пунктлари назарда тутилмаган, туристларга эса яқинроқда жойлашган ресторанда овкатланиши мумкинлиги тавсия килинган жойлаштириш воситалари ҳам мавжуд булсада. Бундай ҳолда жоилаштириш хизматининг киймати кескин пасайиб кетади.

Овкатлантиришни ташкил этиш тиббий соҳани ҳам ҳисобга олган бўлиши керак. Нотўғри овкатланиш, ёмон (қоидаларга риоя қилмаган ҳолда) тайёрланган овкат захарланишга олиб келиши мумкин. Масалан, 40 % гача туристлар Миср ва Хиндистонга борганларида диареядан азият чекадилар. Айниқса, кучадаги майда сотувчилар қулидаги сув ва овкат, шунингдек сифатсиз ресторанлардаги таомлар хавфлидир. Айрим тоифадаги туристлар руҳида диний белгилар буйича умум қабул қилган чекланишлар (чучка гуштини истеъмол қилмаслик, руза тутиш), вегетерианларнинг узига хос талаблари, болалар овкати талабларини ҳам ҳисобга олиш керак. Овкатланишга бўлган бундай талабларнинг узига хослигини туристлар тур сотиб олаётганларида курсатишлари керак. Бажаришнинг имконияти булмаган тақдирда турдан воз кечиш.

ТУРИЗМ ИНДУСТРИЯСИНИНГ ТАСНИФИ

**6. Туристларни
жойлаштириш**

- 6.1 отелларга, меҳмонхоналарга
- 6.2 мотелларга
- 6.3 пансионатларга
- 6.4 кемпингларга
- 6.5 палаткаларга
- 6.6 ротелларга
- 6.7 ботелларга
- 6.8 санаторийларга
- 6.9 флотелларга
- 6.10 хостелларга
- 6.11 отель-клубларга
- 6.12 турбазаларга
- 6.13 туристлик уйларга
- 6.14 апартаментлар

**7. Туристларни
овқатлантириш**

- 7.1 Кафеларда
- 7.2 Барларда
- 7.3 Ресторанларда
- 7.4 Шарқ таомлари ошхоналарида
- 7.5 Ғарб таомлари ошхоналарида
- 7.6 Европа таомлари ошхоналарида
- 7.7 Миллий таомлар ошхоналарида
- 7.8 Павильонларда

**8. Туристларни саёҳат
жойлари билан
таништириш**

- 8.1 Тарихий-меъморий обидалар билан
- 8.2 Мустақиллик иншоотлари билан
- 8.3 Археологик қазилмалар билан
- 8.4 Ғаройиб воқеалардан қолган қолдиқлар билан
- 8.5 Кўркам боғлар билан
- 8.6 Хушманзара тоғлар билан
- 8.7 Оромбахш сув ҳавзалари билан

**9. Туристларнинг бўш
вақтини мазмунли
ўтказиш**

- 9.1 Ҳар хил спорт иншоотларида
- 9.2 Кинотеатрларда
- 9.3 Театрларда
- 9.4 Концертларда
- 9.5 Ҳар хил тинч-осуда жойларда

10. Туризм индустрияси

Бу меҳмонхоналар ва жойлаштириш воситалари, транспорт воситалари, умумий овқатланиш объектлари, кунгил очиш объектлари ва воситалари, билим орттириш, даволаш, соғломлаштириш, спортга доир, диний – маросимчилик, ишбилармонликка ва бошқа мақсадларга молик воситалар, туризм операторлари ва туризм агентлигини амалга оширувчи, шунингдек, туристлик - экскурсия ва гид-таржи-монлик хизматларини тақлиф қилувчи ташкилотлар мажмуидир.

11. Туроператорлар

Туроператорлар туристлик маҳсулотни шакллантиришини уни бозор томон ҳаракатини, шунингдек, реализация қилинишини таъминловчи юридик шахсдир.

12. Туристлик агентликлар (турагент)

Бу истеъмолчига - туристга ёки миқозларга айрим туристлик хизматлар ва турларни чакана сотиш функциясини амалга оширувчи корхона ёки жисмоний шахсдир

13. Транспорт хўжалиги

- трансфер, куп ҳолларда автобус, туристларни жунатиш жойидаги асосий ташувчига етказиб бериш, туристларни аэропорт терминалидан, вокзалдан меҳмонхонага элтиш ҳамда худди шу операцияларни туристлар ватанларига қайтаётганларида бажариш;
- боришлари керак бўлган узок масофаларга элтиш;
- автобус ва темир йул турларида маршрут буйича олиб юриш, бунда ташиш босқичи аслида турнинг зарурий ва асосий элементи булади, ташиш воситалари эса, купинча тунаш жойларига айланади, бунга денгиз саёҳатига доир маршрутларни ҳам киритиш мумкин;

14. Мехмонхона хўжалиги

Жойлаштириш воситалари ва тизими, яъни асосий воситалар - булар вақтинча келиб кетувчиларга (мижозларга) турли даражада хизмат курсатиш билан боғлиқ ҳолда уларни қабул қилиш ва тунашларини ташкил этиш бўйича махсус мослаштирилган турли хилдаги ва қуринишдаги (чайладан тортиб то улкан мехмонхоналаргача бўлган) бинолардир

Мехмондустликнинг (мехмон қабул қилиш) бугунги индустрияси - бу регион ёки туристлик марказ хўжалигининг энг кучли тизмидир ва туризм иқтисодиётининг муҳим таркибий қисмидир

Таянч иборалар: Туризм индустрияси, туроператор, турагентликлар, транспорт ва мехмонхона хўжалиги, овқатланиш хўжалиги, пансион, яримпансион, туристларни жойлаштириш, туристларнинг бўш вақтини мазмунли ўтказиш, туристларни саёҳат жойлари билан таништириш, ташиш воситалари.

Мустақил назорат қилиш учун топшириқ ва саволлар

1. Туризмни ташкиллаштирувчи ташкилотларга нималар киради?
2. Туризм соҳасида туроператор қандай вазифани бажаради ?
3. Турагентликлар ҳақида нималарни биласиз?
4. Транспорт хўжалигига нималар киради?
5. Мехмонхона хўжалигига нималар киради ?
4. Туристларни ташиш воситалари деганда нимани тушунасиз?
7. Туристларни овқатлантириш нимадан иборат?
8. Туризм индустрияси деганида нимани тушунасиз?

5. ТУРИЗМ ТУРЛАРИ ВА АСОСИЙ КЎРИНИШЛАРИ

Режа :

- 5.1. Актив ва пассив туризм турларининг хусусиятлари.
- 5.2. Ҳаракатларнинг турларига нисбатан сайёхлик маршрутларнинг таснифини
- 5.3. Туризм турларининг кўринишлари.
- 5.4. Қишлоқ туризмнинг ривожланиши
- 5.5. Клубли дам олишни эгаллаш тизими ва унинг турлари
- 5.6. Туристлар дам олиш тизимида клубли дам олишнинг аҳамияти

5.1.Актив ва пассив туризм ҳақида тушунча

Туризмнинг актив ва пассив турларга булинишининг асосий мазмуни, одамнинг туризм жараёнида ҳаракатланиши ва мижозининг турларини аниқлаш билан белгиланади. Катта жисмоний куч талаб қилинадиган ва ҳамма туристлар катламига ҳам тўғри келадиган туризмнинг актив турларига - дам олиш ва сайёхат, вақти чоғлик, спорт кабилар киради. Бу маънода яна ҳам ажралиб турадигани - бу экстремаль сайёхлик туридир.

Туризмнинг пассив тури туристлик сайёхликнинг тинчрок ва кам куч сарф қилинадиган, жисмоний зуриқишга хос булмаган тури киради. Бу тур бир маромда дам олишга мослашган шахсларга мулжалланган ўрганиш сайёхлиги бўлиб, қуриш даврида ва жисмоний зуриқишда кам куч талаб қилади. Бу денгизда, тоғда, сувда даволовчи характердаги соғломлаштирувчи сайёхликдан иборат. Масалан, турли курортларни шулар қаторига киритиш мумкин.

Бундай турдаги сайёхлик – фарзандли оилаларга, ката ёшдаги туристларга ва нафақахурларга тегишлидир. Пассив туризмда туристлар бош кийим тикиш, саватлар туқишни урганадилар. Бу уларнинг тилида - basket making, - деб аталади. Шунингдек, хужалик ишларини юритиш, ошхона ҳамда богбончилик ишлари билан шугулланишни ҳам урганадилар. Бу эса - gardieng, - дейилади. Буюк Британияда қайик билан каналларда сузиш туризми кенг тарқалган. Шунга ухшаш куллардаги сайёхликда ҳам туристлар нафақат узлари эшкак эшишадилар, балки қайикларни икки даре бир- бирига якин келган жойга судраб утишадилар, чодирларини урнатадилар. Бунда жисмоний зуриқиш булмаслиги керак. Мавжуд инглиз сайёхлигида бундай қайикларни даре қирғоғи буйлаб отлар судрайдилар, сайёхлар эса қулай ва шинам қишлоқ отелларида тунашади.

Актив туризмга ҳар - хил саргузаштли сайёхтларни киритиш мумкин: саргузаштли сайёхлик adventure tour, экзотик жойларга, вулканларга, оролларга, шаршараларга ва шу қаби жойларга боришга айтилади. Одатда бу экзотик ва экологик жиҳатдан тоза табиий резервациялар, гарб сайёхатлари, ноананавий транспорт воситалари билан боғлиқ бўлган, бирон-бир қолипга тушмаган сайёхликдир. Баъзи ҳолатларда бу хилдаги сайёхлик жиддий жисмоний зуриқишлар extreme toug билан боғлиқ бўлади, инсондан билим ва довуракликни талаб қилади. Масалан, Колорадининг тошқин дарёларида

шиширилган кайикларда сайр қилиш, Кола ярим оролидаги итлар тортадиган каналар кишки сайёхлиги, тоғ-чанги курортларидаги дам олиш ва бошқалар шулар жумласидандир. Уларда катнашиш учун катнашчилар олдиндан маълум усталikka ва жисмоний тайёргарликка эга бўлишлари керак. Бу хилдаги сайёхлик спорт сайёхлигига якин ҳисобланади, унда йулаклар яхши тайёрланган, йул курсатувчи ёрдамида хавф минимум даражага туширилган, оралик лагерлар сайёхлик анжомлари билан жихозланган бўлиши лозим. Актив туризмга: халокатлар содир бўлган жойларга килинадиган сайёхлик (зилзилалар, сув тошқинлари, вулконларнинг отилиши техноген халокатлар, масалан, вертолётдан Чернобил АЭС ни томоша қилишлар ва экстремал ходисалар. Европадаги баъзи одамлар актив туризмда камокларда утирган кишиларнинг камераларига кириб, 1-3 кун давомида жинойтчилар бошидан кечирган кечинмаларни бошларидан утказишни хуш курадилар. Бунинг учун туристлар кунига 120 доллар тўлашга тўғри келади.

Саргузаштли сайёхликда килинадиган суғурта кимматга тушиши мумкин. Табиатга килинадиган сафари, ов, балик овлаш, кишда моточаналарда учиш ёки юриш қийин бўлган жойларга жипларда сайр қилиш. Гарбда кизикувчиларга *mistary toig* - сирли саргузаштли сайёхликка таклиф этилади, бунда катнашчилар олдиндан тайёрланган дастурлар ва ташкилотчилар томонидан уйланган нарсаларнинг барчаси кутилмаган совга бўлиб қолади.

5.2. Ҳаракатларнинг турларига нисбатан туризм маршрутларининг таснифи

Ҳаракатларнинг турларига нисбатан туризм маршрутларининг таснифини кўйидаги ҳолда ўрганиш мумкин:

Пиёда - *walking or hiking tour* - сайёхлик йуналишлари. *Taking toig* - пиёда йуналиш ёки сайр қилиш сайёхлиги. Одатда йуналишнинг узунлиги 2 - 6 кмдан хаттоки 20 --50 кмгача чузилиши мумкин.

Хайвонлар билан ҳаракатланадиган маршрутлар (фил, туя, эшак, от, кутос, итларда). *Horse riding toir* - от билан сайёхлик маршрути гоят кенг тарқалган. Катнашчилар техника воситалари билан бориш қийин бўлган табиатнинг диққатга сазовор жойларига ана шу воситалар ёрдамида боришлари мумкин.

Темирйул сайёхлиги маршрути –*rail adenture toug*- бунда сайёхлар сафар давомида кўпгина жой ва минтақалар билан танишадилар, бу даврда улар вагонларнинг жуда ҳам қулай кўпеларида яшашадилар, кўчиб юрувчи ресторанларда овқатланадилар. Ҳаракатланишнинг асосий қисми кечаси амалга оширилади, кундузи эса саёҳат дастурида кузда тугилган марказий маҳаллий диққатга сазовор жойларни, музейларни ва бошқа объектларни зиёрат қилишадилар. Баъзи сайёхлик турларининг давомийлиги 14 ва ундан кўп кунга чузилади (масалан, машхур Канада сайёхлиги - Vancouver - Whistler - Prince George - Tasper - Bann Kamploops - Vancouver). АҚШ, Канада, ЖАР, Аргентинанинг чиройли боғлари буйлаб эски тарихий поездларда сайр қилиш кенг тарқалган. Россияда катта шаҳарлар

буйлаб темир йул сайёхлиги маршрути кенг таркалган (Санкт-Петербург-Новгород - Псков - Москва ёки Санкт-Петербург - Омск - Иркутск). Сайёхлик поезди таркибига ёток вагонларидан ташкари вагон - ресторан, вагон- клуб, вагон - душлар киради. Бундай сайёхлар расмий белгиларига кура сайёхлик статистикасига киритилмаслиги ҳам мумкин.

Автобусли маршрутлар, бунда сайёхлар мамлакатларни, бутун қитъаларни, магистраллар буйлаб бир пунктдан иккинчи пунктга ҳаракатланиб кесиб утадилар, умуман сайёхлар автобусларда жуда оз ухлайдилар, асосан ухлаш учун киммат булмаган меҳмонхона ёки отеллар кузда тутилади, аммо махсус ёток автобуслари ҳам мавжуд.

Шахсий ёки ижарадаги автомобиллардаги сайёхлик self drive itineraries, машинасидан ажралмаган ҳолда саехат қиладиган саёҳатчилар катлами ҳам мавжуд. Улар бир канча транзит визалар олиб, мураккаб маршрутлар буйлаб бир неча мамлакатларни кесиб утишади, айрим вақтларда улар машиналари орқасида кўчиб юрвчи уйларни судраб юрадилар, унда улар таом тайёрлашадилар, овқатланишадилар ва тунашадилар. Бундай сайёхлар учун махсус автокемпинглар ва карвонлар учун тухташ жойлари урнатилади. Спортга йуналтирилган сайёхликда мураккаб туристлик маршрутлар ва мусобакалар уюштирилади. Масалан, trophy - автомобилларидаги энг огир сайёхликдир. Ёркин мисол бўлиб Camel Trophy сафари хизмат килади. Self drive toug -сайёхлик, бунда сайёх автомобилни ижарага олиши ёки келишилган маршрут буйича ўзининг шахсий машинасида ҳаракатланиши мумкин. Туристлик агентлик кемпингларда турар жойлар, отеллар, озик-овқатлар буюрадилар, хариталар етказиб берадилар, бир канча кулай ва кизикарли сафар маршрутларини таклиф этадилар, транспорт суғурталарини расмийлаштирадилар.

Сувда сайёхлик маршрути - water toug дейилиб, шулардан энг кўп таркалган сув сайёхлиги - boat toug - кайикларнинг ҳар - хил турларида, яхталарда ёки бошқаларда сузишларни уз ичига олади.

Хаво орқали ташиш сайёхлиги. Ташишнинг каттагина қисмини хаво орқали ташишлар ташкил этиб, улар узок масофаларга ташишга асосий эътиборни қаратади. Бундан ташкари қитъалараро, океанлар орқали ташиш ҳам киради. Йуловчиларни ташишга мулжалланган юқори тезликка эга ва хавфсиз хаво лайнерларининг яратилиши билан сайёхларни қитъалараро ташиш бирданига ошиб кетди. Туристларни ташишда катновли маршрутлар билан бир қаторда чартер йуналишлари ҳам ишлатилади. Ташиш тизимида маҳаллий авиациянинг ҳам роли катта, унда мамлакат ичидаги кўпгина маршрутлар ва узок масофага чузилган ҳудудларда сайёхларни самолётларда ташиш кузда тутилади. Шундай қилиб, Жанубий Африка сайёхлигининг асосий қисми хаво йулларида ташишни кузда туттади. Сайёхлар Йоханнесбургга келишади, улар бир неча кун Преторий ҳудудида экскурсия утказишади. Санситига боришади, табиий боғлардаги сафарларда катнашадилар, ундан сунг жалб килувчи сайёхлик маркази бўлган Кейптоунга маҳаллий авиакомпания самолётлари ёрдамида етказилади. АҚШ хаво хабарларини етказиш соҳасида олдинги уринларда туради. 1997 йили АҚШ хаво йуллари томонидан 599 млн. йуловчилар

ташилди. 2007 йилга бориб бу курсаткич 900 млн. йуловчига етди. Сайёхларни ташишда кичик авиация ҳам фаол катнашмоқда, айникса ,сайёхларни табиат куйнига техник воситалар етиб бориши қийин бўлган жойга етказишда, йирик аэропортларда, яъни gate way лардан китъалараро ва мамлакат ичида, кичик авиация эса шаттл shattle сайёхларни маҳаллий сайёхлик марказларига етказиш учун ишлатилади.

Кўпгина сайёхлик сафарлари турли хил транспорт воситаларидан фойдаланишликни кузда тутди. Сайёхларни узок масофаларга ташишда кўпинча хаво транспортларидан фойдаланилади. Сайёхлар узок масофадаги дам олиш жойларига боришда вақтни минималлаштиришга ҳаракат киладилар ва самолёт бу борада ҳаракатнинг қулай воситаси бўлиб хизмат килади.

Айрим ҳолларда сафар вариантлари уз ичига комбинациялашган турларини олади. Таътил даврида уз машиналаридан ажрала олмайдиган Британияликлар Европа буйлаб сафарни давом эттирадилар, лекин Европа мамлакатларида ҳаракатланиш унғ томонлама, аммо Буюк Британияда эса чап томонлама, шунинг учун бошқариш одатини ўзгартириш қийин, куча ҳалокатлари ва тушунмовчиликлардан кочиш мақсадида автомашиналарни темир йул платформаларида транспортировка қилиш усулидан фойдаланилади.

Дастлаб Ла-Манш бугозидан сайёхлик автомашинаси Stena Link номли денгиз солида олиб утилади, сунгра темир йул платформаларига юклаб белгиланган манзилга етказилади. Сайёхларнинг узлари шу поезднинг ёток кўпеларига жойлашадилар. Автомашиналарни жойида ижарага олиш ҳам кенг тарқалган. Хизматнинг шундай сайёхлик пакетлари мавжудки, улар самолётларда ташиш ва автомашиналарни аэропортнинг узида ижарага бериш - fly/ drive tour ни уз ичига оладилар, автомобилларни ижарага бериш - rent a car кўпгина ривожланган мамлакатларда кенг тарқалган. Россияда ҳам автомобилларни ижарага бериш фирмалари мавжуд, аммо улар фақат чет элликларга берадилар. Кайси воситалар орқали сайёхларни ташиш энг қулайлигини, сайёхлик сафарлари предмети ва мақсадларининг иқтисодиёти ечади.

Умуман, сайёхлар учун вақт фактори муҳим ва сайёхликнинг кўпгина қисмлари учун сайёхларни ташиш, сайёхликнинг ёрдамчи элементи бўлиб ҳисобланади. Бу уринда, 1000 кмдан ортиқрок масофаларга хаво йулларида ташиш қулайдир, бундан ташқари хаво йулларидан фойдаланиш катта сув хавзаларини кесиб утишда ҳам қулайдир. 300 кмдан 1000 кмгача бўлган масофаларда темир йулидан, асосан тез юрар линиялардан актив равишда фойдаланилади. Баъзи ҳолларда даре ва денгиз транспортларидан фойдаланилади. Бундан ташқари махсуслаштирилган маршрутлар ҳам бор, унда ҳаракатланиш усули сайёхлик маршрутнинг асосини ташкил этади (круиз маршрутлари, автобус ва темир йул сайёхликлари).

5.3. Туризм турларининг кўринишлари

Туристлик оқимлар йўналиши бўйича туризм турлари «Кирувчи» ва «Чикувчи» туристлар тоифаларига бўлинади. Ривожланаган мамлакатларда туризм уйғун ҳолатда тараққий этади. Ички ва ташқи туризмда баланс

мувозанат мавжуд. Ушбу туристлик бозорининг баланси бевосита Бутун жахон турустлик ташкилоти (БТТ) тамонидан ўрнатилган қўйидаги пропорцияга тўғри келиши керак :

1 та кировчи турист- 1 та чиқувчи турист- 4 та ички турист.

Бу структура оптимал ҳисобланади, уни амалга ошириш учун туристлик фаолиятини тартибга солувчи тегишли меъерий ҳужжатлар ва қонун қобул қилишга тўғри келади. Хозирги пайтда Ўзбекистонда 6 та чиқиб кетувчи туристга- 1 та ички турист тўғри келмоқда.

Туризмнинг хилма - хиллиги унинг бош мақсадига боғлиқ ҳолда қўйидаги кўринишларга ажратилади:

1. Дам олиш ёки роҳатланиш, кунгил очарлик pleasure tour, delights tour. Бу сайёҳлик дам олиш ва сайёҳликнинг кенг тарқалган туридир;

2. Дам олиш ва соғломлаштириш мақсадидаги курорт- resort or health resort or resort-spa.

Соғломлаштириш ва даволаш мақсадларида қилинадиган туризм - health and fitness tour or resort tour. Спа-Спа еки health spas - санаторийлар, соғломлаштирувчи - даволовчи ташкилотлар, курорт зоналарида, шифобахш сувлар, шифобахш балчиклар ва бошқалар ердамида (шифобахш минерал сувли курортларда) олиб борилади. Туристлик проспектларда махсуслаштирилган соғломлаштириш мақсадларига қараб, кемпингларда минерал сувларни ичиш еки минералли ва олтингургутводородли ванналар қабул қилиш имкониятларини белгилайдилар. Машхур чет эл шифобахш сувли курортларидан - Виши, Виттель ва Экс-ле-Бен (Франция); Бад-Наукейм, Висбаден ва Баден-Баден (Германия); Бад-Ишль, Бад-Гастайн ва Баден-бей-Вин (Австрия); Спа (Белгия); Бат ва Бакстон (Буюк Британия); Бурса (Туркия); Атами (Япония) Термал булокларининг каттагина қисми Греция ва Венгрияда таниқлидир.

Россиянинг Кавказ минерал сувлари машхурдир. Санкт-Петербург яқинидаги Сестрорецк шаҳрида сув билан даволаш мавжуд («Сестрорецк курорти»); Петрозаводск яқинида «Марциаль сувлари» курорти таниқлидир.

Табиий - иклим шароитларидан ҳар доим ҳам даволаш ва соғломлаштириш мақсадларида самарали фойдаланилади. Масалан, даволаш лойлари, минерал сувлар ва булоклар, тоза ва қурук ёки бунинг акси бўлган денгиз хавоси. Бундай курортлардаги отелларда врачлар, даволаш ва соғломлаштириш процедуралари, массажистлар ва бошқа хизматлар курсатилади. Аммо, курорт танлаш ва даволаш муассасаларини танлашда врач маслаҳатлари ва курсатмалари орқали амалга оширилиши керак.

Кунгил очарлик учун - entertainment туризм дастурларида маълум маънода туристлар қушимча хизмат курсатишга йуналтирилган. «Туристнинг яхши кунгил очиши» учун туризмнинг барча қирраларини очишда ёрдам берилади. Бу фаол уйинлар (гольф, крикет, кегли), отларда сайр қилмоқ, аттракционларга бориш (тематик боғлар, масалан, Диснейленд, Дельфи қари, зоопарклар), ресторанлар, дангсинглар, диско клублар, магазинлар, казино ва бошқалар. Хориж мутахассисларининг фикрича, 110 дан ортиқ кенг қулланиладиган туризм амалиётидаги кунгил очарлик турлари мавжуд.

Familiarization trip ёки famtrip, яъни таништирувчи, реклама сафари. Маршрутни кайтадан батафсил ишлаш ва унинг шартлари билан танишиш учун рекламали саёхатларга асосан турли дилерлар ва туроператорлар ёки туристлик агентликлар ишчилари боришадилар. Улар бутун маршрутни тулигича босиб утишади ва яшаш шароитларини, экскурсия дастурларини, овкатланиш асосини, трансферни, маданий ва кунгил очар дастурларни аниқлашадилар. Уларни махаллий шароитлар, удумлар, медицина ва суғурта хизматлари, жинойи ҳолатлар ва бошқа критик ҳолатларда давлат органлари билан биргаликда олиб бориладиган ишлар ҳақида тулик маълумотлар билан таъминлайдилар. Коида буйича таништирувчи туризмга маълум чегирмалар берилади ёки бундай туризм тулалигича катнашувчи компания томонидан туланади. Баъзи мамлакатлар, масалан, Исроил қабул қилиш буйича туристлик фаолиятни фаол куллаб-кувватлаб, таништириш билан боғлиқ сафарларни давлат бюджетидан дотациялайди.

Урганувчи туризм - connoisseur tour. Туризм марказларига бирор нарса ўрганиш учун боришдан иборат. Булар дунёга машхур Нью-Йорк (ҳар йили 32 млн турист бу ерга ўрганиш мақсадида боришади), Париж, Мадрид, Рим, Петербург, Кохира, Сингапур, Гонгконг, Рио-де-Жанеро ва шу каби шаҳарлардир. Туристларнинг қизиқиш объекти бўлиб қадимги жойлар, музейлар, хайкаллар, шаҳарларнинг чиройли ландшафтлари хизмат килади. Кичик шаҳарлар ҳам қизиқиш марказида бўлиб, уларга куйидаги шаҳарлар - Гренада (Испания), Царское Село (Россия) ва бошқа алоҳида ҳудудлар киради. Факатгина Санкт - Петербург вилоятининг узида туризм объектларига кирадиган қадимий обидалар ва жойлар 3900 тадан ортик. Ҳозирда бу жуда улкан сайёхлик имкониятларидан тула фойдаланилмаётир (117 минг сайёхга мулжалланган меҳмонхоналарнинг 30% идан фойдаланилмоқда ҳалос).

5.4. Кишлоқ туризмнинг ривожланиши

Кишлоқ туризми - farm tour, rural tour. Кишлоқ туризми Россияда инқилобдан олдин Санкт-Петербург аристократлари ва шулар қаторига узларини қуювчи бойлар ҳам Баден-баденда дам олишга қурбилари етмаган. Бундай кишилар уша вақтларда кўп бўлган. Шунга карамай, улар Фин бугозида жойлашган ва курорт райони ҳисобланган Мартишкино (Петербургнинг жанубий қисми)да еки Финляндия пойтахтига 30 км йул бўлган Териокода арзон дала ховлиларини дам олиш учун ижарага олишган, бунинг сабаби у ерда хориж паспортларини расмийлаштириш керак булмаган. Инқилобдан аввал бундай дала ховлиларини ижарага олувчи талабгорлар асосан зиелилар орасида кўп бўлган.

Дам олиш вақти ҳар қандай шаҳарлик учун кишлоқдами еки ховлидами жуда ҳам мароклидир. Бу ҳаёт талаби бўлиб, доимо дала ховлиларини еки бошқа жойларни кўп йиллар давомида ишонган ва текширилган жойларда дам олиш учун ижарага олинган. Кишлоқ туризмнинг узига хос томонлари шундаки, масалан, Сицилиянинг аграр вилоятларида ишчи кучи керагидан ҳам ортиклиги камбагал туристлар еки студентларни иш хаки туламасдан, бошпана

ва овкат учун ишга еллаши мумкин. Бундай «дам олувчи» уша ерга бориб кайтиши учун маблаг топса бўлгани. Йул йулакай бир-икки кун пляжларда чумилиши, музейларни, едгорликларни ва бошқаларни куриши мумкин.

Ҳозирги вақтда кишлоқ туризми алоҳида даромад келтирадиган тур ҳисобланиб, дуне туризм бозорида алоҳида катъий урин тутати. Совет даврида ишлаб чиқариш ходимларини колхоз ва совхозларга кузги хосилни йигиб олиш учун кишлоқ хужалик ишларига мажбурий йуналтирилишини кайси категорияга қўйиш мумкин, туристми еки ишчи? Бир томондан уларни меҳнат қилганликлари сабабли туристлар сафига кушиш мумкин эмас, иккинчи томондан эса улар меҳнатилари эвазига ҳақ олишмаган.

Қишлоқ туризми денгиз курортлари каби катта ҳажмлар билан рақобатлаша олмаса ҳам, шунга карамай туризм ишларида алоҳида урин тутиб, уни урганиб ривожлантириш алоҳида эътиборга лойик. Республикамизда кишлоқ туризми йўқ даражада. Кишлоқлардаги аҳолининг самимийлиги, табиатнинг тозаллиги, экологик жиҳатдан кулайлиги туфайли унинг келажаги бор. Лекин, шунга карамай, хорижий туроператорларнинг фидойилиги, туристларни уз кишлоқларига тортиши, туристларни уз халқининг ва давлатининг ривожланиши учун олиб келиши, иш жойларини ташкил этишлари, уз юртининг туристлик ресурсларини мустаҳкамлаб, давлатга валюта олиб киришлари ва шу даролмадларидан солиқлар тулаб хазинани тулдиришлари таксинга лойик. Бу хол бизга, хали еш республикамизга ўрناق буларли жараенлардир.

Умуман кишлоқларда турист бўлиб туриш, курорт зоналарида еки машхур туристлик марказларга нисбатан анча арзон. Ҳамма ҳам кимматбаҳо туристлик марказларда дам ололмайдди, шу жиҳатдан кишлоқ туризмининг ривожлантириш катта аҳамиятга эга.

Қишлоқ туризми куйидаги холларда амалга оширилади:

- кишлоқ жойларда алоҳида категория одамлар учун уларнинг пул маблаглари миқдорига карамай, масалан, оиланинг анъаналарига караб;
- врач маслахатига биноан кишлоқ иклим шароитларида соғломлаштиришни олиб боришга караб;
- табиат билан якинлик, кўпроқ вақтни тоза хавода утказиш мақсадида;
- экологик тоза ва арзон маҳсулотлар билан озикланиши мумкинлиги учун;
- кишлоқ хужалиги ишлари билан банд бўлиши, ишлаш учун реал имконлар борлиги учун;
- хаёт учун зарур бўлган керакли нарсаларни топиши учун минглаб километр масофани босиб утирмаслик учун;
- бошқа ижтимоий формациядаги одамлар билан мулокатда бўлиши, уларнинг маданияти, урф-одатлари билан танишиш, байрамлари ва уйинларида катнашиш имкониятининг мавжудлиги учун.

Хулоса қилиб айтсак, кишлоқда дам олиш - бу табиат куйнида бўлиш, йиллар давомида шаҳар шароитида йигилиб қолган чарчокларни чиқариш, тоза хаво, экологик тоза бўлган озик-овкатлар, иклим шароитларини ўзгартириш, аҳоли сонининг камлиги, бошқа тартиб-қоида ва яшаш маданияти, кишлоқ

хужалик ишларида иштирок этиш, богдорчилик, чорвачилик, табиат берган инъомларни туплаш ва колаверса, дам олишнинг арзонлигидир. Шулардан келиб чикиб айтиш мумкинки, бу туризм уз характерига кура экологик туризмнинг бир кўринишидир.

Шаҳар аҳолисининг езги иссик кунлардаги ва кишки корли кунлардаги хордик олишларини тўғри ташкил этиш имконияти мавжудлигини эътиборга олиб, кишлок туризмни республикамиз ҳудудида куйидаги тарзда ташкил этиш тавсия этилади: катта булмаган уйларни, кишлок отелларидаги катта булмаган хоналарни, коттежларни, табиат манзаралари чиройли бўлган жойларни ижарага олиш йули билан.

Туристлар кишлокдаги фермернинг уйида оиласини жойлаштириши мақсадга мувофикдир, негаки бу - туристларни кишлок хаёти ва у ердаги янги инсонлар билан якиндан таништиришга, уларнинг урф-одатлари ва кишлок хужалик ишлари билан кучи етган даражада ишлашга имкон беради. Шубҳасиз, бу уй эгалари учун нокулайликлар яратади, лекин фермерлар учун кушимча пул ва янгилик олиб келади. Бунда мехмонлар учун махсус бир еки бир неча хона ажратилиб, улар керак даражада тозаланади ва барча зарур нарсалар етказиб берилади. Бундай туризмдан давлат ҳам, фермерлар ҳам даромад куради. Шу жиҳатдан кишлок туризмни кулай ва камҳаражат туризм дейиш мумкин. Дала ховлиларни эгалари билан келишиб тўғридан-тўғри шартномаларсиз ижарага олинса, улар учун ҳисоб-китоб нақд пулда бўлади ва бу банк оркали амалга оширилмайди, натижада ижара хаки суммасидан солиқ ҳам туланмайди. Албатта, бу қонунга зид ҳолатдир. Кимни кишлокда хусусий уйи булса еки кариндошлари булса янада кулайдир.

Гузал тогли мавзеларга саёҳат, тоғларда сайр қилиш, гузал жойларни томоша қилиш ва х.к. Сайёхлар эътиборини куйидаги ажойиб жойлар лол колдиради. Гранд Каньон, Тош бармоқлар водийси (Австралия). Улкан шаршаралар (Ниагара, Виктория). Сайёхлар учун уларни томоша қиладиган майдончалар, асбоблар урнатилган.

Сафару Safari tour, курикхонага хайвонлар томоша қилиш учун сайр, овчилик, балик ови мақсадидаги саёҳат, фатоовчилик, Кения ёки ЖАР курикхоналарига сайр, табиатда ажойиб хайвонларни эркин ҳолда куриш мақсадидаги сайрлар.

Табиат куйнига ёки курикхонадаги эътиборга лойик ерларга жип машиналарида Jip-Safari саёҳат. Саёҳат давомида сайёхлар утирган жиплардан ташкари кузатувчи машиналар калоннаси бўлиб, улар озик - овкат, палаткалар, ёкилги ва шу кабилар билан юкланади. Саёҳат дастурига нафакат махаллий жойларни куриш, балки тогли ҳудудда автомобиль бошқариш, тусикларни енгиб утиш, лагер хаётига ўрганиш, фавкулудда вазиятларда яшаб кета олиш кабиларни ўргатади.

Экотуризм eco tour - сайёхликнинг янги соҳаси бўлиб, иккинчи номи: Nature Tourism with a soft Touch - «табиатга юмшок тегувчи туризм», яъни атроф муҳитга энг кам таъсирини таъминловчи сайёхликдир. Эко-сайёхлик дастури одатда экологик тоза жойларга боришни назарда тутати ва табиат

резервациялари ва курикхоналарига уюштирилади. Бу каби саёхатлар давомида экологияга багишланган семинарлар, маҳаллий аҳоли билан учрашувлар ва шу қабилар уюштирилади. Баъзида экотуризм soft tourism деб ҳам аталади. Экотуризмга яна боткоклик буйлаб сайрлар Swamp safari ҳам киради. Флоридадаги боткокликларидаги сайрлар айникса машхурдир. Бу боткоклик ичкарасига кириш қийин, шу сабабли у ердаги флора ва фауна жуда бой. Туристлар учун боткоклик махсус кайиклар ёрдамида катнов -Florida Seminole Trip дастури асосида амалга оширилади, унда 2 кунлик боткоклик буйлаб сайр, кам учрайдиган куш ва хайвонларни расмга олиш, бориш қийин бўлган ерларни томошаларини амалга оширилади.

Урушлар ва тарихий жанглар бўлган жойларга уруш иштирокчилари ва уларнинг авлодлари учун уюштирилган ҳарбий туризм. Улар уз ичига куйидагларни олади: ҳарбий объект ва полигонлар, ҳарбий техникада сайр, танклар, кировчи самолётлар, ҳарбий куроллардан фойдаланиш, ҳарбий ўқув машқлари, космик кемалар учуришни томоша қилиш қабилар. Буларни military tour,-деб аталади. Шунингдек бу саёхатларга яна концлагерлар ва камокхоналарга ташрифлар киради.

Кумсаш туризми. Кўчиб кетганларни шартли равишда икки турга бўлиш мумкин. 1. Мажбурий кучганлар, узларининг тарихий ерларини диний, ҳарбий ёки сиёсий сабабларига кура ташлаб кетганлар.

2. Уз хохишлари буйича кучганлар - уз юртларини яхши ҳаёт излаб ташлаб кетганлар.

Мажбурий кучганлар - сайёрамизда анчагинани ташкил қилади. Аҳоли миграцияси иқтисодий, сиёсий ва диний омиллар таъсирида бўлади. Минг йиллар олдин Норвегияликлар ва Ирландияликлар, Исландия ва Грландияга кучган эдилар. Тарихда Англиядан Америка қитъасига диний қарашлари туфайли кучганлар ҳақида ҳам маълумотлар бор. Жаҳон урушлари саноксиз кулфатлар ва янги қочоклар тулкинини вужудга келтирди, уларга урушдан қочганлар ва асрлар кириб, уз ватанларига қайтишдан хавфсираб бошқа ерларга кучганлар.

Кейинги турдаги кучганларга Волга буйи немисларини киритиш мумкин. Бу ерда улар рус шохлари томонидан яшашга таклиф қилинган, 200 йилдан кейин эса комунистлар уларни ватан хоини деб Козохистонга қучиришган, қайта қуриш ва иттифокнинг бирлигини йуқолиши, улар ҳаётини янада қийинлаштирди, фақатгина 300 йил утиб улар узларининг ватани - Германияга (минглаб аҳоли) қайтиб келишмоқда.

Кумсаш туризмга яққол мисол бўлиб Финларнинг Ленинград (ҳозирги Санкт-Петербург) даги Карель ҳудудига ва Лодага кули атрофидаги ерларга 323 оммавий саёхатларини киритиш мумкин. Финларнинг 500 мингга яқини бу ерларни 1939-1945 йиллардаги уруш ҳаракатлари натижасида ташлаб кетишган.

Собик Иттифокда 1989-1990 йиллардаги қайта қуриш туфайли финларнинг бу ерга турист сифатида келишига имкон берилди. Кариндошларини қуриш, қабрлар зиёрати ва шу қабилар туризмда оммавий тус олмақда.

иштирокчиларнинг кўпчилиги олдин шу ерда яшаган кексалардир. Сайрнинг асосий дастури ва мақсади якка ҳолда енгил машиналарда, маҳаллий аҳолини турли кишлоқлардаги хаётини, шу ердаги кариндошларини зиёрат қилишдан иборат. Бу сайёҳлик махсус гуруҳ ва ёшдагилардан иборат бўлиб, кўчиб кетганларнинг авлодлари эса туб аҳоли билан аралашиб, ўз эски ватанини анча унутишган, шунинг учун уларда бу хилдаги саёҳатга хошиш кам.

-қариндош ёки дустларни зиёрат қилишга мулжалланган - relative & visitor tour.

Диний зиёрат - religious or pilgrim tour, диний мақсаддаги саёҳат ва сайрлардан иборат. Диний мақсаддаги саёҳатлар тарихий саёҳатлар бўлиб, унинг илдизлари тарихга боради. Бу каби туристларнинг биринчилари урта аср ибодатчиларидир. Бу хилдаги сайр диний ишонч, ўз ва ўзга динларга қизиқиш асосида вужудга келади.

Дунёдаги кўп одамлар Мукаддас ер Ватикан, Маккаи Мукаррама, ибодатхоналар ва бошқаларни зиёрат қилиш учун саёҳат қилишади. Зиёрат туризми гуноҳларини ювиш учун ҳам амалга оширилади. Марко Поло (XII аср) ҳозирги Шриланка ҳудудида шу каби зиёратларни курганини айтади. XIУ-ХУ асрларда Англия зиёратчилари асосан Рим ва Куддусга зиёратга борганлар. Уша пайтда саёҳатлар анча қийин бўлган: 1388 йилдан бошлаб кирол Ричард II буйруғи билан инглиз зиёратчилари махсус рухсатнома олишлари керак эди. 11 йилдан сунг Ричард II инглиз зиёратчилари саёҳат қилиш мумкин портларни қискартирди, улардан факат - Дувр ва Плимутонга рухсат берилди. Бошқа ердан келиш учун киролнинг махсус фармони керак бўлган. Баъзи зиёратчилар диний зарурият билан саёҳат қилишса, бошқа кўпчилик бунга саёҳат иштиёки билан ёки хаётий турткилар, уз ҳамроҳлари билан кувнок мулоқот қилиш учун ва шу кабиларни излайди. Ҳозирда ҳам бирқанча кадамжолар бор, кўпчилик христианлар Куддусга Исо Масих қабри зиёратига борадилар. Исломга эътиқод қилувчилар эса Маккаи Мукарраммага хажга борадилар. Россия православлари Валаамга, Коновец оролларидаги черковга борадилар. Кўпгина диний идораларда ташки алоқа булими бўлиб, улар зиёратчилик масалалари билан шугулланади.

Туризм бозорида Рождество ва бошқа байрамларни нишонлаш учун, Финляндия ва бошқа Скандинавия, Гарбий Европа давлатларига сайр қилишадиган хизматлар мавжуд. Туристлар ичида айниқса Финляндиянинг кутб чегарасида жойлашган Рованийми деган жойга, Санта Клаус ватанига саёҳат машхур бўлиб бормокда. Бу ерда болалар ва катталар учун тантаналар утказилади. Лапландияда замонавий аэропорт қурилиб, у ерга хатто самолётлар ҳам катнайди. Мехмонлар учун Санта Клаус ва гномлар иштирокида томошалар уюштирилади, Санта Клаус кишлоғида супермаркет, горларда болалар томошагоҳлари қурилган.

Маросим туризми – ritual tour, одатда кариндошларнинг қабрлари ёки жангларда вафот этганлар дафин этилган жойларга уюштирилади. Кариндошлар ёки яқинлар қабрлари ва макбараларини зиёрат қилиш маросим туризмнинг асосини ташкил этади. Кўпгина туристлар тарихий

юртларга айнан кариндошларини кабрларини зиёрат қилишга борадилар. Шундай туризмни олдин Карель худудида яшаган, Финляндия ва Швецияга кучган финлар уюштиришган. Улар гурух бўлиб уз аждодлари кабрларини зиёрат қилишади. Яна бир маросим туризми – бу якин орада жанглар бўлиб утиб, шу жангларда халок бўлган аскар ва зобитлар кабрини зиерат қилиш учун уюштириладиган саехатдир. Бу турдаги туризм билан ветеран ташкилотлар шугулланади. Кассалда (Германия) махсус ташкилот бўлиб, у кабрларни ва мурдалар шахсини аниқлайди. Республикамизда «Нуроний», «Шахидлар хотираси», «Олтин мерос» жамгармалари шундай эзгу ишлар билан шугулланадилар.

5.5. Клубли дам олишни эгаллаш тизими ва унинг турлари

Клубли дам олиш тизими жаҳон туризм бизнесида тез ўсиб бораётган секторлардан бири ҳисобланади, у жаҳоннинг 81 мамлакатида ўз тараққиётига эга, мазкур тизмда ишловчи 4500 дан зиёд курорт – турмажмуалар фаолият кўрсатмоқда. Ҳозирги вақтда клубли дам олиш эгалари дунёнинг 174 давлатида яшамокдалар ва дунёда қарийб 3.14 млн. оила клубли дам олишдан фойдаланади.

Дам олишни бу тури дам олишни ташкил этиш, яшаш ва овқатланишни эркин танлаш хусусияти туфайли Ғарб давлатларида улкан оммавийлик билан фойдаланилади. Ҳозирги вазифа шундан иборатки, дам олишни бу турини оммабоп, қизиқарли ва очиқ бўлишни таъминлашдан иборат. Клубли дам олишни фарқли томонларидан бири шундаки, туристлар номерда эмас, балки жиҳозланган ошхоналарга эга бўлган шинам, данғиллама уй, қошоналарда (апартамент) дам оладилар. Бу ошхонада шошмасдан нонушта тайёрлашни ва айвонда кофе ичишни хуш кўрадиганлар учун жуда қулай ҳамда завқли ҳисобланади. Агар сизни ёш фарзандингиз бўлса ёки сиз парҳезда бўлсангиз мазкур усул энг мақбул, яхши вариант ҳисобланади. Бу ерда нафақатгина оддий тунги нонушта қилиш, балки қўшимча тўлов эвазига тамадди қилишнинг маълум тури: пансион (таъминот) ёки ярим пансионларни олиш мумкин бўлган ресторан ва қахвахоналар ҳам мавжуд.

Апартамент (данғиллама уй, қошона) лар студиядан (бу каттагина хона), жиҳозланган ошхоналардан тортиб то бир, икки, уч кишилик тунаш жойларига эга бўлган апартаментлар каби бир неча турларга бўлинганлиги сабабли ҳам кичик, ҳам оилалар ҳам клубда шинам жойлашишлари мумкин.

Ҳақиқатда – бу туристлар ўз уйларига ташриф буюрганидек обод, шинам ҳар томонлама қулай квартира ҳисобланади. Квартирадан ягона фарқли жиҳати у саройда ёки отелда жойлашган бўлиши мумкин.

Клуб – бу фақатгина клуб аъзолари ва уларнинг меҳмонлари дам оладиган ёпиқ ҳудуд ҳисобланади.

Бу ердаги барча дам олувчилар клубли дам олишни имкониятлари ва афзалликлари билан таништириладиган учрашувда иштирок этиши зарур. Бутун дам олиш давомида ҳар бир оила жуфтлигига уларни клубга келиш пайти дан бошлаб то кетиш вақтигача дам олиш сифатини назорат қилувчи ва турли-

туман саёҳат (экскурсия) дастурини таклиф этувчи гид (экскурсия бошловчиси) бириктирилади.

Клубга киришда ҳар бир оила апартаментларни бутлигини сақлаш учун қайтарилиб бериладиган депозит қўяди. Бу сумма 300 € дан то 500 € гача ўзгариши мумкин. Мазкур сумма апартаментлардаги жиҳозлар ва мебелларни бутлигини сақлаш учун суғурта кафолат бўлиб хизмат қилади ҳамда клубдан чиқиб кетишда қайтариб берилади.

Курорт худудида бутун дам олиш давомида яхши кайфиятни таъминловчи кўнгилочар дастурлар ташкил этилади. Узоқ вақт давомида фирмалар «Ҳозирнинг ўзида харид қилинг, эртага янада қиммат бўлади» шиори остида клуб ҳафталикларини сотардилар. Кўп кишилар харид қилардилар... кимгадир маъқул бўларди, кимгадир йўқ, чунки, сизга бундай дам олиш тўғри келадими – йўқми? Бундай дам олишни яқиндан кўрмасдан харид қилиш жуда мураккаб. Агар клубли дам олиш тизими тақдим этадиган имкониятлари сизни қизиқтирган бўлса, бизнинг клубларимиздан бирида бепул танишув ҳафтасини таклиф этишимиз мумкин.

«Дам олиш» сўзи кўпчиликда мулойим, юмшоқ таббассум, хуш кайфият, тасаввурлар тўфони бўлиб ҳисобланади. Оддий дам олишда бундан ортиғи бўлмаса керак. Албатта, унинг турли-туманлиги, масалан, клубли дам олиш. Бунинг устига мазкур дам олиш туризм бозорида янгилик бўлиб ҳисобланади. Асосий ғоя апартаментларни маълум муддатга сотишдан иборат бўлади. Бунда сиз апартаментни ҳам, уларни жойлашиш ўрнини ҳам ҳамда албатта ўзингизни жаннатий давомийлигини ҳам ўзингиз танлайсиз. Булар мазкур турдаги дам олишни кўпгина афзалликларидан айримларидир холос.

Клубли дам олиш – бу сизга компания тақдим этадиган одатий дам олишнинг муқобил тизимидир. Сизнинг оилангизга клублардан биринчи аъзоси бўлиш таклиф қилинса, ҳар йили узоқ муддат давомида сизнинг тасарруфингизга қулай ва шинам апартаментлар берилади. У ерда сизнинг ўзингиз ҳамда сизнинг дўстларингиз ва қариндош уруғларингиз яшашлари мумкин.

Клубли дам олиш тизимини ўзига хос хусусияти тўғрисида сиз клубга ташриф буюрганингизда янада батафсил маълумот оласиз.

Клуб – бу дам олишни клубли тизми бўйича фаолият кўрсатувчи, апартаментлардан ташкил топган отел ҳисобланади.

Апартаментлар – жиҳозланган ошхонага эга бўлган номерлардир. Апартаментлар турли хилда бўлади: бир хонали (студия), бир ётоқхонали (ётоқхона ва меҳмонхона), икки ётоқхонали бўлиши мумкин. Сизни ўзингиз тасарруфингизда бўладиган клубли апартаментларни йилнинг қайси ҳафтасида танлаш ўз ихтиёрингиздадир.

«Тушуниш баённомаси (меморандуми)» – бу сиз ва сизни қабул қиладиган томон ўртасидаги битим келишув бўлиб, унга кўра клуб маълум шартлар билан турар жой беради. Сиз эса бу шартларни бажариш мажбуриятини оласиз. Сиз томонингиздан келишувларни шартига риоя қилишни кафолати бўлиб қайтариладиган депозит ҳисобланади. Клубга киришда оила 500 евро миқдорида суғурта депозитини тўлайди. Депозит клубда истекомат қиладиган

барча вақт мобайнида маъмуриятда бўлади, агар сиз «тушунтириш баённомасида» қайд этилган шартномаларни бузмаган бўлсангиз апартаментдан чиқиб кетишда қайтариб берилади.

Timeshare – таймшер, вақтни бўлиш ҳарфлари бўлиб, туризм бизнесида уни пул бадалига пропорционал тарзда маълум вақт давомида ундан фойдаланиш имконияти билан бирга кўчмас мулкка ҳамкорликда эгалик қилишдир. (кондолминиум)

Одатда «мулкга таътилларлар» дейилади., 10 йилдан тортиб то муддатсиз фойдаланишгача ҳарид қилинади.

Ушбу дам олишга эгалик қилиш тизимида ҳаридорлар – бу етарли даражада юқори йиллик даромадга эга одамлар ва жойлашув воситаларини жойлашув ўрни ва сифатига юқори даражада талаблар қўювчи шахслардир. Одатда 4 кишидан то 6 кишигача апартаментлар сотилади.

Дам олишга ва унинг турларига эгалик қилиш тизими – таймшер, клубли дам олиш, меҳмонхоналарда дам олиш маълум даврда юқори сифатли жойлашув воситаларидан фойдаланиш ва тўлов усулларида биридан ташкил топади ҳамда дам олувчиўнинг хоҳиш-истагига кўра бошқа жойга дам олишга ўзгартирилиши мумкин.

Дам олишга эгалик қилиш – бу ҳаридор эҳтиёжига максимал даражада мослаштирилган туристлик маҳсулотдир.

5.6. Туристлар дам олиш тизимида клубли дам олишнинг аҳамияти

Дам олиш клуби – туризм индустриясининг таркибий қисми бўлиб ҳисобланган, туроператорлик ва турагентлик фаолиятини амалга оширувчи клуб аъзоларини дам олишни ташкил этиш мақсадида яратилган тижорат ёки нотижорат ташкилотдир.

Клубли дам олиш – клуб томонидан белгиланган муддатларда ва қўйилган шартлар асосида клубга тегишли бўлган жойлаштириш дам олиш жойларида дам олишнинг туридир.

Бўлинган вақт тартибида клубли дам олиш (таймшер) – давомийлиги бир ҳафтадан кам бўлмаган муддатда ҳар йилнинг маълум даврида клубда дам олиш.

Реал вақт тартибида клубли дам олиш – давомийлиги дам олиш клуби аъзоларига тегишли баллар, кредит очколари ёки клуб томонидан белгиланган бошқа ўлчов бирликларининг миқдори билан ҳамда жойлашиш воситаларини танлашни белгилашга боғлиқ бўлган клубда дам олиш.

Клубда дам олиш ҳуқуқи – туризм маҳсулотининг турларидан бири бўлиб ҳисобланган маълум вақт давомида дам олиш клуби хизматидан ва жойлашиш воситаларидан фойдаланиш учун олдиндан тўланган ҳуқуқлар.

Дам олиш клуб аъзоси – клуб томонидан аниқланадиган ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга бўлган, дам олиш клуби аъзолик реестрига қайд қилинган ҳуқуқий ёки жисмоний шахс ҳисобланади.

Сотувчи – шахсий тадбиркорлар ёки ҳуқуқий шахслар, жумладан, тадбиркорлик фаолияти доирасида клубли дам олишга худди турагент сифатида ҳуқуқли сотишни амалга оширувчи дам олиш клубларидир.

Сотишни ташкилотчиси тадбиркорлик фаолияти доирасида уни сотишдан ташқари, қонунда таъқиқланмаган исталган усулда клубда дам олиш ҳуқуқини бозорга чиқувчи хусусий) тадбиркор ёки ҳуқуқий шахс ҳисобланади; ҳаридор – мақсади фойда олиш билан боғлиқ бўлмаган клубда дам олиш ҳуқуқини ҳарид қилувчи ёки ҳарид қилиш ниятида бўлган ҳуқуқий ёки жисмоний шахсдир.

Сотувчи ва ҳаридор ўртасидаги муносабатлар мос равишдаги шартнома билан тартибга солинади.

Клубда дам олиш ҳуқуқини сотиш мақсадларида тузилган клуб шартномага (бундан кейин – клубда дам олиш шартномаси) рус тилида расмийлаштирилади ёки ҳаридорни талабига кўра у яшайдиган ҳудуд республикасидаги давлат тилида расмийлаштирилади. Агар дам олиш клубини аъзоси клубда дам олиш шартномаси тузилгандан кейин чет эл давлати ҳудудида рўйхатдан ўтказилган бўлса, унда кўрсатилган шартнома билан бирга сотувчи дам олиш клуби қайд қилинган ҳудудда белгиланган тартибда давлатни расман тилига таржима қилиб, қонунийлаштириб (расмийлаштириб) бериши керак.

Клубда дам олиш шартномаси унинг аъзоларига қабул қилинадиган дам олиш клуби томонидан кўрсатиладиган жойлашув воситалари ва хизматлари билан таништирилгандан кейингина тузилиши зарур. Жойлашув воситалари билан танишиш мақсадларида ташриф буюриш ҳаражатлари клубли дам олиш шартномаси кучга кирган кундан бошлаб қопланади. Кўрсатилган ҳаражатлар миқдори (размери) сотувчи ва ҳаридор ўртасида олдиндан келишилади.

Жойлашиш воситалари билан ҳаридорни олдиндан таништириш фақатгина у ерга ҳаридорни ташрифдан воз кечган ҳолатларда рухсат этилади. Бу тўғрисида клубда дам олиш шартномасида мос равишдаги ёзувлар қайд этилади ёки клубда дам олиш шартномаси қонунга мос равишда белгиланган қоидалар бўйича кимошди савдоларини ташкил этиш йўли билан клубда дам олиш ҳуқуқини улгуржи бозорини шакллантирувчи махсуслаштирилган ташкилотлар орқали тузилади.

Клубда дам олиш шартномасини тузишдан олдин сотувчи олдиндан ҳаридорга тақдим этилган маълумотларни тўлдириш ҳуқуқига эга. Сотувчи ва сотиш ташкилотчиси ҳаридорга ҳам ёзма шаклда ҳам оғзаки шаклда тақдим этилган маълумотларни ишончлилигини қонунларга мослиги (мувофиқ келиши) устида жавобгардирлар.

Агар сотувчи клубда дам олиш шартномасини тузишда дам олиш клуби бўлмаса, ҳаридорга кўрсатилган шартнома тузиш ҳуқуқини сотувчига берувчи ҳужжатлар нусхасини беришга мажбур. Дам олиш клуби ва кўрсатилган клуб аъзоси ўртасидаги муносабатлар дам олиш клуби аъзоларининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгиловчи клуб аъзоси ва дам олиш клуби ўртасидаги муносабатларни тартибга солувчи ҳужжатларни ҳаридорга бериши зарур. Бу тўғрида клубда дам олиш шартномасида тегишли мос равишда ёзувлар қайд этилади. Ҳаридорга тақдим этиладиган маълумотлар ва унга бериладиган

ҳужжатлар рус тилида расмийлаштирилиши зарур ёки ҳаридор талабига кўра у истекомат қиладиган ҳудудидаги Республиканинг давлат тилига таржима қилинади. Клубда дам олиш клубининг аъзоси орқали, агар бошқа ҳолатлар кўзда тутилган бўлса талабларга риоя қилинган ҳолда дам олиш клуби аъзоларининг манфаати томон ҳаракатланувчи махсуслаштирилган ташкилотлар ёки фақатгина дам олиш клублари орқали сотилиши мумкин.

Клубда дам олиш шартномасини асосий шартларига қўйидагилар киради:

1. Сотувчининг номи, ташкилий-ҳуқуқий шакли, жойлашган манзили, унинг банк реквизитлари, давлат томонидан рўйхатдан ўтганлиги тўғрисида маълумот, туризм фаолиятини амалга ошириш учун берилган лицензия номери ва вақти; сотувчи номидан клубда дам олиш шартномасини имзолаган шахсни фамилияси, исми, шарифи ва эгаллаб турган лавозими;
2. Клубда дам олиш шартномасида кўрсатилган мулкдор номи, жойлашиш воситалари ва ҳаридор аъзо бўладиган дам олиш клубининг ташкилий-ҳуқуқий шакли, жойлашган манзили ва давлат рўйхатидан ўтказганлик тўғрисида маълумотлар;
3. Жисмоний шахс – ҳаридорлар учун: фамилияси, исми, шарифи, паспорт маълумотлари ёки паспорт ўрнини босувчи ҳужжат маълумотлари, доимий истекомат қилиш жойи (манзили); ҳуқуқий шахс ҳаридор учун: номи, жойлашув манзили, давлат рўйхатидан ўтганлик тўғрисида маълумот, ҳаридор номидан клубда дам олиш шартномаси имзолаган шахснинг фамилияси, исми ва шарифи, эгаллаб турган лавозими;
4. Ҳаридор томонидан харид қилинадиган клубда дам олиш ҳуқуқига эга бўлиш учун шартномада кўрсатилган томонларни бажариши керак бўлган ёки бажарган шартлари тўғрисида таҳлилий маълумотлар;
5. Агар дам олиш клуби рўйхатдан ўтган ҳудуддаги чет эл давлати қонунда бошқа ҳаражатлар кўзда тутилмаган бўлса, дам олиш клуби томонидан унга тақдим этиладиган мулк ҳуқуқини ёки бошқа жойлашув воситаларига мулк ҳуқуқни ҳаридор сотиб олмаслиги кўрсатиш;
6. Жойлашув воситалари характеристикаси ва унинг жойлашган манзили ҳамда дам олиш клуби кўрсатилган жойлашув воситаси асосида фойдаланадиган ҳуқуқ тури; дам олиш клуби жойлашув воситаларидан ижара ҳуқуқи асосида фойдаланса – унинг тугаш муддати кўрсатилади;
7. Агар жойлашув воситалари лойиҳалаштирилиш ёки қурилиш жараёнида бўлса: қурилишнинг ҳолати ва кўрсатилган жойлашув воситаларини ҳаёт таъминоти тизими ва ёрдамчи хизматларни тугалланиш даражаси; қурилишни тугаллаш муддати; қурилиш учун жавобгар бўлган шахснинг номи ва турар жойи, қурилиш бошланган вақт ёки лойиҳани тасдиқланганлиги тўғрисида маълумотлар; қурилиш тугалланиши учун кафолат ёки агар уни тугалланмаган ҳолатларда қўйилган пул маблағларини ҳаридорга қайтариш кафолати;
8. Дам олиш вақтида ҳаридор фойдаланиши мумкин бўлган хизматлар рўйхти (газ, электр токи, сув таъминоти, телефон алоқа, чиқиндиларни йиғиш ва бошқалар ва уларни тақдим этиш шартлари);

9. Ҳаридор фойдаланиши мумкин бўлган спорт майдончалари, ҳаммом, сауна, бассейн каби қурилмалар ҳамда улардан фойдаланиш тартиби (шартлари);
10. Жойлашув воситаларида хизмат кўрсатиш тартиби;
11. Бўлинган (тақсимланган) вақт тартибида ўзининг клубда дам олиш ҳуқуқини амалга ошириш мумкин бўлган йил даври ва унинг давомийлиги ёки ҳаридорга тегишли бўлган дам олиш клуби томонидан белгиланган реал вақт тартибида клубда дам олиш ҳуқуқини харид қилиш ҳолатидаги ўлчов бирлиги;
12. Ҳаридор томонидан клубли дам олиш ҳуқуқидан фойдаланишни бошлаш кунини;
13. Клубли дам олиш шартнома нархи ҳамда мазкур банднинг 8 ва 9 пунктларида кўрсатилган хизматлар ва қурилмалардан фойдаланганлик учун харидор тўлаши керак бўлган эксплуатация харажатларини таъминий баҳоси ва ҳисоблаш тартиби, жойлашув воситасига мос равишда дам олиш учун зарур бўлган мазкур жойда белгиланган солиқлар, йиғимлар, ва дам олиш клубини бошқа харажатларини ҳисобга олган ҳолда харажатлар миқдори калькуляция қилиш учун асос бўлиб хизмат қилади;
14. Клубда дам олиш ҳуқуқини харид қилиш ва ундан фойдаланиш клубда дам олиш шартномасида кўрсатилган ҳолатлардан ташқари бошқа харажат ва мажбуриятларни юклайди;
15. Ҳаридор сотиб олган клубда дам олиш ҳуқуқини сотиши ёки алмаштириши мумкинлиги тўғрисидаги маълумотлар, кўрсатилган ҳуқуқни сотиш ёки алмаштириш схемаси, тижорат сири бўлмаган сотиш ёки алмаштириш масалалари бўйича бошқа маълумотлар, клубда дам олиш ҳуқуқини сотиш ёки алмаштиришни амалга оширувчи шахсни номи, турар манзили ва бошқа координаталари илова қилинади;
16. Клубда дам олиш шартномасини бекор қилиниши тўғрисида огоҳлантириш жўнатиладиган шахсининг номи ва жойлашган манзили. Дам олиш клуби томонидан фойдаландиган жойлашув воситалари қандайдир мулк ҳуқуққа эга бўлган жисмоний шахсни ҳуқуққа қобилиятини тўхтатиб қўйиш ёки уни жалб қилишни тўхтатиш ҳуқуқий шахсни бартараф этиш ёки батамом тугатиш, дам олиш клубидан ёки мулкдордан кўрсатилган жойлашув воситаларини мусодара қилиш гаровни бериш дам олиш клуби аъзолари ҳуқуқини муддатидан олдин тўхтатиш ёки ўзгартиришга жалб этилмайди. Дам олиш клуби томонидан фойдаланадиган жойлашув воситаларига мулк ҳуқуқини харид қилувчи шахс дам олиш клуби аъзолари ҳуқуқи тўғрисида огоҳлантириш зарур.

Агар клубда дам олиш шартномаси сабаблари тушунтирмасдан бир томонлама харидор томонидан кузатилса, унда сотувчи ва харидор ўртасидаги кўрсатилган шартнома имзоланмаган кундан бошлаб бир ой муддатдан кечиктирмасдан дам олиш клуби бунини дам олиш клуби аъзолари реестрига қайд қилади. Дам олиш клуби аъзолари сертификати қимматли қоғоз ҳисобланмайди.

Дам олиш клуби туризм соҳасининг ижро этувчи ҳукумат органи томонидан белгиланадиган тартибда дам олиш клуби аъзолари реестрини юритиш ва сақлашни таъминлашга мажбурдир.

Дам олиш клуби аъзолари кўрсатилган реестрда киритилган маълумотлардаги ўзгаришлар тўғрисида дам олиш клуби реестрини ушлаб турувчиларни ўз вақтида огоҳлантиришга мажбур. Маълумотларни ўзгариши тўғрисида ахборот дам олиш клуби аъзоларига тақдим этилмаган вазиятларда дам олиш клуби аъзолари реестрини сақловчилар (ушлаб турувчилар) шунинг оқибатида келтирилган зарар учун жавобгарликни ўз зиммасига олмайди.

Таянч иборалар: Актив ва пассив туризм, сайёхлик маршрутлар, саргузаштли сайёхлик, темирйул сайёхлиги маршрути, автобусли маршрутлар, соғломлаштириш ва даволаш мақсадларида килинадиган туризм, урганувчи туризм, қишлоқ туризми, сафари Safari tour, маросим туризми, қумсаш туризми, диний туризм, клубли дам олиш.

Мустақил назорат қилиш учун топшириқ ва саволлар:

1. Актив ва пассив туризм турларининг хусусиятларининг фарқи нимадан иборат?
2. Ҳаракатларнинг турларига нисбатан сайёхлик маршрутлар таснифи қандай кўринишларга эга?
3. Туризм турларининг кўринишлари нималардан иборат?
4. Қишлоқ туризмнинг ривожланиши нимага боғлиқ?
5. Диний туризмнинг ҳозирги кўриниши нимадан иборат?
6. Клубли дам олишни эгаллаш тизими ва унинг турлари нималардан иборат?
7. Туристлар дам олиш тизимида клубли дам олишнинг аҳамияти нимадан иборат?

6. ТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА У Л И Ш КЛЛ И ИШ Л ГИЯ И

Режа:

- 6.1. Туристлик хизматларини лойиҳалаштириш
- 6.2. изм т кў тиш д т ини я тиш
- 6.3. и тлик м ш тини ишл б чиқиш б қичл и
- 6.4. Туристлик саёҳатининг йўлланмаси ва технологик ҳаритасини тузиш
- 6.5. Туристтик корхонанинг юклама графиги ва маршрутини тузиш

6.1.Туристлик хизматларини лойиҳалаштириш

Ўзб ки т нд т и тлик изм тл ини ш клл нти иш Д вл т
т нд тл и бил н т тибг лин ди и тлик изм тини йўлг кўйиш
ч н нинг қи қ ч изм тл б ни бўлиб изм т қил ди Б б з
эҳти жл ини ў г ниш н тиж ид ниқл нг н б ю тм чи бил н
м в фикл шти илг н изм тл в изм тл ни б ж вчининг
имк ниятл ини ҳи бг л вчи т л бл йиғинди ид н иб тди
и тлик м ининг хб ияти м йян изм тни йўлг кўйиш
т тиби в ж нини изм т кў тишни т шкил этиш лл ини
б лгил йди в изм тл ни л йиҳ л шти иш ж нини ҳ би қ тн шчи и
м ь лиятини б лгил йди
и тлик изм тл ини л йиҳ л шти иш қ йид ги т тибд м лг
ши ил ди
изм тл нинг м ь л шти илг н т в ифини б лгил ш
и тл г изм т кў тиш ж ни т н л гиял ини б лгил ш
н л гик ҳ жж тл ни ишл б чиқиш
иф тн з тим т дл ини б лгил ш
Л йиҳ т ҳлили
Л йиҳ т диқл ш ч н т қдим этил ди

изм тнинг ҳ би т в ифи и ть м лчи в иж чи ч н имк ният
д ж ид ҳ миятли бўлиши ш т изм тнинг м йян т в ифи т гишли
изм т т л иг б лгил нг н д вл т т нд ти т л бл ид н к м бўлм лиги
л зим

и тл г изм т кў тиш ж ниг кўйил диг н т л бл ни
б т ф ил ит вчи ҳ жж тл қ йид гил ни қ м б лиши ш т

- т и тл г изм т кў тиш ж ни ш кли в лл и б ни
- т и тл г изм т кў тиш ж ни т в ифинининг м зм ни
- ф йд л нил диг н к н л нинг т иг микд иг в қ б л қилиш
қ билятиг т л бл
- з п н л ни в л нинг к бий м л к ид ж ини
- б ю тм л в изм тл нинг ш тн м вий т ь мин ти
- к ф л тл

- з ий клиш вл к ци н з и л м лқд л и нит ия
эпид ми л гия в нғин вф излиги Д в б шқ г нл бил н

и тл г изм т кў тиш ж ниг кўйил диг н ниқ т л бл
м лд ги м ь ий ҳ жж тл т л бл ид н к м бўлм лиги л зим

и тл г изм т кў тиш ж нини л йиҳ л шти иш изм т
кў тишнинг ҳ би б қичи бўйич м л н изм тл бўйич м ь л м т
б иш изм т кў тиш изм тл ч н ҳи б кит б м лг ши ил ди в
л нинг ҳ би и ч н л ҳид т н л гик ҳ ит т зил ди

Б қичл нинг м зм ни в к тм к тлиги изм т т иг қ б ўзг иши
м мкин и тлик изм тини л йиҳ л шти ишнинг н тиж и т н л гик
ҳ жж тл ҳи бл н ди т н л гик ҳ ит л йў иқн м л қ ид л
гл м нтл в б

иф т н з тиг ди ҳ жж тл д т и тл г изм т кў тиш
ж нини м лг ши иш юз ид н н з т қилиш ш клл и лл и в
т шкил этилиши л нинг л йиҳ л шти илг н т в ифл иг м т зд
к лишини т ь минл ш м қ дид б лгил ниши л зим

иф т н з тини л йиҳ л шти иш қ йид гил д н иб т

- изм тл т в ифиг м ҳим т ь и кў т вчи изм т кў тиш
ж нининг м ҳим жиҳ тл ини б лгил ш
- изм тл т в ифини т ҳ и этиш лл ини б лгил ш
- н з тд гит в ифл ни б ҳ л ш лл ини б лгил ш

Л йиҳ т ҳлили л йиҳ л шти ишнинг як ний б қичи бўлиб нинг
м қ дл и қ йид гил д н иб т

- л йи л шти ил тг н изм т т в ифи т и тл ғлиғи в ти
ҳ мд т ф м ҳит ҳ вф излигини т ь минл йди
- т и тл г изм т кў тиш ж ни л йиҳ л шти илг н т в ифл г
м к л ди
- иф т н з ти лл и изм т кў тиш ж ни т в ифини
б ь ктив б ҳ л нишини т ь минл йди

Л йиҳ т ҳлили т и тлик к н ининг т гишли ф лиятни м лг
ши вчи бўлинм л ит м нид н м лг ши ил ди

Л йиҳ ни т диқл ш л йиҳ я тишинг як ний б қичи ҳи бл н ди
и тлик изм тл ини л йи л ш в изм т кў тиш ж ни
б ю тм чи бил н к лишилг н ҳ лд т и тлик к н и ҳб и т м нид н
т диқл н ди

Л йиҳ ни ўзг ти иш ли ҳ л тд б ю тм чи бил н к лишилг н ҳ лд
м лг ши илиши м мкин в т и тлик к н и ҳб и т м нид н
т диқл н ди

й им т и тлик изм тл ини л йиҳ л шти ишни т и тлик ҳ ти
ми лид кў иб чиқ миз

и тлик ҳ ти изм тини л йиҳ л шти иш т тиби икки б қични
н з д т т ди

и тл г изм т кў тиш д т иг м в фик и тлик
ҳ ти г қўшил диг н ҳ би изм тни л йиҳ л шти иш

и тлик ҳ ти изм тини я лит л йиҳ л шти иш

и тлик к н и м лг ши диг н тў ни л йиҳ л шти иш
т и тлик к н и имк ниятл ини й ҳл эҳти жи бил н к лиш вни
н з д т т ди

и тлик ҳ ти изм тининг қи қ ч б ни ҳ лининг ҳ тл т и
в ш клиг бўлг н эҳти жи ҳ мд м йян ҳ д дд ги к ци н
имк ниятл ни ў г ниш ид т зил ди

изм тининг қи қ ч б ни т и тл г изм т кў тиш д т ининг
л йиҳ ид ниқл н ди

изм т кў тиш д т ини я тиш

изм т кў тиш д т ини я тиш қ йид ги т ш нч л ни ўз ичиг
л ди

- ҳ т м ш ти
- изм тл иж чи и бўлг н т и тлик к н л ўй ти
- изм тл иж чи и бўлг н ҳ би к н т қдим эт диг н т л
в қти
- эк к иял в қ д мж бь ктл т киби
- й ҳл й и в ф л ўй ти
- д м лиш т дби л м жм и
- м ш тнинг ҳ би п нктид тў т ш в қти
- ҳ тд қ тн ш тг н й ҳл ни
- ички м ш т юкт ш вид ги т н п тл т и
- т изм бўйич йў иқчи л бчи эк к в д гид т жим н б шқ
изм т кў т вчи п н лг в л ни з ий қ йт т й л шг
бўлг н эҳти ж
- т н п т в ит л и
- кл м б т в к т г фик м т илл ш клини т й л ш
т и тлик йўлл нм л и ч н б т в қ л ид ҳ т т в ифи

**И тлик ҳ ти изм тини л йиҳ л шти ишнинг н тиж и қ йид ги
т и тлик к н ининг т н л гикҳ жж тл иҳи бл н ди**

- т и тлик ҳ тининг т н л гикҳ ит и ил в
- т и тлик к н ининг юкл ниш г фигу ил в
- и т ъм лчиг т қдим этил диг н т и тлик йўлл нм ининг б т
в қ и ил в

**И тлик ф и изм тини л йиҳ л шти иш қ йид гил ни н з д
т т ди**

- т и тлик ф и к ч диг н ҳ д д в м ш тни эк п дици н
т кши вини ўтк зиш
- т и тлик ф йўлид ги т д ги ж йл шти иш в к н л
т ж йл л йиҳ л ини ишл б чиқиш в т й л ш
- з ий т и тлик жиҳ зл и к н л ни в т н п т в ит л ини
нини ҳи б кит б қилиш
- т изм бўйич йў иқчи л бчил б шқ изм т кў т вчи
п н лг бўлг н т л бни ниқл ш ҳ мд л нинг т й г лигини
т шкил этиш
- ф йўли б нн м и кў тилг н кл м б т м т и лл ини
т й л ш
- т и тлик ф изм ти вф излиги бўйич ч л ни б лгил ш
ф йўлини ишл б чиқиш ҳ д дл бўйич мўът дил иқлим ш ити
эк л гик в нит ия м ъ в т л бл иг ж в б б диг н м лд ги
м ъ ий ҳ жж тл д б лгил нг н т зд Б т бит м ҳ ф з и ҳ и
т нд тл иг м кл диг н ҳ мд ниқ т изм т и ив жининг л
имк ниятл ид н к либ чиққ н ҳ лд м лг ши ил ди

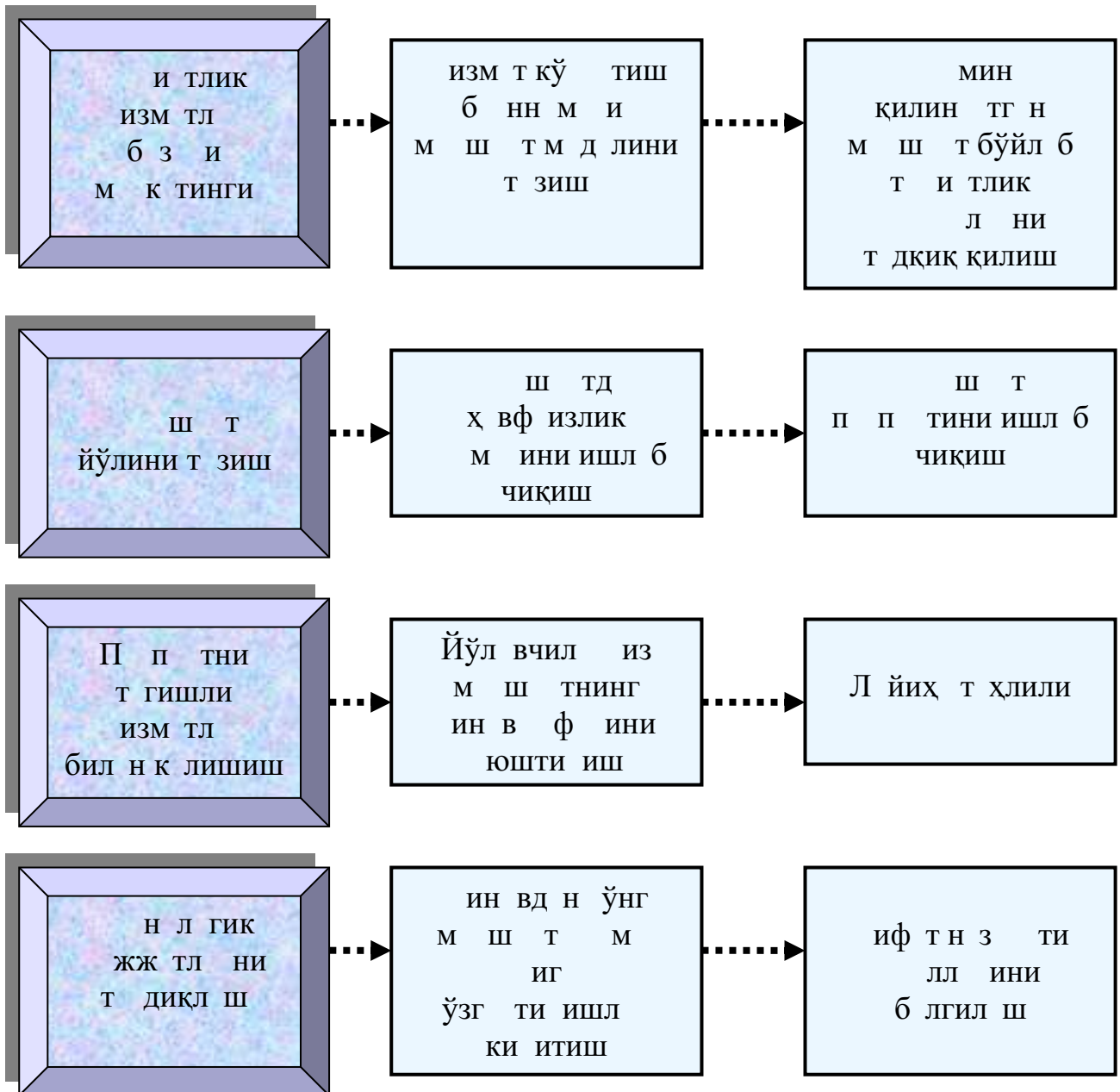
**и тлик ф изм тини л йиҳ л шти ишнинг ҳ жж тли и
м ш тнинг эк п дици н т кши ви в й ҳл ҳишини ци л гик
ў г ниш ўтк зилг нлиги тўғ и ид ги ҳи б т ҳи бл н ди ил в**

**и тлик ф изм тини л йиҳ л шти ишнинг н тиж и нинг йўл
п п ти ҳи бл н ди ил в**

**и тлик ф ининг йўл п п ти қ йид ги т шкил тл бил н
к лишил ди**

- нит ия эпид м л гия изм ти г нл и
- т н п т в ит л и ҳ к тини н з т қил вчи б шқ т шкил тл
Д вин п қия и в б
- м йд ни б шқ ви г нл и м лқд л бил н г л
ҳ д дид н т и тлик ф и йўли ўтг н бўл

**и тлик м ш тини ишл б чиқиш б қичл и в т диқл ш к тм
к тлиги м и**

ш т ишл б чиқилиб т диқл нг ч т д б т л вчи би қ биққ
 қ т изм тл в т в л ни ж м л ш г ки ишил ди Юқ ид
 йтилг нид к тў нинг икки ил кў иниши м вж д

ПЭКИЖ Т яъни ж йл шиш вқ тл ниш эк к ия изм ти т н п т
 м иший п т ёл мл шти иш жи м ний т бия тиббий в б шқ
 изм тл ни қ м вчи к мпл к т и тлик изм ти Б тў нинг н и к т л г
 в п й в қ л д кў тил ди

ЭК КЛЮЗИВ Т яъни и ти ий вишд т нл н диг н л ҳид т и тлик
 изм тл и

Ҳ қ нд й тў ни ш кил нти ишд м ҳим ҳи бл нг н м ш т бўйич
 т и тлик ҳ тининг т н л гик ҳ ит и в ф т п п тининг
 н м н и қўйид к тилг н

Туристлик саёҳатининг йўлланмаси ва технологик харитасини тузиш

Ш Т Г ИЗМ Т КЎ Т ВЧИ Т И ТЛИК К Н ИНИНГ Н МИ

ЙИЛ Ч Н

Ш Т Н МИ

Ш Т БЎЙИЧ Т И ТЛИК Х ТИНИНГ

Л ГИК Х И И

Ш ТНИНГ ИЙ КЎ ТКИЧЛ И

Ш Т Т И

КК БЛИК К Т Г ИЯ И

Ш Т З НЛИГИ КМ Ж МЛ Д Н Я В Қ ЙИҚД

Х Т М ДД ТИ Т К

И ТЛИК Г ХЛ И НИ

Г ХЛ Д ГИ Т И ТЛ НИ

Ш ТД ГИ Ж МИ Т И ТЛ НИ

Ж МИ Д М К Н ИЗМ Т КЎ ТИЛИШИ

Ш ТД БИ ИНЧИ Г ХГ ИЗМ Т КЎ ТИШНИНГ Б ШЛ НИШИ

Ш ТД ЎНГИ Г ХГ ИЗМ Т Б ШЛ НИШИ

НГИ Г ХГ ИЗМ Т КЎ ТИШНИНГ И И

Й	Би йд гит и тл ни	йл бўйич т и тлик г хл к лиш г фиғи	Би йд ги г хл ни

Х Т Б ШЛ Н ДИГ Н Т И ТЛИК К Н И М НЗИЛИ

Йўлл нм н и

М Ш Т БЎЙИЧ Т И ТЛ В Х ТЛ Г ИЗМ Т КЎ ТИШ Д Т И

<p>Ҳ ЛИ П НКЛ И Л ИД ГИ М Ф В ИТ Л</p>	<p>И ТЛИК К Н Л Н МИ</p>	<p>Ж Л ШТИ ИЛГ Н Т И ТЛИК ИЗМ ТЛ Эк к ия н ми Д Н</p>	<p>Ш Т ИЧИД ГИ Т Ш ВЛ</p>	<p>КИШИГ ЭК К И Н Ҳ Ж ТЛ</p>

Ж ми

Ж мл д н к н

Ж мл д н к н

Ж мл д н в Ҳ к н

Ш ТИЧИД ГИ Т Ш ВЛ НИ УҲ ў ни Ш ТГ ИЗМ Т
 қ йид гик н л м лг кў т вчи к н
 ши ди хб л и имз и

Г ҲЛ Т ПШИ ИЛ ДИГ Н П НКЛ

Ш тли б лгил

И тлик к н ид изм т кў тил ди

П йп к

Ҳ Т Н Ш ЧИҚ Ҳ В Д Ф ПЛ ТК Л И

лия изм тл и хб л и б ш ҳи бчил имз и

йил

Ҳ тнинг қи қ ч б ни и тлик йўлл нм и ил в ид т к л н ди

Ш тд изм т кў т вчи т и тлик к н и хб и

Имз

6.5. Туристтик корхонанинг юклама графиги ва маршрутини тузиш

Ф П П И

И тлик к н ининг н ми
изм т и ф т и

ий г г фик п нктл н ми

Уз нлиги км д в мийлиги тк
Би г хд гит и тл ни н ф
Иш д в и д н г ч
П п т т зилг н п йт йил н д
Ўзг ишл ки итилг н йил ҳиф
йил ҳиф
П п т н л и жўн тилг н

ф т ини б иб ўтиш ж и

Йўл к нл и	ч тк и	Км	Ҳ к т в ит и

Ж ми ф л ҳ к т в ит л и бил н км
ф т и м и ф т и кў тилг н м шт би
д н к м бўлм г н б м ҳ ит в м л лимл ниши м мкин
Ш тли б лгил
ф т и п н ж йл
т нинг з ҳи в и нти тиббий д м п нкти
т н ш ж йи л қ п нкти т и кў тил ди
д м лиш н қт и

ф т ининг қи қ ч т в ифи йўлнинг м кк б ч тк л ининг
б ни

ф т и ҳ д дид ги иқлим тўғ и ид м Ёл м т м зк
 м ш тиши д в иг тўлди ил ди

Ёл м тл	ёл				
Ҳ т	Ў т ч иним л к им л				
Ш м л т злиги м	Ў т ч к им л				
ғинг чиликнинг ў т ч миқд и мм	Ў т ч к им л				

ди бўлиши м мкин бўлг н ф вқ л тд ҳ ди л в г ҳнинг б
 п йтд ги ҳ к ти
 и тл нинг ф лди т й г лигиг т л б з ий в м лий
 м шф л тл т б з д

№	вз	шф л тл т ҳ жми	Ўтк зиш ш кли

Йўлл нм ил в в қ и м тни ч н т в иял Йўлл нм м тниг
 т и тлик жиҳ зл кийим к ч к п й фз л бўйич т в иял ки ит ди

ни б иб ўтиш ч н т и тлик жиҳ зл и
 йўлл нм бўйич т и тлик к н и т м нид н б ил диг н ш
 ж мл д н б т н г ҳ ч н н ф й ҳ в би ин т кт г
 б қўшимч тўл в эъв зиг б ил диг н

ф т нинг б д нчилиги
 ки вк мзий б лгил

Д м лиш ж йи т н ш ж йи п н ж йл йўл б д нчилиги

К н ди кт и

К тт ин т кт

К лишилг н

к лиш вчи т шкил тл имз и

П п тт зиш бўйич кў тм л

П п т д в мийлиги тк д н к м бўлм г н ҳ би ий ки ин в
ф и т и ч н л ҳид т зил ди

П п т ф б ш л н диг н т и тлик к н и т м нид н т зил ди
ҳ т ҳ д дид ги иқлим в эҳтим ли бўлг н ф вқ л тд ҳ ди л
тўғ и ид ги м ъл м тл гид м т изм т м ъл м тл и ид
ки итил ди

П п т ф т д изм т кў т вчи ҳ би т и тлик
к н иг жўн тил ди

ф т и эк пл т ция и ж нид юз г к лг н ўзг ишл би
й ичид п п тининг б ч н л иг ки итилиши к к З
ҳ лл д б ъзи ҳиф л лм шти ил ди ки янги п п т т зил ди

янч иб л и Туристлик хизматларни лойиҳалаштириш, изм т
кў тиш д т и л йиҳ т ҳлили т и тлик ҳ тининг т н л гик
ҳ ит и т и тлик к н ининг юкл ниш г фиғи и тлик ф
изм ти вф излиги т и тлик ф ининг йўл п п ти пэкиж т
эк ключив т ф т п п ти

Мустақил назорат қилиш учун топшириқ ва саволлар :

1. Туристлик хизматларни лойиҳалаштириш қандай амалга оширилади ?
2. изм т кў тиш д т ини я тиш қандай амалга оширилади ?
3. и тлик м ш тини ишл б чиқиш б қичл и ним л д н иб т
4. Туристлик саёҳатнинг йўлланмаси ва технологик ҳаритасини тузиш мазмуни
ним л д н иб т
5. Туристлик корхонанинг юклама графиги ва маршрутини тузиш
қандай амалга оширилади ?
и тлик ф м ш тининг эк п дици н т кши в ўтк зилг нлиги
тўғ и ид ги ҳи б тнинг т зилиши ним д н иб т
ф т п п ти т киби ним д н иб т

7. ТУРИЗМ РЕСУРСЛАРИ

Режа :

- 7.1. Туризм ресурслари тушунчаси
- 7.2. Табиий туристлик ресурслар
- 7.3. Маданий – тарихий ресурслар
- 7.4. Ижтимоий – иқтисодий ресурслар
- 7.5. Туристлик ахборот ресурслари
- 7.6. Туристлик қизиқиш ва туристлик таассурот
- 7.7. Туристлик ҳудудлар ва туристлик акватория

7.1. Туризм ресурслари тушунчаси.

Туристлик ресурслар – туризм мақсадларида ва туризм жараёнида инсонни эҳтиёжини қондиришга қодир табиий-иқлим, ижтимоий -маданий, тарихий, меъморий, илмий ва саноатга доир, томоша қилинувчи объектлар ёки ҳодисалар йиғиндиси.

Туристлик ресурслар ҳар бир мамлакатнинг миллий бойлиги бўлиб, давлат мулки ҳисобланади. Аммо улардан бир қисми жаҳон аҳамиятига молик объектлар ва ёдгорликлар ҳисобланиб ЮНЕСКО нинг рўйхатига киритилган. Бундай рўйхат ҳар йили ЮНЕСКО томонидан ўрнатилади ва янгиланади. Барча табиий ва маданият ёдгорликлар давлат томонидан муҳофаза қилинади, умумжаҳон аҳамиятидаги объектлар ва ёдгорликларни таъмирлашга, сақлаб қолишга ООН (БМТ) томонидан маблағ ажратилади.

Ҳозирги вақтда кўпгина тармоқлар каби туризм индустрияси ҳам тез ривожланиб бормоқда. Туристлик бизнеси мавжуд инвестиция, технология, ҳамда малакали ишчи – ходимлар орқалигина шакллантириб бўлмайди. Бунинг учун биринчи навбатда туристлик ресурсларга эга бўлиш лозим.

Мутахасислар туристлик ресурсларга қуйидагича таъриф беришган: туристлик ресурслар – табиий, тарихий, ижтимоий – маданий ва бошқа туристларни саёҳатга қизиқтирадиган, инсоннинг жисмоний, руҳий ва ақлий кучини тиклаши ва ривожланиши эҳтиёжларини қондиришга қодир объектларга айтилади. Рекреация фаолияти нуқтаи назардан туристлик ресурсларга табиий ва антропоген геосистемалар киради, табиат манзаралари, рекреация фаолияти эҳтиёжи қиймати ва маиший хусусиятга эга, инсонларни кўрсатилган вақтда маълум технологиялар ёрдамида соғлигини тиклаш ва дам олишида фойдаланиш мумкин бўлган, рекреация фаолияти қобилиятига эга ресурслар киради.

Туристлик ресурсларнинг моҳияти шундан иборатки, туристлик маҳсулот шаклланишига асос ҳисобланади. Умумий қилиб айтганда, аниқ ҳудудда туристлик фаолиятда фойдаланиш мумкин бўлган барча объектлар киради.

Туристлик ресурсларни фойдаланиш хусусиятига кўра **бевосита** ва **билвосита** турларга бўлинади. Бевосита турдаги ресурсларга туристларни ўзлари тўғридан – тўғри фойдаланидиган табиий ва тарихий – маданий ресурслар киради. Билвосита турдаги ресурсларга бевосита туристлик ресурслардан фойдаланиш асос бўладиган ижтимоий – иқтисодий ресурслар – моддий, молиявий, меҳнат, ахборот берувчи ресурслар киради.

Туристлик ресурслардан соғломлаштириш, туристлик, спорт ва танишув мақсадида фойдаланилади. Ундан ташқари туристлик ресурсларни шартли равишда икки гуруҳга бўлиш мумкин: **табiiй ва инфраструктурали**. Туристлик бизнесни ривожланишида юқоридаги икки гуруҳни ҳам аҳамияти юқори. Ҳар қандай юқори туристлик ресурс потенциалидан, коммуникация, алоқа воситалари, хизмат кўрсатиш соҳаларисиз фойдаланиб бўлмайди.

Умуман олганда, бутун туристлик ресурслар мажмуасини табiiй – иқлимий, маданий – тарихий, ижтимоий – иқтисодий, ахборот берувчи ресурсларга бўлиш мумкин.

7.2. Табiiй туристлик ресурслар

Табiiй туристлик ресурсларни асосий аҳамияти шундан иборатки, инсонларнинг жисмоний ва руҳий қобилятларини тиклашда фойдаланиш воситалари бўлиб хизмат қилади. Туристлар асосий эҳтиёжларини табиатдан қондирадилар. Туристлик фаолиятни ташкиллаштиришда ландшафтлар, иқлим, сув объектлари, денгизлар, минерал сув ва даволовчи ботқоқлар асосий ресурс вазифасини бажаради. Бу ресурслар ўзи ёки инсон томонидан қайта тикланиши мумкин. Бу ресурсларни географик, биологик, геологик ва бошқа жиҳатларга кўра баҳолаш мумкин. Дам олишни ташкил этиш учун табiiй туристлик ресурсларни таҳлил этишни талаб қилади. Табiiй ресурслар сифатида алоҳида табиат компонентлари ёки бир бутун табиат компелксларини олиш мумкин. Барча табiiй ресурсларни рекреация ёки туристлик потенциал нуктаи назардан қараш лозим. Аммо табiiй ресурслардан фойдаланиш даражаси минтақа ихтисослашувигв кўра ҳар хил бўлиши мумкин.

Табiiй туристлик ресурсларнинг таснифи мавжуд бўлиб, у иккиёқлама хусусиятга эга, бир томондан табiiй келиб чиқиши билан боғлиқ, иккинчи томондан туризм учун иқтисодий аҳамияти томонидан акс этишидир. Табiiй ресурслар кўйидагича гуруҳланади:

Келиб чиқишига кўра:

- табiiй (геологик, иқлимий, гидрологик, термал сувлар);
- биологик – тирик табиат (тупроқ ресурслари, флора, фауна);
- энергоинформацияли, табиатдан ўзига хос майдон ва ландшафт сифатида фойдаланиш бўлиб, бу ресурслар маданий, зиёратли каби туризм турларини ривожлантиришга асос бўлиб хизмат қилади.

Рекреация сифатида фойдаланиш турига кўра:

- минерал сувлар;
- ботқоқлар;
- тузлар;
- ўрмонлар.

Ресурсларнинг тугаши даражасига кўра:

- тугайдиган табiiй ресурслар, улар ўз навбатида янгиланиб турадиган (чучук сув, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси) ва янгиланмайдиган (минераллар) турларга бўлинади.

- тугамайдиган табиий ресурслар, уларга куёш энергияси, шамол, денгиз тўлқинлари, сувлар киради.

1. Ўзи қайта тикланиши ва ўсиши имкониятига кўра:

- қайта тикланадиган ресурслар, бунга ўрмонларни мисол келтириш мумкин, ўртача 50 йилда қайта тикланади.
- қайта тикланмайдиган ресурслар.

Табиий туристлик ресурслар орасида асосий ўринни рекреация ресурслари эгаллайди, улар мамлакат аҳолисини, ҳамда туристларни дам олиши ва даволаниши учун асос бўлиб хизмат қилади.

Ундан ташқари табиий ресурслардан тўғридан – тўғри фойдаланиш натижасида бир қанча муаммолар ҳам келиб чиқмоқда. Бунда табиатдан нотўғри фойдаланиш, кўплаб қурилишларни амалга ошириш туфайли бўлмоқда. Натижада экосистемалар мувозанати бузилиб, экологик муаммоларни келиб чиқишига сабаб бўлмоқда.

7.3. Маданий – тарихий ресурслар

Маълум ҳудудда туризмни ривожлантиришда у жойнинг тарихий – маданий ресурслари потенциали асосий уринни эгаллайди. Туристлик хизматда маданий – тарихий ресурслардан кўп мақсадларда фойдаланиш мумкин. Маданий мажмуаларнинг жозибадорлиги уларнинг тарихий ва тасвирий баҳосига, фойдаланиш қўлайлигига боғлиқ.

Мавжуд ресурслардан туризм фаолиятида интенсив фойдаланиш, яъни антропоген юкнинг ошиб бориши натижасида табиий туристлик ресурсларнинг ифлосланишига, тарихий обидаларнинг тез бузилишига олиб келади.

Туризмга оид Гаага декларациясида қўйидаги таклифлар билдирилган:

- туристларни мамлакат ичкарасида ёки чет элда борган жойларида маданий мерос ва атроф – муҳитни сақлашга, уларга нисбатан ҳурматда бўлишга ўргатиш, ҳамда тарғиб қилиш;
- жойларда туристларни қабул қилиш даражасини аниқлаш, меъёрдан ортишига йўл қўймаслик лозим деб таъкидланади.

Маданий – тарихий ресурсларга моддий ва маданий турли ёдгорликлари мажмуаси, маълум минтақанинг туристлик қизиқиш объектлари ҳисобланади.

Минтақаларнинг архитектура ёдгорликларига бойлиги туризмни ривожланишига туртки бўлади. Аммо охириги пайтларда туристлик оқимнинг ошиши айрим муаммоларни ҳам келтириб чиқармоқда.

Бу ресурслардан туризм мақсадида сақлашни қуйидагича амалга ошириш таклиф қилинади:

- мавжуд тарихий жойлар, бинолар ва ёдгорликларни туристлик қизиқиш объектлари сифатида қайта тиклаш;
- табиий ресурсларни муҳофаза қилишни фаоллаштириш;
- туристлик эҳтиёжни қондириш мақсадида атроф – муҳит сақлаш ва яхшилашда бошқарув органлари маъсулиятини ошириш

Туристлик ресурслар ичида жаҳон аҳамиятидаги маданий объект ва ёдгорликлар асосий ўринда туради. «Маданий мерос» дейилганда қўйидагилар тушинилади:

- ёдгорликлар: архитектура бинолари, археологик аҳамиятидаги жойлар, илмий, маданий ва тарихий аҳамиятга эга ғорлар, ёзувлар;
- ансамбиллар: илмий, маданий ёки тарихий аҳамиятга эга ўзаро боғланган бинолар гуруҳи. Масалан, Регистон ансамбили;
- меҳмондўстлик жойлари: инсон ёки табиат томонидан яратилган эстетик, этнографик, тарихий аҳамиятга эга бўлган, ўзига жалб қилувчи ўзига хос жойлар.

Бутунжаҳон маданий мероси руйхатида киритиладиган объектларнинг қўйидаги хусусиятлари ҳисобга олинади:

- инсон ижодининг ноёб намуналари;
- ажойиб маданий, архитектура объектлари, ҳамда маданий ландшафтларининг алоҳида аҳамиятга эга ҳудудлари;
- замонавий цивилизациянинг ноёб намуналари, қурилишлари;
- инсон тарихи билан боғлиқ бинолар ёки архитектура ансамбиллари, ландшафтлари.

Табиатнинг ноёб кўринишларини бутунжаҳон руйхатида киритиладиган хусусиятлари қўйидагилардан иборат:

- ер тараққиётида геологик-геоморфологик жараёнлар асосида шаклланган ёдгорликлар;
- турли-туман ўзига хос экосистемалар, ландшафтлар;
- маълум минтақанинг ўзига хос ўсимлик ва ҳайвонлари;
- камёб биологик турлари.

Туристлик ҳудуд ёки акватория – туристлик фаолиятда фойдаланадиган ноёб туристлик ресурслар жойлашган ҳудуддир.

7.4. Ижтимоий – иқтисодий ресурслар

Туризм – кўплаб иқтисодиёт тармоқларини ўз ичига олган, қурилишдан бошлаб, транспорт хизматигача бўлган фаолиятнинг ихтисослашган тури ҳисобланади. Шунинг учун туризм соҳасидаги банд ишчилар сонини баҳолашни қийинлаштиради. Ундан ташқари туризм иқтисодиётнинг кўплаб тармоқлари, қишлоқ хўжалиги корхоналари транспорт воситалари ишлаб чиқарувчи заводлар, мебель ишлаб чиқарувчи корхона ва бошқалар билан ўзаро алоқада ривожланади.

Меҳнат ресурслари. Туристлик маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнида инсонларнинг жисмоний ва ақлий меҳнати ишлатилади. Бунда инсонларни соғлиги ва жисмоний кучи, маълумоти ҳамда малакаси даражаси асосий ўринни эгаллайди. Меҳнат ресурсларининг миқдори, малакаси иқтисодий омил сифатида ката аҳамиятга эга.

Туризм жаҳон хўжалигининг меҳнат ресурсларининг кўп талаб қилувчи тармоқларидан ҳисобланади. Туризм соҳасидаги банд ишчи кучининг ўзига хос хусусияти шундаки, 80% меҳнат ресурслари малакасиз ҳисобланади.

Уларнинг ярмидан ортиғи аёлларни ташкил қилади. Ундан ташқари туризм индустриясида ёшлар ва чет эл ишчи кучидан кенг фойдаланилади. Мисол учун Европа иттифоқи мамлакатларида ҳар бир учинчи 16 ёшдан 21 ёшгача бўлган ўсмир туризмнинг хизмат кўрсатиш соҳасидаги ишлайди.

Бутунжаҳон меҳнат ташкилоти туризмда бандликни 3та асосий шаклларга бўлади:

1. Мавсумий иш, бунда асосан сайёҳлик мавсумида туристлар сони бир неча баробарга ошиб кетади, шунда кўшимча ишчи кучига талаб ошади.
2. Тўлиқсиз иш куни, бу асосан ривожланган мамлакатларнинг меҳмонхона ва ресторан хўжалигидаги банд ишчи кучлари киради.
3. Турли мамлакатларда тулиқсиз иш куни билан ишлаётганлар бутун меҳмонхона бизнесида банд ишчи кучларининг 12 дан 52% гача ташкил этади.

Вақтинчалик иш билан бандлик (дам олиш кунлари, кўргазмалар ташкил этиш)

Асосий восита ресурслари Ишлаб чиқаришнинг биринчи омиллари ер ва меҳнат бўлса, уларни воситалар асосида меҳнат кучи ёрдамида амалга оширилади.

Асосий восита элементлари таснифи мутахасислар томонидан қуйидагича белгиланган:

- асосий бинолар: отеллар, бар, ресторан, клуб ва б.
- ёрдамчи бинолар: гараж, иситиш системаси ва б.
- иншоот ва қўрилмалар: йўллар, туристлик поездлар, спорт майдонлари ва б.
- ўтказгич қўрилмалари: электроўтказгичлар, қувурлар ва б.
- машина ва жиҳозлар: трансфарматор, компьютер ва б.
- транспорт воситалари: енгил автомобил, автобус ва б.

Туризм салмоғининг юқорилиги иқтисодий томондан дароматининг ошишига, янги иш ўринларини яратилишига ҳамда кичик бизнесни ривожланишига туртки бўлади.

Туристлик мамлакатларда 50 фоиздан ортиқ меҳнатга яроқли аҳоли туризм соҳаси билан тўғридан – тўғри ёки билвосита боғланган. Агарда уларда туристлар келиши қайсидир сабабга кўра камайса, ишсизлар сони ортиб боради. Лекин йирик индустриал мамлакатларда туризм соҳасида банд аҳоли 5 фоиздан ортмайди, аммо туризмнинг дунё бўйича ривожланиши туфайли бу мамлакатларда ҳам туризм соҳасидаги банд меҳнат ресурсларини салмоғи ортиб боради.

Туризм соҳасида миқдор жиҳатдан таҳлил қилишдан ташқари, бандликнинг сифат жиҳатдан таҳлили ҳам мавжуд. Маълумки туризмда асосан паст малакали ишчилар, яъни хизматчилар, юк ташувчилар, официантлар ишлашади. Булар билан юқори малакали гид – таржимон, бош ошпаз, менежерлар ҳам ишлашади. Албатта бу соҳани ҳам юқори малакали мутахасислар билан таъминлаш ката аҳамиятга эга. Туризмда банд ишчиларнинг жинсий таҳлили ҳам аҳамиятга эга бўлиб, меҳмонхона хўжалигида аёл ишчиларнинг улуши 50 фоиздан ортиқ.

7.5. Туристлик ахборот ресурслари

Саёҳат вақтида ёки унга тайёргарлик кўришда туристлар эҳтиёжидан келиб чиқиб, уларга бериладиган маълум ҳудуд, объект тўғрисидаги маълумотлар мажмуаси туристлик ахборот ресурслари ҳисобланади.

Мутахасислар туристлик ахборот ресурсларига туристлик маршрутда жойлашган ҳамда тарихий, илмий аҳамиятга эга объектлар бўйича маълумотларни киритишади. Ундан ташқари туризм аҳамиятига эга шаҳарлар, қишлоқлар, табиат манзаралари уларга боғлиқ афсона ва қиссалар, ҳар хил адабиётлар, ҳариталар, тасвирий албомлар, расмлар, аудио – видео маҳсулотларни ҳам киритишади. Кўпгина шаҳарларда туристлик ахборот берувчи марказлар ишлаб турибди, улар истеъмолчиларга барча маълумотларни етказиб беришади.

Умуман олганда ҳозирги кунда туристлар учун маълумот асосий ўринни эгаллайди. Чунки турист бораётган жойи ҳақида қанча кўп билса, саёҳатини самарали ўтказди. Албатта ҳар қандай турист маълум вақт оралиғида иложи бориша кўпроқ жойларга боришга ҳаракат қилади. Бунинг учун у албатта маълумотларга етарли даражада эга бўлиши керак.

Туристлик ресурсларнинг таснифида турли қарашлар мавжуд. Христов Т.Т туристлик ресурсларни 5 та асосий турларини ажратган. Уларга табиий – рекреацияли, экскурсияли, иқтисодий, инфраструктура ва ахборот берувчи ресурсларни киритган. Бу ресурсларни ўзи яна бир қанча гуруҳларга бўлинган. Масалан, экскурсияли ресурслар қўйидаги гуруҳларга бўлинган: маданий – тарихий мерос, ижтимоий, ижтимоий – маданий ва этнографик ресурслар. Бу туристлик ресурслар танишув туризмида кенг қўлланилади. Бунда маданий – тарихий ресурслар гуруҳига ёдгорликлар, турли тарихий архитектура обидалари кирса, ижтимоий ресурслар гуруҳига диний байрам, маросимлар, инсонларнинг турли анъана ва русумлари киради. Ижтимоий – маданий ресурслар негизини турли музейлар, ярмаркалар ташкил этади.

Инфраструктура ресурс сифатида қўйидаги гуруҳларни ўз ичига олади: транспорт таъминоти, жойлаштириш тизими, овқатлантириш тизими, сувенир маҳсулотлари ишлаб чиқариш тизими. Ҳозирги кунда туризмни ривожланишини туризм инфраструктурасини жадаллашувисиз кўриш мумкин эмас. Чунки мавжуд туристлик ресурслардан самарали фойдаланишда бу ресурсларнинг ўрни бениҳоя катта.

Ахборот берувчи ресурсларга Интернет тармоғи, адабий ва тасвирий нашрлар ҳамда халқ этнослари, афсоналари ҳам киради. Ахборот ташувчилар моддий объектлар – инсон ва ижодлари, номоддий объектлар – турли ахборот манбалари ҳисобланади. Диний туризмда моддий объектлар бўлиб, монах ва диндорлар, экскурсия олиб борувчилар, ҳамда диний марказ ва шаҳарларнинг фотоси, картаси, схемалари ҳисобланади.

Масалан, Мисрдаги Асуан тўғони қурилишида сув остида қолиб кетган Абу Симбел ибодатхонаси ва объектларини сақлаш мақсадларига 40 млн. АҚШ доллари миқдорида маблағ ажратилди. Қимматли объектларни бир қисми қайта

бузилиб янада юқорироқ жойга кўчириб ўтказилди ҳамда янгитдан таъмирланди. Бахтга қарши, ноёб тарихий қурилма ва обидаларнинг аксарияти сув остида қолиб кетди. Энди туристлар сув омбори тубига пароход билан тушиб уларни тамоша қиладилар.

Саёҳатнинг мақсадларига боғлиқ равишда турли туман табиий ресурслар мавжуд. Масалан, Монт Сант-Мишель (Франциянинг шимолида) да табиий ва ноёб табиий туристлик ресурс – денгизни кўтарилиши ва қайтиши ҳамда товланиши ҳисобланиб, бунда ноодатий баландликдан сув сатҳини ўзгариш ҳодисасини ўтиш фазасида оқимнинг тубидан куч билан отилиб қайтиб тушиши ғайритабиий жараён кузатилади.

Хитойдаги Ченг-ху-фа дарёсида сув қўйилиши вақтида кунида икки маротаба кучли тўлқин ҳосил бўлиб, у дарёни денгиз оқимида қарама-қарши ҳаракатланади. Бу антиқа жараён «Дарё мўжизаси» деб номланиб ҳар куни Ченг-ху-фа дарёсида тўлқин баландлиги 7 м, тезлиги соатига 27 км тезлик билан юз беради. Шунга ўхшаш табиат ҳодислари Меконг дарёсида (тўлқин баландлиги 14 м гача) ва Канал де Норт жойидаги Амазонкада ҳам кузатилади. Индонезиядаги Бали оролида туристлар учун тузоқ бўладиган асосий табиий ресурс бўлиб, қуёшнинг ботиши (уфқ) ҳисобланади. Худди шундай қуёш ботиши қўшни оролларда, шу кенгликда жойлашган шу ва бошқа океан оролларида ҳам кузитиш мумкин.

Шуни қайд қилиш керакки, туристлар нафақатгина ноёб ибодатхоналарни, пирамидаларни, бошқа қўлда ясалган ёдгорликларни балки замонавийликка эришилган йиғма автомобиль заводларининг конвейерлари, туристлар томонидан қизиқиш ва иштиёқ билан қабул қилинадиган дегустация заллари (масалан, Жанубий Африкадаги Кейптаунда маҳаллий вино заводларида ўзининг вино тайёрлаш технологияси билан тайёрланадиган винолар «Виноли йўл» экскурсияси орқали тақдим этилади) ва колбаса заводлари, пиво пишириш цехлари, шахталар, гидротехник қурилмалар ва хатто госпиталлар ҳам туристлар томонидан ижобий кутиб олинмоқда.

7.6. Туристлик қизиқиш ва туристлик таассурот.

Туризм мақсадларида туристлик ресурслар ва туристлик объектлардан фойдаланишнинг асоси бўлиб, туристлик эҳтиёж ва туристлик таассурот ҳисобланади.

Туристлик қизиқиш – туристлик эҳтиёж объектлари кўринишида чиқувчи, маълум турситик ресурслар комплексига асосланган аниқ туристлик хизматлар, туристлик товарлар ва туристлик маҳсулотларга бўлган режалаштирилган эҳтиёжни қондиришни потенциал ёки ижобий ҳис-туйғулар тўғрисида, туристнинг ҳаққоний маълумот олиш истиқболларидир.

Туристлик эҳтиёж объектлари – бу туристлик ташриф ёки саёҳатни амалга ошириш жараёнида туристни эҳтиёжини қондиришга қодир бўлган диққатга сазовар жойлар, табиий объектлар ва табиий иқлим зоналари, кўрсатиладиган ижтимоий маданий объектлар бўлиб, туристлик хизматлар ва туристлик

маҳсулот ёки тўрни истеъмоли айнан тўрни мақсадларига бевосита ёки билвосита мос келади.

Турист ўз табиатига кўра жуда синчков, қизиқувчан, интилувчан шахс ҳисобланади. У ўзига маълум бўлмаган янги ниманидир билишга (кўришга, эшитишга, синаб кўришга, қўл билан ушлаб кўришга) интилади ёки унга қандайдир манбалардан (кино, китоб, ҳикоя, видео) бевосита ёки билвосита маълум бўлган ёхуд умуман маълум бўлмаган қандайдир объект сифатида ишонч ҳосил қилишга интилади.

Барча объектлар ёки ҳодисалар ҳам ижобий бўлавермайди, баъзилари эса аччик, баъзида эса реал инсон ҳаётига ҳавф соладиган, касалликга чалинувчи ноқулай вазиятларни юзага келтиради (саргузаштли ёки экстремал туризм – *adventure or exetreme tour*). Шундай оқибатлар келиб чиқишини туристлар олдиндан хабардор бўлсаларда, саёҳатни ташкил этиш, билиш жараёнини амалга оширадilar. Лекин, вазият саёҳатни ижобий яқунланишига асосланмаган ишонч туристнинг ўзи учун ҳавфли ҳисобланади. Шунини қайд қилиш керакки, ташрифнинг қоида-тартибларига риоя қилмаслик, эҳтиётсизлик, ҳавфсизликка риоя қилмаслик сабаби туристлар турли ҳавфларга ва салбий таъсирларга (юқумли касаллик, шикастланиш, жароҳатланиш, бахтсиз вазиятлар ва ҳ.к.) ҳамда айрим ҳолатларда дунёдан ўтиш вазиятлари рўй бермоқда. Масалан, илонларга муносабат инсон учун ҳавфли, ғаразли ҳисобланиб, улар билан муносабатда бўлиш ҳеч қандай яхшилик олиб келмайди, илон инсонни чақиш ҳавфи ёки ўлимга олиб келиш ҳавфи мавжуд. Шунга қарамдан, туристлар Индонезияда заҳарли маҳлуқлар билан тўла бўлган илонлар ибодатхонасини саёҳат қиладilar. Туристлар каттагина кобра илонини қўлда ёки елкада кўтариб суратга тушишни хуш кўрадilar. Мазкур объектни ҳавфлилиги тўғрисида туристлар огоҳлантирилса-да, ибодатхонага ташриф қоидаларига ва маҳаллий тариқатни (маҳзаб) объектларга ибодат қилиш муносабатларига риоя қилмасдан илон чақишларининг қурбони бўлмоқда ҳамда ибодатхона ёнида жойлашган маҳаллий қабристонига даф қилинмоқда. Бунга ўхшаш мисолларни яна юзлаб ва минглаб келтириш мумкин.

Туристлик таассурот – бу туристлик хизматни истеъмол қилиш туристлик товарларни харид қилиш, туристлик маҳсулотни истеъмол қилиш натижасида эришиладиган ёки пайдо бўладиган умумий ҳаражатлардаги ижобий ва туристни жисмоний ҳолатларини, ҳиссиётларининг мажмуасидир.

Туристлик таассурот саёҳат жараёнида, чиройли *scenery* табиат ландшафтларига буюрганда, ёки отелда яшаган вақтларда туғилади. Туристлик ресурслар ва турлар тўғрисида туристлик таассурот кўпгина жиҳатлардан ташкил топади. Туризм умуман асосий йўнилиши бўйича шахснинг дам олишадаги ва кўнгилочар вақтдаги эҳтиёжини қондириш учун мўлжалланганлиги сабабли туристлик хизматни харид қилувчи киши танишув, соғломлаштириш, саргузаштларни амалга ошириш жараёнида ижобий ҳиссиётларни олишни табиийки режалаштиради.

Туризмни баъзи турлари бундай вазифани асосламаслиги мумкин, масалан, иш юзасидан ёки маросимли туризмни амалга оширишда кўнгилочар

функциялар мавжуд эмас, лекин олдига қўйган мақсадларни бажаришдан турист қониқиш олади.

Туристлик таассуротни конкрет туристлик эҳтиёж объектидан ва туристлик таассуротни умуман туристлик маҳсулот истеъмолидан фарқлаш зарурдир. Хатто, туристлик ташриф ўта фаол бўлганида ҳам туризмни ташкиллаштирувчиларга боғлиқ бўлмаган айрим вазиятлар ҳисобланувчи аҳамиятсиз чигаллик ҳам барча ташриф давомидаги турист таассуротларини ўзгартириши мумкин. Ҳаётнинг салбий давлари тезда унитилади ва яхши хулосалар, лаҳзалар унитилмайди деган иборага амал қилса-да, туризм ташкилотчисининг меҳнат натижаси бевосита туристда ноқулайлик келтириб чиқарган ҳолатнинг аҳамиятига боғлиқ бўлади.

Фундаментал масала бўлиб, турист хизматдан ёки туристлик маҳсулотдан хурсанд бўлиши керак деб ҳисобланади, чунки у ўзининг эҳтиёжи ва истакларини қониқиши учун пул тўлаган. У умумий ҳолатда қониқиш ҳосил қилмоқчи эди, агар бундай ҳолат кузатилмаса туризм ўз вазифасини бажармаган бўлади.

Яхши бошқа янгиликларга қараганда, ёмон хизматлар ҳамда сифатсиз турлар тўғрисида миш-мишлар овозалар, дув-дув гаплар тезда тарқалиб кетади. Бунда шу нарсани ҳисобга олиш зарурки, каттагина улушга эга бўлган аниқ туристлик маҳсулотни ҳамда йўнилишни танлашда телевидениядаги қимматбаҳо рекламалар эмас, балки айнан таниш-билишлар ва дўстларининг маслаҳатлари асос бўлиб хизмат қилади. Туристлар расмий идораларга ва маълумот учун бюроларга энг кўп бериладиган саволлари бу туристлик фирманинг ишончлилиги тўғрисидаги саволлардир.

7.7. Туристлик ҳудудлар ва туристлик акватория

Туристлик ҳудуд ёки акватория – бу қимматли бўлган туристлик ресурслар, туристлик минтақа таркибида ажратиб кўрсатиладиган туристлик эҳтиёжлар объектини ресстр ва кадастрларда ҳамда бошқа ҳужжатларда қайд қилиш билан туризм мақсадларида фойдаланиш билан маълум географик ўриндаги комплекс туристлик ресурслар кўринишидан иборат.

Ҳудуд – қуруқликда ёки ер остида бўлиши мумкин. Қуруқликдаги, ер устидаги ҳудуд қўшимча тушунтиришни талаб этмайди. Ер ости ҳудуди мос равишда шахта ва тоғ ишланмаларида ғоршунос туризмини севувчилар учун, масалан, туристлар Йоианкесбург (ЮАР) даги олтин конлари шахталари ва олмос конларига ташриф бюродилар. Баъзи шахталар фақатгина экскурсия мақсадларида эмас, балки ер остида табиат яратган ўта ўзига хос иқлимда даволаниш мақсадалари ҳам учун фойдаланилади. Бунга мисол қилиб, Альп тоғидаги эски олтин қазиб олинадиган шахтадаги Бад Гастойи жойини кўрсатиш мумкин. (юқори температура ва юқори намликда радион ингалацияси).

Ғорларга ташриф – туризм ва экскурсияни энг кенг тарқалган турларидан бири ҳисобланиб, фақатгина Грецияда туристлар ташриф буюриши мумкин бўлган 3500 га яқин ғорлар ҳамда ундан ҳам кўпроқ ташриф буюрмайдиган

ғорлар мавжуд. Улкан ғорлар Мексикада, АҚШда, Жанубий Африкада ва Россияда ҳамда бошқа давлатларда ва ўзимизда ҳам мавжуд.

Акватория муҳим туристлик ресурс ҳисобланади. Сув инсонга озиқланиш воситаси сифатида зарур ва шу сабабли танишув ёки саргузаштли маънода бу жуда қизиқ ҳисобланади. Дунёда маска билан унчалик чуқур бўлмаган чуқурликда ва акваланг билан 70 м чуқурликгача тушувчи сув ости туризмни 50 млн га яқин ишқибозлари мавжуд. Катта Барьер рифи сувости қоялари Австралия миллий бойлиги деб эълон қилинган ҳамда жаҳон аҳамиятига молик аквапарк деб эълон қилинган. Иккинчи кичик Барьер қояси Белида қирғоқларида жойлашган ҳамда сувости дунёси ишқибозлари ва сувости саргузаштларини севувчилар учун ҳақиқий жаннат бўлиб ҳисобланади. Қизил денгиз сувостида сузувчилар учун чекланмаган имкониятларни туғдиради ва курортда дам олувчиларни кўнгил ёзишни ажралмас қисми бўлиб ҳисобланади.

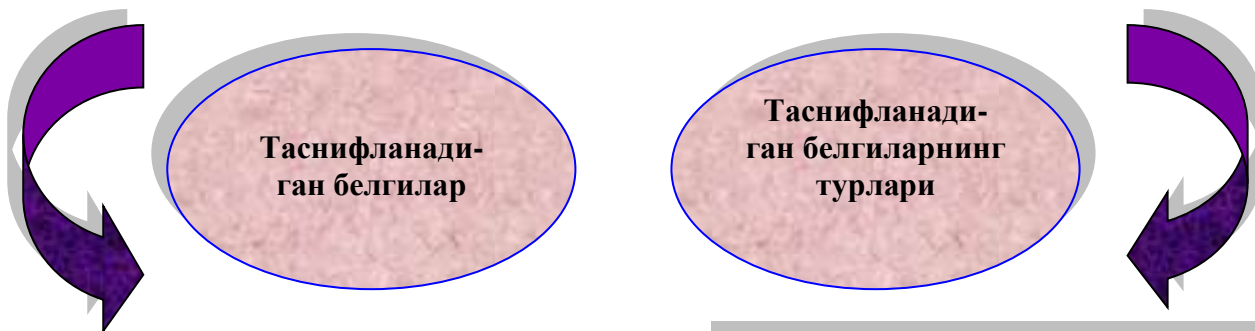
Қадимда таниқли ва машҳур сувости бойликларини излаб топиш, чўкиб кетган кемаларни қидириш туризмнинг муҳим турини ташкил этади. Греция, Кипр, Италия, Туркия каби Ўрта Ер денгизининг бошқа давлатлари ўз сувости хазиналаридан фаол, оқилона фойдаланадилар. Қадим замонда шундай хазиналар тўпланган сувости районлар фаолиятини тартибга солувчи кўпгина ўзига хос миллий қонуний ҳужжатлар қабул қилинган. Миллий ҳуқуқий ҳаракатлар доирасида сувости хазиналари ва предметлари юқорига кўтариб олиш ёки жойлаштиришга рухсат берилмайди, фақатгина уларни кўриб кузатишга ижозат берилган. Сувдаги ҳайвонот дунёсини ва маржон сувости қояларини кузатиш учун туристлик сувости лодкалардан ҳамда деярли барча денгиз бўйи туристлик марказларида мавжуд бўлган сувнинг туби мусаффо тарзда кўриниб турадиган кемалардан фойдаланилади. Махсус туристлик сувости қайиқлари Бермуд, Канара оролларида, Қизил денгизда, Болеар оролларида ва Испанияни Коста-Браво курортли қирғоқларида мавжуд. Умуман олганда мутахассисларнинг баҳолашлариича бундай сувости қайиқларининг сони 30 тадан ошади.

Чўкиб кетган кемаларни излаб топиш – саргузаштли туризмни оммабоп тури ҳисобланади. Финландия кўрфази ва швед-русслар урушидан тортиб, то иккинчи жаҳон уришигача бўлган давр мобайнида турли асрлардаги 5000 тагача сувости объектлари қайд қилинган. Ўта ўзига хос қизиқиш билан Виборг яқинидаги Крестовый курфази ҳисобланади у ерда уч юз йил олдинги бир вақтнинг ўзида шу ердаги жангда ҳалок бўлган жангчилар билан 150 дан ортик швед ҳарбий кемалари сув остида топилган.

Муҳим туристлик ресурслар бўлиб антиқа -ноёб маданий қурилмалар, пирамидалар, мавзолейлар, ҳайкаллар, ибодатхона меъморий ансамбллари ва парклари, музей коллекциялари ҳамда замонавий қурилмалар – осмонупар бинолар, туғонлар ва бошқа гидротехник қурилмалар ҳамда бошқа объектлар ҳисобланади. Қанчалик таажубланарли бўлмасин туризмни ўзига тортувчи кучи барча асрларда мавжуд бўлган ҳозирда қабристонлар ҳам, Мисирда қурилган минглаб пирамдалар ҳам туризм доирасида тасарруф қилинмоқда. Мавзолейлар ҳам туристлар ташриф буюрадиган объектлар ҳисобланиб, улардан баъзилари

Ўз меъморий хусусиятлари ва нихоятда катта ўлчамларига кўра дунё мўжизаларига киритилган.

ТУРИЗМ РЕСУРСИНИНГ ТАСНИФИ

1. Табiiй – иқлимий

Тоғлар, ландшафтлар, чўллар, денгизлар, кўллар, дарёлар, воҳалар, ўрмонлар, боғлар, хиёбонлар.

1. Шаклланишига кўра:

- табиий (геологик, иқлимий, гидрологик, термал сувлар);
- биологик – тирик табиат (тупроқ ресурслари, флора, фауна);
- энергоинформацияли, табиатдан ўзига хос майдон ва ландшафт сифатида фойдаланиш бўлиб, бу ресурслар маданий, зиёратли каби туризм турларини ривожлантиришга асос бўлиб хизмат қилади.

2. Рекреация сифатида фойдаланиш турига кўра:

- минерал сувлар;
- ботқоқлар;
- тузлар;
- ўрмонлар.

3. Ресурсларнинг тугаш даражасига кўра:

- тугайдиган табиий ресурслар, улар ўз навбатида янгиланиб турадиган (чучук сув, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси) ва янгиланмайдиган (минераллар) турларга бўлинади.
- тугамайдиган табиий ресурслар, уларга қуёш энергияси, шамол, денгиз тўлқинлари, сувлар киради.

4. Ўзи қайта тикланиши ва ўсиши имкониятига кўра:

- қайта тикланадиган ресурслар, бунга ўрмонларни мисол келтириш мумкин, ўртача 50 йилда қайта тикланади.
- қайта тикланмайдиган ресурслар.

- ёдгорликлар: архитектура бинолари, археологик аҳамиятидаги жойлар, илмий, маданий ва тарихий аҳамиятга эга ғорлар, ёзувлар;

- ансамбиллар: илмий, маданий ва тарихий аҳамиятга эга ўзаро

2. Маданий – тарихий

**3. Ижтимоий –
иқтисодий**

- 3.1. Мехнат ресурслари
- 3.2. Асосий восита ресурслари
- 3.3. Иқтисодиёт тармоқлари
- 3.4. Инфраструктура

**4. Туристлик ахборот
ресурслари**

- 4.1. интернет тармоғи;
- 4.2. адабий ва тасвирий нашрлар;
- 4.3. ахборот ташувчилар;
- 4.4. турли ахборот манбалари.

**5. ЮНЕСКО
томонидан қўриқ-
ланаётган объектлар**

- 5.1. дунёга машҳур бўлган обидалар;
- 5.2. табиат масканлари;
- 5.3. маданий меросни сақлаш ва
ундан фойдаланиш;
- 5.4. миллий фольклор, фестиваллар;

6. Дунё мўжизалари

- 1. Миср эҳромлари
- 2. Бобилнинг осма боғлари
- 3. Артимеда ибодатхонами
- 4. Голекарнас мақбараси
- 5. Қуёш худоси Гелиос ҳайкали
- 6. Александр Маёқи
- 7. Олимпиа худоси Зевс ҳайкали

янч иб л и Туризм ресурслари, табиий туристлик ресурслар,
маданий – тарихий ресурслар, туризм ресурсининг таснифи, туристлик

ахборот ресурслари туризм , туристлик қизиқиш ва туристлик таассурот, ижтимоий – иқтисодий ресурслар, ЮНЕСКО томонидан қўриқланаётган объектлар, дунё мўжизалари.

Мустақил назорат қилиш учун топшириқ ва саволлар:

1. Туризм ресурслари тушунчаси нимани билдиради ?
2. Табиий туристлик ресурсларга нималар киради ?
3. Маданий – тарихий ресурсларга нималар киради ?
4. Ижтимоий – иқтисодий ресурсларга нималар киради ?
5. Туристлик ахборот ресурслари туризм ресурсларига қандай таъсир қилади ?
6. Туристлик қизиқиш ва туристлик таассурот туризм ресурсларига қандай алоқаси бор ?
7. Туристлик ресурслар сифатида дунёнинг қандай табиий ресурсларини мисол келтирсак бўлади ?
8. Туризм ресурсининг таснифи нимани ифодалайди ?

8. ТУРИЗМ ХИЗМАТЛАРИ ВА МАҲСУЛОТЛАРИ

Режа:

- 8.1. Туристлик хизматлар ҳақида тушунча
- 8.2. Туристлик маҳсулотлар ҳақида тушунча.
- 8.3. Жозибадор туристлик маҳсулот яратиш.
- 8.4. Хизмат кўрсатиш класслари ва пакети

8.1.Туристлик хизматлар ҳақида тушунча

Ўзбекистон Республикасининг «Туризм тўғрисида»ги Қонунидаги айрим моддаларда туристлик хизматлар билан боғлиқ тушунчаларнинг таърифи берилган. Жумладан, Қонуннинг 3-моддасида туристлик хизматлар тушунчаси ҳақида: «туристлик хизматлар - туристлик фаолият субъектларининг жойлаштириш, овкатлантириш, транспорт, ахборот-реклама хизматлари курсатиш борасидаги, шунингдек, туристларнинг эҳтиёжларини кондиришга қаратилган бошқа хизматлар», - деб таърифланади. Қонуннинг 11-моддаси: «Туристлик саёҳат ва туристлик хизматлар мажмуи»,-деб номланиб, унда куйидаги фикрлар баён қилинади - «туристлик саёҳат якка тартибда ёки туристлар гуруҳи таркибида амалга оширилади. Туристлик хизматлар мажмуи транспорт хизмати курсатишни, яшаш, овкатлантириш, экскурсия хизмати курсатиш, маданий, спорт дастурларини ташкил этиш ва бошқа хизматларни уз ичига олади»,-дейилади.

Қонуннинг 10-моддаси: «Туристлик хизматларни сертификатлаштириш»,-деб номланиб, унда куйидаги жумлаларни уқиймиз: «Туристлик хизматлар мажбурий сертификатлаштирилиши лозим. Туристлик хизматларни сертификатлаштириш ва сертификат бериш қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда амалга оширилади. Туристлик фаолият субъектининг туристлик хизматларни мажбурий сертификатлаштиришдан бош тортиши, туристлик хизматларни сертификатлаштиришнинг натижаси салбий бўлиши, шунингдек, сертификатнинг амал қилишини бекор қилиш туристлик фаолиятни амалга ошириш учун берилган лицензиянинг амал қилишини тухтатиб қўйишига ёки лицензиядан маҳрум қилишга сабаб бўлади».

Қонуннинг 12-моддаси: «Туристлик хизматлар курсатиш шартномаси»,-деб номланиб, куйидаги фикрлар баён этилади: «Туристлик хизматлар шартнома асосида курсатилади. Шартномада курсатилган хизматларнинг кулами ва сифати, тарафларнинг ҳуқуқлари ҳамда мажбуриятларини, ҳақ тулаш ва ҳисоб-китоблар тартибини, шартноманинг амал қилиш муддатини ва уни бажармаганлик ёки лозим даражада бажармаганлик учун жавобгарликни, шунингдек, тарафларнинг келишувига кура бошқа шартларни белгилайди». Қонуннинг 13-моддаси: «Туристлик йулланма (ваучер)»,-деб номланиб, унда: «Туристлик йулланма (ваучер) - туристнинг ёки туристлар гуруҳининг тур таркибига кирувчи туристлик хизматларга бўлган ҳуқуқини белгиловчи ва бундай хизматлар курсатилганлигини тасдиқловчи ҳужжат»,-дейилади.

Турист туристлик маҳсулотлар (туристлик хизматлар, иш ва товарлар) истеъмолчисидир

Туристлик маҳсулотлар-туристлик хизматлар (бронлаштириш, олиб утиш, жойлаштириш, овкатлантириш, уйинлар), туристлик ишлар (фото хизмати,

суғурта, ахборот, молия, банк хизмати), туристлик товарлар (эсдалик совгалар, хилма-хил тур товарлари, истеъмол товарлари- парфюмерия, тамаки, спиртли ичимликлар, маиший техника, кийим-кечак)дан иборатдир.

Туристлик хизматлар - турист ва экскурсант эҳтиёжларини кондириш ва таъминлашга қаратилган, хизмат соҳасидаги бир мақсадга йуналтирилган ҳаракатлар туплами бўлиб, улар туризм мақсадларига, ҳарактерига ва туристлик хизматнинг қандай йуналтирилганлигига жавоб бериши ҳамда умуминсоний тамойилларга қарши булмаслиги керак. Давлат стандарти таърифига кура, туристлик хизматлар - туристларнинг эҳтиёжларини кондириш фаолияти билан шуғулланувчи туризм ташкилотларининг фаолияти махсулидир.

Умуман хизматлар - бу кўзга куринамас товарнинг узига хос туридир. Хизмат бевосита истеъмол жараёнида юзага келади ва алоҳида ҳолда булмайдир. Бу хизматнинг товар билан асосий фарқидир. Бундан ташқари, товар истеъмолчига олиб келиб берилади, туристлик хизматда эса истеъмолчи бевосита хизматнинг пайдо бўладиган ерига олиб борилади. Шунинг учун ҳам туристлик хизматларни ишлаб чиқариш ва сотиш моддий товарларни сотишга алоқадор бўлган қонунлар асосида эмас, балки бошқа қонунлар мажмуи билан бошқарилади.

8.2. Туристлик маҳсулотлар ҳақида тушунча

Туристлик маҳсулот туризм мақсадлари ва жараёнида туристнинг эҳтиёжларини кондириш учун етарли бўлган, энг камида иккита ёки ундан кўпроқ бирламчи ёки кўплаб туристлик хизматлар, ишлар, товарлар ва таъминот воситалари, бошқа туристлик заҳиралардан ташкил топган туристлик хизматлар, ишлар ва товарлар (турпакет, туристлик хизматлар пакети)нинг тартибга туширилган ҳамда мақсадга йуналтирилган мажмуасидир.

Туристлик маҳсулот (турпакет) хизматлар ҳаракатининг 24 соатдан ортиқ вақтига эга ва ёки тунаб қолиш (жойлаштириш) ва жойдан -жойга кўчиб ўтиш (юк ташиш)ни ўз ичига олади. Туристлик маҳсулот барча кўрсатилган хизматлар ва барча ҳаражатларни ўз ичига олган умумий нарх бўйича таклиф этилади, унинг истеъмол хусусиятлари эса шартнома шартларига мос келади.

Агар туристлик хизматлар кўрсатиш жараёнини кузатадиган бўлсак, унда туризм ташкилотчилари айнан хизмат кўрсатиш билан шуғулланмайдилар, балки улар туристларнинг эҳтиёжларига қараб туристлик хизматларни фақат жамлайдилар ва уларнинг комбинацияларини тузадилар, банд қиладилар, бунинг звазига фоиз кўринишида мукофот оладилар. Шундай қилиб, туризм ташкилотчилари туристлар ва хизмат курсатувчилар ўртасида воситачи вазифасини ўтайдилар. Туризм ташкилотчилари нима билан савдо қиладилар ва туристлик йўлланма ёки ваучерни харид қилган турист бевосита нимага эга бўлади деган савол тугилади. Агар ушбу жараённи диққат билан ўрганилса, унда турист ушбу йўлланма ёки ҳужжатнинг бошқа тури эвазига келажакда туристлик хизматдан (ўрнатилган муддатда) фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлади.

Бу ҳолда туристлик маҳсулотнинг янги таърифи пайдо бўлади.

Туристлик маҳсулот - турга бўлган ҳуқуқдир. Жараённинг табиийлиги бўйича бахслашиб бўлмайди, гарчи бундай таъриф бошқа жараёнларни, хусусан сертификациялашни боши берк кўчага олиб келади.

Туристлик маҳсулотга турга бўлган мавжуд ҳуқуқни бериш унинг мазмунини торайтиради ва унинг табиий ва ҳуқуқий табиатига зиддир.

Шундай қилиб, «туристлик маҳсулот турга бўлган ҳуқуқ»ўзининг ички табиати бўйича тор маъно касб этади, чунки уни ташкил этувчи мураккаб пакетдаги муносабатларнинг фақат камгина қисмини таърифлайди. Бироқ Рим ҳуқуқшунослиги манбаларида ақида мавжуд - қонун ёмон, лекин у қонун. Қонунни ҳурматлаш ва унга риоя қилиш керак ва шу сабабли расмий жиҳатдан туристлик маҳсулот - турга бўлган ҳуқуқ, ўзининг жисмоний моҳияти бўйича хизматлар, ишлар ва товарлар; сертификациялаш, яъни сифат муносиблигини баҳолаш мажмуасига ҳуқуқ эмас, балки аниқ хизматлар, ишлар ва товарлар лозимдир.

Тур - бу аниқ тавсифлар, географик маршрут ва маълум вақт оралиғида уни ўтиш тартиби, хизматлар кўрсатиш муддати таркиби ва сифати, туризм ташкилотчиси томонидан мақсадга йўналтирилган ва тартибга солинган керакли ва етарли туристлик хизматлар, ишлар, товарлар, туристлик маҳсулотларнинг тўплами бўлиб, улар энг камида туристлик маҳсулотнинг иккита турли таркибини (масалан, жойлаштириш ва юкларни ташиш ва бошқ.) ўз ичига олган бўлади, тўрни амалга ошириш жараёнида турист эҳтиёжларини қондириш учун етарли таъминот ва барча зарурий ва етарли унсурлари мавжуд бўлган яхлит нарса сифатида туристлик бозорда сотиш учун таклиф этилади.

8.3. Жозибатор туристлик маҳсулот яратиш.

Туроператор фаолиятнинг асосий вазифаси муносиб хизмат кўрсатиш дастури билан мустаҳкамланган тур яратиш ҳисобланади. Айнан шу маҳсулот туроператор томонидан яратилган бўлиб, бозорга чиқариладиган асосий туристлик маҳсулотдир. Сотилгани ташкил этиш усули ва турист талабномасининг турига қараб турлар **индивидуал** ва **гурӯҳли** бўлиши мумкин.

Индивидуал турлар. Туристларга кўпроқ эркинлик ва мустақил ҳаракатланиш имконини беради. Аммо бундай турлар гурӯҳли турларга нисбатан қимматроқ, чунки индивидуал турлар таркибига кирувчи ички маршрутдаги транспорт, гид хизматлари ва баъзи бошқа хизматлар учун тўлов тўлиғича турист зиммасига тушади. Гурӯҳли турларда эса тўлов гурӯҳдаги аъзолари ўртасида тақсимланади. Айнан шунинг учун индивидуал турлар кўпчилик туристлар орасида унчалик талабгор эмас. Ундан ташқари индивидуал турларни ташкил этиш сермеҳнат жараён бўлиб, у брон қилиш учун компьютер техникасидан фойдаланиш, алоқа воситаларини тартибга солиш, ҳисоб ва бошқа операцияларни амалга оширишни талаб қилади. Бошқа томондан туристлик фирмалар гурӯҳли туризмдан кўра индивидуал туризмдан кўпроқ фойда оладилар. Бу албатта иқтисод нуқтаи назаридан, шу сабабдан

турфирма стратегиясида ҳам индивидуал ҳам гуруҳли туризм учун маълум ўринлар топилиши лозим.

Гуруҳли туризм. Нисбатан арзон, кўп сонли туристлар учун ҳамёнбоп, аммо гуруҳли туризмда гуруҳнинг барча аъзолари ўрнатилган тартибга бўйсунилари лозим.

Жозибатор туристлик маҳсулот яратиш туроператорларнинг энг муҳим ва энг биринчи вазифасидир. Туристлик ташкилотлар фаолиятининг ушбу соҳаси ишлаб чиқариш жараёнлари билан бевосита боғлиқ. Ташкилотнинг товар сиёсати ишлаб чиқариш ва сотиш ўртасидаги келишилган, шунингдек турлар ассортиментни, хизмат кўрсатиш дастури ва турмаҳсулот бирлиги билан боғлиқ қарорлар қабул қилишини талаб этади. «Туристлик маҳсулот яратишда турист нима сотиб олади» деган саволга аниқ жавоб бериш лозим. Ахир турист меҳмонхонадаги жойлаштириш учун эмас, янги ҳиссиётлар ва нотаниш нарсалар билан танишиш учун ресторандаги бифштекс ёки гўштли қийма учун эмас, эътибор, қўлайлик, хизматлар учун пул тўлайди. Шунинг учун турмаҳсулот яратиш туристнинг истеъмолчилиги хусусияти ва сифатларини ўрганишдан, туристлар учун энг жозибали томонларни очишдан бошланади. Айнан шу кўрсаткичлар туристлик маҳсулотни ишлаб чиқиш ва сотишдаги энг муҳим йўналтирувчилар ҳисобланади.

Мутахассислар томонидан туристлик маҳсулотнинг бир нечта истеъмолчилиги хусусиятлари ажратиб кўрсатилади:

- асосланганлик, барча хизматларни тақдим этиш турист эҳтиёжларига асосланган, саёҳат мақсади ва тегишли шароитлар билан мослашган бўлиши лозим;
- ишонччилик, ахборот, маълумот ишончилиги, маҳсулот реал таркибининг рекламага мувофиқ келиши;
- самарадорлик, турист томонидан кам ҳаражатлар эвазига кўпроқ самарага эришилиши;
- бутунлик, маҳсулотнинг яқунланганлиги, унинг турист талабини тўла қондира олиш хусусияти;
- аниқлик, маҳсулот истеъмоли, унинг йўналтирилганлиги ҳам турист учун, ҳам хизмат кўрсатувчи ходим учун тушунарли бўлиши лозим.
- қўллашдаги оддийлик;
- эгилувчанлик маҳсулот ва хизмат кўрсатиш тизимининг истеъмолчиларнинг турли типларига мос келиши ва хизмат кўрсатувчи ходимнинг ўзгаришига нисбатан бефарқлиги;
- нафлилик, маҳсулотнинг бир ёки бир нечта мақсадга эришиш учун хизмат қилиши (масалан дам олиш ва ўрганиш) туристнинг у ёки бу эҳтиёжларини қондира билиш қобилияти.

Ушбу хусусиятлар сотилиши устидан назорат биринчи навбатда туристнинг саёҳатдан қониқиш даражасини ўрганиш (сўров, анкета) ҳисобланади. Аммо туристлик хизмат устидан назоратнинг ўзи турмаҳсулотни режалаштириш босқичида бошланади. Юқоридаги таъкидланган хусусиятлар билан бир қаторда турмаҳсулотнинг меҳмондўстлик каби бетакрор хусусияти

ҳам тан олинган. Ушбу хусусиятсиз ҳар қандай энг мукамал турмаҳсулот ҳам ўз қиёфасини йўқотади ва турист ўзининг у ёки бу эҳтиёжининг қониқтирилишининг кўтилаётган даражасига эриша олмайди. Туристлик индустрия соҳасида меҳмондўстлик – бу касбий талаб, бу туристларга уларга хизмат қилишдан хурсанд эканлигини билдиришдир. Меҳмондўстликнинг ажралмас қисмлари бўлиб эътибор, хурмат, персаналнинг илтифотлилиги ҳисобланади. Меҳмондўстлик серқирра тушунча бўлиб, у бир неча ташкил этувчи факторлардан иборат:

- а. Дам олиш имкониятлари, билим олиш ва вақтичоғлик ҳақидаги маҳаллий ва ҳудудий бозорларнинг сифатли ахбороти.
- б. Потенциал истеъмолчиларга хизмат кўрсатувчи ташкилотлар ва туристлик ҳудуд тўғрисида ижобий тасаввур яратиш (реклама, телекўрсатувларда қатнашиш ва ҳ.к.)
- в. Хизмат кўрсатувчи персанолнинг туристларга илтифот кўрсатишга интилиши (ҳаммаси мижоз учун шиори бўйича хизмат кўрсатиш).
- г. Туристлик маҳсулотни тақдим этувчиларнинг туристлар ҳажми ва илтимосларига эътиборли муносабати. (биз сиз учун нима қила оламиз? тамойили бўйича).
- д. Хизматларни олишда туристнинг мослашувини енгиллаштириш (турфирма ички ахбороти, туристга тушунарли бўлган тилда тайёрланган буклетлар, саёҳатномалар).
- е. Туристларга марҳаматли муносабатда бўлиш ушбу хусусият хизмат кўрсатиш тамойилларидан бирига айланиш лозим.

Юқорида таъкидланган тамойилларнинг барчаси хизмат кўрсатиш технологиясига киритилиши лозим. Тўрни ташкиллаштириш технологиясида туристлар ва хизмат кўрсатувчи ходимнинг ўзаро таъсир муҳити ҳам туристлар томонидан хизматлар қабул қилинишининг психологик жиҳатлари ҳам бирдек муҳимдир. Бу шуни англатадики, туристнинг шахсий қизиқшлари, унга бўлган самимий муносабат доимо биринчи ўринга қўйилиши лозим.

Шу нуқтаи назардан халқаро туризмда қўйидаги эътибор аломатларини туристларга кўрсатиш аллақачон амалиётга айланган:

- ҳар бир турист учун қўтловчи сувенирлар меҳмонхона хизматидан фарқли ўлароқ (меҳмонхонада хатто ёстик устидаги шokolод ҳам сувенир) турларда сувенирлар саёҳат мақсадидан келиб чиқиб берилади. Масалан: касбий саёҳат, яъни иш юзасидан саёҳатларда проспектлар ёки туристларни қизиқтирувчи маҳсулотлар намуналари, фальклор турларда эса миллий характердаги сувенирлар бўлиши мумкин.
- тур якунида туристларга босиб ўтилган маршрутлар ҳамда махсус тайёрланган дипломлар, ёрлиқлар, нишонлар тақдим этиш.
- реклама варақлари, буклетлар, йўл кўрсатувчилар ва дам олиш масканлари ҳақидаги маълумотлар туристлар учун доимий равишда тарқатилиши лозим
- саёҳатнинг илк кунларида асосий ва қўшимча хизматлар бўйича тушунтириш ишларини олиб бориш учун туристлар билан гиднинг учрашувини ташкил этиш.

Буларнинг барчаси жуда самимий тус олади ва туристлар учун жозиба кашф этади. Хизмат кўрсатишни ташкил қилишда озодлик тамойилини инобатга олиш жуда муҳимдир, яъни саёҳат чоғида барча кўнгилсиз нарсалардан озод бўлиши лозим. Масалан, туристларни транспортга билетлар буюртмасидан, концерт ва театрларга билетлар буюртмасидан, ҳар қандай турдаги хизматларни кутишидан бутунлай холос қилиш лозим.

Хизмат кўрсатишнинг оптималлиги меҳмондўстликка алоқадор бўлган истеъмолчи хусусиятларидан бири. Хизмат кўрсатишнинг оптималлашуви кўйидагиларни назарда тўтади:

- барча хизмат турларининг ягона классга мос келиши;
- барча хизматларнинг тур мазмунига мос келиши;
- тур истеъмолчиларининг маълум мақсадли гуруҳига йўналтирилганлиги;
- хизмат кўрсатиш дастурини олдиндан келишиш;
- дастурларнинг ўзгарувчанлиги у ёки бу хизматларни алмаштириш имкони мавжудлиги;
- тақдим этиладиган хизматлар сони бўйича хизматларнинг мақсадга мувофиқ таркиби;
- хизмат кўрсатишда мажбурийлик аломатларининг йўқлиги;

Ушбу тамойилларнинг барчасини туристлик маҳсулотни ишлаб чиқариш босқичидаёқ инобатга олиш муҳимдир. Бунда нотўғри тайёрланган маҳсулотга нафақат талаб мавжуд бўлмаслиги, балки бундай маҳсулот ташкилотдан бўлажак потенциал мижозларнинг ихлосини ҳам қайтариши мумкинлигини унутмаслик лозим. Бугунги кунда туристлик бозорда ҳукм сўраётган рақобат шароитида юқоридагилар кучли омил бўлиб ҳисобланади.

Амалий машғулотлар

1. Ўзбекистон туроператорларининг икки хил туристлик маҳсулотни (турини) олинг ва уларнинг истеъмолчилик хусусиятларини баҳоланг. Уларни таққосланг ва хулоса қилинг.
2. Тадқиқот қиланаётган турлардаги хизматлар оптималлигини баҳолаб хулоса чиқаринг. Қайси ҳолларда оптималроқ дастур таклиф этилади? Бу ишлаб чиқаришнинг қайси омилларига боғлиқ?
3. Тадқиқот қиланаётган турларнинг ҳар бирида меҳмондўстликни таъминлаш дастурини ишлаб чиқинг.

8.4. Хизмат кўрсатиш класслари

Хизмат кўрсатиш класслари тақдим этилаётган хизматлар сифатини белгилаш учун ишлатилади. Туристлик маҳсулот турли туман хизматлар йиғиндисидан иборат бўлганлиги учун уларни туристга сотишда даражасини белгилаш билан боғлиқ муаммолар келиб чиқади. Турлар ва хизматларнинг даражасини белгилаш бўйича бизнинг мамлакатимиз бозорларида ҳам халқаро бозорда ҳам норматив стандартлар мавжуд эмас. Шунинг учун туроператор ва

турагентлар тўрни силжитиш ва сотишда шартли равишда тур бўйича хизматларни люкс, биринчи класс, туристлик класс, эконом (иқтисод) класс қилиб белгиланади.

«Люкс класс» Ушбу класс бўйича турларни ташкил қилишда одатда энг юқори даражали хизматлар жалб қилинади: 5 юлдузли хашаматли меҳмонхоналар, биринчи класс ва бизнес авиация самалётларида учиш, хашаматли ресторанларда овқатланиш, алоҳида транспорт люкс класс машиналарида, алоҳида гид хизматлари ва ҳ.к. Бундай турлар VIP-хизмат кўрсатиш туркуми (разряди) бўйича тақдим этилади.

Биринчи класс – бу ҳам нисбатан юқори даражали хизмат кўрсатиш бўлиб, 4-5 юлдузли меҳмонхоналарда жойлаштириш, бизнес класс даражадаги самалётларда учишнинг обрўйли ресторанларда овқатланишни, индивидуал трансфертни, гид хизматларини назарда тўтади.

Туристлик класс 2-3 юлдузли меҳмонхоналарда жойлаштиришни доимо авиарейсларнинг иқтисод классларида учишни, швед стол хили бўйича овқатланишни, гуруҳли трансфертни назарда тўтувчи энг оммалашган хизмат кўрсатиш туридир.

Иқтисод класс. Энг арзон хизмат кўрсатиш туридир. Одатда иқтисод классидан талабалар ва кам таъминланганлар фойдаланади. Ушбу класс дастурлари юқори даражада бўлмаган хизматларни кам миқдорда тақдим этишни кўзда тўтади: 1-2 юлдузли меҳмонхонада жойлаштириш, ётоқхона ва хостелларда жойлаштириш, ўз-ўзига хизмат кўрсатиш тамойили бўйича фаолият юритувчи кичик ва кооператив меҳмонхоналарда жойлаштириш, чортер авиарейсларида учиш, кўтиб олиш ва кузатиш жамоат транспортарида амалга оширилиши мумкин. Бир сўз билан айтганда ҳаммаси тежамли ва арзон.

Аммо шуни унутмаслик лозимки, ушбу белгилашларнинг барчаси шартлидир ва кўпинча улар миллий вариантлар ва фарқларга эга. Нима бўлганда ҳам тўрни сотиб олишда ҳар бир хизмат даражасини ва унинг таркибини аниқлаштириш лозим.

Хизматлар пакети (тўплами).

Комплекс хизмат кўрсатиш ўз ичига туристлик хизматлар тўплами турпакетни олади. Туризмда хизматлар турли тумандир: жойлаштириш, овқатлантириш, танишиш, экскурсион, дам олиш-кўнгилочар ва маиший хизматлар, спорт ва курорт дастурлари, туристлик сафарлар ва ҳ.к.

Туристлик амалиётда асосий ва қўшимча хизматлар тушунчалари амал қилади. Улар ўртасида қандай фарқ бор? Истеъмолчилик хусусиятлари нуқтаи назаридан улар ўртасида ҳеч қандай фарқ мавжуд эмас.»Экскурциялар агар улар тўрнинг нархига ва комплекс хизмат кўрсатишига киритилган бўлса улар асосий хизматлар ҳисобланади, аммо агар турист ўз хоҳишига биноан тўланган турга қўшимча равишда яна бирор экскурсияни ҳарид қилса, бу қўшимча хизматга айланади. Шундай қилиб асосий ва қўшимча хизматлар ўртасидаги фарқ уларнинг турист томонидан дастлабки сотиб олинган турга алоқадорлигига боғлиқ.

Амалиётда асосий туристлик маҳсулот бу хизмат кўрсатиш комплекси, яъни туристларга ягона пакетда сотилувчи хизматларнинг стандарт тўплами. Хизматлар пакети (тўплами)-туроператор томонидан яратилган ва маълум хизматлар тўплами: ташиш, жойлаштириш, овқатланиш, экскурсиялар ва ҳ.к. хизматлар тўпамидан иборат туристлик маҳсулотдир. Турдаги хизматлар пакети турист томонидан танланган туристлик дам олиш тури бўйича уларнинг эҳтиёжлари ва саёхат мақсадидан келиб чиққан ҳолда шакллантирилади. Тур ва унинг пакетини шакллантиришда туристлар билан ишлашнинг икки варианты мавжуд:

- а) буюртмали турлар сотилиши;
- б) инклюзив турлар сотилиши.

Буюртмали тур. Буюртмали турларнинг сотишда дастўрни шакллантириш ва хизматлар таркибини яхлитлаш турист хоҳишига биноан, унинг бевосита иштирокида амалга оширилади. Туристга таклиф этилаётган дам олиш масканида турли хил тур хизматларнинг ҳар бири бўйича турли хизмат кўрсатиш вариантлари таклиф этилади:

- жойлаштириш-жойлашган жойи ва тури, даражаси бўйича турли хил меҳмонхоналар.
- овқатланиш-турли вариантлар (тўлиқ ёки тўлиқ ярим пансион, ёки умуман овқатланишсиз) швед столи ёки «аля корт» ва ҳ.к.
- экскурсиялар, ҳарид-кўнгилочар хизматлар.
- транспорт хизматлари – авиаучиш вариантлари, темирйўл ташувлар, автомобиль арендаси ва ҳ.к. вариантлари.
- спорт ва даволаниш курорт хизматлари
- виза хизматлари, шунингдек суғурта хизматлари.

Юқорида айтилганидек бундай турларни тузишда туристнинг ўзи бевосита иштирок этади.

Турист томонидан танланган хизматлар тур дастурига шакллантирилади. Нарх ҳисобланади, уни турист турпакетга эга бўлгач тўлайди. Одатда бундай буюрмалар агентликларда шакллантирилади ва сўнг жорий учун туроператорга йўналтирилади. Буюртмаларнинг тез ва сифати ажралишини таъминлаш учун бугунги кунда халқаро туризмда турагентликлар ва операторлик компаниялари томонидан замонавий компьютер технологияларидан фойдаланмоқда. Халқаро туризмда пакетни яхлитлаш муаммолари, нархни ҳисоблаш ва тўрни сотишни оператив ҳал қилиш учун компьютер ва телефакс алоқасидан кенг фойдаланилади.

Инклюзив тур (ИТ) Бу олдиндан режалаштирилган ва дам олишнинг ёки туризмнинг маълум тури, ҳамда туристларнинг маълум ижтимоий гуруҳига ва унинг ёнига йўналтирилган қатъий хизматлар тўпамидир. Энг кўп тарқалган инклюзив турлар деб маршрутли турларни айтиш мумкин. Яъни бунда туристлар гуруҳи автобусда бир нечта шаҳарлар ва мамлакатлар бўйлаб саёхат қилади. Ушбу тўрнинг ўзига хос хусусиятлари (саёхат графиги ва муддатлари билан қатъий боғланган, барча учун ягона дастур) унинг буюртмали бўлишига

йўл қўймайди. Круиз турлар, хобби турлар ҳам инклюзив турлардир. Инклюзив турларни сотишда хизматлар таркиби ўзгармайди.

Турист бундай тўрни тўлиғича сотиб олиши ёки ундан бутунлай воз кечиши мумкин. Инклюзив турлар барқарор талабга эга таниқли туризм ва дам олиш масканларидаги маршрутларда ташкиллаштирилди ва таклиф этилади. Инклюзив турлар нархининг катта қисмини жойлаштириш овқатланиш тўловлари ташкил этади. Халқаро (авиа) ҳаво транспортлари ассоциацияси талабига биноан инклюзив турлар ўз ичига 3 тадан кам бўлмаган хизматлар: авиаучиш, жойлаштириш бутун маршрут бўйлаб саёҳат ва юқоридаги 2 таси билан боғлиқ бўлмаган бирор хизмат (экскурсия, автомобил ижараси ва ҳ.к.).

Бундай турларга бўлган талабнинг тебранишига қарамасдан, уларни ривожлантиришнинг маълум афзалликлари мавжуд:

- умуман олганда комплекс саёҳат алоҳида сотиб олинadиган хизматлар тўпламидан арзондир;
- нархлари олдиндан маълум бўлганлиги учун турагентларнинг туристларга қандай маршрутни танлаш борасида маслаҳат беришлари осон кечади. Бунда дастурлар ҳам олдиндан белгиланган бўлади;
- ўз маҳсулотининг жозибадорлигини кўрсатиш учун кўпроқ имконият.

Инклюзив турларнинг камчиликлари:

- бундай турда миждозни қизиқтирмаган хизматларнинг мавжуд
- бўлиш эҳтимоли бор;
- дастўрнинг ҳаддан ташқари тўйинганлиги
- бундай тур рекламаси истеъмолчиларнинг фақатгина бир
- қисминигина жалб қилиши мумкин.

Буюртмали турларда туроператор доимий равишда меҳмонхоналардаги тасдиқланмаган ўринларга квоталарни ушлаб туриш лозим. Сотишда турли талабномалар бўлиши мумкин. Туроператор турли меҳмонхоналарда жойлаштирилган туристлар билан ишлашига тўғри келади. Туристларни бир меҳмонхонада жойлаштириб хизмат кўрсатиш анча осон кечади.

Юқорида айтиб ўтилганидек барча туристлик саёҳатлар индивидуал ёки гуруҳли тарзда амалга оширилади, туристнинг шахсий ҳусусиятларидан келиб чиққан ҳолда

Туртўплам (турпакет) – истеъмолчиларга гуруҳли ёки индивидуал вариантлар бўйича тақдим этиладиган хизматлар тўпламига киради.

Турпакетни ташкиллаштиришга таъсир этувчи омиллар:

- берилган саёҳатга талаб мавжудлиги;
- хизматлар, инфратузилма, моддий базанинг мавжудлиги;
- авиокомпаниялар ва бошқа транспорт компаниялари билан муносабати;
- жўнатувчи ва қабул қилувчи мамлакатлар ўртасидаги муносабатлар;
- ҳамкор туристлик ташкилотлар билан муносабат;
- белгиланган мамлакатда туризмнинг ривожланиш даражаси;
- белгиланган мамлакатнинг сиёсий барқарорлиги.

Шуни таъкидлаш лозимки, сиёсий барқарорлик омили туроператор томонидан ўзининг стратегиясини ишлаб чиқишда муҳим ҳисобланади. Бизга

Грециядаги курд воқеалари, Мисрдаги террористик портлашлар билан боғлиқ талабнинг кескин пасайиш ҳоллари маълум. Ушбу йўналишларга ихтисослашган туроператорлар катта йўқотишларни бошдан кечирдилар. Аммо шуни ҳам таъкидлаш лозимки, ушбу ҳудудларда вазият барқарор бўлиши билан туристлар оқими яна қайтади. Берлиндаги халқаро туризм биржасида қайд этилганидек турист хавф-хатарни унўтишга мойил. У сиёсий барқарорлик рўй берган мамлакатларда вазият яхшиланиши билан ўша ерга яна ошиқади, айниқса, иссиқ иқлимли ҳудудлар ва арзон нархлар бўлса.

Турpaket нархи. турpaketнинг муваффақиятига таъсир этувчи энг муҳим омил бу – нархдир. Нархлаштиришда бошқаларникига ўхшамаган, алоҳида хусусиятли турpaketга эга бўлган туроператорлар кўпроқ эркинликка эгадир. Улар нархни асосан хизматларни сотиб олиш ва бошқа харажатлар, шунингдек даромаднинг маълум фоизини киритишга асосланиб белгилайдилар. Оммавий бозор туроператорлари асосан рақиблар нархига асосланиб нарх белгилашади, айниқса турpaketларга талаб пасайганда (ўлик мавсумда). Турpaket нархини аниқлашда туроператорлар бозор етакчилари нархларига амал қилишади. Йирик туроператорлар харажатларни камайтиради ва шу билан рақибларининг нархлаштиришда омадга эришишларига йўл қўйилмайди. Энг кўп қўлланиладиган нархлаштириш усулларида бири бу харажатларга асосланган нархлардир, яъни маҳсулот таннархи ҳисобланади ва даромаднинг маълум фоизи қўшилади. Тур paket нархига кирувчи даромад фоизи қўшимча харажатларни қоплаш, фондларга ажратмалар, маош ва соф даромадни ҳисоблаш орқали аниқланади ва 15 % дан 30% гача бўлади. Туризмда нархларни ҳисоблашнинг ўзига хос хусусиятларини унутмаслик лозим. Масалан, агар мавсумий дастурда узоқ-вақтли чартер рейсларининг (сериясининг) кетма-кетилиги, жойлаштиришнинг «back to back» тамойили қўлланилаётган бўлса, харажатлар мавсум боши ва охиридаги битта бўш рейс+маълум самалётдаги № жўнатишлар сони ва № та ўринлар сонини ҳисоблаш орқали аниқланди. Бу мавсумий чартер дастурига кўтарадиган тўла харажатлар. Улар киришлар сонига бўлинади ва бу турpaket нархига киритувчи битта учининг нархидир. Аммо туроператорлар нархларни ҳисоблашнинг харажатлар усулини қўллашда маркетинг маълумотларини қўллаш билан бирга ўрта бозор нархларини ҳам инобатга олишади.

Туризмда нархлар харажатлар ва даромадлар нотекис тақсимланган вақтда бозордаги талабнинг тебранишини ифодалайди. «ўлик мавсум»да нархлар пасаяди ва мавсумда улар қайта тикланади (даромад эвазига). Нархлаштириш стратегияси ривожланиш босқичида бу айнан турpaketлар учун хосдир. Турpaketлар нархи нафақат туристлик бозорнинг ҳолати, рақобатчиларнинг нархига балки бошқа турлар нархига ҳам боғлиқ бўлади.

Амалий машғулотлар.

1. Туроператорлар реклама эълонларини таҳлил қилинг ва улар ўртасида инклюзив турларни ажратинг. Ўз қарорингизни тушунтириб беринг.
2. Бирор бир инклюзив тўрнинг қўшимча хизматларни инобатга олган ҳолда асосий хизматлар тўпламини тузинг,

Таянч иборалари : Туристлик маҳсулот, тур, жозибадор туристлик маҳсулот яратиш, индивидуал турлар, гуруҳли туризм, хизмат кўрсатиш класслари, «Люкс класс», «Иқтисод класс», хизматлар пакети (тўплами), комплекс хизмат кўрсатиш, буюртмали тур, инклюзив тур, пакет тур, Миллий туристлик маҳсулот.

Мустақил назорат қилиш учун топшириқ ва саволлар:

1. Туристлик хизматларга нималар киради ?
2. Туристлик маҳсулот деганда нимани тушунасиз?
3. Жозибадор туристлик маҳсулот яратиш қандай амалга оширилади?
4. Хизмат кўрсатиш классларининг турларини баён қилинг
5. Хизматлар пакетига нималар киритилади ?
6. Миллий туристлик маҳсулотнинг таркиби нималар киради ?

МИЛЛИЙ ТУРИСТЛИК МАҲСУЛОТ ТАРКИБИ

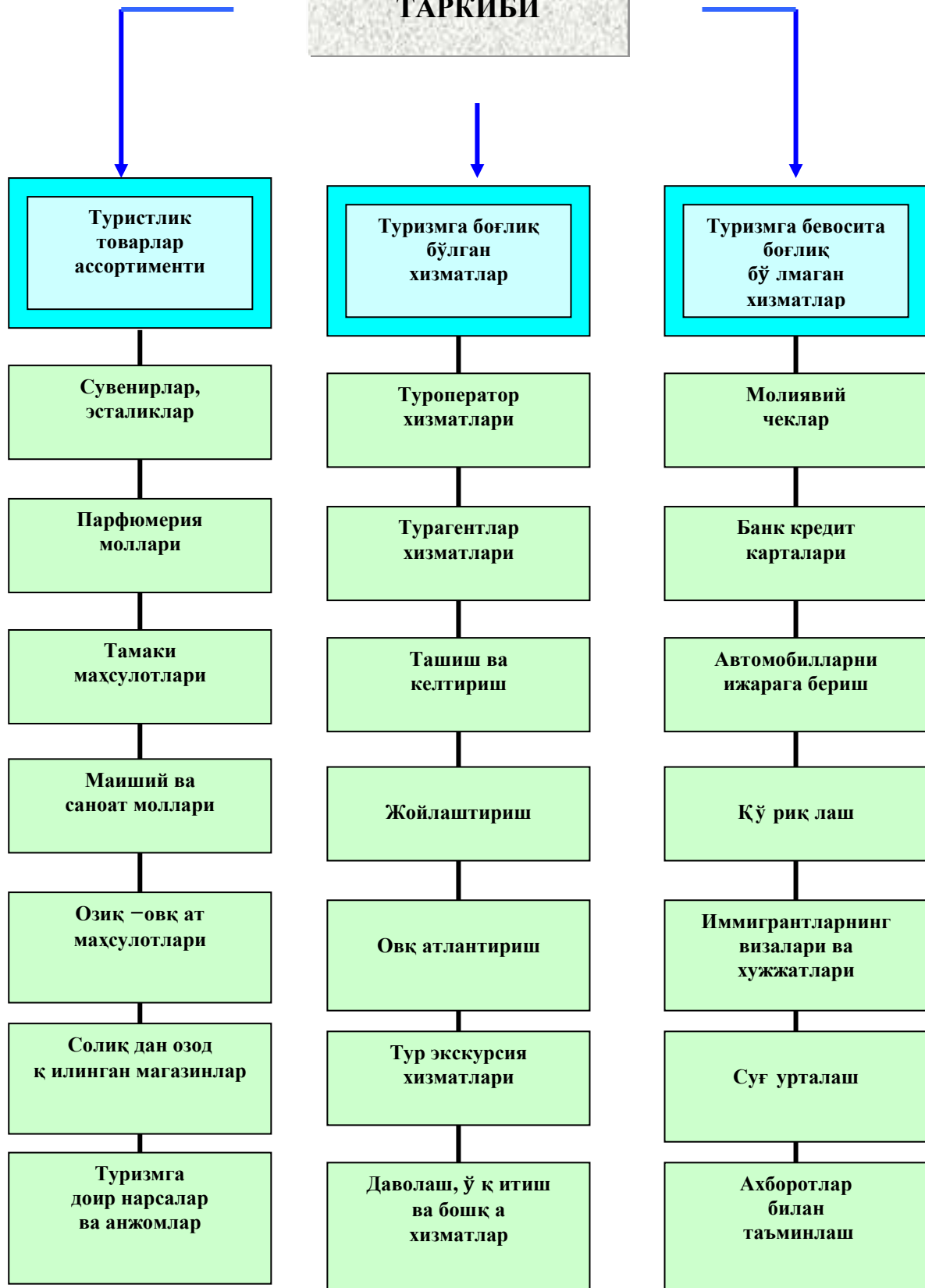
**Ижтимоий –
маданий
объектлар**

**Туризм ҳақида
тўғри тартибга
солинган билим-
лар ва кўникма-
лар мажмуаси**

**Туризм
индустриясидаги
корхоналарнинг
тузилиши ва унга
боғлиқ бўлган
тармоқлар
фаолияти**

**ТУРИСТЛИК
МАҲСУЛОТНИНГ
ТАРКИБИ**

9. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ ТУРИЗМ ТУҒРИСИДАГИ

ДАВЛАТ СИЁСАТИ

Режа:

9.1. Давлатнинг туризм соҳасидаги сиёсати

9.2. Давлатнинг туризм сиёсатини амалга ошириш механизми

9.3. Туризм фаолиятининг давлат томонидан тартибга солишнинг асосий мақсадлари

9.4. Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Вазирлар Маҳкамасининг туризм соҳасига оид фармон ва қарорлари

9.1. Давлатнинг туризм соҳасидаги сиёсати

Мамлакатимизда туризм фаолиятига мустақилликнинг дастлабки кунларидан асосий давлат сиёсати даражасида қаралди. Соҳа ривожини учун барча зарур ташкилий - ҳуқуқий механизм вужудга келтирилиб, муҳим меъёрий ҳужжатлар қабул қилинди ва бу иш ҳозирда ҳам давом этмоқда. Мамлакатимизда туризмнинг раванки, уни янги поғоналарга кутариш, юртимизни жаҳон туризм марказларидан бирига айлантириш учун аввало ҳуқуқий замин яратиш лозим эди. Шу туфайли Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг мазкур йўналишга таълуқли қонун ва кодекслари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг туризмга оид қатор Фармонлари, Республика Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, Адлия вазирлигининг ва бошқа мутасадди давлат идораларининг йўриқнома, курсатма ва тартиблари ишлаб чиқилиб, ҳаётга тадбиқ этилди.

Давлатнинг туризм соҳасидаги сиёсати давлат ижтимоий-иқтисодий сиёсат кўринишларидан бири ҳисобланади.

Давлатнинг туризм соҳасидаги сиёсати – бу туризм индустриясини ва туризм бозори субъектларини (туроператорлар ва турагентлар) ривожлантириш, фуқароларга туризм хизмат кўрсатиш шакллари тақомиллаштириш ҳамда шу асосда ўз сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий салоҳиятини мустаҳкамлаш бўйича давлат фаолиятidir.

Туризм сиёсати Ўзбекистон Республикасининг барча ҳудудида амалга оширилади, авваломбор минтақа алоҳида субъектлар даражасида, ундаги мавжуд бўлган туризм билан минтақа иқтисодиёти ўртасидаги зиддиятларни бартараф этиш мақсадида амалга оширилади.

Давлатнинг туризм сиёсати халқ хўжалик комплексини ривожлантириш ва сақлаб қолиш, конкрет мақсадларга эришиш учун туризм соҳаси фаолиятига давлат таъсирининг шакллари, усуллари ва таъсир қилиш йўналишлари йиғиндисидан иборат.

9.2. Давлатнинг туризм сиёсатини амалга ошириш механизми

Давлатнинг туризм сиёсатини амалга ошириш механизми қуйидагиларни ўз ичига олади:

- туризм ривожланиш концепциясини ишлаб чиқиш;

- минтақа даражасида ва Республика даражасида туризмни ривожлантириш бўйича мақсадли дастурларни ишлаб чиқиш;
- қўйилган мақсадларга эришиш учун аниқ чора-тадбирларни ишлаб чиқиш;
- туризм фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш;

Туризм сиёсатининг асосий йўналишлари саёхатчилар ҳуқуқларини химоя қилиш, маҳаллий туризм маҳсулотини ишлаб чиқарувчиларни ҳамда ички ва қирувчи туризмни ҳар тамонлама қўллаб-қувватлаш бўлиб ҳисобланади.

Бундай қўллаб-қувватлаш шакллари туризм инфратузилмасини шакллантириш, йўналтириладиган бевосита инвестициялар, кадрларни тайёрлашга сарфланадиган ҳаражатлар, инвестициялар оқимини рағбатлантирувчи, жаҳон бозорида миллий туризм маҳсулотини силжитувчи, илмий ва реклама-ахборот таъминоти кўринишидан то солиқ ва божхона имтиёзларигача, ички ва қирувчи туризмни ривожлантиришга кетган ҳаражатларга боғлиқ равишда ўзгариб туради.

Давлатнинг туризм сиёсати стратегия ва тактикага асосланади. Стратегия деганда қўйилган мақсадга эришиш учун воситалардан фойдаланиш усули ва умумий йўналишлар тушунилади. У қабул қилинган стратегияни инкор қилмайдиган, қолган барча вариантларни четга суриб, олдинга қўйилган вазифани ечиш йўлидаги хатти-ҳаракатларни бир жойга тўплашга имкон беради.

Туризм стратегияси туризмни ривожлантириш ва қайта ташкиллаштириш соҳасидаги давлат фаолиятини белгилайди. Бу фаолият аввало амалга ошириш учун вақт ва каттагина молиявий ресурсларни талаб этувчи мақсадли дастурлар ва ривожланишнинг умумий концепциясини ишлаб чиқишга қаратилган.

Тактика деганда, қандайдир мақсадга эришиш усули танланган кимнингдир хатти-ҳаракатлар йўли тушунилади.

Туризм тактикаси – бу аниқ шароитларда қўйилган мақсадга эришиш усуллари ва аниқ чора тадбирлардир (масалан, халқаро туризм фаолиятини лицензиялаш тартиби, туризмда нархни шакллантириш, солиққа тортиш ва ҳ.к.). Туризм тактикасининг мақсади мазкур хўжалик вазиятида янада мақбул ечимни танлашдан иборатдир.

Концепциянинг бош мақсади – бир томондан Ўзбекистон ва чет эл фуқароларини туризм хизматларига бўлган эҳтиёжни қондириш учун кенг имкониятларни таъминловчи замонавий, юқори самарали ва рақобатбардош туризм комплексини яратиш бўлса, бошқа томондан мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришда каттагина ҳисса қўшади, жумладан, ишчи ўринлари сонини кўпайиши ҳисобидан, республика бюджетига солиқ тушумларини тушириш билан, маданий ва табиий меросимизни сақлаб қолиш ҳамда оқилона фойдаланиш билан.

Бу мақсадларга эришиш учун қўйидагилар кўзда тутилган:

- туризмни Ўзбекистон иқтисодиётини таркибий қайта қуришни асосий йўналишлар рўйхатига киритиш;

- «Ўзбекистон Республикасида туризмни ривожлантириш» республика мақсадли дастурини бажариш;
- халқаро ҳуқуқий амалиётга мос келувчи туризмни ривожлантиришни меъёрий-ҳуқуқий базасини яратиш;
- ташқи ва ички туризмни ривожлантиришни рағбатлантирувчи иқтисодий механизмларни шакллантириш, бу соҳага инвестицияларни жалб қилиш ва давлат кафолатларини солиқ ва божхона имтиёзларини ва давлат томонидан қўллаб-қувватлашни бошқа усулларини тақдим этиш йўли билан ички туризм бозорини ҳимоя қилиш;
- туризм фаолиятини лицензиялаш (рухсатнома бериш) ва сертификатлашни қатъий тизимини юритиш ;
- тармоқни моддий техника базасини ривожлантириш ва туризм хизматининг юқори технологияли комплексларини шакллантириш мақсадида туризм, банк тузилмалари, транспорт, меҳмонхона ва суғурта компаниялари кооперацияси учун қулай шароитларни яратиш.

9.3.Туризм фаолиятининг давлат томонидан тартибга солишнинг асосий мақсадлари

Туризм фаолиятининг давлат томонидан тартибга солишнинг асосий мақсадлари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

- фуқароларни дам олиш, саёҳатга чиққанда ҳаракатланиш эркинлиги ва бошқа ҳуқуқларини таъминлаш;
- табиий ўраб турувчи атроф-муҳитни кўриқлаш;
- туристларни соғломлаштириш, тарбиялаш ва таълим беришга йўналтирилган фаолиятлар учун шарт-шароитларни яратиш;
- фуқароларни саёҳатга чиққанлардаги эҳтиёжларини таъминловчи туризм индустриясини ривожлантириш, янги иш ўринларини яратиш, давлатни ва Ўзбекистон Республикаси фуқаролари даромадларини ошириш, халқаро алоқаларни ривожлантириш, туризмга доир объектларни сақлаб қолиш, табиий ва маданий меросимиздан оқилона фойдаланиш.

Туризм фаолиятини давлат томонидан тартибга солишнинг устувор йўналишлари бўлиб, ички, кировчи, ижтимоий ва ташаббускор туризм турларини қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш ҳисобланади.

Туризм фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш қуйидаги йўллар билан амалга оширилади:

- туризм индустрияси соҳасидаги муносабатларни такомиллаштиришга йўналтирилган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни яратиш ;
- ички ва жаҳон туризм бозорларида туризм маҳсулотини силжитишга ҳамкорлик қилиш;
- туристлар ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш, уларни хавфсизлигини таъминлаш;

- туризм индустриясида стандартлаш, лицензиялаш, туризм маҳсулотини сертификатлаш;
- туризмни ривожлантириш манфаатларини ҳисобга олган ҳолда Ўзбекистон Республикасига кириш, Ўзбекистон Республикасидан чиқиб кетиш ва Ўзбекистон Республикаси ҳудудига ташриф буюриш тартибларини белгилаш;
- туризмни ривожлантириш республика мақсадли дастурини ишлаб чиқиш ва амалга оширишга бевосита бюджет ажратмаларини кўпайтириш;
- туризм индустриясига инвестициялар киритиш учун қулай шароитларни яратиш;
- солиқ ва божхона тизимини тартиблаштириш;
- Ўзбекистон Республикаси ҳудудида туризм фаолияти билан шуғулланувчи ва Ўзбекистон Республикаси ҳудудида туризм билан шуғулланиш учун чет эл фуқароларини жалб этувчи туроператор ва турагентларга имтиёзли кредитлар тақдим этиш, солиқ ва божхона имтиёзларини бериш;
- туризм фаолиятида кадрлар тайёрлашга ҳамкорлик қилиш;
- туризм индустрияси соҳасидаги илмий тадқиқотларни ривожлантириш;
- халқаро туризм дастурларида Ўзбекистон туристлари, туроператорлари, турагентлари ва уларнинг бирлашмалари иштирокига ҳамкорлик қилиш;
- картографик маҳсулотлар таъминоти;
- Ўзбекистон Республикаси қонунларида белгиланган тартибда қўлланиладиган бошқа усуллар.

9.4. Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Вазирлар Маҳкамасининг туризм соҳасига оид фармон ва қарорлари.

Туризм соҳасига оид ишлаб чиқилган илк меъёрий ҳужжат бу - Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1992-йил 27-июлдаги «Ўзбектуризм» МКни ташкил этиш тўғрисида»ги Фармони ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг шу йил 20-октябрдаги «Ўзбектуризм» МК фаолиятини ташкил этиш масалалари ҳақида»ги қароридир. Мамлакатимизда жаҳон андозаларига жавоб берадиган туризм тизимини барпо этиш, ушбу соҳа бошқарувини такомиллаштириш, унинг иқтисодий самарадорлигини ошириш, шунингдек, мамлакатимизда мавжуд бўлиб келган ва собиқ иттифокка буйсинган туристлик ташкилотлар ва муассасаларни республика ихтиёрига утказиш ушбу фармон ва қарорнинг бош мақсади қилиб олинди ҳамда «Ўзбектуризм» МК нинг асосий вазифа ва йўналишлари этиб қуйидагилар белгилаб берилди:

- *биринчидан, туризм соҳаси буйича ягона республика сиёсатини амалга ошириш;*
- *иккинчидан, туризм инфратузилмасини ривожлантириш;*

- учинчидан, туризмнинг барча турларини ривожлантириш учун ҳуқуқий, иқтисодий ва ташкилий асос ва шарт-шароитларни шакллантириш;
- туртинчидан, хорижий сармоядорларни жалб этган ҳолда туристлик марказлардан оқилона фойдаланиш, замонавий туристлик мажмуаларни куриш;
- бешинчидан, экскурсияларни кунгилдагидек утказиш учун тарихий-меъморий иншоотларни таъмирлаш;
- олтинчидан, йирик хорижий фирма ва компаниялар билан биргаликда кушма туристлик хизматлар ва ташкилотларни тузиш;
- еттинчидан, жаҳон бозорида талаб килинадиган янги туристлик юналишлари ва хизматларини кенг ёйиш;
- саккизинчидан, туризм соҳси учун малакали мутахассисларни тайёрлаш ва кайта тайёрлаш;
- туккизинчидан, мулкчилик шаклидан катъий назар Ўзбекистон ҳудудида фаолият курсатаётган корхона, муассаса ва ташкилотларга туризм соҳасида шугулланиш ҳуқуқига сертификатлар бериш ва уларнинг фаолиятини назорат остига олиш;
- унинчидан, ташки иқтисодий фаолиятни амалга ошириш;
- ун биринчидан, хусусий ишлаб чиқариш ва савдо-сотик тизимини ташкил этиш;
- ун иккинчидан, Республикаимизнинг туризм соҳасидаги кенг имкониятларини хорижий хусусий ваколатхоналар ва бюролар оркали реклама қилиш.

Мазкур фармон Ўзбекистонда туризм соҳасини такомиллаштириш, уни янги босқичга кутариш, «Ўзбектуризм» МК ни тузиш учун дастур бўлиб хизмат килди.

Кейинги йилларда ишлаб чиқилган муҳим ҳужжатлар қаторига Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1995-йил 2-июндаги «Буюк ипак йўли» ни кайта тиклашда Ўзбекистон Республикаси иштирокини авж олдириш ва Республикада халқаро туризмни ривожлантириш борасидаги чора-тадбирлар тўғрисида»ги Фармони ҳамда мазкур фармонни амалга ошириш мақсадида эълон қилинган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг шу йил 3-июндаги «Ўзбекистон Республикасида халқаро туризмнинг замонавий инфратузилмасини барпо этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорини киритиш мумкин.

Ўзбекистон тарихи узок, аждодлари буюк, маданий мероси сермазмун кухна юртлардан биридир. Айниқса, мамлакатимизни шарк ва гарбни боғлаб турувчи «Буюк ипак йўли» даги белбоғ сифатида яхши биламиз. «Буюк ипак йўли» қарийиб икки минг йиллик тарихга эга. Унинг бир учи Хитой булса, иккинчи учи Италиядир. Бу йўлни «Ипак йўли», «Карвон йўли» деб ҳам аталади. Бундай ном берилишига сабаб, ипак маҳсулотлари карвонлар оркали ташиб утилган, Шунингдек, бронза, чинни, жун хом ашёлари ва улардан тайёрланган буюмлар ҳам олиб утилган. «Буюк ипак йўли»да нафақат савдо-сотик, шу билан бирга маданият, санъат, илм-фан, маънавият, маърифат, одобу-ахлоқ, тинчлик, туризм, тарғибот-ташвиқот (реклама), талаб ва таклиф (маркетинг) ҳам муттасил шаклланган, юқори даражага етган. «Буюк ипак

йўли»да кукна Туркистон худуди етакчи мавкега, Самарканд, Бухоро, Хива, Термиз, Хужанд, Чоржуй каби шаҳарлар эса муҳим аҳамиятга эга бўлган. Ҳозирги Ўзбекистон худуди бу йўлнинг қоқ марказида жойлашган. СохибкIRON Амир Темур даврида «Ипак йўли « ривожланган. Шуларни эътиборга олиб, кабул килинган ушбу ҳужжатлар гоят муҳим халқаро туризм йўналиши - «Буюк ипак йўли»ни кайта тиклаш, бунга хорижий туристларни кенг жалб этиш, шунингдек, мамлакатимизда замонавий туризм сиёсатини вужудга келтиришга асосий мақсадни каратди. Бунинг учун эса: «Буюк ипак йўли»даги шаҳарлар - Самарканд, Бухоро, Хева ва Тошкентда халқаро туризм буйича махсус очик иқтисодий минтақалар ташкил этиш, мазкур шаҳарларнинг аэропортлари ва темир йўл вокзалларида хорижий туристлар учун божхона расм-русумларининг халқаро меъёрларга мос содалаштирилган тартиби, транзит туристлар учун махсус божхона зоналари, туристлик ташкилотлар учун солиқ имтиёзлари жорий қилиш, имтиёзли кредит бериш кузда тутилди.

Фармон ва карорларнинг муҳим жиҳатларидан бири шу булдики, унда Ўзбекистон Республикаси **Вазирлар Махкамаси хузурида туризм буйича Идоралараро Кенгаши тузилиб**, ушбу Кенгаши фаолиятининг асосий вазифалари сифатида куйидагилар белгилаб берилди: а) туризм соҳасида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш; б) жахон андозалари даражасида кичик ва урта мехмонхоналар, мотеллар ва кемпинглар тармоғи шакллантирилишини мувофиқлаштириш; в) сайр-тамошалар замонаий индустриясини, маданияй ва спорт - соғломлаштириш марказларини барпо этишга кумаклашиш; г) ноёб туризм имкониятлари ва тарихий - маданияй мерос кенг куламда тарғиб қилиниши ва мсакланишини ташкил этиш; д) туризм тизимида мувофиқлаштирилган илмий-техникавий ва тнвестиция сиёсатини утказиш; е) туризм соҳасида кадрларни тайёрлаш ва кайта тайёрлашни таъминлаш.

Юртимизда туризм ишини янада ривожлантириш ва уни ташкил этишни такомиллаштириш, туризм хизматлари бозорида кичик ва урта туристлик ташкилотларининг катнашишини фаоллаштириш, хорижий сармоядорларни туризм соҳасидаги фаолиятга кенг жалб қилиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамаси 1998-йил 8-августда «Туризм ташкилотлари фаолиятини ташкил этишни такомиллаштириш тўғрисида» карор кабул килди.

Қарорда **Хусусий туристлик ташкилотлар уюшмаси** (бундан буён - ХСТУ) ни ташкил этиш ва уни «Ўзбектуризм» МК таркибига аъзо сифатида кириши белгилаб берилди. Шунингдек, «Ўзбектуризм» МК ХСТУга туристлик ташкилотлар фаолиятини ташкил этиш, маркетинг, малакали кадрлар тайёрлаш ва уларни кайта тайёрлаш ҳамда туризм фаолияти соҳасида қонун ҳужжатларига риоя этиш билан боғлиқ масалаларда услубий ва ҳуқуқий ёрдам курсатишни маълумот учун кабул килинди.

Қарорга мувофик, МК таркибига кирувчи корхона ва ташкилотлар руйхатида, бошқарув ходимларининг чекланган сони 55 нафардан иборат бўлган (хизмат курсатувчи ходимларсиз) ижро этувчи аппарат тузилмасига, ХСТУ нинг намунавий ташкилий тузилмасига ва унинг бошқарувини ижро этувчи аппаратининг намунавий тузилмасига иловаларга мувофик розилик берилди. ХСТУ бошқаруви раиси лавозимида кура «Ўзбектуризм» МК

раисининг уринбосари ҳисобланадиган булди. ХСТУ фаолиятининг асосий йўналишлари этиб куйидагилар белгиланди:

- «Буюк ипак йўли» ни тиклашда , республикада туризмнинг замонавий инфратузилмасини ривожлантиришда фаол катнашиш;
- уюшма аъзолари бўлган хусусий туризм ташкилотларига кумаклашиш ва улар фаолиятини мувофиқлаштириш;
- туризм соҳасида маркетинг тадқиқотларини утказиш;
- хусусий туризм ташкилотларини ривожлантиришга хорижий сармоядорларни ва мамлакатимиздаги юридик ва жисмоний шахсларнинг маблағларини жалб қилиш;
- «Ўзбектуризм» МК да, давлат органларида ва жамоат ташкилотларида уюшма аъзолари бўлган хусусий сайёҳлик ташкилотларининг манфаатларини ифодлаш;
- уюшма аъзоларига ахборот, маслаҳат ва услубий ёрдам курсатиш;
- туризм бизнеси соҳасида ходимларнинг касб тайёргарлигига ва уларни кайта тайёрлашга кўмаклашиш.

Ўзбекистонда туризм соҳасини янги босқичга кутаришда Республика Президентининг 1999-йил 15-апрелдаги «2005 - йилгача бўлган даврда Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш Давлат дастури тўғрисида»ги Фармони алоҳида аҳамиятга эгадир. Ушбу Фармон миллатлараро алоқаларни кенгайтириш ва мустаҳкамлашга кумаклашиш ҳамда халқаро туризм бозорига узвий кушилиш, Ўзбекистоннинг маданий-тарихий ва маънавий меросини жаҳон ҳамжамиятига тарғиб қилиш, шунингдек, туристларга хизмат курсатиш сифатини халқаро андозалар даражасига кутариш мақсадида қабул қилиниб, 2005 - йилгача бўлган даврда Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш Давлат дастури ва уни амалга ошириш буйича Мувофиқлаштирувчи Кенгаш таркиби тасдиқланди.

Фармонда мулкчилик шаклидан катъий назар, туристлик ташкилотлар хориждан келтириладиган технология ва меҳмонхона ускуналари, туризм мақсадларига мулжалланган транспорт воситалари учун божхона божлари тулашдан уч йил муддатга озод қилиниши курсатиб утилди. Шунингдек, «Ўзбектуризм» МК тизимидаги корхоналарга хорижий туристларга эркин айирбошланадиган валюта ҳисобидан туристлик хизмат ва қушимча хизмат курсатиш ҳуқуқи берилиб, бунинг учун махсус кассалар очилишига рухсат берилди. «Умид» жамгармаси ҳар йили студентларни туризм индустрияси мутахассисликлари буйича етакчи хорижий мамлакатларга таълим олиш учун юборишни кузда тутиши курсатиб утилди. Ўзбекистон Республикасининг Ташки ишлар, Молия ва Маданият ишлари вазирликларининг ва «Ўзбектуризм» МКнинг Ўзбекистон Республикасининг АҚШ, Япония, Буюк Британия, Германия, Франция ва Италиядаги элчихоналарида маданият ва туризм масалалари буйича маслаҳатчи лавозими бирликларини жорий этишларига ижозат берилди.

Ушбу дастур олти булимдан иборат бўлиб, 1-булим:»Туризмнинг меъёрий - ҳуқуқий базасини шакллантириш»,-деб номланиб, унда Ўзбекистон

Республикасининг «Туризм тўғрисида»ги Қонунини тайёрлаш, фукароларимизнинг хорижга чиқиши ва Ўзбекистонга хорижий фукароларнинг кириши ҳақидаги таклифларни урганган ҳолда, хорижий туристлар учун бож, виза ва бошқа ҳужжатларни расмийлаштириш Низомига ўзгартиришлар киритиш; ***Маданий мерос ёдгорликларининг тулик руйхатини тузиш ва нашр этиш***; ёдгорликларни ноқонуний тарзда олиб чиқиб кетган ва уларга зиён етказилган ҳолларда давлат, жамоат ташкилотларининг, юридик ва жисмоний шахсларнинг жавобгарликлари ҳақидаги тартибни тайёрлаш вазифалари белгилаб берилди. Мазкур булимда белгилаб берилгандек «Туризм тўғрисида»ги Қонун 1999-йил 20-августда қабул қилинди, бож ва виза ҳужжатларини расмийлаштириш Низомига ўзгартиришлар киритилди, хуллас барча вазифалар тулик амалга оширилди.

2-булим: «Ўзбектуризм» МКнинг 1999-2005 йиллардаги инвестиция сиёсати»,-деб номланиб, унда Самарканд шаҳрида «Президент -отел» меҳмонхонаси қурилиши (маблагнинг 85% хориж инвестицияси, 15% «Ўзбектуризм» МК ҳисобидан), шаҳардаги «Самарканд» меҳмонхонасини қайта тиклаш (8 млн АҚШ доллари. Хорижий ва маҳаллий сармоя); Хивада янги меҳмонхона қурилиши (бу ҳам 85% га 15%), Урганчда «Хоразм» меҳмонхонасини қайта тиклаш (7,5 млн АҚШ доллари, Хиндистон кредити); Тошкент шаҳридаги «Ўзбекистон» меҳмонхонасини қайта тиклаш (31,5 млн АҚШ доллари, хорижий сармоя). Шунингдек, 50-60 уринли 2-3 юлдузли меҳмонхона қурилиши (20 млн АҚШ доллари, хорижий ва маҳаллий сармоя); Тошкент вилояти Чорвок сув омбори ҳудудида дам олиш зонаси ва голф клуби қурилиши (100 млн АҚШ доллари, хорижий сармоя); Бухородаги «Бухоро» меҳмонхонасини қайта тиклаш (8 млн АҚШ доллари, хорижий сармоя); Андижондаги 60 уринли янги меҳмонхона қурилиши (12 млн АҚШ доллари, хорижий ва маҳаллий сармоя), шаҳардаги «Олтин Водий» меҳмонхонасини қайта тиклаш (8 млн АҚШ доллари, хорижий ва маҳаллий сармоя); Жиззахдаги «Ўзбекистон» меҳмонхонасини қайта тиклаш (10 млн АҚШ доллари, хорижий ва маҳаллий сармоя); Термиздаги меҳмонхонасини қайта тиклаш (6 млн АҚШ доллари, хорижий ва маҳаллий сармоя); Шаҳрисабздаги «Шаҳрисабз» меҳмонхонасини қайта тиклаш (6 млн АҚШ доллари, хорижий ва маҳаллий сармоя) каби жуда катта маблаг талаб этиладиган вазифалар белгилаб олинди.

Шунингдек, Автобус - автомобил паркини модернизациялаштириш (замонавийлаштириш) учун 12 млн АҚШ доллари, кичик хусусий меҳмонхоналар ва отеллар қурилиши учун 30 млн АҚШ доллари миқдоридан сармоя талаб қилиниши белгилаб берилди. Ушбу булимда белгилаб берилган вазифалардан асосийлари ҳам амалга оширилди. Тошкент шаҳрининг узида «Ўзбекистон», «Тошкент», «Россия», «Дустлик», «Турон» каби меҳмонхоналарни модернизациялаштирилганлигига ёки Самарканд шаҳридаги «Президент - отел» меҳмонхонасини бунёд этилганлигига бугун гувоҳмиз. Шунингдек, бошқа вилоятлардаги вазифалар ҳам амалга оширилди.

3-булим: «Маркетинг тадбирлари»,- деб номланиб, унда Ўзбекистоннинг диққатга сазовор жойлари ҳақида туристларга маълумот бериш ва турмаҳсулотларни таклиф қилиш мақсадида интернет, Емаил халқаро

информация тармоқларидан фойдаланишни ривожлантириш; Гид-экскурсоводлар учун республика тарихи, сиёсий ҳаёти, маданий-тарихий мероси, туризм имкониятлари, асосий қонунлари, ижтимоий фан ва маданият соҳасидаги ютуқлари ҳақидаги барча ахборотларни узида мужассамлаштирган информацион-услубий маълумотнома (справочник) ишлаб чиқиш; Ҳар йили Тошкент шаҳрида халқаро «Буюк ипак йўли» туристлик ярмаркасини утказиш, шунингдек, йирик халқаро туристлик ярмаркаларда иштирок этиш; Янги ва махсус туристлик турларни ишлаб чиқиш (тарихий, экологик, экзотик ва спорт); «Туризм - ревью» телекурсатувини доимий равишда ташкил этиш, Ўзбекистоннинг тарихий ва маданий ёдгорликларига оид кинофилмлар ишлаб чиқариш, реклама проспекетларини ва хусусий «Буюк ипак йўли» ахборот - реклама ҳафталик газетасини нашр этириш; Информация олиш ва алмашиш мақсадида халқаро ташкилотлар (ЖТТ, ЮНЕСКО, ЮНИД, ПРООН) билан ҳамкорликни фаоллаштириш. Ривожланган давлатлар туризм ташкилотлари билан тажриба алмашиш асосий вазифа сифатида қаралди. Бу булимда ҳам белгиланган интернет ва сайтлар халқаро информация тармоқларидан фойдаланиш, гидлар учун справочниклар ишлаб чиқиш, ҳар йилги турярмаркани утказиш, халқаро тур ташкилотлар билан ҳамкорликни йўлга қўйиш каби ва бошқа вазифалар амалга оширилиб келинмоқда.

4-булим: «Туристларга хизмат курсатишни халқаро андозалар даражасига кутариш, туризм инфратузилмасини ҳар томонлама ривожлантириш»,-деб номланиб, унда Тошкент, Самарканд, Бухоро ва Хива шаҳарларидаги туристларни ижарага автомобил воситалари билан таъминлаш; Марказий Осиё республикалари учун мутахассисларни тайёрлаш мақсадида **Тошкент шаҳрида ЖТТнинг малака ошириш институтини ташкил этиш**; ЖТТ орқали туризм буйича халқаро марказларда (Америка, Европа ва Осиё мамлакатлари) «Ўзбектуризм» МК ходимларини, туризм ва гид-таржимонлик буйича мутахассисларни уқитиш, тайёрлаш ва қайта тайёрлаш; Маданий-тарихий иншоотларда халқ ижоди ва хунармандлик маҳсулотлари сотиш учун киоскалар ташкил этиш, халқ урф-одатлари, анъаналарини намойиш этувчи видеороликлар чиқариш ва уларнинг савдосини ташкил этиш; Музей коллекциялари ва археологик топилмалар нусхаларидан тайёрланган совгалар ишлаб чиқаришни ташкил этиш; Туризм объектларида миллий урф-одатлар ва анъаналарни намойиш этиш; Мулкчилик шаклидан катъий назар туризм ташкилотлари фаолиятини мувофиқлаштириш ва уларнинг раҳбарларини аттестациядан утказиш; туристлик хизмат курсатиш андозаларига мувофиқликни назорат қилиб бориш масалаларига асосий эътибор қаратилди. Мазкур булимда белгилаб берилган вазифалар ҳам амалга оширилмоқда.

5-булим: «Жаҳон мероси, маданияти ва тарихига кирувчи куриқхоналар, ёдгорлик шаҳарларини муҳофаза этиш ва улардан мақсадли фойдаланиш буйича тадбирлар»,-деб номланиб, унда куйидаги йўналишларга эътибор қаратилди: халқаро илмий -амалий туристлик экспедицияларни ташкил этиш ёрдамида хориждаги ватанимиз маданияти, тарихи, фани ва санъати ёдгорликларининг кимматини ўрганиш; миллий боғлар, анъанавий чойхоналар, халқ амалий санъати ва кургазмаларини ташкил этиш ва уларни туризм

маршрутларига киритиш; туризм объектларини мамлакатимиз тарихи билан боғлиқ тарихий ва маданий ёдгорликларни доимий равишда кайта тиклаш.

6-булим: «Ички туризмни ташкил этиш буйича тадбирлар»,-деб номланиб, унда Самарканд, Бухоро, Хива шаҳарлари туризм марказларида пиёда юрвчи туристлар учун махсус йўлаклар ташкил этиш; Тошкент, Самарканд, Бухоро, Хива шаҳарлари ва Фарғона водийсига маънавий - маърифий ва тарихий экскурсияларни ташкил этиш; ўқувчи ёшларимизни ўтмиш меросимизга хурмат, ватанпарварлик руҳида тарбиялаш мақсадида музейларда доимий равишда очик эшиклар кунини уткази; болалар уйлари тарбияланувчилари ва кам таъминланган оилалар фарзандлари учун бепул экскурсиялар ташкил этиш; Ўзбекистон фуқаролари учун Имом Бухорий, ал Фарғоний, Баховуддин Нақшбанд, ал Хоразмий, ат Термизий, Шайх Нажмиддин Кубро ва бошқа ўтмиш алломаларимизнинг мемориал мажмуаларига экскурсиялар ташкил этиш вазифалари белгилаб берилди. Бу борадаги ишлар ҳам ҳозирда амалга оширилмоқда.

Навбатдаги ҳужжатлар - Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1996-йил 21-ноябрдаги «Хорижий фуқароларнинг ва фуқаролиги булмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикасига келишлари, кетишлари, бу ерда бўлишлари ва транзит утишлари тартиби тўғрисида»ги Қарори ва унга Республика Вазирлар Маҳкамасининг 1999-йил 16-апрелдаги Қарори билан ўзгартиришлар ва қушимчаларнинг киритилиши булди.

Ушбу қарорларда «Хорижий фуқароларнинг ва фуқаролиги булмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикасига келишлари ҳамда Ўзбекистон Республикасидан кетишлари тартиби» тасдиқланди. Тартибнинг биринчи булими «Умумий қоидалар»,-деб номланиб, унда республикамизга келиш ва кетишга ҳақли деб - хусусий ҳамда хизмат ишлари буйича, туризм, дам олиш, уқиш, ишлаш, даволаниш ва доимий яшаш учун бораётган шахслар ва бошқа масалалар белгилаб берилган. Иккинчи булим «Ўзбекистон Республикасига келиш «виза»ларини расмийлаштириш тартиби»,-деб номланиб, унинг 12-бандида айниқса тулик маълумотлар мужассам. Учинчи булим «Ўзбекистон Республикасидан кетиш «виза»ларини расмийлаштириш тартиби», туртинчи булим «Ўзбекистон Республикасига келиш ва ундан кетиш ҳуқуқидаги чеклашлар», бешинчи булим «Чет элга кетиш ҳуқуқи рад этилганлиги устидан шикоят қилиш тартиби»,-деб номланган.

Шунингдек, ушбу қарорларда «Хорижий фуқаролар ва фуқаролиги булмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикасида бўлишлари қоидалари» тасдиқланган. Бу қоидаининг биринчи булими «Умумий қоидалар», иккинчи булими «Ўзбекистон Республикасида вақтинча булвчи хорижий фуқароларни руйхатга олиш»,-деб номланган. Қоидаининг 13-бандида:...Мехмонхоналар, даволаш муассасалари, санаторийлар, дам олиш уйлариининг масъул шахслари томонидан келиб жойлашган шахсларнинг ҳисоби юритилади. 19-бандида: Мехмонхоналар маъмурияти Ўзбекистон Республикасига келиш «виза»сига эга булмаган, шунингдек, бошқа қоида бузишларга юл куйган хорижий фуқаролар тўғрисида ҳудудий ички ишлар органларига зудлик билан хабар қилишга мажбурдир. Бундай шахсларни мехмонхоналарда расмийлаштириш ва

мехмонхоналарга жойлашган хорижий фукарларнинг бўлиш муддатини узайтириш кабул килувчи ташкилотларнинг ёзма илтимосномасида (туристлар учун тўрнинг амал қилиш муддатида) курсатилган, лекин «виза» нинг амал қилиш муддати даражасида оширилади», - дейилади. Учинчи булим «Хорижий фукарларга Ўзбекистон Республикасида доимий яшаш учун рухсатномлар бериш», туртинчи булим «Хорижий фукарларнинг Ўзбекистон Республикаси ҳудудида юришлари», бешинчи булим «Ўзбекистон Республикасида бўлиш муддатини қисқартириш ва ундан чиқариб юбориш», - деб номланган.

Вазирлар Маҳкамасининг мазкур қарорларида, шунингдек, «Хорижий фукарларнинг, фукаролиги булмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикаси ҳудуди орқали транзит утишлари қоидалари» ҳам тасдиқланган.

Республикамизда туризм соҳаси буйича юқори малакали кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш, туризмнинг иқтисодий салоҳиятини мустаҳкамлаш ва унинг самарадорлигини янада ошириш мақсадида *Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1999-йил 30-июндаги «Ўзбекистонда туризм соҳаси учун малакали кадрлар тайёрлаш тўғрисида»*ги Фармони ва мазкур Фармон ижросини таъминлаш учун Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг шу йил 2-июлдаги «Ўзбекистонда туризм соҳаси учун кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори кабул қилинди. Мазкур ҳужжатларга мувофиқ, 1999-2000 ўқув йилидан бошлаб туризм соҳаси буйича олий маълумотли кадрлар тайёрлаш Тошкент Давлат Иқтисодиёт Университетида мужассамлаштирилиши баён этилди. Шу мақсадда Университетда Халқаро туризм факултети ва унга қарашли «Туризм менежменти», «Туризм сервиси», «Туризм маркетинги» каби мутахассислик (ва бошқа номутахассислик) кафедралари ташкил этилди. *Университетда ҳозирги пайтда 5340200 – «Менежмент» (Туризм), 5810300 – Сервис (туризм) таълим йўналишлари бўйича бакалаврлар тайёрланмоқда ва 5A810102 – «Халқаро туризм менежменти» мутахассислиги бўйича магистратура ҳам фаолият курсатмоқда.*

Ушбу қарорга мувофиқ, Тошкент шаҳар мехмонхона хужалиги ва туризм лицейи негизида Тошкент туризм касб-хунар колледжи ташкил этиш ва қайта ихтисослашиш, Самарканд, Бухоро, Хива, Фарғона, Термиз ва Шахрисабз шаҳарларида туризм касб-хунар коллежлари очилишини босқичма-босқич амалга ошириш вазифаси белгилаб берилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Республика давлат бошқаруви органлари тизимини такомиллаштириш тўғрисида» **2003-йил 9-декабрдаги Фармонини бажариш юзасидан ва туризм соҳасида бошқарувнинг самарали тизимини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан 2004-йил 28-июлда «Ўзбектуризм» МК фаолиятини янада такомиллаштириш тўғрисида»** ги қарори кабул қилинганлигини алоҳида таъкидлаб утиш лозим.

Қарорда «Ўзбектуризм» МКнинг ташкилий тузилмаси ва марказий аппарат ходимларининг чекланган умумий сони 45 нафар, шу жумладан бошқарув ходимлари 30 нафар бўлган марказий аппарати тузилмаси ҳам тасдиқланди.

«Ўзбектуризм» МКнинг ташкилий тузилмаси:

Минтақавий булимлар учта вилоятда сакланиб колди: Самарканд минтақавий булими, Хоразм минтақавий булими, Бухоро минтақавий булими.

Худудий саёҳат ва экскурсия бюролари давлат корхоналари (бундан кейин СЭБ дк) эса етгита вилоятда ташкил этилди: Сурхондарё СЭБ дк, Кашкадарё СЭБ дк, Навоий СЭБ дк, Коракалпогистон СЭБ дк, Жиззах СЭБ дк, Наманган СЭБ дк, Фаргона СЭБ дк.

«Ўзбектуризм» МК тизимида куйидаги мехмонхона комплекслари сакланиб колди: «Афросиёб-Палас» мехмонхона комплекси давлат корхонаси, «Бухоро-Палас» мехмонхона комплекси давлат корхонаси, «Хива» туризм экскурсия комплекси давлат корхонаси, «Жайхун» мехмонхона комплекси давлат корхонаси, «Хоразм» мехмонхона комплекси давлат корхонаси, «Узолмонхотелз» кушма корхонаси.

Хизмат курсатувчи тузилмалардан «Диспетчерлаштириш ва хизмат курсатиш марказий бошқармаси» давлат корхонаси, «Республика илмий-ўқув консалтинг маркази» давлат корхонаси, «Курилайтган объектлар дирекцияси» давлат корхонаси ҳам миллий компания тизимида сакланиб колди.

«Ўзбектуризм» МК марказий аппаратининг тузилмаси:

Раис - 1 киши.

Раис ёрдамчиси - 1 киши.

Раиснинг биринчи уринбосари - 1 киши бўлиб, унга - Туристлик хизматлар ва инвестициялар маркетинги булими - 3 киши, Халқаро алокалар булими - 4 киши, Лицензиялаш булими - 2 киши, шунингдек, мутасаддилик килинадиган ташкилотлардан - Республика илмий-ўқув консалтинг маркази, Курилайтган объектлар дирекцияси, Диспетчерлаштириш ва хизмат курсатиш марказий бошқармаси карайдиган булди.

Раис уринбосари - 1 киши бўлиб, унга - Минтақавий ва хусусий туризмни ривожлантиришни куллаб-куватлаш булими - 3 киши, Молия-иқтисодиёт бошқармаси - 5 киши, Кадрлар ва мутахассисларни кайта тайёрлашни ташкил этиш булими - 2 киши, шунингдек, мутасаддилик килинадиган ташкилотлардан - Самарканд, Бухоро, Хоразм минтақавий булимлари, 8 та худудий саёҳат ва экскурсия бюролари карайдиган булди.

Компанияда, шунингдек:

Юридик маслахатчи - 1 киши.

Махсус хизмат булими - 3 киши.

Умумий булим - 2 киши.

Ишлар бошқарувчиси - 1 киши хизмат фаолиятларини олиб борадиган булдилар. Компанияда 5 та мехмонхона комплекси ва «Узолмонхотелз» кушма корхонаси сакланиб колди.

Карорда Компаниянинг низоми ҳам тасдиқланди.

Компаниянинг вазифалари ва функциялари

Куйидагилар Компаниянинг асосий вазифалари ҳисобланади:

- туризм соҳасида ягона давлат сиёсати утказилишини таъминлаш, туристлик хизматлар инфратузилмаларини шакллантиришга кумаклашиш;
- туризмни ривожлантириш давлат дастурларини, туристларнинг муҳофаза қилиниши ва хавфсизлигини таъминлаш дастурларини амалга ошириш;
- туристлик хизматларни сертификатлаштириш;
- туризм соҳасида реклама-ахборот сиёсатини амалга ошириш;
- туризмни ривожлантириш соҳасига хорижий кредитлар ва инвестицияларни жалб этиш, хорижий мамлакатлар, шунингдек хорижий компаниялар билан ҳамкорликнинг узок муддатли дастурларини ривожлантириш;
- **туризм соҳаси учун кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш чора-тадбирлари комплексини амалга ошириш, туризм тармок фанини ривожлантиришга кумаклашиш;**

8. Компания узига юкланган вазифаларга мувофик куйидаги функцияларни амалга оширади:

- Ўзбекистон Республикасида туризмни ривожлантиришнинг асосий стратегик йўналишларини ишлаб чиқади;
- туризмни ривожлантириш буйича норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини ишлаб чиқишда катнашади;
- туристлик фаолиятни лицензиялаш буйича ишчи орган функциясини амалга оширади;
- «Туризм тўғрисида»ги Қонунга мувофик туристлик хизматларни сертификатлаштиришни амалга оширади;
- туризм соҳасида статистик ҳисобот тизимини такомиллаштириш буйича таклифлар ишлаб чиқади;
- туризм соҳасида маркетинг тадқиқотларини ташкил қилади;
- тахлилий ишларни амалга оширади ва республикада туризмни ривожлантиришнинг асосий тенденциялари ва прогнозларини белгилайди;
- туризмни ривожлантириш буйича таклифлар тайёрлайди ҳамда мақсадли тармок ва минтақавий дастурлар бажарилишини мувофиқлаштиришни ташкил қилади;
- туристлик хизматларнинг амалга оширилишини реклама-ахборот билан таъминлаш фаолиятини амалга оширади;
- хорижий давлатларнинг миллий туристлик маъмуриятлари ва уларнинг Ўзбекистон Республикасидаги ваколатхоналари билан ҳамкорликни амалга оширади;
- Жаҳон туризм ташкилоти ҳамда туризм билан боғлиқ бошқа халқаро ташкилотлар билан узаро ҳамкорликни таъминлайди, уларда республика манфаатларини ифодалайди;
- туризм индустриясини ривожлантиришга инвестициялар жалб этиш

ишларида катнашади;

- туризм инфратузилмасини ривожлантириш соҳасидаги инвестиция лойихаларини ишлаб чиқади;
- ташки бозорда Ўзбекистон Республикаси манфаатларига риоя этилишини таҳлил қилади ҳамда унинг асосида туризм соҳасидаги салбий ҳолатларни бартараф этиш буйича таклифлар тайёрлайди;
- туризм соҳаси учун кадрлар тайёрлаш буйича халқаро дастурларни амалга оширади.

9. Компания узига юкланган вазифалар ва функцияларни бевосита, шунингдек, минтақавий булимлар, тасарруфидаги бошқа ташкилотлар орқали бажаради.

Туризмга оид бошқа меъёрий ҳужжатлар мазмуни

Ўзбекистон давлат стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш марказининг 1998-йил 31-декабрда рўйхатдан утказган **«Мехмонхоналар классификацияси»**

Ушбу классификация «Ўзбектуризм» МК томонидан вазирликлар, корхоналар, ташкилотларнинг таклиф ва мулоҳазаларини инобатга олган ҳолда ишлаб чиқилди ва Ўзбекистон Давлат стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш марказига киритилди. Мазкур стандарт камида 10 номерга эга бўлган мехмонхоналар, мотеллар, кемпинглар, туристлик базалар, шунингдек, Ўзбекистон Республикасига келаётган туристлар ва фуқароларнинг бошқа вақтинча яшаб туриш жойларининг классификациясини белгилайди. Унда, шунингдек, ишлатиладиган асосий терминларнинг шарҳи, мехмонхоналарга қўйиладиган умумий талаблар, уларнинг жавобгарлиги, турли тоифадаги мехмонхоналарга қўйиладиган талаблар ҳақида батафсил маълумотлар берилган. Айниқса, турли тоифадаги мехмонхоналарга қўйиладиган талабларда: бино ва унга тегишли ҳудуд, техник жиҳозлар, номерлар фонди, техник таъминот, мебел ва бошқа жиҳозлар таъминоти, жиҳозлаш ва номерлардаги санитария-гигиена буюмлари, умумий фойдаланиш санитария объектлари, жамоат жойлари, овқатланиш хизматлари курсатиш жойлари, хизматлар, овқатланиш хизматлари, хизматчилар ва уларни тайёрлашга бўлган талаблар ҳақида 1-5 юлдузли мехмонхоналарга хос конкрет вазифалар берилган.

Туризм буйича Самарканд декларацияси

1994-йил 5-октябрда Самаранд шаҳрида Ж.Т.Т.нинг мажлисида ушбу декларация қабул қилинди. Унда бутун дунёга муроҷъат қабул қилиниб, туризмни ривожлантириш масалаларига эътибор берилди. Айниқса, «Буюк ипак йўли»нинг марказини ташкил этган Ўзбекистонга туризм ишида кенг аҳамият берилиши хусусида, юртимиздаги мавжуд туристлик ресурслардан унумли фойдаланиш учун имкониятларни излаб топиш ҳақида фикр-мулоҳазалар билдирилди.

ЮНЕСКО буйича маълумотлар:

Маълумки, Ўзбекистон тарихий ва маданий ёдгорликларга бой мамлакат. Мана шу бебаҳо меросимизнинг кўпгина қисми инсоният мулкига

айланганлигига кўп вақт бўлган. ЮНЕСКОнинг Жаҳон мероси руйхатига Хивадаги Ичан Калъа 1990-йил, Бухоронинг тарихий маркази 1993-йил, Шахрисабзнинг тарихий маркази 2000-йил киритилган. 2001-йил 12-16 декабр кунлари Финляндиянинг Хелсинки шаҳрида ЮНЕСКОнинг Жаҳон мероси Кумитасининг навбатдаги йигилиши бўлиб, унда Самарканд шаҳри ҳам ЮНЕСКОнинг Жаҳон мероси руйхатига киритилди. Демак, эндиликда мазкур туртала тарихий маскан халқаро ҳамжамият муҳофазасида бўлади. Ҳозиргача дунёдаги **721 та маданий ва тарихий ёдгорликлар ЮНЕСКОнинг Жаҳон мероси руйхатига киритилган.**

Ўзбекистон туризм соҳасидаги фаолиятининг ривожланиш салномаси

1992 йил	«Ўзбектуризм» Миллий Компанияси тузилди.
1992 йил
27 июнь	Ўзбекистон республикаси ҳукумати билан Покистон ислом республикаси ҳукумати ўртасида маданият, соғлиқни сақлаш, фан, техника, Кадрлар тайёрлаш, туризм, спорт ва оммавий ахборот соҳасида Ҳамкорлик қилиш тўғрисида Битим имзоланди.
1993 йил	Ўзбекистон Жаҳон туризм ташкилотининг аъзолигига қабул қилинди.
1993 йил
5 ноябр	Республика меҳмонхона хўжалиги ва Туризм ўзбекистон-туркия лицейини ташкил этиш тўғрисида қарор қабул қилинди.
1994 йил	Тошкентда БМТ ва ЮНЕСКО кўмагида Жаҳон туризм ташкилотининг «Ипак Йўли» деб номланган семинари ўтказилди.
1995 йил	Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ўзбекистон Республикасининг «Буюк Ипак Йўлининг қайта тикланишидаги иштирокини кучайтиришга ва Ўзбекистон халқаро туризмни ривожлантиришга бағишланган Фармони эълон қилинди ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг Ўзбекистон Республикасида замонавий халқаро туризм инфратузилмасини яратиш чора тадбирларига бағишланган № 210 —сонли қарори қабул қилинди. Шу йилнинг октябрида Ипак Йўлида жойлашган мамлакатлар вакиллари иштирок этган дастлабки «Ипак Йўли бўйлаб» туристлик ярмаркаси ўтказилди.
1995 йил
22 май	Ўзбекистон Республикаси ҳукумати билан Покистон ислом республикаси ҳукумати ўртасида туризм соҳасида ҳамкорлик тўғрисида Битим имзоланди.
1996 йил
25 сентябр	Ўзбекистон Республикаси ташқи ишлар вазирлигида маданият, фан ва туризм соҳасида халқаро ҳамкорлик бошқармасини ташкил этиш тўғрисида

- 1998 йил Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг туристлик корхоналар фаолиятини ташкил этишни такомиллаштиришга бағишланган 346-сонли Қарори қабул қилинди. Шунга кўра хусусий туристлик ташкилотлар Ассоциацияси тузилди.
- 1999 йил Олий Мажлисида Ўзбекистон Республикасининг «Туризм ҳақидаги» Қонуни қабул қилинди
- 1999 йил 30-июн Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистонда туризм соҳаси учун малакали кадрлар тайёрлаш тўғрисида» ги Фармони қабул қилинди.
- 1999 йил 15 апрел Республикамиз Президенти томонидан «2005 йилгача бўлган даврда Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш Давлат дастури»га имзо чекилди. Бу дастур мамлакатимизнинг ички имкониятларини ҳисобга олган ҳолда, туристларга хизмат кўрсатишнинг ғарбдаги замонавий андозаларини ҳам, шарқдаги меҳмондўстлик ананаларини ҳам ўзида мужассам қилган миллий туризм моделини шакллантириш учун янада кенг имкониятларни яратади.
- 2000 йил Туристларга кўрсатилаётган хизматларни такомиллаштириш мақсадида Янги Бухоро ва Афросиёб меҳмонхоналари Германиянинг «Инпро» компанияси бошқарувига берилди.
- 2001 йил Ўзбекистон ҳукумати томонидан туризм соҳасидаги амалга оширилаётган ислохотлар ва ижтимоий-иқтисодий ривожланишдаги эришилаётган ютуқлар учун «Ўзбектуризм» Миллий компанияси туризм ва меҳмонхона иши бўйича бериладиган халқаро XXVI мукофотини қўлга киритди ва компания савдодаги етакчилар гуруҳига қабул қилинди
- 2002 йил 2 сентябр Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистон Республикасида меҳмонхона бизнеси ва халқаро туризмни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида» қарор қабул қилди.
- 2003 йил Ўзбекистонда ҳукумат ва хорижий инвестициялар асосида бир қатор меҳмонхоналар таъмирланди ва янгилари қурилди.
- 2003 йил 17 январь Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистон Республикасида Меҳмонхона бизнеси ва халқаро туризмни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида» 2002 йил 2 сентябрдаги 310-сон Қарорини қисман ўзгартириш ҳақида қарор қабул қилинди.
- 2003 йил 11 октябр Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан «Туризм фаолиятини лицензиялаш тўғрисида»ги низомни тасдиқланди.

2004 йил 25 март	Ўзбекистон Республикасининг № 11-қўни «Самарқанд иқтисодий ва сервис институтини ташкил этиш тўғрисида» ги қарорида 2008-2009 ўқув йилидан бошлаб «Туризм» ва «Сервис» йўналишлари мутахассисликлари бўйича магистрлар тайёрлашни ташкил этиш таъкидланди
2005 йил 25 май	Ўзбекистон Республикаси «Ўзбектуризм» Миллий компанияси билан Хитой Халқ Республикаси миллий туристик маъмурияти ўртасида туризм соҳасида ҳамкорлик тўғрисида Битим имзоланди.
2006 йил 4 сентябрь	Ўзбекистон республикасининг «Ўзбектуризм» Миллий Компанияси билан Қозоғистон Республикасининг Туризм ва Спорт вазирлиги ўртасида туризм соҳасида ҳамкорлик тўғрисида Битим имзоланди.
2006 йил 17 апрел	Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасида 2006-2010 йилларда сервис ва хизматлар соҳаларини ривожлантиришни жадаллаштириш бўйича тадбирлар» тўғрисидаги қарорига асосан туризм соҳасини ривожлантириш бўйича минтақавий ва миллий дастурлар ишлаб чиқилди
2006 йил 3 октябрь	Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбектуризм» Миллий Компанияси билан Қирғиз Республикасининг Саноат, Савдо ва Туризм Вазирлиги ўртасида Туризм соҳасида ҳамкорлик тўғрисидаги Битим имзоланди.

Таянч иборалар : Давлатнинг туризм соҳасидаги сиёсати, механизмлари, туризм стратегияси, туризм тактикаси, Концепциянинг бош мақсади, «Ўзбектуризм» МК, Фармон ва қарорлар, Хусусий туристлик ташкилотлар уюшмаси, Мувофиқлаштирувчи Кенгаш, ЖТТ, ЮНЕСКО, ЮНИД, ПРООН «Диспетчерлаштириш ва хизмат курсатиш марказий бошқармаси», «Республика илмий-ўқув консалтинг маркази» давлат корхоналари.

Мустақил назорат қилиш учун топшириқ ва саволлар :

1. Давлатнинг туризм соҳасидаги сиёсати нимани ифодалайди?
2. Давлатнинг туризм сиёсатини амалга ошириш механизмлари нималардан иборат?
3. Туризм фаолиятининг давлат томонидан тартибга солишнинг асосий мақсадлари нимадан иборат?
4. Туризм фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш қандай йўллар билан амалга оширилади?
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Республика Вазирлар Маҳкамасининг туризм соҳасига оид фармон ва қарорларининг мазмуни нимадан иборат?
6. Ўзбекистон туризмидаги асосий жараёнлар салномаси нимани кўрсатади?

10. ЎЗБЕКИСТОННИНГ ТАРИХИЙ ШАҲАРЛАРИ ТУРИСТИК ОБЪЕКТЛАР СИФАТИДА

Режа :

- 10.1. Ўзбекистон туризмни ривожлатиришда тарихий шаҳарларнинг ўрни
- 10.2. Самарқанд, Бухоро, Хива шаҳарлари «Шарқнинг қадимий обидалари»
- 10.3. Шаҳрисабз, Термез, Фарғона ва бошқа шаҳарларнинг асосий тарихий ва архитектура ёдгорликлари

10.1.Ўзбекистон туризмни ривожлатиришда тарихий шаҳарларнинг ўрни

Ўзбекистонда жаҳон маданияти хазинасига кирувчи кўплаб архитектура ёдгорликлари мавжуд. Ичан қалъа, Бухоро ва Шаҳрисабз шаҳарларининг тарихий марказлари, қадимий Самарқанднинг тарихий ёдгорликлари ЮНЕСКО нинг «Жаҳон мероси» деб номланган рўйхатига, Бойсун тумани аҳолисининг фольклори «Жаҳон номоддий мероси хазинаси» рўйхатига киритилган.

Қадимий замонлардан бошлаб, Ўзбекистон жаҳоннинг кўплаб мамлакатлари билан савдо-иқтисодий ва маданий ҳамкорликка киришиб келган. Савдо қарвонлари орқали Шарқ ва Ғарбни боғлаган Буюк Ипак йули ҳам айнан Ўзбекистондан ўтган, Ўзбекистон унинг энг муҳим марказларидан бири ҳисобланган. Буюк Ипак йули орқали Шарқ ва Ғарб мамлакатларида ишлаб чиқарилган хилма-хил моллардан ташқари турли маданиятлар, анъаналар, ҳунарлар ва динлар ҳам тарқалган. Маънавий қадриятлар билан алмашинувлар амалга оширилган. Мамлакатлараро алоқаларнинг ривожланиши жаҳон маданиятининг ривожланишига ўз ҳиссасини қўшган: Буюк Ипак йули ўзоқ мамлакатлардаги янги ихтиролар, илм-фан ютуқлари ва маданий — маърифий қадриятларни қўлга киритиш имкониятини берганки, бу халқаро алоқаларда фаол иштирок этаётган барча давлатларнинг ижтимоий - иқтисодий юксалишига сабаб бўлган.

Туризм бу инсоннинг бошқа жойларга кўнгил ёзиш, янги нарсалар ва инсонлар билан танишиш, ўзининг маданияти ва маънавиятини ошириш, узоқлардаги қадамжоларни зиёрат қилиш ва қадрдонлари билан кўришиш мақсадларида вақтинчалик бориб келишидир. Демак турист бўлиш учун хорижий мамлакатларга чиқиш зарур эмас, масалан, Сурхондарёда яшовчи фуқаромиз Тошкент вилоятига Занги Отани зиёрат қилиш учун келадиган бўлса, шунингдек, Хоразмлик фуқаромиз ўз биродарлари билан Фарғона курортларида дам оладиган бўлса ҳам улар ўз саёҳатлари давомида турист деб ҳисобланаверади. Бунда бир шартга риоя қилиниши лозим: турист ташриф буюрган жойида мукофотланиб иш ҳақи тўланадиган меҳнат билан шуғулланмаслиги керак.

Ҳозирги кунларда туризмнинг кўплаб турлари мавжуд. Саёҳат масофасининг узоқлигига қараб туризмнинг маҳаллий (масалан, фуқароларимизнинг Ўзбекистон бўйлаб қилувчи саёҳатлари) ва халқаро

(Ўзбекистон фуқароларининг чет элларга чиқиб келишлари ва хорижий инсонларнинг Ўзбекистонга келиб кетишлари) шакллари мавжуд.

Саёҳат мақсадларига қараб туризмнинг кўнгилочар (масалан, Тошкентдаги Аквапаркка келиб кетиш), соғломлаштириш (санаторийда соғлиқни тиклаш ёки мустаҳкамлаш), маданий — оқартув (экскурсияларга чиқиш, музей ва концертларга кириш) ва спорт (стадионга футбол уйинини томоша қилиш учун келиш, тоғда альпинизм билан шуғулланиш) каби турлари мавжуд.

Ўзбекистонда туризмни ривожлатириш ва уни янги босқичларга кўтариш борасида, аввало кўхна маданий ва архитектура ёдгорликларига бой бўлган Самарқанд, Бухоро, Хива, Шаҳрисабз, Марғилон каби шаҳарлар муҳим аҳамиятга эга. Бу шаҳарларда жаҳон аҳлини хайратга солувчи ва лол қолдирувчи қадимги тарихий ёдгорликлар бекиёс кўп. Ер юзининг турли мамлакатларида истиқомат қилувчи ҳар бир инсон бу шаҳарларни ўз кўзлари билан кўриш орзусида яшайдилар. Кўп мамлакатларда Ўзбекистон ўзининг ана шу шаҳарлари билан машҳурдир. Ўзбекистоннинг ана шу тарихий шаҳарларини бемалол «Шарқнинг жавоҳирлари» деб аташ мумкин.

Тошкент

Ислом конференцияси ташкилоти (ОИК) таркибидаги муассасалардан бири — Таълим, Фан ва маданият масалалари бўйича Халқаро ислом ташкилоти (ISESCO) Тошкентни 2007 йилда Ислом маданияти пойтахти, деб эълон қилди.

Ўзбекистоннинг ислом маданияти ва илми олдидаги, ислом мероси ва ёдгорликларини асраш ва янада бойитиш борасидаги мисилсиз хизматлари учун Тошкент шундай юксак ва фахрли унвонга сазавор бўлди.

Тошкентда «Жаҳон маданияти ёдгорликлари» рўйхатига киритилган Усмон қуръони ҳамда Беруний кутубхонаси сақланмоқда.

Тошкент — Марказий Осиёнинг энг йирик шаҳарларидан бири - Ўзбекистон Республикасининг пойтахтидир. Тошкент ҳақидаги энг дастлабки маълумотлар эрамиздан оддинги II асрдаги қадимги Хитой солномаларида учрайди, Хитойда у Юни деб номланган бўлса, Эрон шоҳи Шопур I нинг эрамиздан оддинги ёзувларида Тошкент атрофлари Чоч деб аталган. Чоч турли мамлакатларнинг олтин, қимматбаҳо тошлар, зираворлар ва ажойиб отлар экспорт қилинадиган йўллари чорраҳасида жойлашган. Ҳозирги кунда Тошкент ўзида Ўзбекистоннинг тарихий ўтмишини эслатиб турувчи тараққий топган замонавий саноат шаҳри бўлиб, аҳолисининг сони турли меҳмонлари билан ҳисоблаганда 2 миллиондан ошиб кетган.

Тошкентда кўплаб музейлар мавжуд. Масалан, Тасвирий санъат музейи ҳайкаллар, расмлар ва ҳунармандчилик маҳсулотларининг Марказий Осиёдаги энг йирик тўпламига эга. Ўзбекистон Амалий Санъат музейи 30 мингдан ортиқ ҳунармандчилик маҳсулотлари ва қимматбаҳо тақинчоқларга эга.

Тарихий Эски Жува - шаҳарнинг энг қадимий бозорларидан бири, унда ҳозир ҳам озиқ-овқат маҳсулотларидан тортиб саноат маҳсулотларигача барчасини топиш мумкин. Эски шаҳарнинг марказида XVI асрнинг ажойиб ёдгорлиги-Бароқхон мадрасаси жойлашган. МДХ мамлакатларининг

рухонийлари таълим оладиган Ислом Университети ҳам шу ердан ўрин олган. Булардан ташқари, 1966 йил зилзиласидан Юнусхон мақбараси, Кўкалдош мадрасаси каби ажойиб ёдгорликлар омон қолган.

Тошкент метроси кўпчиликка маълум бўлган замонавий архитектура дурдоналаридан бири бўлиб ҳисобланади.

Тошкентнинг асосий тарихий ва архитектура ёдгорликлари:

«Каскад» технологияси бўйича визуал қўйидаги ёдгорликлар талабаларга тақдим этилади, мақсад уларда аниқ ва ижодий фикирлаш қобилиятини шакллантиришдан иборат.

1. Кўкалдош мадрасаси (XIV аср);
2. Каффол Шоший мақбараси (XV аср);
3. Ҳазрати Имом архитектура мажмуаси (XVI аср);
4. Абулқосим мадрасаси (XIX аср);
5. Бароқхон мадрасаси (XVI аср);
6. Жомеъ масжиди (XIX аср);
7. Замонавий архитектура дурдонаси саналган Амир Темур мўзеи;
8. Амир Темур ҳиёбони;
9. Мустақиллик майдони;
10. Халқлар Дўстлиги майдони;
11. Жасорат монументи;
12. Хаста Имом майдони;
13. Тилла Шайх масжиди;
14. Ҳазрати Имом масжиди ;
15. Хадра майдони;
16. Суфи Ота мақбараси.

10.2. Самарқанд, Бухоро, Хива шаҳарлари Шарқнинг қадимий обидалари

Самарқанд

Самарқанд ўзининг ноз-неъматлари, табиати, бой маънавий мероси, бетакрор тарихи, оламшумул меъморий обидалари билан бутун дунё жамоатчилигининг диққат-эътиборини ўзига қаратиб келаётган «сайқали рўйи заминдир». Сўғдиёна ва Турон давлатларининг улуғвор анъаналари, дунёвий цивилизациянинг энг муҳим босқичлари «ер юзининг ёрқин нуқтаси» бўлган бу шаҳарнинг тарихи ва маданияти билан ўзвий боғлиқдир.

Дунёнинг эътиборли сармоядорлари, ривожланган мамлакатларнинг машхур тижоратчи ва банкирлари, халқаро ташкилот раҳбарлари, иқтисодчи ва сиёсатчилари, санъатшуносларининг нигоҳи бугун Самарқандга қаратилганлиги бежиз эмас. Бу эса Самарқанд Ўзбекистоннинг йирик саноат, фан ва маданият маркази сифатидаги мавқеи тобора ошиб бораётганидан,

мамлакатнинг гуллаб-яшнаши ва равнақи учун муҳим ҳисса қушаётганидан далолат беради.

«Кейинги 40 йил давомида мен қарийб бутун дунёни кезиб чиқдим, бироқ, Самарқанддек шаҳарни ҳеч жойда кўрмадим», деб ўз қалб изҳорини айтган эди Жаҳон банкининг президенти Жеймс Д.Уолфенсон Самарқандга ташриф буюрганида. Америкадан келган сайёҳларнинг фикрича, «дунёда биттагина Париж ва биттагина Самарқанд мавжуд». Оммавий француз журналларидан бирининг эътирофи этишича: «Самарқанд тасаввурни жунбушга келтирадиган шаҳар бўлиб бораяпти. Кўзингизни юмиб мулойим оҳангда «Самарқанд» сўзини талаффуз қилсангиз, худди эртақлардагидек тасаввурингизда гўзал ва сеҳрли манзаралар оқими пайдо бўлади». Бу ўринда узоқ, тарих саҳифаларида қолдирилган ушбу сатрларни ҳам эслаш жоиздир: «Бу шаҳар ва унинг атрофидаги замин шунчалик бой ва фаровонки, бундан ҳайратга тушмасдан бўлмайди. Эҳтимол шунинг учундир у Самарқанд дея аталган».

Самарқандликлар ўзларининг заминлари каби саҳий, боболари каби собитқадам, ҳиссиётли, тарихлари мисол бетакрор ва ноёб, тинчликсевар ва саховатлидир. Уларнинг бу ноёб фазилатларинг тенги йўқ, Ўзбекистонга ташриф буюраётган барча давлат раҳбарлари, арбоблари, фан ва маданият вакиллари томонидан тан олинди, «Туризм Маккаси» дея эъзозланмоқда. Самарқандга келиш бахтига сазовор бўлган, орзулари руёбга чиққан хорижий сайёҳлар уни «бутун дунёга юз очган шаҳар», «Минг бир кечадаги афсона ва эртақлар шаҳри» дея атамоқда. «Мусулмон дунёсининг қимматбаҳо дурдонаси»га дунённинг турли бурчакларидаги диндорларнинг ҳам қизиқишлари чексиз. Улар учун Самарқанд «Аллоҳ, паноҳидаги шаҳар»дир. Ўрта аср манбаларида ҳам шаҳарни шундай деб атаганлар.

Самарқанд 2750 йиллик тарихга эга. Темурийлар сулоласи даврида солинган архитектура ёдгорликлари аҳамияти жиҳатидан қадимги Миср, Хитой, Ҳиндистон, Юнонистон ва Римдаги архитектура дурдоналаридан сира ҳам қолишмайди.

Қадимий Самарқанднинг маркази бўлган Регистон XV-XVII асрлардаги Марказий Осиё бунёдкорлигининг юксак мисолларидан биридир. Майдон уч томондан Улуғбек, Шердор ва Тиллақори мадрасалари билан ўралган. Регистон шаҳарнинг асосий йўллари чорраҳасида жойлашгани учун айнан шу ерда ҳукмдорларнинг Фармонлари халққа эълон қилинган, савдо авжида бўлган. Жануброқдаги Гўри Амирда (XIV- XV асрлар) Амир Темур, Мирзо Улуғбек каби Темурийлар сулоласи вакиллари дафн этилган. Темурийлар даврида Самарқанд янада гуллаб яшнаган.

Шаҳар яқинидаги қадимий Афросиёбдан топилган сопол идишлар, ҳайкалчалар билан Афросиёб музейида танишиш мумкин.

Самарқандда ҳар бир кўча, сув хавзаси ўз тарихига эга. Зиёратгоҳ саналувчи Шохи Зинда (Тирик Шох) мажмуаси Муҳаммад Расулulloҳнинг амакилари ўғли — Қусам ибн Аббос номи билан боғлиқ.

Мирзо Улуғбек томонидан қурилган Расадхона 1449 йилда бўзиб ташланган бўлсада, унинг яхши сақланиб қолган ерости қисми билан танишиш

мумкин. Шунингдек, Самарқандда кўплаб дам олиш зоналари мавжуд. Вилоятда неандертал одамларнинг тураргоҳлари топилган.

Мустақиллик ва ҳақиқий суверенитетга эришилгандан сўнг, Ўзбекистон «очик эшиклар сиёсати»ни жорий қилди ва жаҳон ҳамжамияти билан интеграциялашув жараёнига фаол кириб борди. Бунинг ёрқин мисоли Самарқанд Республиканинг йирик сайёҳлик марказига айланди. Туризмнинг ривожланиши Ўзбекистон ва Самарқанднинг қулай геополитик ҳолати, унинг Марказий Осиё минтақасидан ўтган «Буюк Ипак йўли» устида жойлашгани, қулай географик ва иқлимий шароити, бу соҳанинг равнақига хизмат кўрсата оладиган мутахассислар ва зарур қонуний базаларнинг мавжудлигидадир. Халқлар ўртасида дўстлик, бир-бирларини англаш, тинчлик, ҳамкорлик ва мамлакатда барқарорликни ривожлантиришда туризмнинг аҳамияти бекиёсдир. Буларнинг ҳаммаси сайёҳликнинг хилма-хил шакллари қайта тиклаш ва ривожлантириш, халқаро андозалар асосида хизмат кўрсатишни йўлга қўйиш, маҳаллий ҳусусиятлар туризмнинг миллий моделини яратиш учун қулай имкониятлар яратмоқда.

Ҳозирги пайтда бутун дунёда «Самарқанд декларацияси» деб тан олинган декларацияни қабул қилган Бутунжаҳон Сайёҳлик ташкилотининг Самарқанда бўлиб ўтган кенгашида (1994 йил 5 октябр) шаҳар бир овоздан «Ипак йўлининг юраги», деб тан олинди.

Ғарб мамлакатлари экспертларининг фикрича, Ўзбекистонга келувчи сайёҳлар сони яқин орада 15 фоизга кўпайиши кутилмоқда. Бу Бутунжаҳон Сайёҳлик ташкилоти томонидан башорат қилинган Ғарбий ва Жануби-Шарқий Осиёга келадиган жами сайёҳлар сонидан 2 баробар кўпдир.

Агар 1998 йилда шаҳардаги мавжуд 34 та сайёҳлик фирмалари 21,7 минг меҳмонга хизмат кўрсатган бўлса, 2005 йилда улар сони 67 ни ташкил қилиб, 58,5 мингдан ортиқ меҳмонни қабул қилди, шундан 63 фоизини хорижий сайёҳлар ташкил қилди. Самарқандда меҳмонхоналар сони тобора ортиб бормоқда. Улар ҳозирги кунда 2800 ўринга эга бўлган иккитта тўрт юлдузли, 500 ўринли «Афросиё Палас» ва 366 ўринли «Президент ОТЕЛЬ» меҳмонхоналари бўлиб, қўшимча равишда миллий услубда қурилган ҳусусий меҳмонхоналар тизими туристларга тегишли хизмат турларини кўрсатиб келмоқда.

Самарқанд шаҳрида ташқи туризмнинг ривожланиш ҳолати, яъни бугунги кунда хорижий туристлар ташрифининг тахлили, энг кўп туристлар оқими Европа мамлакатларидан келишини кўрсатмоқда 55 %, бунда Бутунжаҳон туристик ташкилотларининг таснифи бўйича собиқ иттифоқ мамлакатлари ҳам Европа минтақасига киради. (чизма 1.) Кейинги ўринда Шарқий Осиё ва Тинч океания минтақа мамлакатлари туристлари 22% ни ташкил қилмоқда. Учинчи ўрнида эса Ўрта Шарқ мамлакатларидан 11% ва қолган қисмини Жанубий Осиё мамлакатларидан 8 %, Америка мамлакатидан 4 % туристлар келганлиги кўрсатилмоқда.

Айни пайтда Самарқанд вилоятида 2010 йилгача туризмни ривожлантиришнинг минтақавий дастури қабул қилинган бўлиб, унда

асосий таракқиёт босқичлари ва йўналишлари белгиланган. Ушбу дастурда минтақада ички ва халқаро туризмнинг барча тизимларини тубдан қайта қуриш ва ташкил қилиш тадбирлари белгиланган.

Самарқанднинг асосий тарихий ва архитектура ёдгорликлари:

«Каскад» технологияси бўйича визуал қўйидаги ёдгорликлар талабаларга тақдим этилади, мақсад уларда аниқ ва ижодий фикирлаш қобилиятини шакллантиришдан иборат.

1. Афросиёб (эрамиздан олдинги VIII аср);
2. Мирзо Улуғбек расадхонаси (1428—1429);
3. Шохи Зинда архитектура мажмуаси;
4. Ҳазрати Ҳизр масжиди (XIX аср урталари);
5. Бибиҳоним масжиди (1399— 1404);
6. Улуғбек мадрасаси (1417— 1420);
7. Шердор мадрасаси (1619-1635P36);
8. Тиллакори мадарасаси (1647- 1659P60);
9. Чорсу бозори (XVIII аср охири);
10. Рухобод мақбараси (1380 —йиллар);
11. Оксарой мақбараси (1470);
12. Гўри Амир мақбараси (1404);
13. Намозгоҳ масжиди (XVII аср);
14. Ишратхона мақбараси (1464);
15. Хожа Ахрор мажмуаси (XV-XX асрлар);
16. Мавзолей Чупон-Ота мақбараси (1430-1440);
17. Хожа Абду Дарун қабристонни (XV—XIX асрлар).

Бухоро

«Бухоро» сўзи санскрит тилида «Ибодатхона», Суғд тилида «Тангри жамоли» маъноларни англатади. Бухоро Буюк Ипак Йўлининг йирик тижорат маркази бўлиб ҳисобланган. Бухоро — Ўрта асрларга мансуб 140 дан ортиқ архитектура ёдгорликларига эга бўлган «Музей —шаҳардир». Пойи Калон, Қўшмадраса, Минораи Калон, Исмоил Сомоний мақбараси каби кўплаб ёдгорликлар бундан минг йиллар олдин қурилган бўлиб, ҳозирги кунда ҳам меҳмонларни ўзларига жалб этмоқда. Бухоронинг машҳурлигини Ал—Бухорий, Наршахий, Рудакий, Дақикий, Абу Али ибн Сино ва Баҳоуддин Нақшбанд каби сиймолар янада орттириб юборишган. Ислом дунёсида Бухоронинг исмига Шариф, яъни Мукаддас қўшимчаси қўшиб ишлатилган.

X асрда Бухоро энг йирик илмий ва маданий марказ бўлган. Мағоқи Аттори, Намозгоҳ масжиди, Чашмаи Аюб қабилар ушбу даврдан ёдгор бўлиб қолган.

Ситораи Моҳи-хосса охирги Бухоро Амирининг ёзги саройи, у хашаматли архитектуранинг энг ёрқин намуналаридан биридир.

Лаби Ховўз (XVI-XVII асрлар), Хужа Насриддин хайкали, Нодир Девонбеги мадрасаси, Девонбеги хонақоси, вақтида Марказий Осиёдаги етакчи

бўлган Кўкалдош мадрасаси (Абдуллахон томонидан бунёд этилган) шаҳарнинг ўзига хос диққатга сазовор жойлари ҳисобланадилар.

Исмоил Сомоний мақбараси шаҳардаги яхши сақланиб қолган энг қадимий бино бўлиб, нафис архитектурага эга. Пойи Калон ансамбли (XII—XIV асрлар) шаҳарнинг марказидан ўрин олган. Шу ердан пиёда Арк биносига, Чорминорга ўтиш мумкин.

Шаҳар атрофидаги Варахша ҳаробаларидан жанглар ва ов маросимларини акс эттирувчи кўплаб рангли лавҳалар, қимматли буюмлар топилган ва музейларга топширилган.

Бухоро қорақўли халқаро бозорда эътироф этилган. Шунингдек, Бухоро зардўзликнинг ватани ҳисобланади.

Бухоронинг асосий тарихий ва архитектура ёдгорликлари:

«Каскад» технологияси бўйича визуал қўйидаги ёдгорликлар талабаларга тақдим этилади, мақсад уларда аниқ ва ижодий фикирлаш қобилиятини шакиллантиришдан иборат.

1. Арк (XI—XX асрлар),
2. Боло —Ховуз мажмуаси (XVIII-XX асрлар),
3. Исмоил Сомоний мақбараси (IX—X асрлар),
4. Чашмай-Аюб (1380 ёки 1384P85 йил),
5. Абдуллахон мадрасаси (1596P98),
6. Модари —Хон мадрасаси (1556P57),
7. Масжиди Баланд (XVI аср бошлари),
8. Гавкушон мажмуаси (масжид, минора, Мадраса), (XVI аср),
9. Зайниддин Хожи хонақоси (1555),
10. Пойи —Калон мажмуаси (XII—XIV асрлар),
11. Лаби —Ховуз мажмуаси (XVI—XVII асрлар),
12. Кўкалдош мадрасаси (1568P69),
13. Нодир Девонбеги хонақоси (1620),
14. Улуғбек мадрасаси (1417),
15. Абдулазизхон мадрасаси (1652),
16. Болоховуз масжиди (1712),
17. Сайфиддин Боҳарзий мақбараси (XIII асрнинг иккинчи ярми - XIVаср),
18. Баёнқулихон мақбараси (XIV асрнинг иккинчи ярми, XV ёки XVI
19. асрлар),
20. Намозгоҳ масжиди (XII—XVI асрлар),
21. Файзобод хонақоси (1598P99),
22. Чорминор мадрасаси (1807),
23. Бухоро Амрининг Ситораи Моҳи—хоса ёзги саройи (XIX аср охири
24. XX аср бошлари),
25. Чор -Бакр мажмуаси -Жўйбор хўжалари мазори (1560 F 63).

Хива

Хива кўплаб архитектура ёдгорликлари жойлашган Ичан — қалъада қадимий шарқ руhini сақлаб қолган. Хиванинг архитектура ёдгорликлари асосан мадраса, масжид ва миноралар, Паҳлавон Маҳмуд мақбараси (1835 йил), Муҳаммад Аминхон мадрасаси (1850—1855 йиллар), Кўна Арк, Тош Ҳовли, Оллоқулихон карвонсаройи (1855 йил) кабилардан иборат. Рангли безаклар берилган Калта Минор (1835 йил) ва 218 та нақшли устунга эга бўлган Жума масжидларни алоҳида таъкидлаб ўтиш мумкин. 2,5 километр узунликдаги деворга эга бўлган Ичанқалъа, Отадарвоза, Шимолий, Шарқий, Жанубий, Бухоро ва Тошдарвозаларига эга. Унда 40 та қудук бор.

Хиванинг асосий тарихий ва архитектура ёдгорликлари:

«Каскад» технологияси бўйича визуал қўйидаги ёдгорликлар талабаларга тақдим этилади, мақсад уларда аниқ ва ижодий фикирлаш қобилиятини шакиллантиришдан иборат.

1. Ичан-қалъа, Саидбой масжиди ва мадрасаси (XVIII аср боши - XIX аср боши),
2. Полвон Дарвоза атрофлари,
3. Оллоқулихон мадрасаси (1834 F 35),
4. Қутлуғмурод-иноқ; мадрасаси (1804 F 12),
5. Оллоқулихон Тими ва Карвонсаройи (XIX аср),
6. Абдуллахон мадрасаси (1865),
7. Анушхон масжиди ва ҳарами (1657),
8. Тошховли (Оллоқулихоннинг саройи) (1830 F 36),
9. Оқмасжид (1832 F 42),
10. Жума масжиди ва минораси (1788 F 89),
11. Саид Оловуддин мақбараси (XIV аср),
12. Муҳаммад Аминхон мадрасаси (1851 F 52),
13. Муҳаммад Аминхон мадрасаси (1871),
14. Калтаминор (1855),
15. Кўна Арк (1868 F 88),
16. Тўрамурод минораси (1888),
17. Шерниёзхон мадрасаси (1718 F 20),
18. Борланди масжиди (XIX аср),
19. Арабхона мадрасаси (1838).

10.3. Шаҳрисабз, Термиз, Фарғона ва бошқа шаҳарларнинг асосий тарихий ва архитектура ёдгорликлари

Шаҳрисабз

Боғлар ва узумзорларга бурканган Шаҳрисабз шаҳри хунармандчилик маркази бўлган. Шаҳрисабздаги дастлабки турар жойларга V— VI асрларда асос солинган бўлса, IX-X асрларга келиб у йирик савдо ва хунармандчилик

марказига айланган. Амир Темури томонидан девор билан ўралганидан сўнг у маданият ва илм-фан шаҳрига айланган.

Қарши шаҳри Самарқанд ва Бухородан Афғонистон ва Ҳиндистонга ўтувчи карвон йўллари асосида юзага келган. Қарши бир неча архитектура ёдгорликларига эга. Булар: Мирзо Улуғбек томонидан қурилган Кукгумбаз масжиди (1463 й.), Жомеъ масжиди, Минорали Қўрғонча (XIX—XX асрлар), Хўжа Абдулазиз мадрасаси (XX аср), Қиличбой мадрасаси (1714 и.), Захок-Морон шаҳарчаси ҳаробалари (эрамиздан аввалги I аср — эрамизнинг V асри) ва Қашқадарё дарёси устидан ўтган қадимий кўприк қабилардир. Шаҳарда Ўлкашунослик музейи бор.

Қашқадарёнинг муҳим археологик ёдгорликлари — Темурий сулоласига тегишли Шамсиддин Мир Кулол мақбараси, Кук Гумбаз масжиди, Гумбази Зейдан мақбарасидир.

Ҳисор тоғларнинг жануби-ғарбида 1975 йилда Қизилсой кўриқхонаси ташкил этилган. Бу ерда силовсин, айиқ, қор барси каби ноёб ҳайвонларни учратиш мумкин. Шунингдек, Марказий Осиёдаги энг йирик ғорлардан бири - Амир Темури ғори ҳам шу атрофларда жойлашган.

Қашқадарёда Хожа Убайдулла Жарроҳ Абдурахмон Ота, Гулом Нақшбандийлар зиёратгоҳлари, Султон Мирҳайдар мақбараси каби зиёратгоҳлари ҳам бор.

Шаҳрисабзнинг асосий тарихий ва архитектура ёдгорликлари:

1. Оксарой (1380-1404 йиллар),
2. Дорус — Саодат мажмуаси (XIV аср) ,
3. Хазрати Имом масжиди (XIV аср),
4. Жаҳонгир мақбараси (XIV аср),
5. Дор-ут-Тиловат архитектура мажмуаси,
6. Кук Гумбаз масжиди (1435 и.)
7. Гумбази Саидон (XV—XVII асрлар)
8. Шамсиддин Кулол мақбараси (XV аср)

Сурхондарё

Сурхондарё Ўзбекистоннинг жанубида жойлашган. Унинг жанубида Амударё бўйлаб Афғонистон билан бўлган чегара ястаниб ётибди, шимолдан уни Ҳисор тоғлари ўраб олган.

Ҳудудда сақланиб қолган асосий ёдгорликлар қаторига Қирз қиз саройи (IX —X асрлар), Ҳаким ат Термизий архитектура ёдгорлиги (XI —XV асрлар) ва Султон-Саодат мажмуасини киритиш мумкин.

Термиз

Сурхондарё вилоятининг маркази бўлган Термиз шаҳри эрамиздан олдинги II —I асрларда Ҳиндистонни Марказий Осиё орқали Европа билан боғловчи карвон йўлларининг чорраҳасида пайдо бўлди, кейинроқ у Хитойга элтувчи

Буюк Ипак Йўлида ҳам муҳим аҳамият касб этди. Кушонлар даврида 500 гектар майдонни эгаллади. Шунингдек, Термиз ёнида эрамиздан олдинги III — II асрларда Юнон-Бақтрия давлатига тегишли турар жойлар топилган. Қоратепادا Будда маданиятига тегишли турли ёдгорликлар, Фаёзтепада Будда ибодатхонаси ҳаробаларида қизиқарли лавҳалар ва ҳайкаллар топилган.

Термизнинг асосий тарихий ва архитектура ёдгорликлари:

1. Қирк қиз саройи (IX-XIV асрлар),
2. Термиз ҳукмдорлари саройи (XX — XII асрлар),
3. Ҳаким ат Термизий архитектура мажмуаси (X — XV асрлар),
4. Султон - Саодат архитектура мажмуаси (X — XIII асрлар),
5. Қоратепа ибодатхонаси (II — IV асрлар),
6. Фаёзтепа ибодатхонаси (I — III асрлар)

Фарғона

Фарғона шаҳри Фарғона вилоятининг жанубида жойлашган. Фарғона вилоятига қуруқ мўътадил иқлим, илиқ ёз, унчалик совуқ бўлмаган қиш хосдир. Вилоят ўсимлик дунёси, ўрмонлар ва ниҳоятда манзарали тоғларга бой.

Фарғона шаҳри водийдаги энг йирик саноат марказларидан бири. Шаҳарга юз йилдан олдин Янги Марғилон номи билан асос солинган. Табиатшунослик музейида шаҳарнинг бутун тарихи билан танишиш мумкин. Фарғона бутун дунёга Шохимардон, Қизилтепа каби курортлари билан маашҳур бўлган.

Қўқон илгари Қўқон хонлигининг пойтахти бўлган, Ўзбекистоннинг энг машҳур шаҳарларидан бири. XX аср бошларида Қўқон Тошкентдан сўнг иккинчи йирик шаҳар бўлиб ҳисобланган, аҳолисининг сони барча ҳудудий марказлардан ортиқ бўлган.

Қўқоннинг охири хони Худоёрхоннинг саройи шаҳарнинг энг муҳим архитектура ёдгорликларидан бири бўлиб ҳисобланади. Хон саройи хашамати ва безаклари билан учмас таассурот қолдиради. Шунингдек, Шоира Нодирабегим номи боғлиқ икки минорали Модарихон мақбараси ҳам қизиқарлидир. Қатл этилган шоира хотирасига бағишлаб мақбара ёнида оқ мрамар ва бронзадан ишланган ҳайкал ўрнатилган.

Марғилон.

Марғилон шаҳрининг 2000 йиллиги ҳукумат қарори асосида 2007 йилда кенг нишонланди. Марғилонга Буюк Ипак Йўлининг кашф этилиши билан озодликни тан олувчи мағрур суғдлар томонидан асос солинган. Унда ипак матолар ишланган. X асрда Марғилон бутун дунёга ўзининг ипак матолари билан машҳур бўлган. XV аср охири XVI аср бошларида Марғилон водийнинг энг муҳим шаҳарларидан бирига айланган.

Марғилоннинг монументал ёдгорликларидан безатилган масжид — минора-мақбара ва каптархонадан иборат бўлган Каптарлик композицияси (XVIII аср) ҳамда Шоуда масжидини келтириш мумкин.

Фарғона водийсининг асосий тарихий ва меъморчилик ёдгорликлари:

«Каскад» технологияси бўйича визуал қўйидаги ёдгорликлар талабаларга тақдим этилади, мақсад уларда аниқ ва ижодий фикирлаш қобилиятини шакллантиришдан иборат.

1. Худоёрхон саройи (1870),
2. Риштлик масжиди (1913),
3. Жомеъ масжиди ва минораси (1809— 1812),
4. Мулқобод масжиди (1913) ,
5. Саида Аҳмадхожи мадрасаси (XIX аср бошлари),
6. Чокар масжиди (1911)
7. Хужа Магиз мақбараси (XVIII аср),
8. Мулло Дирғиз мадрасаси (XX аср
9. бошлари),
10. Ахсикент қадимий шаҳарчаси (эрамиздан аввалги II-I асрлар).

Таянч иборалари: Тарихий шаҳарлар, «Шарқнинг қадимий обидалари», «Жаҳон мероси», «Жаҳон номоддий мероси хазинаси», аквапарк, Ислом конференцияси ташкилоти (ОИК), Халқаро ислом ташкилоти (ISESCO), ислом маданияти пойтахти, тарихий ва архитектура ёдгорликлар, Тошкент, Самарқанд, Бухоро, Хива шаҳарлари.

Мустақил назорат қилиш учун топшириқ ва саволлар:

1. Ўзбекистонда туризмни ривожлатиришда тарихий шаҳарларнинг ўрни нимадан иборат бўлган ?
2. Самарқанд, Бухоро, Хива шаҳарлари «Шарқнинг қадимий обидалари» сифатида ифодаланишининг сабаби нимада ?
3. Тошкент шаҳарининг асосий тарихий ва архитектура ёдгорликларини «Каскад» технологияси бўйича визуал ифодаси нимадан иборат ?
4. Самарқанд шаҳарининг асосий тарихий ва архитектура ёдгорликларини «Каскад» технологияси бўйича визуал ифодаси нимадан иборат ?
5. Бухоро шаҳарининг асосий тарихий ва архитектура ёдгорликларини «Каскад» технологияси бўйича визуал ифодаси нимадан иборат ?
6. Хива шаҳарининг асосий тарихий ва архитектура ёдгорликларини «Каскад» технологияси бўйича визуал ифодаси нимадан иборат ?
7. Фарғона водийси шаҳарларининг асосий тарихий ва архитектура ёдгорликларини «Каскад» технологияси бўйича визуал ифодаси нимадан иборат ?
8. Термез шаҳарининг асосий тарихий ва архитектура ёдгорликларини «Каскад» технологияси бўйича визуал ифодаси нимадан иборат ?

11. ЎЗБЕКИСТОНДА ХАЛҚАРО ТУРИЗМНИНГ РИВОЖЛАНИШИ

Режа :

11.1 Халқаро туризм ривожланишининг Ўзбекистон иқтисодиётига таъсири

11.2. Ўзбекистонда халқаро туризмнинг ривожланиш динамикаси

11.3. Халқаро туризм хизмат бозорида ўтказилаётган ислохотлар

11.4. Ўзбекистонда халқаро туризмни ривожлантириш истикболлари

11.1.Халқаро туризм ривожланишининг Ўзбекистон иқтисодиётига таъсири

Мустақиллик шарофати билан Ўзбекистон Республикаси кенг жаҳонга юз тутди ва халқаро алоқаларга киришиб кетди, Ўзбекистон халқаро алоқаларининг ривожланишида туризм соҳаси алоқида ажралиб тура бошлади. Мустақилликдан олдин Ўзбекистон аҳолиси собиқ марказ руҳсати билангина чет элларда саёҳат қилиб келар эди, хорижий туристлар ҳам аввал Москвага келиб, сўнг Ўзбекистонга ташриф буюра олишар эди. Бунинг устига, туризмдан олинадиган барча даромадларни (шунингдек, валюта даромадларининг ҳам ҳаммасини) туғридан—туғри собиқ марказга жўнатиш мажбурий эди. Хорижий туристларга кўрсатилган хизматлар таннархи Ўзбекистон бюджетидан қопланар, бунинг эвазига марказдан ҳеч нима олинмас эди. Яъни, халқаро туризмдан Ўзбекистон фақатгина зарар кўрар эди.

Мустақилликка эришгандан сўнг Ўзбекистон ҳукумати биринчилар қаторида туризм соҳасининг ривожланишига алоҳида эътибор қарата бошлади ва бунинг учун масъул бўлган ягона ташкилотни тўзди. Ўзбекистон Республикасида туризмнинг ривожланиши учун масъул бўлган ташкилот — «Ўзбектуризм» Миллий Компаниясидир. Компания Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1992 йил 27 июлдаги УП-447 ракамли «Ўзбектуризм» Миллий компаниясининг ташкил этилиши» тўғрисидаги Фармони асосида ташкил этилган. «Ўзбектуризм» Миллий компаниясининг таркибига алоҳида-алоҳида хўжалик фаолияти юритган «Интурист», «Спутник» ва Касаба иттифоқларининг туризм ва экскурсиялар бўйича Кенгаши каби ташкилотларнинг минтақавий таркибий бўлинмалари бирлаштирилди.

Миллий компаниянинг фаолият юритиши давомида Республикамиз туризмида катта ўзгартишлар амалга оширилди. Олдинлари мехмонхоналар, дам олиш уйлари, туристлик базалар, кемпинглар умуман замонавий талабларга жавоб бера олмас эди. Чунки уларни таъмирлаш, қайта қуриш ва жихозлаш масалалари собиқ Марказ томонидан кўриб чиқилган. Мустақилликка эришилиши билан бу ҳолга, шунингдек, туризм соҳасидан олинган даромаднинг барчасини республика ташқарисига олиб чиқиб кетилишига чек қўйилди. Ўзбекистон туризм соҳасида бозор муносабатлари амал қила бошлади, давлатнинг кўплаб туристлик корхоналари хусусийлаштирилди, туристлик маҳсулот яратиш ҳамда шу туристлик маҳсулотга мустақил нарх белгилаш эркинлиги яратиб берилди. Натижада туристлик бозорда корхоналар

орасида рақобат юзага келди. Рақобат Ўзбекистон туристлик корхоналарининг ўз фаолиятини янада ривожлантириш учун янада сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш ва бу билан умумий ривожланишни таъминлашга ундади.

«Ўзбектуризм» Миллий Компаниясининг вужудга келиши ва бу ташкилотнинг 1993 йили Бутунжаҳон туризм ташкилотига аъзо бўлиб кириши Ўзбекистон туризми тараққиётида қўйилган ўлкан қадам бўлди. Республикада халқаро туризмни янги босқичга кўтариш ва самарали фаолият кўрсатишига мос келадиган янги шарт-шароит ва механизмлар вужудга келди.

Кейинги йилларда Ўзбекистон Республикасида халқаро туризмни ривожлантириш борасида ишлаб чиқилган муҳим ҳужжатлар қаторига Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1995-йил 2-июндаги «Буюк ипак йўли»ни қайта тиклашда Ўзбекистон Республикаси иштирокини авж олдириш ва республикада Халқаро туризмни ривожлантириш борасидаги чора-тадбирлар тўғрисида»ги Фармони ҳамда мазкур фармонни амалга ошириш мақсадида эълон қилинган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1995 йил 3-июндаги «Ўзбекистон Республикасида халқаро туризмнинг замонавий инфратузилмасини барпо этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорини киритиш мумкин.

Ўзбекистон туризмнинг ривожланишида «**Буюк Ипак Йўли**» нинг тутган ўрни ва моҳияти ниҳоятда чексиз. Бир неча асрлар давомида ушбу заминнинг Ғарб ва Шарқда истиқомат қилган халқларни Жанубий-Шарқий Осиёдан то Ўрта ер денгизи мамлакатларигача чўзилган ва «Буюк Ипак Йўли» деб ном олган савдо-сотиқ йўли бир-бири билан боғлаб турар эди. Бу йўлга «Ипак Йўли» деб ном берилишининг асосий сабаби, бу ерда ташиладиган маҳсулотларнинг асосий қисми ипак матолари ва маҳсулотлари бўлганлигидандир. Ипак тайёрлаш билан боғлиқ бўлган сир-асрорларни Хитой усталари минг йиллар давомида бошқа одамлардан яшириб келган. Аммо «Буюк Ипак Йўли» орқали ташилган маҳсулотлар фақат ипакдангина иборат бўлмай, балки бу йўл орқали бронза, чинни, жун, хом ашёлар ва улардан тайёрланган буюмлар ҳам эди. «Буюк Ипак Йўли» қарийиб икки минг йиллик тарихга эга бўлиб, бу йўл асосан Италиядан тортиб Туркия орқали Ироқ ва Эронга борган. У ердан эса Марказий Осиё ҳамда Шимолий Помир орқали ўтиб Қашқар ва Ёркентгача етган. Бу ерда йўл иккига ажралган ҳамда шимол томондан Такла-Макон саҳросини айланиб ўтиб, Лобнор кўли яқинида яна қўшилган ва Хитойгача борган.

Буюк Ипак Йўлида Туркистон ҳудуди етакчи ролни бажариб келган. Ушбу ҳудуддаги Самарқанд, Бухоро, Хива, Термиз, Хўжанд, Чоржуй каби қатор шаҳарлар ипак йўлидаги асосий манзиллар бўлган. Ўзбекистон ўзининг қўлай географик ўрни туфайли бу тарихий йўлда марказий ўринни эгаллаган. «Буюк Ипак Йўли» кўп асрлар давомида кишилик маданиятининг вужудга келишида катта ўрин эгаллаган.

Унинг тарихда тутган ўрни ҳамда аҳамиятини тиклаш, бу йўлда туризмни ривожлантириш каби мақсадларни мўлжаллаб, 1994 йилнинг октябрь ойида Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ва унинг нуфузли ташкилоти ЮНЕСКО иштирокида Ўзбекистонда Жаҳон туристлик ташкилотининг кенгаши бўлиб

ўтди. Кенгаш аъзолари Ипак йўли бўйлаб туризм фаолиятини тиклаш ва ривожлантиришга қаратилган Самарканд Декларациясини қабул қилди.

1995 йил октябрида Тошкент шаҳрида «Ипак Йулида туризм» номи билан биринчи туристлик ярмарка ўтказилди. Шундан бери бундай ярмарка ҳар йили узлуксиз равишда ўтказилиб келинмоқда. Бу ярмаркаларда тузилган шартнома ва битимлар туризмни янада ривожлантириш, Республиканинг туризмга оид имкониятларини ишга солиш ҳамда «Буюк Ипак Йули»га хос бўлган қадимий анъаналарни тиклашга кенг йўл очиб берди.

11.2. Ўзбекистонда халқаро туризмнинг ривожланиш динамикаси

Бозор иқтисодиёти шароитида Ўзбекистонда халқаро туризм соҳасини ривожлантириш учун қўлай имкониятлар ва шарт-шароитлар юзага келаётганлиги, туризмнинг республика иқтисодиётига янада интеграциялашуви, мамлакат иқтисодиётида муҳим аҳамият касб этади. Жақон иқтисодиёти тажрибаларидан маълумки, туризм соҳаси мамлакат бюджети учун зарур бўлган валюта тушумини таъминлаш, янги иш жойларини вужудга келтириш ва шу билан биргаликда аҳолининг турмуш даражасини кўтариш учун хизмат қилади. Республикамиз халқаро туризм соҳасидаги имкониятларининг катталиги билан қўшни мамлакатлардан тубдан фарқ қилади. Ўзбекистоннинг географик ўрни, ниҳоятда қўлай, табиий иқлим шароитига эга эканлиги, инсоният маданий тараққиётида ҳам катта ўрин тутади. Ўзбекистон бетақрор, ажойиб тарихий архитектура ёдгорликлари, ширин-шакар мевалари, хилма-хил миллий таомлари, ажойиб миллий анъаналари, урф-одатларига эга бўлган меҳмондўст халқига эга. Буларнинг барчаси чет эллик туристлар эътиборини ўзига тортади ва уларни хайратлантиради. Халқаро туризмни ривожлантиришда Ўзбекистондаги сиёсий барқарорлик, тинчлик- тотувлик муҳим аҳамиятга эга.

Тошкент Давлат иқтисодиёт университети (ТДИУ) олимлари олиб борган тадқиқотлар натижаси бўйича хорижий туристларни Ўзбекистонга келишидан асосий мақсад қуйидагилардан иборат:

- хорижий фуқароларнинг аксариятини (74 %) хусусий мақсадларда саёҳат қилувчиларни ташқил этади;
- бизнес мақсадида келувчилар 14 % ни ташқил этади ;
- туристлик мақсадда келувчилар 6 % ни ташқил этади;
- қолган 6 % ни бошқа мақсадларда келувчилар ташқил этади.

Ўзбекистонга келувчи хорижий фуқароларнинг 85 % ини МДХ, мамлакатлари ташқил қилса, қолганини Германия, АҚШ, Жанубий Корея, Франция, Япония, Туркия, Буюк Британия каби мамлакатлар таъминлайди.

**«Ўзбектуризм» Миллий Компанияси томонидан хорижий
меҳмонларга хизмат кўрсатиш**

жадвал 1

Кўрсаткичлар	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
«Ўзбектуризм» МК бўлинмалари томонидан хизмат кўрсатилган хорижий меҳмонлар, минг киши	92,0	173,8	252,9	272,0	274,0	278,0	231,0	196,7	230,4	262,8	241,9	273,2
Олдинги йилга нисбатан % ҳисобида	151,1	188,9	145,5	107,5	100,7	101,4	83,1	85,1	171,3	114,0	90,4	112,9

Манбаа: «Ўзбектуризм» Миллий компанияси маълумотлари

Ўзбекистонга келувчи туристларнинг аксарияти Тошкент-Самарқанд-Бухоро-Хива йўналиши бўйича саёҳат қиладилар. Чунки, Ўзбекистон туризм инфратузилмаси айнан шу манзилгоҳларда яхшироқ ривожланган ҳамда Буюк Ипак йўлига тааллуқли кўпгина объектлар айнан шу жойларда сақланиб қолинган (Ўзбекистонга гуруҳларда ташриф буюрувчи туристларнинг аксарияти Буюк Ипак йўли йўналиши доираси ҳаракатланадилар). Шунингдек, Сурхондарё, Қашқадарё ва Фарғона водийси вилоятларида ҳам туристларни жалб этиши мумкин бўлган кўплаб муҳим туристлик жозибадорликлар мавжуд бўлсада, туристлик инфратузилманинг ривожланмагани туристларни бу ерга келишига тусқинлик қилар эди. Бу каби камчиларни бартараф этиш мақсадида ҳукуматимиз томонидан Қамчиқ довонидан ўтилувчи йўл такомиллаштирилаяпти, Сурхондарёга Самарқанддан янги электрлашган темир йўл тортилаяпти, жойларда кўплаб туристлик меҳмонхоналар бунёд этилаяпти.

Ўзбекистонга келувчи туристлик саёҳатларнинг сони ўсишига салбий таъсир этиши мумкин бўлган баъзи ҳоллар бартараф этиб борилмоқда:

- Ўзбекистон тўғрисидаги дастлабки ва сўнгги таассуротларни қолдирувчи Божхона хизмати ходимларининг саёҳатчилар билан бўлган муомала маданияти яхшиланди;
- меҳмонхоналарда тортилувчи таомлар замонавий талабларга жавоб бера бошлади;
- Ўзбекистон ичидаги меҳмонхона хизматлари нархларининг асосий рақобатчиларимизга нисбатан қимматлиги, транспорт нархларининг юқори ҳоллари камайтириб борилмоқда;
- туристлик эсдалик учун ҳарид қилинадиган миллий сувенирларимизнинг хилма хиллиги оширилиб, йўқолиб кетган бир қатор хунармандчилик турлари тикланди ва қайта ташқил этилди;
- тарғибот масалаларига етарлича эътибор берилиб, хорижий фуқароларнинг Ўзбекистон тўғрисидаги маълумотларининг чегараси кенгайтириб борилмоқда, бунда айниқса, Германия ва Италиялик бизнес-ҳамкорларнинг воситачилигидан самарали фойдаланилмоқда;

- туристлар ихтиёрига таклиф этилаётган товар ва хизматларнинг сифати нархига мослаштириб борилмоқда.

Юқорида санаб ўтилганларни бартараф этиш билан биргаликда, кўрсатилаётган туристлик хизматларимизнинг сифатли бўлишига ҳаракат қилинмоқда. Шунингдек, чет элларда Ўзбек туризмини реклама қилишда барча корхоналаримизнинг ташвиқот-тарғибот ишларининг рақобатчиларимиздан фарқ қилувчи умумий бир мавзу остида бирлаштирилиши Ўзбекистоннинг халқаро туристлик бозорида ўз ўрнини мустаҳкамроқ эгаллашига ёрдамлашиши мумкинлиги англаб етилди. Бунинг учун ўзимиз эгалик қилаётган туристлик ресурсларимизни яна бир бор қайтадан чуқур ўрганиб чиқиш, улардан самарали ва барқарор фойдаланиш йўлларини аниқлаш ва шунинг асосида Миллий туристлик брендни ишлаб чиқиш шарт бўлиб қолмоқда. Шу сабабли, «Ўзбектуризм» Миллий Компанияси томонидан ўлкамиз туристлик ресурслари ўрганиб чиқилиб, туристлик ресурсларимизнинг махсус кадастри яратилди. Ўзбекистон туризмини ривожлантириш учун хизмат қила оладиган ресурсларининг анчаси ҳали очилмагани катта имкониятлар мавжудлигини курсатади. Олдимизда турган вазифа - уларни излаб топиш, ўрганиш ва улардан келгуси авлодлармиз ҳам фойдалана олишларини ўйлаган ҳолда фойдаланиш йўлларини ишлаб чиқишдир.

11.3. Халқаро туризм хизмат бозорида ўтказилаётган ислоҳотлар

Туризм хизмат бозорида ўтказилаётган ислоҳотларимизнинг мантиқий якунига етказилиши, туризмни бошқариш тизимининг доимий равишда такомиллаштириб борилиши, ҳукуматимиз томонидан туризмни ривожлантириш мақсадида марказлашган ҳолда ажратиладиган маблағлар ҳажмининг ортиб бориши шароитида Ўзбекистоннинг туристлик салоҳиятидан самарали фойдаланишга, мамлакат бюджетига тушадиган маблағларни оширишга, хусусий корхоналар ва маҳаллий аҳолининг моддий-маънавий фаровонлигини таъминлашга эришиш мумкин бўлади.

Мустақиллик йилларидан сўнг, Ўзбекистон дунё туризм бозорига дадил қадамлар билан кириб бориб, жаҳон туризмидаги ўз ўрнини барқарор эгаллаб бормоқда. ТДИУ олимларининг тадқиқотлари бўйича мустақилликнинг дастлабки йилларида Ўзбекистонда жаҳон бўйича халқаро туризмдан олинган даромаднинг фақатгина 0,002 % гина олинган. (1993 йилда Ўзбекистонда хорижий туристлардан 5 млн. АҚШ долл. миқдорида даромад олинган) ҳамда дунё бўйича халқаро саёҳатга чиққан туристларнинг 0,01 % игина қабул қилинган (1994 йилда Ўзбекистонга 60,9 мингта хорижий турист ташриф буюрган). Ҳозирда Ўзбекистонга дунё бўйича халқаро туризмга чиққан инсонларнинг 0,03 % идан ортиғи келади (2006 йилда дунё бўйича 842 млн. киши халқаро туризмга чиққан) ҳамда дунё бўйича халқаро туризмдан олинган даромаднинг 0,004 % и олинади (2005 йилда дунё бўйича халқаро туризмдан 680 млрд. АҚШ долл. миқдорида даромад олинган). Кўриниб турибдики, мустақиллик йилларида Ўзбекистоннинг халқаро туризмдан даромад олишдаги ҳиссаси 2 баробарга, халқаро туристларни жалб қилишдаги улуши 3 баробарга

ортган. Бу вақт мобайнида жаҳонда халқаро туризм ҳам юксак суръатларда ривожланаётганлигини инобатга оладиган бўлсак (дунё буйича халқаро туризм ўртача йилига 10 %дан ўсгани ҳолида Ўзбекистонда халқаро туризм йилига ўртача 17 % дан ўсаяпти), эришилган кўрсаткичларнинг аҳамиятини янада чуқурроқ ҳис қилиш мумкин. Ўзбекистонда туризмнинг ривожланишида эришилган кўрсаткичлар билан қўйироқда келтирилган жадваллар орқали янада аниқроқ танишиш имкони мавжуд.¹

Ҳозирда Республикамизда хорижий туристларга асосан маданий-танишув турлари таклиф қилинмоқда. Ушбу турлар давомида тарихий, архитектура, диний обидалар ва зиёратгоҳлар билан таништирилади, маҳаллий аҳолининг турмуш тарзи ва маданияти кўрсатилади. Бундай турлар давомида асосан Самарқанд, Бухоро ва Хивадаги объектларга ташриф буюрилади. Республикамизда ҳаммаси бўлиб 30 га яқин турлар таклиф этиладики, уларнинг ичида Тошкент ва Фарғона водийсида амалга оширилувчи қўнғилочар, дам олиш - даволаниш, тоғ-чанғи, гольф спортлари билан шуғулланиш турлари ҳам мавжуд.

Мамлакатимизда туризмни ривожлантиришда кўлга киритилган ютуқларга назар ташлайдиган бўлсак, аввало, ўлкамизга ташриф буюраётган хорижий меҳмонлар сони ошиб бораётганлигини инобатга олиш зарур бўлади. Масалан, «Ўзбектуризм» Миллий Компанияси ташкилотлари томонидан 2000-йилда 1993 йилга нисбатан 3 баробар кўп хорижий меҳмонларга хизмат кўрсатилган.

Чет элдан келаётган меҳмонлар сонининг 2001 йилдаги камайиши қўшни мамлакатда амалга оширилган антиглобал ҳарбий ҳаракатлари таъсирининг натижаси бўлди. Бунда кўплаб хорижий туристлик фирмалар куз-қиш ойлари учун Ўзбекистон меҳмонхоналаридаги жой бронларини зарурат бўлмаса-да, эҳтиёткорлик юзасидан бекор қилишди. Бу жойлар бронларининг миқдори 2000 йилга нисбатан анча кўп бўлганлиги, 2001 йилда туризм янада ўсиши мумкин эканлигидан далолат беради. 2003 йилга келиб, мамлакатимизга четдан келаётган хорижий туристларнинг сони яна оша бошлади.

¹ Б.Ю. Ходиев ва бошқалар. Ўзбекистон иқтисодиёти мустақиллик йилларида . Илмий оммабоп рисола- Т: Иқтисодиёт, 2007 й.

«Ўзбектуризм» Миллий Компанияси томонидан хизмат кўрсатилган хорижий туристлар сони ва бундан олинган даромадлар

жадвал 2

Йиллар	«Ўзбектуризм» Миллий компанияси томонидан хизмат кўрсатилган хорижий туристлар сони, минг киши ҳисобида	«Ўзбектуризм» Миллий компанияси бўйича туризм соҳасидан олинган валюта даромадлари минг, АҚШ долл.и ҳисобида	Хизмат кўрсатилган ҳар бир хорижий туристдан ўтрача олинаётган даромад, АҚШ долл.и ҳисобида
1993	92.35	5000	54.15
1994	60.9	7363.6	120.91
1995	92.02	8000	86.94
1996	173.81	14493	83.38
1997	252,9	18836	74.48
1998	272.0	20980	77.13
1999	274.0	25525	93.15
2000	278.0	27295	98.18
2001	231.43	22215.3	95.99
2002	196.7	21546	109.54
2003	230.44	23851	102.33
2004	262.7	28020	106.62
2005	241.9	28132.6	116.298
2006	273.2	42801.1	156.66

Жадвал «Ўзбектуризм» миллий компанияси маълумотлари асосида тайёрланган.

2-жадвалда ҳар хорижий туристлардан фақатгина «Ўзбектуризм» миллий компаниясига ҳисобот берувчи корхоналар томонидан олинган даромад кўрсатилган. Умуман олганда, Ўзбекистонга келган ҳар бир хорижий туристдан мамлакатимиз корхоналари томонидан камида 1 минг АҚШ долл.и миқдориди даромад олинади: яъни, хорижий меҳмонлар меҳдоонхонада тунаш ҳақини тулашдан ташқари яна овқатланиш, транспортда ҳаракатланиш, сувенирлар харид этиш, турли қўшимча хизматлар хариди учун кўплаб харажатларни амалга оширадиларки, шу туфайли туризм соҳасини бошқа соҳалар учун ҳам қўшимча даромад олиш имкониятини яратиб беришини кўриш мумкин бўлади. Ўзбекистонда туризмнинг ривожланиши тўғрисидаги маълумотларни «Ўзбектуризм» Миллий Компаниясидан ташқари бошқа ташкилотлардан ҳам олиш мумкин, масалан, қуйида келтирилган жадвал Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилди: Ўзбекистон туризм маҳсулоти билан асосан Европа мамлакатлари фуқаролари қизиқишмоқда, Осиё мамлакатларига назар ташлайдиган бўлсак, юртимизга энг

кўп осиелик меҳмонлар кунчиқар Япония, Жанубий Корея ва Эрондан келаётганлигининг гувоҳи бўламиз.

Ўзбекистонга келаётган туристлар оқимини таъминлаб берувчи асосий мамлакатлар

жадвал 3

№	Мамлакатлар	2001 йил	2002 йил	2003 йил	2004 йил
1.	Япония	6139	1797	709	1794
2.	Англия	3798	2820	492	674
3.	Германия	9815	7057	1328	2287
4.	АҚШ	9577	4976	1613	3197
5.	Италия	1422	493	570	825
6.	Франция	3418	2075	871	1336
7.	Эрон	5408	4341	3446	3988
8.	Ж. Корея	4197	2249	350	281
9.	Туркия	6401	9401	4140	5303
10.	Ҳиндистон	3271	1094	458	353
11.	Исроил	4303	1835	397	581

Манбаа: Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика қумитаси маълумотлари

Туристлик фирмалар томонидан энг катта қизиқиш Тошкент -Самарқанд - Бухоро -Урганч - Тошкент экскурсия-танишув маршрутига билдирилмоқда. Ушбу йўналиш Ўзбекистоннинг энг муҳим тарихий ёдгорликлари билан танишиш, миллий анъаналар ва удумларни кўзатиш ҳамда қадимий шаҳарлар ҳаётига қўшилиш имкониятини беради. Туроператорларнинг фикрларича, Сурхондарё тарихий-археологик марказ сифатида шуҳрат топиб борапти.

Халқаро бозорда Ўзбекистон ўз туристлик маҳсулотини «Буюк Ипак йули» рекламаси орқали ҳам сотади. Бу лойиҳа бўйича энг кўп сотиладиган турлар қуйидагилар бўлди:

- Тошкент - Самарқанд - Бухоро - Урганч - Тошкент;
- Тошкент - Самарқанд - Шахрисабз - Бухоро - Урганч -Тошкент.

Ўзбекистонга чет элдан келувчи туристларнинг 76 % и Бухоро, Самарқанд, Хоразм ва Тошкентга ташриф буюришга қизиқса, қолган 24% и Жиззах, Қашқадарё, Сурхондарё ва Фарғона водийси вилоятларига оқиб боради

Туризмнинг хусусиятларидан бири - унинг мамлакатимиздаги бир қатор минтақаларнинг иқтисодиёти ва маданиятига фаол таъсир кўрсатишидир. Туризм индустриясининг ташкил қилиниши ва фаолият кўрсатиши транспорт тизимининг, туристларга савдо, ижтимоий-маиший, маданий, тиббий хизмат кўрсатишнинг ривожланиши билан яқиндан боғлиқдир.

Ўзбекистонда халқаро туризмни ривожлантиришнинг асосий вазифаларидан бири хорижий туристларни қадимий тарихга эга бўлган Самарқанд, Бухоро, Хива ва Шахрисабз каби шаҳарларимиздаги тарихий

обидалар, меъморчилик, диний ва маданий ёдгорликлар ҳамда республикадаги бошқа диққатга сазовор замонавий жойлар билан таништириш орқали уларга маданий-маърифий маълумотлар беришдир. Бундан ташқари, хорижлик туристларни республикамизнинг нафақат тарихий жойларини, балки гўзал табиати билан яқиндан таништириш, ҳордиқ чиқариш, даволаниш, спорт билан шуғулланиш каби 20 дан ортиқ туристлик маршрутлар ҳам йўлга қўйилган.

Хорижий давлатлардан Ўзбекистонга туристларни жалб қилишни янада устириш мақсадида «Ўзбектуризм» Миллий компанияси ҳар йили «ITB» (Берлин), «WTM»(Лондон), «BIT (Милан), «FITUR»(Мадрид) каби йирик халқаро туристлик ярмаркаларида иштирок этиб, хорижий шериклар билан фаол ҳамкорлик қилиб келмоқда. Айти пайтда, мунтазам равишда ҳар йили «Тошкент халқаро туристлик кўрғазмаси» уюштирилади, унда дунёдаги кўпгина мамлакатлар туризм ташкилотларининг вакиллари меҳмон бўладилар.

Ўзбекистонга туристлар оқимини кўпайтириш ҳамда республикамизнинг халқаро туристлик марказларидан бири сифатида мавқеини юксалтиришда чегарадан, божхонадан ўтиш, рухсатнома олиш ва бошқа шу хилдаги расмиятчиликларни соддалаштиришнинг аҳамияти катта. Шундай масалаларни биргаликда ҳал этиш мақсадида «Ўзбектуризм» Миллий компанияси тегишли вазирликлар ва маҳкамалар билан биргаликда яқиндан иш олиб бормоқда.

Яна шуни такидлаш керак, АҚШ да 11 сентябрда бўлиб ўтган ноҳуш террорчилик воқеаси ва шундан кейин бизга қўшни Афғонистонда вужудга келган мураккаб вазият Ўзбекистонда туризмни ривожлантиришга сезиларли таъсир кўрсатиб, туристлар оқими нисбатан сустрлашиб қолди. Бу каби оқибатларни камайитириш, мамлакатимизга қизиқувчан туристларни янада кўпайтириш ҳамда бу ердаги барқарор, туристлар учун қулай вазият тўғрисида уларга тўғри маълумот тарқатиш мақсадида «Ўзбектуризм» Миллий компанияси вакиллари халқаро туристлик ярмаркаларида иштирок этишдан ташқари, Ўзбекистан Республикасининг хорижий давлатлардаги элчихоналарида «Ўзбекистон кунлари»ни ҳам ўтказдилар.

11.4. Ўзбекистонда халқаро туризмни ривожлантириш истиқболлари

«Ўзбектуризм» Миллий компанияси хорижий халқаро ташкилотлар билан тажриба алмашиш ва миллий туристлик маҳсулотлари бозорини ривожлантириш мақсадида яқин ҳамкорлик алоқаларини йўлга қўймоқда. Жумладан, «Ўзбектуризм» Миллий компаниясига Япония Халқаро Ҳамкорлик Ассоциацияси (ЈСА) ҳамкорлигида маркетинг тадқиқотларини ўтказиш ҳамда мамлакатимизнинг туризм имкониятларини ўрганиш мақсадида япониялик мутахассис ташриф буюрди. Бу тадқиқотларнинг натижасида Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш дастурига киритилган лойиҳаларга Япония томонидан техникавий ва молиявий ёрдам кўрсатиш имкониятлари кўриб чиқилди ҳамда кўплаб мутахассисларимиз замонавий япон туризм тадбиркорлиги билан танишишди.

Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш омилларида яна бири хорижий туристларга кўрсатилган хизматнинг сифатини тубдан яхшилашга боғлиқдир.

Булар - ресторан хизмати, тавсия этиладиган таомлар, мекмонхона шароити, шунингдек транспорт, савдо, ҳордиқ чиқариш ва маданий тадбирлар сифатини ўз ичига олади. «Ўзбектуризм» Миллий компанияси бу борада туристлик хизматни сертификатлаш бўйича ташкилий ишлар олиб борапти, бу йўналишдаги фаолиятни тартибга солувчи тегишли меъёрий ҳужжатлар ҳам ишлаб чиқилган.

Бугунги кунда «Ўзбектуризм» Миллий компанияси тизимида 17 та корхона ва 3 шуба ташкилот (2007 йил 1 январи ҳолатида) бор. Булар билан бир қаторда, туризм бозорида 464 та туризм корхоналари фаолият олиб бормоқда. Уларнинг 446 таси хусусий турфирма ва масъулияти чекланган жамиятларидир. Ўзбекистон бўйича мавжуд бўлган 168 та жойлаштириш воситаларидаги ҳаммаси бўлиб 14300 хонада бир вақтнинг ўзида 28600 киши жойлаштириш мумкин. Хоналарнинг 23,2 % и ҳали хорижий туристларни қабул қилишга мослаштирилмаган бўлса, 8,3 % и «люкс» тоифасига эга, қолгани ўртача туристларга мосланган. Ўзбекистон меҳмонхоналари асосий воситаларининг ўртача йиллик баланси қиймати 2003 йилда 2,051 млн. АҚШ долл.ини ташкил этган. Шу йили Ўзбекистон меҳмонхоналарида ҳаммаси бўлиб 101,6 минг киши иш билан банд бўлган. Шунингдек, туристларни меҳмонхоналардан ташқари, турбаза ва кемпингларда ҳам жойлаштириш мумкин. Ўзбекистондаги мавжуд меҳмонхоналар, турбаза ва кемпингларда ҳаммаси бўлиб, 19000 кишини жойлаштириш мумкин бўлади.

Ҳозирда «Ўзбектуризм» Миллий Компанияси томонидан замонавий юқори самарали ва рақобатбардош туризм комплексини ташкил этиш, соҳани ривожлантиришнинг иқтисодий-ҳуқуқий механизмларини яратиш, туризм маҳсулотимизнинг сифатли бўлишини таъминлаш, турмаҳсулотимизнинг хориж бозорларидаги тарғиботини кучайтириш, туризм соҳасининг мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги ўрнини ошириш устида иш олиб борилмоқда: 2005 йилда «Ўзбектуризм» миллий компанияси томонидан 40 млрд. сум миқдоридаги даромад олинган бўлса, 2006 йилда 46 млрд, сум миқдоридаги даромад олинган, яъни бир йилда 15 % ли ўсишга эришилган, Хорижий валютада даромад олишда юқорида келтирилган 2-жадвалда кўрсатилганидек, 2006 йилда 2005 йилдагига нисбатан 50 % ли ўсишга эришилган. Шунингдек, мамлакатимизда 2010 йилгача туризм соҳасида фаолият юритиб, унинг ривожига ўз ҳиссасини қўшиши кутилаётган 1000 га яқин олий маълумотли мутахассисларни тайёрлаш ва 2000 га яқин янги иш жойларини ташкил этиш режалаштирилган. Бу маълумотларнинг барчаси туризм соҳаси Ўзбекистон аҳолиси ҳаётининг фаровонлигини оширишга ҳам ўзининг ҳиссасини қўшишига ишонч ҳосил қилиш учун асос бўлиб хизмат қила олади.

Таянч иборалар: Халқаро туризм, халқаро туризм хизмат бозори, туристлар оқимини таъминлаб берувчи асосий мамлакатлар, Япония Халқаро Ҳамкорлик Ассоциацияси, «ITB» (Берлин), «WTM»(Лондон), «BIT» (Милан), «FITUR»(Мадрид), «Тошкент халқаро туристлик кўргазмаси», хизмат кўрсатилган ҳар бир хорижий туристдан ўртача олинаётган даромад.

Мустақил назорат қилиш учун топшириқ ва саволлар:

1. Халқаро туризм ривожланишининг Ўзбекистон иқтисодиётига таъсири нимадан иборат?
2. Ўзбекистонда халқаро туризмнинг ривожланиш динамикаси нимани курсатмоқда?
3. Ўзбекистонга чет элдан келаётган меҳмонлар сонининг 2001 йилдаги камайиш сабаби нимага боғлиқ?
4. Халқаро туризм хизмат бозорида ўтказилаётган ислохотлар нималардан иборат?
5. Ўзбекистонга келаётган туристлар окимини таъминлаб берувчи асосий мамлакатлар қаторига қайси мамлакатлар киради?
6. Ўзбекистонда халқаро туризмни ривожлантириш истиқболлари нималардан иборат?

12. ЭКОЛОГИЯ ВА ТУРИЗМ.

Режа:

12.1. Экологик туризм

12.2. Хорижий экотуризм бозори

12.3. Ўзбекистонда экологик туризм

12.4. Ўзбекистон географиясининг туристлик жозибадорлиги

12.5. Ўзбекистоннинг туристлар эътиборига молик асосий табиий бойликлари

12.1 Экологик туризм

Ҳозирги кунда экологик туризмга ҳар қачонгидан ҳам талаб катта. Бу дуненинг барча давлатларга тегишли бўлиб, фаол дам олишнинг бир тури, унга кура инсон уз соғлигини тиклабгина қолмай балким, бир қанча эстетик хиссиётлар олади. Дуненинг кўпгина шаҳарлар, ва давлатлар фақатгина доимий туризм сервисининг ривожланиши орқали кун қуришади. Ҳозирги кунда экологик туризм энг ривожланган дам олиш тури. Бугунга келиб бу спорт тури туризмнинг энг ривожланган соҳасига айланмоқда. Тахминларга кура, дуненинг барча жойларида туризм аввалам бор ёввойи табиатни қуздан кечиришни ташкил этади, бу умумий халққаро туризмнинг 20-60% ташкил этади. Экотуризм уз ўрнида туристлик зонани туристларни уз хоҳиш иродасига кура қаттиқ қоидаларга риоя қилиш мажбуриятини олади. Экотуризм бу-экстрим ва аста-секин сайир қилиш уртасидаги мунособатдир. Экотуризмнинг йуналиши урмонли ва тоғли жойлардан ибарат бўлиб, саёҳат ташкилотчилари ов қилиш, ер тутлари, кузиқорин териш каби саргузаштларни ташкил қиладилар. Байдарка ва қайик орқали сузиш сокин дарёларга мос келадиган экотуризм турига қиради.

Ҳисоботга кура бутун дуне туристлик ташкилотининг йиллик даромади 1,5 трлн. долл. ташкил этади. Охирги йилларда экологик туризм туристлик тармокда алоҳида йўналиш сифатида ажралиб чиқди, бутун дуне мутахассислари бу туризмнинг етакчи тизими деб тан олдилар. Экологик туризм Кения, Коста-Рика ва дуненинг бошқа давлатларида етакчи даромад келтириш манбаи ҳисобланади. Турли баҳоланишга қараганда дуне туризм бозорида экологик туризм 10-20% ташкил этади ва ривожланган тармокни ташкил этади. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти 2002 йилни «Экологик туризм йили» деб эълон қилган эди.

АҚШ экотуризм жамиятининг тарифига кура *«Экотуризм- бу табиатни тегилмаган, асл ҳолида сақланган жойларни зиёрат қилиш, экосистемани бузилишига йул қўймасдан, белгиланган ҳудудни табиий, маданий-этнографик ҳолатини тасаввур қилиш»*. Экотуризм шунақа иқтисодий шароит тақдим этадики, маҳаллий аҳолига табиатни химоя қилиш фойдали бўлиб қолади. Агар ушбу таҳлилни кўриб чиқсак, экологик туризм деб тан олиш учун кўйдаги қоидаларга риоя қилиш керак: курсатилган хизмат йуналиши экологик бўлиши шарт, туристларларга хизмат курсатадиган транспорт экологик тоза, фойдали экологик тоза оват, унинг таркибида маҳаллий

махсулотлар бўлиши, малакали гидлар, сайёҳларни қизикарли ва экологик тоза таббий ва маданий жойларга бошлаб бориш керак. Сайёҳат режасига экологик йўлакларни, улкашунослик, табиятшунослик музейларни, экотехнологик хужаликларни, ва албатта маҳаллий экологик муаммолар билан танишиб чиқишни уз ичига олади. Чикиндилар умумий чикинди жойига ташланмайди, лекин махсус йул билан экотехнологик кайта-ишлаш жойларига етказилади. Кузикоринлар, гуллар, ер тутлари, ва доривор гиёҳларни махсус таъкикланмаган жойдан териш мумкин.

Туристлар тухтайдиган отеллар, кемпинглар ёки чайла ва шунга ухшаш жойлар шундай жойлашганки табиатга ва ен атрофларга ҳеч қандай экологик вазиятни ва ташки кўринишни бузмайди. Ушбу отеллар ва кемпинглар экологик тоза ва зарарсиз маҳсулотлардан курилган, у ерда истиқомат килувчи сайёҳлар сув ва электор энергиясини кўп ишлатмайди, чикиндилар ва сув оковалари тозаланади. Маҳаллий аҳоли туристлик бизнесга жалб қилиниб уз удумларига хос хужаликларини ривожлантиришга эга бўлади. Туристлар маҳаллий маданий урф-одатларини хурмат киладилар, уни урганиб чикиб уларни тушуниб олишга ҳаракат киладилар, маҳаллий экологик муаммоларни ечишга катнашадилар. Сайёҳатдан тушган даромад тулалигича маҳаллий бюджетдан олинмайди балки, унинг кўпайишига уз ҳиссасини кўшади.

Тур дастурига асосан экотурлар кўйдагиларга бўлинади : ботаник, зоологик, геологик, эколого-этнографик, археологик, ва эколого-маданий агротурлар еки кишлок яшил турлари; спелеологик, сувли, тоғли, ва бошқалар. Табиатнинг гузаллиги-экотуризмни ривожланиши учун муҳим, лекин етарлича шарт эмас. Бугунги кунда дуне туризм бозорида жиддий ракобат мавжуд, аммо бу бозорга кириш осон эмас, бу ерда узига хос хусусиятлар ва қийинчиликлар мавжуд.

Малакали йўлбошловчиларни йўқлиги жиддий муаммолар чикаради. Экотуризмда-йўлбошловчи ва гид бу махсус касб эгаси бўлиб, бир тарафдан у тоғлар, дарёлар, инсонни табиий шароитда яшашини билиши, иккинчи тарафдан ҳозирги замонавий техник ускуналар, транспортни бошқаришни, илмий билимлардан бохабар бўлиши, чет эл тилларини билиши керак. Шунинг учун бунака мутахассисларни махсус тайёрлаш долзарб масала бўлиб турибди.

Сайёҳат йўналишини режалаштирилганда факатгина туристларнинг қизиқишларига эмас, балки муллжалланган ер майдони таббий тарафини урганиб чикиб, канча одам шу ердан утиши мумкинлигини махсус илмий ташкилотлар томонидан урганилиши лозим. Аммо бу иш билан қандай ташкилот шугуланиши номаълум, туроператор ёки турагент бу иш билан шугулланмаслиги аниқ.

Экологик туризмнинг муомолари Дроздова Н.В., Данилина Н.Р., Мироненко Н.С., Твердохлебов И.Т. ва бошқаларнинг ишларида кўриб чиқилган. Бу ишларда экологик туризм таҳлил этилиб, унинг ҳар хил жиҳатлари ва тамоиллари урганилади.

12.2 Хорижий экотуризм бозори

Ривожланган давлатларда Европа ва Америка туристлари уз юртларида ҳам тез -тез сайёхат қилиб турадилар. АҚШнинг миллий боғлари эко туристлар билан тула, айрим миллий боғларда зиерат қилиш учун олдинрок буюртма бериш лозим. Ошиб борувчи талаблар туфайли «Ёввойи» ҳудудларда нозик экологик мувоозанатни саклаб туриш қийин. Янги рекреацион ҳудудларни барпо этиш зарурияти пайдо бўлмоқда.

Экотуристлар асосан табиат аслича саклаб қолинган жойларга боришни истайдилар, лекин бизнинг сайерамизда бунақа жойлар кундан кунга камайиб бормоқда. Сайехларимизга инсон томонидан ўзгартирилган табиатдан бахра олишга тўғри келади. Дам олиш кунлари табиат бағрига ёки яқин урмонга сайирга чикканингизда шу манзарага дуч келасиз.

Жахон туристлик ташкилот мутахасисларнинг фикрига кўра, экотуризм бозори узок муддатли усишга қаратилади. Бу юқори технологик давлатларининг ташки мухитга бўлган қизиқиши билан боғлиқ, айникса индустриянинг кам ривожланганлиги еки унинг йуклиги, ва умуман табиати бузилган давлатларни тиклашга туристларни кушган ҳиссасини айтиб утиш керак.

«АРА» консалтинг гурухи экотурист гурухининг портретини тузди: авваломбор, бу 35-40 ёшли кишилар, яъни бу ешдаги одамлар «Ёввойи» табиатни сайёхат қилиш учун соғлиги ва молиявий томондан узини таъминлай оладилар. Экотуристлар уртасида аеллар ҳам эркаклар ҳам тенг. Табиат ҳаммани уз бағрига жалб этади, сайехлардан 60% оилали одамлар, чунки кўпинча табиатнинг ахволи ва оиланинг келажаги уларни кўпрок кизиктиради.

Экспертларнинг тахлил қилишича экотуристларнинг кўпчилиги-бадавлат одамлар, еки уларнинг даромадлари уртача даромаддан ортик. Туризмнинг экотури киммат турмаҳсулотга киради. Дунеда инсон оёғи тегмаган, ва табиат уз аслини саклаб қолган жойлар кам қолган, бундай жойларни зиёрат қилиш чегараланган ва у ерни зиерат қилиш жуда киммат туради.

Экотуризм катта ҳаражатлар ва вақт билан таснифланади, сайёхат вақти бир хафта билан чегараланмайди. Кўпинча у 8-12 кун давом этади ва бир неча бор такрорланади. Бундай сайёхатларнинг сабаби сайёхатчи узини доимий кулайликлардан узокрокда, табиатнинг қўйнида хис қилишни хохлайди. Шундай қилиб экотуризмнинг бозори кенг, унинг асосий сегментлари куйидагилардан иборат:

- актив туристлар, уларнинг 2/3 қисми дам олишнинг фаол турлари билан боғлиқ, шу жумладан табиат куйнида :
- ёввойи табиатни ёктирганлар уни асл ҳолатда саклаб қолишга уринадилар. Табиатшунослик туризмнинг бир қисми бўлиб, бу категория умумий экотуристларнинг сонидан 20% ташкил этади;
- автотуристлар транспорт воситаси билан сайёхат қилишни ёктирганлар, кўпинча бу сахролар аро сайёхат, сафари, тоғли еки тошли жойларда;

- саргузаштли туризм, улар ҳам табиий туризмнинг бир қисми бўлиб ҳисобланади. Чунки сайёҳат давомида инсон табиат билан бирга бўлиб унинг ёввойи ва оғир шароитларига дуч келади.

12.3. Ўзбекистонда экологик сайёҳат

Экологик сайёҳат – бизнинг мамлакатимизда янги ва келажаги порлок йуналишлардан бири ҳисобланади. Аммо бугунги кунга келиб у маълум хусусиятларга эга бўлиб, экологик мувозанатни саклаб туролмайди. Бу экотурларнинг кўпи табиат ресерсладан бир тарафланма фойдаланиш бўлиб, унга қайтаришни уйламайди. Масалан шаҳарликлар табиат кўнига сайёҳатларининг 90% бу бир кунлик, якин орадаги ҳудудни куриш билан боғлиқ. Дам олувчилар санитар коидаларга риоя қилмайдилар. Бу сувни, артоф мухитни ифлосланишига олиб келади. Бу каби «экотуристлар» дарахтларни синдирадилар, кушларни инини бузадилар, хайвонларни кириб ташлайдилар, урмон ва бутазорларни куйдириш хавфи тугилади. Шу каби ҳолларни ҳисобга олиб, бизнинг экотурларимизни базан «Қозон-туризми» деб аташ мумкин, чунки бунда экологик таффақурдан кура, истимолчилик туйғуси устун туради.

Маҳаллий аҳоли туризмга камдан кам ҳолда жалб қилинади, воҳаланки бу иккки тамонга ҳам фойда келтириши мумкин туристлар қатор сервисга эга булар эдилар(жойлаштириш, овкатлантириш, гиднинг хизмати) маҳаллий аҳолига эса қушимча молиявий даромад бўлади. Муҳими натижада иккала тараф ҳам атроф-мухитни ва табиатни саклашга манфатдор бўладилар.

Айрим ҳисобларга караганда Ўзбекистондаги туристлик ташкилотларнинг атиги 5 % экологик туризм билан шугулланади. Кўп ҳоларда бу ихтисослашган фирмалар, тор бозор сегментларида фаолият курсатадилар (сафари, ов, балик овида). Бундан ташқари айрим компаниялар уз турларида табиат билан боғлиқ ҳар хил йуналишларни тақдим этади (оромгоҳлар, тарихий обидалар, диний туризм, дарё ва куллар, тоғларга саёҳат қилиш) Ўзбекистонда экосайёҳатчи бу шаҳарда яшовчи аҳоли бўлиб, ўз ватқини табиат бағрида яъни шаҳардан ташқарида утқаришни назарда тутайди Бундай сайёҳатнинг давомийлиги одатда 5-7 кундан иборат бўлади. Кўп ҳолларда эса бу бир кунлик тур бўлиб, шанба ва якшанба кунларига мулжалланади. Бу тўрнинг тарқибни оилалар 60 %, корхона жамоалари 30%, ҳар хил ташкилотлар 10% ни ташкил қилади Ҳаражатлар бир сутқада бир кишига 10000-30000 сумгача туғри келади бу сервис талабига кура(транспорт, овкатланиш, жойлашишга караб) белгиланади.

Ўзбекистонда туристлик ресурсларга бўлган талаб ва ундан фойдаланиш.

жадвал 1

Ресурслар	Маҳаллий саёҳатчилар талаби	Хорижий саёҳатчиларнинг талаби	Салоҳият
Асл ҳолдаги табиатнинг мавжудлиги	паст	юқори	юқори
Маҳаллий маданиятнинг узига хослиги	урта	юқори	юқори
Маҳаллий аҳоли билан алоқа	паст	уртача	юқори
Таклиф қилинадиган маросимлар	урта	юқори	юқори
Экзотик муҳит ва ҳар хил саргузаштлар	паст	урта	урта
Сервис сифати	паст	урта	паст

Жадвалда кўрсатилгандек республикада замонавий кишлок инфраструктураси, маҳаллий ва чет эл сайёҳатчиларига хизмат курсаташ даражаси юқори деб булмайди. Бу ташки туристлик бозорларда узбек экологик маҳсулотларга бўлган талабни камайтиради.

Ўзбекистонда экологик сайёҳатни ривожлантириш маҳаллий аҳолини жалб қилиб лойihalари ишлаб чиқилмоқда. ТАСИС ташкилотининг молиялаштиришга асосан Қозоғистон, Ўзбекистон, Қирғизистон давлатлари давлатлараро Ғарбий Тянь-Шан биохилмалигини сақлаш ҳақида лойиха туздилар. Бу Нурота-Қизилқум табиатни муҳофаза қилиш комплексида, жониворларни ов қилиш фаолиятдан даромад келтириб, жониворларнинг кўпайишини ва тиклашга ердам беради.

12.4 Ўзбекистон географиясининг туристлик жозибадорлиги

Жойлашиши: Марказий Осиё, мамлакат қуруқлик билан ўралган, (Орол денгизи билан бўлган 420 км.ли чегарани ҳисобга олмаганда).

Координаталари: 41-00 шимолий кенглик, 64 - 00 шарқий узунлик.

Қўшнилари: Афғонистон (чегараси 137 км), Тожикистон (чегараси 1161 км), Туркменистон (чегараси 1621 км), Қирғизистон (1099 км), Қозоғистон (2203 км), жами 6221 км.

Майдони: умумий 447,4 минг км.кв, қуруқлик 425,4 минг км.кв, сув 22 минг км.кв.

Рельефи: Ўзбекистон ҳудудининг 4/5 қисмини текисликлар эгаллайди. Улардан асосийси Турон текислигидир.

Мамлакатнинг шарқи ва шимоли-шарқида Тьян-Шан ва Помир тоғ тизмалари жойлашган. Тоғлар ва тоғолди ҳудудимизнинг 1/5 қисмини эгаллайди. Шарқда ўртача ва баланд тоғликлари кўпроқ. Ўзбекистон ҳудудидаги энг баланд нуқта 4643 метр. Ғарбий Тянь-Шан (Угам, Пскент, Чотқол, Курама тизмалари) ва Помир-Олой (Зарафшон, Туркистон, Ҳисор, Кугигантов, Бойсунтов тизмалари) тизмаларининг қияликлари, этаклари ҳам Республикамиз ҳудудидадир. Бу тизмалар жануб ва ғарб томонга аста-секин пасайиб боради.

Тоғлар орасида анчагина катта чўкмалар ёйилиб ётибди. Булар Қашқадарё, Сурхондарё, Зарафшон, Самарқанд чўкмаларидир. Тоғлар орасидаги энг катта чуқма Фарғона водийсидир. Фарғона водийсининг узунлиги 370 км. ва эни 190 км. бўлиб, у уч томондан тоғ тизмалари билан ўралган, фақатгина ғарб томони очик. Шунингдек, Ўзбекистоннинг Афғонистон билан бўлган чегарасида кенг майдонни эгаллаган Амударё чўкмаси бор.

Ўзбекистоннинг марказида қизилқум саҳроси ўрин олган.

Иқлими: континентал қуруқ иқлим. Йил фаслларига қараб ҳарорат кескин фарқланади. Январдаги ўртача ҳарорат - 6 даражани, июл ўртасидаги ўртача ҳарорат 32 градус даражани кўрсатади. Ёғинлар миқдори унчалик кўп бўлмаганлиги сабабли қишлоқ хўжалиги кўп жиҳатларда ирригацияга боғлиқ.

Сувлар: Ўзбекистоннинг кўпгина дарёлари ўз ўзанида қуриб қолади, фақатгина Амударё ва Сирдарё Орол денгизига қўйилиб туради. Ўзбекистонда кўплаб Ҳайдаркул каби кўллари, Чордарё, Каттакўрғон сувомбори каби сунъий сув ҳавзалари мавжуд.

Ўсимлик ва ҳайвонот дунёси: мамлакатимиз флораси ва фаунаси хилма-хил, унда саҳро ўсимликларидан тортиб тоғ-дашт ўсимликларигача, лайлак ва эчкиэмалардан тортиб оққуйруқ кийиклар, сайгақлар, алқарлар ва қор қоплонигача учратиш мумкин.

Ўзбекистон ҳудудида кўплаб жойларида топилувчи минерал сув манбаларида кўплаб касалликларни даволаш имкониятлари мавжуд, тоғларимизининг гўзаллиги эса, дунёнинг ҳеч бир машҳур жойларидан қолишмайди.

12.5. Ўзбекистоннинг туристлар эътиборига молик асосий табиий бойликлари

Ўзбекистон Республикаси ҳукумати томонидан табиий бойликларни асраб қолиш ва қўллаб — қувватлашга алоҳида эътибор берилади. Қабул қилинган бир қатор қонунлар асосида табиий бойликларимизни асраб қолиш ва биологик хилма- хилликни кўпайтириш мақсадида Ўзбекистон ҳудудида кўплаб қўриқхона, парклар ва бошқа хилдаги хўжаликлар ташкил этилган ҳамда давлат ҳимоясига олинган.

Қўриқхона ва Миллий паркларга давлат мақоми берилади ва улар Республика ҳукумати томонидан ташкил этилади. Қўриқхоналар ўзлари жойлашган ернинг барча жойларига эгалик қилади, Миллий парклар ўз ҳудудларининг деярли барча жойларини тасарруф этиш ҳуқуқига эга бўлади. Бошқа хилдаги хўжаликлар (заказниклар, табиат ёдгорликлари) уларни ташкил этган маҳаллий органлар берган ваколатлари асосида иш юритишади.

Ўзбекистонда қабул қилинган биологик хилма- хилликни сақлаб қолиш стратегиясига биноан, 2010 йилда мамлакатимиз ҳудудининг 10% ини қўриқланадиган табиий ҳудудларга айлантириш кўзда тутилган. Ушбу стратегия асосида Ўзбекистонда табиий қўриқхоналарни кўпайтириш ва борларининг ҳудудларини кенгайтириш борасида бир қатор ишлар амалга оширилмоқда. Масалан, 2000 йилдан сўнг Жайрон экомарказининг ҳудуди 2000 гектарга оширилган, 1994 йилда Қизилсув ва Мироқин қўриқхоналари ҳудудлари бирлаштирилган ва унга қўшимча ерларни қўшган ҳолда Ҳисор қўриқхонасига айлантирилган, 1998 йилда қорақўл ўрмончилик ва овчилик хўжалиги ташкил этилган.

Ўзбекистон Республикасининг алоҳида қўриқланувчи табиий ҳудудлари

жадвал 2

Алоҳида қўриқланувчи табиий ҳудудларнинг номланиши	Давлат қўриқхоналари		
	Ташкил этилган йили	Майдони	Жойлашган жойи
«Бадай-Тўқай»	1971	6642	Қорақалпоғистон
Ҳисор	1983	80986	Қашқадарё вилояти
Зомин	1926, 1960 йилда қайта ташкил этилган	26848	Жиззах вилояти
Зарафшон	1975	2352	Самарқанд вилояти
Китоб	1979	3938	Қашқадарё вилояти
Қизилкум	1971	10311	Хоразм ва Бухоро вилоятлари
Нурота	1975	17752	Жиззах вилояти
Сурхандарё	1987	24554	Сурхандарё вилояти.
Чотқол	1947	35724	Тошкент вилояти
Орол пайғамбар	1960		Сурхандарё вилояти
Миллий парклар			
Зомин халқ парки	1976	24 110	Жиззах вилояти
Угам-Чотқол Миллий Давлат табиат Парки	1990	574 590	Тошкент вилояти

Махсус ташкилотлар			
Жайрон экомаркази	1976	7122	Бухоро вилояти
Заказниклар			
Оқтов	1992	15420	Самарқанд вилояти
Денгизкўл	1992	50000	Бухоро вилояти
Қорақир	1992	86225	Бухоро вилояти
Қарнобчўл	1992	40000	Самарқанд вилояти
Кўшработ	1992	16300	Самарқанд вилояти
Муборак	1992	236846	Қашқадарё вилояти
Сайғоқ	1991	1000000	Қорақалпоғистон
Сармиш	1991	5000	Навоий вилояти
Сечанкўл	1992	7037	Қашқадарё вилояти
Судочье	1991	50000	Қорақалпоғистон
Табиат ёдгорликлари			
Мингбулоқ тумани	1993	1000	Наманган вилояти
Чуст тумани	1994	96	Наманган вилояти
Марказий Фарғона	1995	122	Фарғона вилояти
Ёзёвон	1991	1842	Фарғона вилояти
Ўрмон ва овчилик хўжаликлари			
Арнасой		15600	Жиззах вилояти
Бухоро		39000	Бухоро вилояти
Далварзин		5360	Тошкент вилояти
Қозоқдарё		400970	Қорақалпоғистон
Қоракўл	1998	8275	Бухоро вилояти
Кўнғирот		2606515	Қорақалпоғистон

Ўзбекистоннинг табиий биологик ресурслари аҳамияти жаҳон миқёсида тан олинган, масалан, Чотқол кўриқхонаси ЮНЕСКОнинг биосфера заҳираси мақомига эришган.

Сайғоқ каби кўчманчи ҳайвонлар учун аҳамиятли деб Устюртдаги «Сайғоқ» кўриқхонаси ва Орол денгизи атрофлари топилган бўлса, сув атрофларида яшовчи қушлар учун ўз ичига «Арнасой» кўриқхонасини олган Айдаркул-Арнасой кўллари, Денгизкул кўли, Қорақир кўли, Ялтирбош кўллари, Судочье кўли, Тудакўл кабилар аҳамияти юқори жойлар деб топилган.

Таянч иборалари: Экологик туризм, хорижий экотуризм бозори, туристлик ресурслар, туристлик жозибадорлик, табиий бойликлар, алоҳида кўриқланувчи табиий ҳудудларининг тавсифи, давлат кўриқхоналари, миллий парклар, махсус ташкилотлар, заказниклар, табиат ёдгорликлари, ўрмон ва овчилик хўжаликлари.

Мустақил назорат қилиш учун топшириқ ва саволлар :

1. Экологик туризм тушунчаси нимани англатади ?
2. Хорижий экотуризм бозори нимадан иборат ?
3. Ўзбекистонда экологик туризм қандай ривожланмоқда ?
4. Ўзбекистонда туристлик ресурсларга бўлган талаб ва ундан фойдаланиш қандай аҳволда ?
5. Ўзбекистон географиясининг туристлик жозибадорлиги нимадан иборат?
6. Ўзбекистоннинг туристлар эътиборига молик асосий табиий бойликлари нималардан иборат ?
7. Ўзбекистон Республикасининг алоҳида қўриқланувчи табиий ҳудудларининг тавсифини ифодаланг.

13. ТУРИЗМ СОҲАСИНИ РЕЖАЛАШТИРИШНИНГ ТАШКИЛИЙ МЕХАНИЗМЛАРИ.

Режа:

- 13.1. Туризмни ривожлантириш режаларини ишлаб чиқиш босқичлари
- 13.2. Туризмни ривожлантириш режалари ва дастурларини ишлаб чиқиш, уларнинг бажарилишини таъминлаш
- 13.3. Туризм индустриясининг ривожланишини режалаштириш механизмлари
- 13.4. Ўзбекистон Республикасида туризмни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари ва хусусиятлари

13.1. Туризмни ривожлантириш режаларини ишлаб чиқиш босқичлари

Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасидаги сиёсат Олий Мажлис томонидан белгилаб берилади. Ўзбекистон Республикасининг 1999 йил 20 августдаги «Туризм тўғрисида»ги қонунига мувофиқ мамлакатимизда туризмни бошқариш ва режалаштириш органлари тизими яратилган ва фаолият кўрсатиб келмоқда.

Туризм соҳасида марказий давлат ижроия ҳокимияти органи «Ўзбектуризм» Миллий компанияси ҳисобланади. У қуйидаги вазифаларни бажаради:

- туризм соҳасида давлат сиёсатини амалга оширади;
- туризм масаласи бўйича қонунчилик ва меъёрий ҳужжатларнинг лойиҳаларини тайёрлашда иштирок этади;
- ички ва халқаро туризмнинг истиқболли йўналишларини белгилаб беради ва бажарилишини таъминлайди;
- ахборот, реклама ва ноширлик фаолиятини ташкил қилади;
- туристлик хизматлар бозорида рақобатни вужудга келтиради;
- туристлик фаолиятни лицензиялаш ва лицензиядан маҳрум қилишни амалга оширади;
- туристлик ходимларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини оширишни ташкил этади;
- туризм соҳасидаги ташқи иқтисодий фаолиятда иштирок этади.

«Ўзбектуризм» Миллий компаниясининг қарорлари мулкчилик шаклидан қатъий назар туризм фаолияти билан шуғулланувчи тузилмалар учун бажарилиши мажбурийдир.

«Ўзбектуризм» Миллий компаниясининг кадрлар таркиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланади.

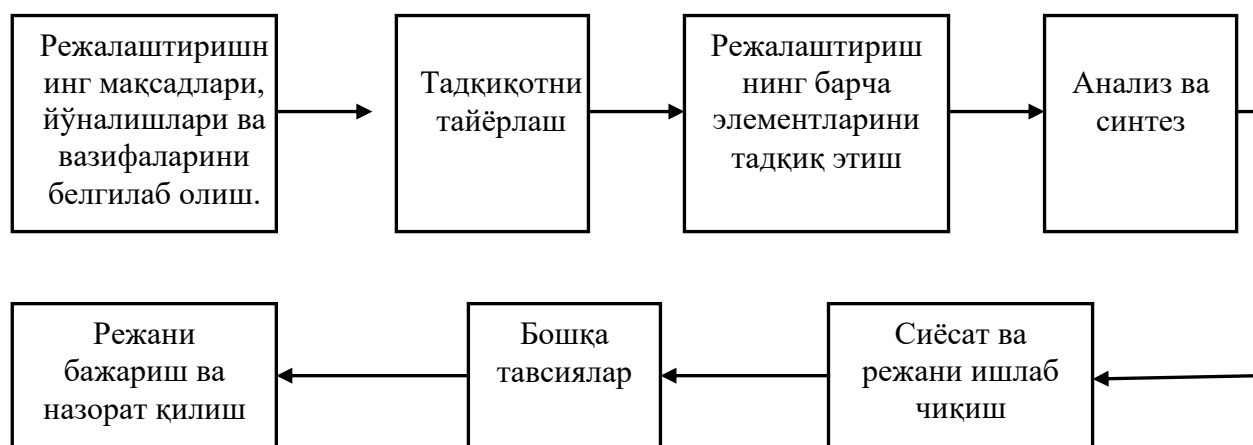
Туристлик фаолиятнинг давлат реестри ушбу фаолият билан шуғулланувчиларнинг ҳисоб-китобини олиб боради.

Туристлик хизматларга бўлган талабни ўрганиш ва башорат қилиш, талаб ва таклиф ўртасидаги мувозанатни сақлаш, туризмни унинг барча босқичларида ривожлантириш учун компания қошида Туризмни ривожлантириш илмий-тадқиқот консалтинг маркази тузилган.

Миллий, минтақавий ва маҳаллий босқичларда туризмни режалаштириш жараёни кўйидаги босқичларни ўз ичига олади (1-чизма)². Кўрсатилган босқичларнинг ҳар бирини тавсифлаймиз:

1. Режалаштиришнинг мақсадлари, йўналишлари ва вазифаларини белгилаб олиш. Турли ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитларга мос равишда ва туризмга етиши мумкин бўлган минимал салбий таъсирларни ҳисобга олган ҳолда туризмни ривожлантириш зарурияти, имконияти ва йўллари баҳоланади.

2. Тадқиқотни тайёрлаш. Туризмни ривожлантириш соҳасидаги истиқболлар очиб берилади ва мўлжаллар белгилаб олинади, иқтисодий, экологик ва ижтимоий муаммолар, шунингдек, энг муҳим институционал элементлар (ташқил қилиш ва бошқариш, қонунчилик ва меъёрий ҳужжатлар, инвестицияларни жалб этиш ва ҳ.к.) кўриб чиқилади. Режани бажарувчиларни танлаб олиш, маҳаллий ҳокимият органлари ва жамоатчиликни жалб қилиш, тадқиқотни ўтказишни ташқил қилиш амалга оширилади.

Чизма 1. Туризмни режалаштиришнинг босқичлари

3. Режалаштиришнинг барча элементларини тадқиқ этиш. Бунда туризмнинг барча жиҳатлари (география, рақобатлашувчи туристлик фирмалар, туристларнинг келишидаги тенденциялар, мавжуд ва потенциал диққатга сазовор жойлар, жойлаштириш, транспорт овқатланиш воситалари ва ш.к.) бўйича миқдорий ва сифат омиллари ва кўрсаткичлари аниқланади, бевосита жойнинг ўзида объектлар тадқиқ этилади, ҳужжатлар ўрганилади, маҳаллий ҳокимият органлари ва жамоатчилик вакиллари билан мунозарали кенгашлар ўтказилади.

4. Анализ ва синтез. Туризмнинг режалатрилаётган турининг барча ташқил этувчиларини тадқиқ қилиш натижасида олинган ахборотни сифат ва сон жиҳатидан қайта ишлаш амалга оширилади, шунингдек ишларнинг ҳолатини янада тўлиқроқ тушуниш учун таҳлилнинг турли компонентлари

²Планирование туризма. Учебное пособие. Юреев А.П. Донецк 2003 г.

бирлаштирилади ва интеграция қилинади. Туризм бозорининг конъюнктураси ва уни иқтисодий таъсирлар, туризмнинг институцион элементлари ва ш.к.лар таҳлил қилинади.

Туризмни ривожлантиришнинг асосий имкониятлари, унда муаммолар ва тўсқинлик қилувчи омиллар аниқланади, туристлик бизнес сифатини пасайтирувчи тўсиқларни бартараф этиш бўйича зарур тавсиялар ишлаб чиқилади. Ўхшаш туристлик маҳсулотлар ва бозорларга эга мавжуд ва эҳтимол қилинган потенциал рақобатчиларнинг фаолияти ҳисобга олинади.

5. Сиёсат ва режани ишлаб чиқиш. Туризмни ривожлантириш сиёсати ва тегишли структуравий режа ишлаб чиқилади. Биринчи навбатда ривожлантиришнинг сарф-ҳаражатлар ва фойда мувозанатда бўладиган муқобил вариантлари кўриб чиқилади. Бунда қуйидаги мезонлар қўлланилади: ривожлантириш масалаларини ҳал қилишнинг эҳтимол тўтилган мураккаблиги, иқтисодий фойдаларни оптималлаштириш, ижобий экологик ва ижтимоий-маданий омилларни кучайтириш, салбийларининг таъсирини энг кам даражага етказиш, бошқа туристлик корхоналар билан самарали рақобат қилиш. Кўп вариантли баҳолаш асосида сиёсатнинг сўнгги йўналишлари ва режа тузилиши аниқлаб олинади.

Режалаштиришнинг ушбу босқичида туризмни ривожлантириш ва такомиллаштиришнинг энг мақсадга мувофиқ моделларини қабул қилиш учун маҳаллий ҳокимият органлари ва бошқа манфаатдор томонлар билан мустаҳкам алоқа боғлаш зарур

6. Бошқа тавсиялар. Кўпвариантли моделлар тузилади ва улардан энг мақсадга мувофиқлари танлаб олинади.

7. Режани бажариш ва назорат қилиш. Режанинг сўнгги варианты ҳаққоний ва бажариш мумкин бўлиши учун зарур бўлган режани амалга ошириш моделлари ишлаб чиқилади.

Режани амалга ошириш бўйича ишлар давомида уни бажариш муддатлари ва бўлимлари бўйича назорат қилинади. Бу йўл қўйилган чекинишларни аниқлаш ва уларни бартараф қилиш бўйича тезкор чоралар қабул қилишга имкон беради.

13.2. Туризмни ривожлантириш режалари ва дастурларини ишлаб чиқиш, уларнинг бажарилишини таъминлаш.

Режалар ва дастурларни ишлаб чиқишда биринчи навбатда рационал режалаштириш тамойилларини қўллаш зарур. Улар бирор-бир экологик ёки ижтимоий муаммоларсиз катта иқтисодий фойда олишга имкон беради. Бунда комплекс ёндашувга алоҳида эътибор қаратиш зарур. У иқтисодий, экологик, ижтимоий ва маданий жиҳатларнинг мўтаносиблигини назарда тўтади ва барча босқичларда туризмнинг барқарор ривожланишини таъминлайди.

Комплекс режалар ва тавсиялар кўплаб ўзаро боғланган, ҳар хил элементларни ўз ичига олиши зарур. Улардан асосийлари қуйидагилардир:

– туризмни ривожлантиришнинг иқтисодий, экологик, ижтимоий, маданий ва бошқа мақсадлари ҳамда йўналишлари;

- умумий базавий таҳлил – мамлакат, минтақа ҳақида тарихий маълумотлар олиш, уларнинг қисқача географик тавсифи, табиий ҳалокатларга мойиллиги (вулқонлар, зилзилалар, бўронлар ва ш.к.) иқлимий шароитлар, атроф-муҳитнинг сифати, минтақани умумий ривожлантириш режалари ва дастурлари ҳамда уларнинг туризмга таъсири, демографик, маданий моделлар, иқтисодиётдаги мавжуд секторларнинг моделлари и уларни ривожлантириш тенденциялари (аҳолининг даромадлари, унинг бандлиги ва б.);
- инфраструктура жиҳатидан таҳлил ва тавсиялар – минтақа ёки мамлакатга турли транспорт воситалари билан кириш, ўтказиш потенциали ва туристлар учун қулайликлар; туристлик зоналардаги канализация, телекоммуникации; инфраструктурани такомиллаштириш бўйича мавжуд ва амалга оширилаётган режалар ва дастурлар; туризмнинг ривожланишини тўхтатиб қўядиган инфраструктура омиллари, инфраструктурани такомиллаштириш бўйича тавсиялар;
- туристлик диққатга сазовор жойлар, уларни яхшилаш бўйича фаолият турлари – мавжуд потенциал диққатга сазовор жойларни тадқиқ этиш ва уларни тоифаларга бўлган ҳолда (табиий, маданий ва бошқ.) рўйхатини тайёрлаш; диққатга сазовор жойлардан фойдаланиш нуқтаи назаридан уларни баҳолаш; уларни сақлаб қолиш бўйича тавсиялар ва чора-тадбирлар; сезиларли ижобий ва салбий омиллар (сиёсий беқарорлик, табиий ҳалокатлар, жиноятчилик ва бошқ.);
- мавжуд ва режалаштирилаётган туристлик объектлар ва хизматларни баҳолаш ва уларни яхшилаш – турлар ва саёҳатлар ташкил қилиш, жойлаштириш воситалари, ресторанлар, банклар, валюта алмаштириш пунктлари, магазинлар бўйича тавсиялар;
- туризмнинг тавсия қилинадиган ҳажмлари ва шакллари – мамлакат ёки минтақа (туман) доирасида туристлик ўтказиш потенциалларини туристларнинг қониққанлигини ҳисобга олган ҳолда аниқлаш, туризмнинг энг мақсадга мувофиқ шакллари, ҳажмлари ва кўламини асослаб бериш;
- бозорни таҳлил қилиш ва башорат қилиш – умумжаҳон, халқаро, минтақавий ва маҳаллий моделлар; туристлик келишларнинг модели ва тенденциялари; мазкур мамлакат ёки минтақага келаётган туристларнинг умумий ҳарактеристикаси; рақобатлашаётган туристлик объектларнинг таъсири; туристлик диққатга сазовор жойлардан, объектлардан ва хизматлардан маҳаллий аҳолининг фойдаланиши; бозор мақсадларига эришиш учун жойлаштириш воситаларини башорат қилиш;
- тавсия қилинадиган туризмни ривожлантириш ва структуравий режа – иқтисодий, экологик ва ижтимоий-маданий омилларни қамраб оладиган стратегик кўрсатма; туристлик диққатга сазовор жойларнинг типлари ва жойлашиши; туризмни ривожлантириш туманлари (туристлик зоналар) ва транспорт алоқалари; муддатлар бўйича қурилиш босқичлари; туристлик-экскурсия маршрутларини кўрсатган ҳолда турларнинг моделлари ва дастурлари;

- иқтисодий таҳлил ва тавсиялар – туристлик ҳаражатларнинг мавжуд ва башорат қилинаётган ҳажми ва турлари; туризмнинг мамлакат (минтақа) иқтисодиётига башорат қилинаётган таъсири, хорижий валютадаги даромадлар; тушган даромадлар; аҳолининг бандлиги; давлат даромадларига кўшилган улуш; туризмнинг маҳаллий, минтақавий ва миллий даражадаги иқтисодий фойдасини кучайтириш бўйича тавсиялар;
- экологик жиҳатлар ва тавсиялар – туризм билан боғлиқ мавжуд экологик муаммолар ва уларни юмшатиш бўйича тавсиялар; келгусида экологик салбий оқибатларни бартараф этиш ва ижобий таъсирларни кучайтириш, туристлик туманларнинг умумий экологик сифатини кучайтириш, атроф-муҳитни сақлаш, экологик меросни асраш соҳасидаги сиёсат ва дастурларнинг зарур йўналишларини танлаб олиш бўйича чора-тадбирлар; аниқ туристлик лойиҳаларнинг экологик таъсирини баҳолаш;
- ижтимоий-маданий жиҳатлар ва тавсиялар – туризм келтириб чиқарган ижобий ва салбий ижтимоий-маданий таъсирлар; салбий таъсирларни енгиллаштириш ва ижобийларини кучайтириш; туризмга нисбатан маърифат дастурлари, туристларга маҳаллий маданий анъаналар ва хулқ-атвор қоидаларини тушунтириш тўғрисидаги ахборот берувчи материаллар; маҳаллий аҳолининг туризмнинг барча жиҳатларида иштирок этиши;
- институцион жиҳатлар ва тавсиялар – давлат, тижорат ва хусусий тузилмаларнинг туризм соҳасидаги ўзаро ҳамкорлигини баҳолаш, туризмни самарали бошқариш ва давлат идоралари, давлат сектори ва хусусий сектор ўртасида фаолиятни мувофиқлаштириш учун мавжуд тузилмаларга ўзгартириш киритиш ёки янгиларини тузиш; туризм соҳасида амалдаги қонун-қоидаларга баҳо бериш, амалдаги тавсияларга ўзгартиришлар киритиш ёки янгиларини қабул қилиш; туризм секторига инвестициялар келтириш учун молиявий ва инсон ресурсларини баҳолаш; таълим ва касбий тайёргарлик дастурлари ва бошқалар.

Режалаштириш жараёнининг муҳим қирраси стратегия ва режа тавсияларини амалга ошириш услубларини аниқлаш ҳисобланади. Бунинг учун аввалдан уни бажариш йўллари ва усулларини ишлаб чиқиш зарур. Кейинги пайтларда махсус тушунтирувчи ҳужжатлар тобора кенг тарқалмоқда. У режани амалга оширишдаги изчиллик бўйича раҳбарий кўрсатма ҳисобланади.

Лойиҳани тегишли даражада (ҳукумат, минтақавий ва маҳаллий ҳокимият органлари, фирма) ҳар томонлама кўриб чиққач ва келишиб олингач, режанинг сўнгги варианты қабул қилинади ва унинг молиявий асоси ташкил қилинади. У бажарилиши давомида ўзгартиришлар киритилиши мумкин.

Режани амалга оширишнинг узвий таркибий қисми унинг қўйидаги йўналишлар бўйича бажарилишин назорат қилиб бориш ҳисобланади: туристлик келишлар сони ва хусусияти; туристларнинг қониққанлик даражаси; туризмнинг ҳам умумий, ҳам алоҳида аниқ лойиҳаларга нисбатан иқтисодий, экологик ва ижтимоий-маданий таъсири.

Режадаги тадбирларни бажариш муддатларига қатъий амал қилиш муҳим аҳамиятга эга. Бунда математик услублар ва компьютар техникасидан

фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Узлуксиз бошқариш ҳақида ҳеч қачон ёддан чиқармаслик керак. У қуйидагиларни қамраб олади:

- бозорлардаги ўзгараётган тенденцияларга ва маҳсулотларнинг эволюциясига мослашиш;
- объектлар ва хизматларнинг сифатини қўллаб-қувватлаш ва ошириш;
- ижтимоий ва географик жиҳатдан туризмнинг фойдасини доимий равишда ошириб бориш;
- муаммолар юзага келиши билан уларни ҳал қилиб бориш ва ҳ.к..

Шундай қилиб, туризмнинг барқарор ривожланиши учун режаларда ишлаб чиқилган тадбирларни аниқ бажариш ва ушбу жараённи самарали бошқариш талаб этилади.

13.3.Туризм индустриясининг ривожланишини режалаштириш механизми

Туризм соҳаси энг мураккаб комплекс тизимдан иборат бўлиб, у уз таъсир кучи остига иқтисодиётнинг турли тармоқларини жалб қилади. Шу билан бирга 1990-йилга қадар кўпгина давлатлар туризмни бирор бир режасиз ривожлантириб келдилар ва унга жамиятнинг умумий иқтисодий ривожланиши деб қаралди.Тажриба шуни курсатдики, туризмни назоратсиз, тасодифий ривожланиши кўпгина экологик, иқтисодий ва ижтимоий муаммоларни вужудга келтирди , бу ўз навбатида атроф-муҳитнинг таназзулига, ва миллий узиқнинг йуқолишига ва туристлар оқимининг камайишига, оқибатда иқтисодий йукотишга олиб келди.

Ҳозирги пайтда жаҳон бозорида кўпгина давлатлар иқтисодиётининг рақобатсизлиги шароитида кўпгина ҳукуматлар туризмни хаттоки узларининг ягона иқтисодий ривожланиш имконияти деб қарашади.Туризмга жамиятни ва иқтисодиёни ривожлантирувчи усул сифатида ёндашиш, унинг аҳоли бандлигини таъминловчи мукамал манба сифатида қаралмоқда. Шунингдек , даромадни кўпайтириш ва турли сабабларга кўра табиий ва маданий йукотишларни тиклашга ёрдам беради деб қаралмоқда.Бу бевосита Ўзбекистан Республикасига ҳам таалуқлидир .

Шу сабабли айни вақтда туризм индустрияси ривожига эга ҳамма давлатлар шундай қарорга келишдики, туризмни режалаштириш улар тараққиёти ривожланишининг асосини ташкил этади

Аммо, туризмни режалаштиришни ўрганишни ва таҳлил қилишни бошлашдан олдин туризмни режалаштириш нима эканлигини ва у нима учун керакли эканлигини узлаштириш лозим .

Туризмни режалаштириш соҳасидаги машҳур америкалик мутахассис ва халқаро маслаҳатчи Эдвард Инскип бу тушунчани бир қатор мақсад ва вазифаларни амалга оширишдаги келажакни ташкил этиш деб тавсифлайди.

Туризмни режалаштиришнинг зарурлиги ва муҳимлиги ҳақида биринчи марта 1989-йилда Гаагада Нидерланд халқаро парламент томонидан унинг Халқаро парламент иттифоқи(ХПИ) ва Бутунжаҳон туристлик ташкилотлари

таклифи билан утказилган Халқаро парламент конференциясида қабул қилинган машхур Гаага декларациясида баёнот қилинди

Гаага декларацияси биринчи навбатда туризм кишлок хужалиги , саноат , соғлиқни сақлаш , ижтимоий ҳимоя , таълим ва шу каби биринчи даражали тармоқлар қаторида давлатнинг мураккаб ривожланиш режаларини ташкил этиши тўғрисида чора-тадбир қабул қилиниши зарурлигини маълум қилди. Шундай қилиб, туризм давлат томонидан эътибор қаратилиши зарур бўлган бошқа ижтимоий-иқтисодий фаолиятлар сингари расмий тармоқ сифатида қаралиши керак.

Бу декларацияда қуйидагилар учун самарали тадбирлар қабул қилиниши зарурлиги маълум қилинади «барқарор ривожланиш концепциясига асосланган туризмни ривожлантиришнинг мураккаб режалаштиришига ёрдамлашиш, шунингдек туризм давлат ҳокимияти томонидан туризм индустрияси иштирокида босқичма-босқич режалаштирилиши кераклиги» .

Ҳозирги вақтда халқаро даражада туризм ривожланишини режалаштириш ва назорат қилиш унинг ривожланиш муваффақияти учун лозимлиги қабул қилинди. Туризмни режалаштириш яна шу далил билан тасдиқланадики , расман биринчи даражали ва туризм бўйича дунёда энг машхур халқаро, давлатлараро ташкилот ҳисобланган Бутунжаҳон туристлик ташкилоти (БТТ) давлатларга туризмни ривожлантириш минтақавий стратегияларида , туризм сиёсатида , узига хос минтақаларни ҳисобга олган ҳолда туризмни ривожлантиришда, туристлик фаолиятининг миллий иқтисодиёт ва туризмни режалаштиришнинг истикболлини баҳолашда амалий ёрдам курсатади.

Шу билан бирга туризмни режалаштиришда салбий таъсирларнинг олдини олишга ва жамиятнинг мақсад ва вазифаларини бажаришга қаратилган ҳолда айтиб утилганидек барқарор ривожланиш принципларига мос ҳолда олиб борилади.

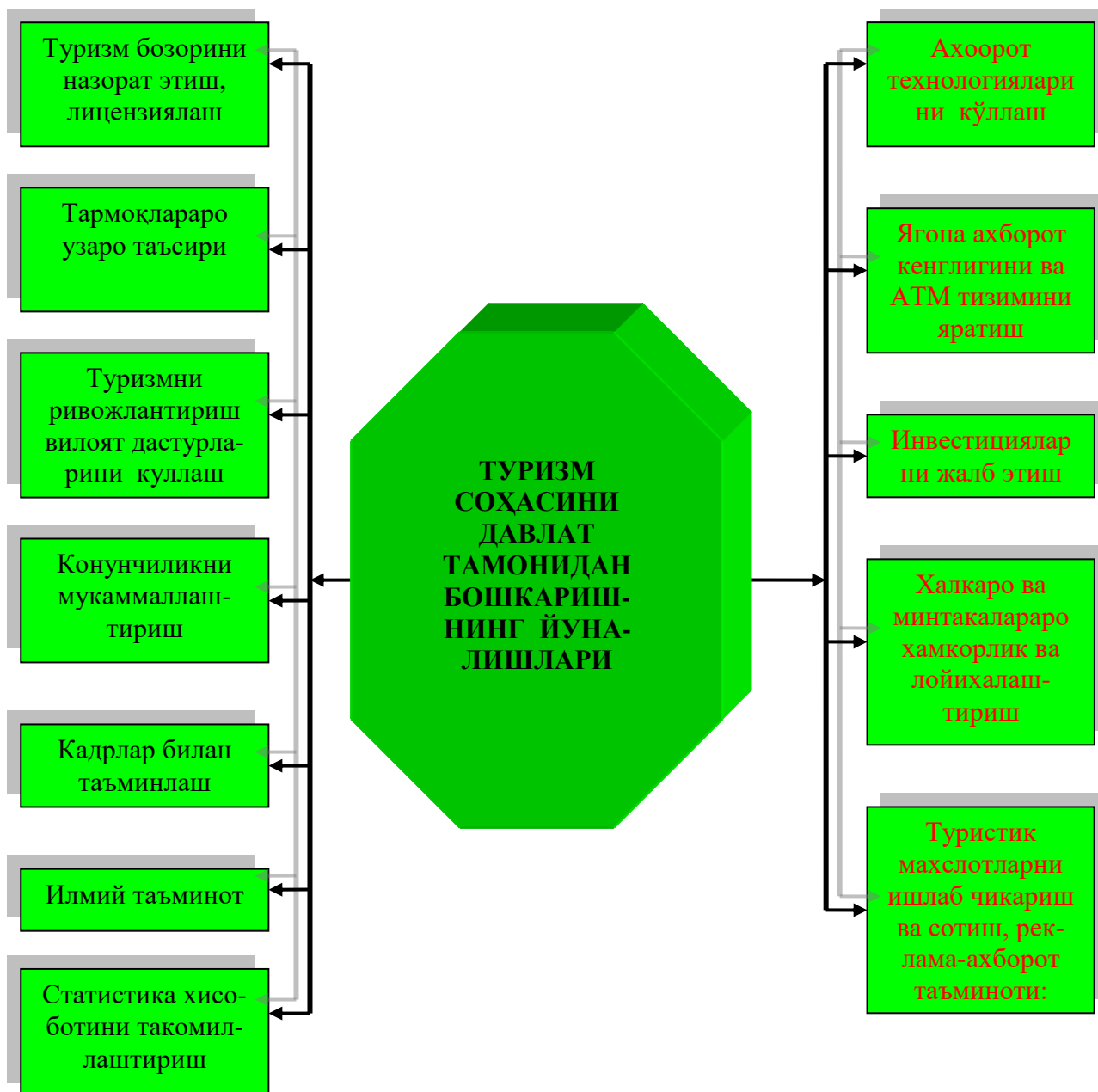
Туризм миллий , минтақавий , маҳаллий даражаларда, шу билан бирга «дестинация» режасига ёки «туризмни ривожлантириш минтақаларига» мувофиқ режалаштирилади.

Миллий ва минтақавий даражалар (узук муддатли, ва туризм режалаштириш стратегик даражаси), туризм ривожланиш сиёсатининг умумдавлат, минтақавий ва республика даражасида шаклланишини кузда тутати, мазкур ривожланишнинг қонунчилик асослари, туристлик фаолиятни мувофиқлаштириш ҳам миллий, ҳам халқаро даражада, туризм ривожланишининг бошқа зарурий элементларининг кўриб чиқилишини талаб қилади

Стратегик туристлик режалаштиришнинг биринчи галдаги функцияси, миллий туристлик сиёсат яратишдан иборат. Бунда ушбу сиёсат, туристлик ривожланишда ва мамлакат аҳолиси ҳаётида муҳим урин эгаллайди. Туризм сиёсатининг бошқариш тизимини яратиш миллий даражада туризмни режалаштирилишининг муҳим омили ҳисобланади.

Туризмни ривожлантиришда бошқариш стратегик тизими самарадорлигини оширишга муаян чораларнинг комплекс ишлатилишини куллаш орқали эришиш мумкин (1 расм). Ҳозирги пайтда республикада 20 дан

ортик маҳаллий ва республика даражасида туризм ривожлантириш дастурлари амалга оширилмоқда ва йирик лойихалар қабул қилинмоқда.

1-расм. Туризм соҳасини давлат тамонидан бошқаришнинг йуналишлари

Миллий даражада хорижий ва маҳаллий амалиётдан келиб чиққан ҳолда бошқа муҳим вазифалар қўйидагиларни ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади:

- моддий базанинг стратегик режалаштирилишида, туристлик курсатув асосий объектлари аниқланиб, туристлик ривожланиш минтақалари ва асосий транспорт артериялари (йуналишлари) курсатилади,
- хавфсизлик , кадрлар тайёрлаш , ва кўп давлатларда соғлиқни сақлаш каби йуналишларнинг миллий стандартларини яратиш .

Шу билан бирга туризмни режалаштиришга рахбарлик килувчи давлат ижроия ҳукуматининг турли даражалари орасидаги узаро боғлиқликни ҳам эслатиб утиш лозим. Туризмни ривожлантиришнинг миллий ва минтақавий дастурлари канчалик муваффақиятли амалга оширилса, маҳаллий шаҳар ва туман хокимиятлари шунчалик кўпроқ жалб қилинади.

Туризмни режалаштиришнинг маҳаллий даражаси уз ичига туристлик кўрсатадиган объекти маҳаллий дастурларни тузишни ва ривожлантиришнинг тафсилотларини, диққатга сазовор жойларни, хордик чиқариш минтақаларини, турли хилдаги шаҳар туризми, маданпят. фан ва бошқаларни камраб олади.

Узок муддатли ва стратегик режалардан фарқли уларок туризмни режалаштиришнинг маҳаллий даражаси аниқ минтақалар, объектлар, хизматлар ёки муассасавий элементлар билан боғлиқ тезкор саволларга жавоб бериш ва ечишга қаратилган.

Шуни ҳам эслатиб утиш керакки туризм ривожининг маҳаллий даражаси минтақавий ва миллий ривожланишга асосан олиб борилиб ва уз мазмуни жиҳатидан уларга зид бўлмаслиги керак.

Одатда маҳаллий даражадаги туризмни ривожлантириш билан боғлиқ фаолиятга қуйидагилар мисол бўлади:

- рекреацион минтақаларни функциявий зоналаштириш, уларни режалаштириш ечимини аниқлаш, манзараларни лойихалаштириш, алоҳида объектларни архитектура-режалаштириш ташкилотларини жойлаштириш ва уларнинг принциплари;
- маҳаллий норматив-ҳуқуқий актларни тузиш ва уларга риоя қилиш; туризм ривожига кизиқувчи барча одамлар ва ташкилотларнинг бу жараёнга катнашишига ёрдамлашиш;
- жойлардаги туристлик инфраструктурасини режалаштириш, жумладан сув. иссиқлик ва электроэнергияларидаги талабларни ҳисобга олган ҳолда;
- маҳаллий аҳоли учун барча туристлик объектларига кириш мумкинлигини таъминлаш;
- рекреацион ва маиший хизматлар билан туристларга қандай бўлса маҳаллий аҳоли учун ҳам шундай таъминлаш;
- касбий таълим, маҳаллий туризм индустрияси учун кадрлар тайёрлаш билан боғлиқ хизмат курсатишга, ва бошқа хизматларга ёрдамлашиш;
- туризм ривожини молиялаштириш;
- маҳаллий диққатга сазовор жойларнинг маркетинги ва туристлик дастурларини олдинга силжитиш
- солиқ солиш муаммолари.

Қатор давлатлар тажрибасида маҳаллий маъмуриятнинг туризмни режалаштириш жараёнида катнашиши туризмни ривожлантириш дастурини амалга ошириш билан белгиланади. Масалан, маҳаллий маъмурият туризмни ривожлантириш минтақасини белгилашда, унинг бошлангич иштироқи катта бўлади: маҳаллий хокимият архитекторларни, муҳандисларни, иқтисодчиларни, социологларни, экологларни, ва бошқа мутахассисларни ишга ёллайди.

Дастўрни амалга ошириш тadbирлари жараёнларида маъмурият аста-секинлик билан фаолиятини камайтиради ва молияни ташкиллаштиришда , мутахассисларни ва маслахатчиларни ёллашда, курилишда , туризм инфраструктурасини ва хизматни бошқаришда етакчилик фаолиятини хусусий сектордаги кампанияларга беради .

Туризмни режалаштириш гоят меҳнатталаб ва мураккаб иш ҳисобланади , шунинг учун туризмдаги ҳар қандай фаолиятни режалаштиришда ва амалга оширишда туризм фаолиятининг йуналишига ва натижасига ҳақиқий таъсир курсата олишга қодир бўлган шахслар ва ташкилотлар қатнашишади. Одатда уларга қуйидагилар киради :

- маҳаллий аҳоли;
- бизнес соҳаси(хатто баъзан туризмга боғлиқ булмаганлари ҳам)
- сиёсий ва бошқа расмий шахслар;
- малакавий бирлашмалар ва туризм соҳасидаги ишчиларининг жамоавий ташкилотлари;
- туризм қонунини ишлаб чиқаруви ва ривожланиши билан боғлиқ расмий ҳукумат вакиллари ва ҳар қандай даражадаги маъмуриятлар.

Ушбу санаб ўтилган вакиллар узига хос улуш билан келиб, умумий қарор қабул қилиш столига уз билимларини ва таклифларини қуядилар . Яна бир бор таъкидлаб ўтиш лозимки, уларнинг иштироки асосан режалаштириш жараёнининг бошланғич поғанасида умумий қуллаб қувватлаш учун муҳим ва бу жараённинг барқарорлигини таъминлайди, шунингдек келажакда турли сабабларга қура туризмни режалаштиришининг биринчи поғанасида қатнаша олмаган шахслар ва ташкилотлар томонидан пайдо бўладиган муаммолар эҳтимолини камайтиради.

Туризмни режалаштириш мураккаб жараён бўлиб, уз таъсири остига турли фаолият соҳаларидан кўп шахсларни ва ташкилотларни жалб қилади. Бирок, халқаро тажриба курсатишича, мураккаб туризмни режалаштириш дастлаб амалга оширилмаса, туристлик марказларида вақти-вақти билан муаммолар (асосан экологик ва ижтимоий хусусиятли) юз беради, бу биринчи навбатда туристларга аён бўлади ва рақобатнинг қаттиқ босими остидаги замонавий туризм бозорида туристлар дарҳол узларига бошқа жойни танлашади.

Шу билан бирга туризмни режалаштириш , худди бошқа турдаги ишни режалаштириш каби муваффақиятга эришиш мақсадини, муаммога йул қуймасликни ва уни бартараф қилишни талаб қилади. Маълумки, мураккаб режалаштириш вақт ва узок давом этадиган муҳокама ва баҳсларни талаб қилиши мумкин, чунки турли сиёсий партиялар , ҳокимият ва маъмурият структуралари ҳамда маҳаллий аҳоли узларининг шахсий мақсад ва қизиқишлари билан қатнашадилар.

Аммо режалаштиришнинг умумий мазмуни шундаки, уни ривожланишнинг асосий йуналиши ва тури қилиб белгилаш , устунлигини баҳолаш таклиф қилинган ривожланиш концепциясидаги етншмовчиликларни аниқлаш лозим, агар шундай қилинмаса йул қуйилган хатолар жуда қимматга тушади ёки улар ҳеч қачон тузалмайдиган холга келади.

Шундай қилиб, туризм пухта ва мукамал режалаштирилганда кўплаб бевосита ва билвосита иқтисодий фойдалар келтириши мумкин.

13.4. Ўзбекистон Республикасида туризмни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари ва хусусиятлари.

Ўзбекистон Республикасининг «Туризм тўғрисида»ги қонуни қабул қилиниши республика ҳукумати ушбу соҳага катта эътибор қаратаётганлигини кўрсатади. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1992 йилдаги «Туризм инфраструктурасини ва туристлик саноат бўйича жаҳон бозорига киришни ривожлантириш тўғрисида»ги фармони, шунингдек Вазирлар Маҳкамасининг 1993 йил 3 июндаги «Ўзбекистон Республикасида халқаро туризмнинг замонавий инфраструктурасини яратиш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида»ги, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Туризм фаолиятини лицензиялаш тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида»ги Қарори. 2003 й. 12 ноябр, «2006-2010 йилларда Ўзбекистон Республикасида хизматлар соҳаси ва сервисни жадал ривожлантириш ҳақида» Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йилдаги қарорлари фикримизнинг яққол далилидир.

Юқорида кўрсатиб ўтилган қонун ва қонун ости ҳужжатлари дастурий ҳужжатлар бўлиб улар иқтисодиётнинг юқори рентабелли соҳаси бўлмиш туризмнинг ривожланиши учун ҳуқуқий, ташкилий, иқтисодий ва моддий-техник чора-тадбирларни амалга оширишга йўналтирилган.

Туризм билиш, рекреацион, спорт-соғломлаштириш, кўнгилочар ва бошқа функцияларни бажаради. Ҳозирги вақтда у Ўзбекистон иқтисодиётида ривожланган туристлик малакатларниикига қараганда унчалик катта ўрин тўтмаяпти. Туристлик фаолиятдан тушган тушумлар ички ялпи маҳсулотнинг 1-2 фоизини ташкил қилади ҳалос.

Туризм соҳасидаги баъзи салбий омилларни енгиш узоқ вақт ва биринчи навбатда давлат томонидан режалаштиришни талаб этади.

Соҳанинг ҳозирги ҳолати Ўзбекистоннинг потенциал имкониятларига жавоб бермайди. Республикамиз туристлик индустрияни янада ривожлантириш учун барча зарур шарт-шароитларга эга: табиий шароитлар, тарихий-маданий, моддий ва инсон ресурслари. Туризм мамлакатнинг бозор муносабатларини рағбатлантиришнинг, миллий иқтисодиётнинг бошқа соҳаларига ижобий таъсир кўрсатишнинг, аҳолини иш билан таъминлашнинг, атроф муҳитни муҳофаза қилишнинг, тарих ва маданият ёдгорликларини муҳофаза қилиш бўйича ишлар яхшиланишининг, аҳолининг маданий ва соғлиқ даражасини кўтаришнинг энг самарали усулардан бири бўлиши мумкин ва шундай бўлиши ҳам керак.

Юқорида кўрсатиб ўтилган қонун ҳужжатлари комплекс ва узоқ муддатли хусусиятга эга. Уларнинг биринчи галдаги вазифалари қуйидагилардан иборат:

- туризмни давлат тамонидан қўллаб-қувватлашни таъминлаш, уни ривожланишини режалаштиришда давлат ва бошқа мулкчилик шаклидаги корхоналарни, шунингдек, алоҳида фуқароларни жалб этиш;

- тегишли моддий-техника базасининг иқтисодий асосларини ва ривожланган инфраструктурасини яратиш;
- туристлик соҳани бошқаришни марказлаштиришдан холи қилиш, давлат тасарруфидан чиқариш, бозор хўжалик юритиши асосида замонавий тузилмаларни яратиш;
- туристлик ресурслардан, ўзбек халқининг миллий тарихи ва маданияти ютуқларидан фойдаланиш асосида мамлакат ва хорижий (кириб келувчи) туризмнинг устуворлигини таъминлаш;
- туристлик хизмат кўрсатиш асосий шаклларида давлат стандартларини ишлаб чиқиш;
- аҳолининг маънавий ривожланишига, унинг соғлиги мустаҳкамланишига, фуқароларда умуминсоний қадриятлар, экологик маданият шаклланишига кўмаклашиш.

Ўзбекистон Республикаси туризмни ривожлантиришнинг истиқболдаги мақсади – республиканинг миллий-маданий тикланиши, миллий иқтисодиётнинг устувор тармоқларидан бири сифатида туризмни ривожлантириш борасидаги ижтимоий-иқтисодий ва хўжалик масалаларини ҳал қилишдир (бу тармоқ БМТ Бош ассамблеяси томонидан қабул қилинган Туризм ҳартияси талабларига жавоб берадиган бўлиши керак)

Туризм соҳаси олдида турган асосий вазифа – Ўзбекистоннинг табиий иқлимий, рекреацион ижтимоий-иқтисодий ва тарихий маданий салоҳиятини ҳисобга олган ҳолда ички ва халқаро туризм эҳтиёжини қондиришга йўналтирилган юқори рентабелли туристлик тармоқни яратишдан иборат.

Ўзбекистон халқаро туризм бозоридан мустаҳкам ўрин олиши учун туристлар учун юқори даражадаги қулайлик яратилиши, уларга хизмат кўрсатишнинг барча турлари бўйича стандартлар тизими, хавфсизлигини таъминлаш кафолатлари юзага келтирилиши шарт.

«Туризм тўғрисида»ги қонун, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари ва Вазирлар Маҳкамасининг қарорларидан келиб чиққан ҳолда Ўзбекистонда туризмнинг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат³:

- давлат манфаатлари ва Ўзбекистон Республикасининг тегишли қонунлари, халқаро туристлик амалиёт меъёрларини ҳисобга олган ҳолда туристлик тармоқнинг устувор ривожланишини таъминлаш;
- келгусида туризмнинг янада ривожланишига кўмаклашадиган қонун ҳужжатлари ва бошқа меъерий ҳужжатларни тайёрлаш;
- тармоқнинг ташкилий тузилишини, уни бошқариш ва фаолиятини тартибга солишни такомиллаштириш;
- туризмнинг ривожланган инфраструктурасини яратиш;
- туристлик-рекреацион зоналар, ҳудудлар ва туристлик марказларни ўзлаштириш;
- ахборот-реклама фаолияти йўналишларини белгилаш, маркетинг ва экскурсия-услуга хизматларни ташкил қилиш;

³ Ўзбекистон Республикасининг «Туризм тўғрисидаги қонуни». Халқ сўзи газетаси 14.09.1999.

- имтиёзли равишда маблағ билан таъминлаш ва кредит бериш йўли билан туристлик фаолиятни рағбатлантириш;
- тармоқнинг малакали кадрлар ва илмий потенциалини шакллантириш, кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини яратиш;
- табиатдан фойдаланиш ва атроф-муҳитни сақлаш самарасини таъминлаш заруратини ҳисобга олган ҳолда туристлик фаолият олиб боришнинг шакллари ва механизминини ишлаб чиқиш.

Туризмни ривожлантиришни тезлаштириш жараёни бозор муносабатларини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилиши керак. Халқаро тажриба шундан далолат берадики, айнан бозор туристлик хўжалик фаолият кўрсатиши учун энг мақбўл иқтисодий муҳит ҳисобланади. Ўз навбатида, туристлик тармоқ корхоналари, бевосита истъеъмолчига мўлжал ола туриб, бозор муҳити шаклланишига фаол кўмаклашиши керак.

Юқорида кўрсатилган вазифаларни бажариш туристлик фаолиятнинг самарадорлигини ошириш, туризм инфраструктурасининг мамлакатни иқтисодий-ижтимоий ва маданий ривожлантиришнинг бошқа устувор соҳалари билан ўзаро алоқасини мустаҳкамлашга имкон беради.

Ўз хусусиятидан келиб чиққан ҳолда туристлик хўжалик айни пайтда турдош тармоқларга юқори талаблар кўяр экан, фақат технологияларни такомиллаштириш ва меҳнатни ташкил қилишни яхшилашгагина эмас, балки хўжалик юритишнинг энг самарали шакллари жорий қилишга, янги иш жойларини яратишга ҳам кўмаклашади.

Жамоа ва хусусий мулкчиликдаги кичик ва хусусий корхоналар сонининг кўпайиши катта марказлашган маблағларни жалб қилмаган ҳолда туризмни ривожлантиришга имкон беради. Айнан шундай ёндашув хорижий сармояларнинг кириб келишига, хорижий фирмалар томонидан 1-2 йил ичида туристлик объектлар ва марказлар қурилишига, шунингдек уларнинг тез муддат ичида (13-6 йил) ўзини қоплаб кетишига кўмаклашади.

Туристлик тармоқни ривожлантириш суръатлари 2010 йилга бориб хорижий туристларни қабул қилишни икки мартага оширишни назарда тўтади. Мамлакатимиз туристлари, шунингдек экскурсантлар сони уч мартага кўпайиши керак.

Ўзгарувчан давлат солиқ сиёсатини ўтказиш, туризм инфраструктурасини ривожлантиришга инвестицияларни жалб қилиш мамлакат бюджетига тушумларнинг икки баробар кўпайишига имкон беради.

Ўзбекистон Республикасида туризмни барқарор ривожлантириш мамлакат иқтисодиётини мустаҳкамлашга, бақувват туристлик тармоқ яратишга, туризм инфраструктурасига давлат таъсирининг бошқарувини кучайтиришга, аҳолининг турмуш даражасини оширишга, экологик хавфсизликни таъминлашга, тарих ва маданият ёдгорликларини сақлаб қолишга, табиатни муҳофаза қилиш фаолиятининг даражасини оширишга, жамиятнинг маънавий салоҳиятини оширишга хизмат қилади. Ўз хусусиятидан келиб чиққан ҳолда туристлик хўжалик айни пайтда турдош тармоқларга юқори талаблар кўяр экан, фақат технологияларни такомиллаштириш ва меҳнатни ташкил қилишни

яхшилашгагина эмас, балки хўжалик юритишнинг энг самарали шакллари жорий қилишга, янги иш жойларини яратишга ҳам кўмаклашади.

Таянч иборалари: Туризмни бошқариш ва режалаштириш тизими, режаларини ишлаб чиқиш босқичлари, режалар ва дастурларни ишлаб чиқиш, режалаштириш механизмлари, маҳаллий даражада, минтақавий ва миллий даражаларда, узок муддатли ва стратегик режалар.

Мустақил назорат қилиш учун топшириқ ва саволлар:

1. Ўзбекистон Республикасида туризмни бошқариш ва режалаштириш тизими ким тамонидан амалга оширилади ?
2. Туризмни ривожлантириш режаларини ишлаб чиқиш босқичлари нималардан иборат ?
3. Туризмни ривожлантириш режалари ва дастурларини ишлаб чиқиш, уларнинг бажарилишини таъминлаш қандай амалга оширилади ?
4. Комплекс режалар элементлари ўз ичига нималарни олади ?
5. Туризм индустриясининг ривожланишини режалаштириш механизмлари нималардан иборат ?
6. Маҳаллий даражадаги туризмни ривожлантириш фаолиятига нималар киради?
7. Ўзбекистон Республикасида туризмни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари ва хусусиятлари нималардан иборат ?

14. ТУРИЗМ ХИЗМАТИНИ ЛИЦЕНЗИЯЛАШТИРИШ

Режа:

- 14.1. Лицензия олиш учун давлат томонидан ўрнатилган талаблар.
- 14.2. Туристлик фаолиятга лицензия бериш учун тегишли ҳужжатларни тайёрлаш.
- 14.3. Туризм фаолиятига лицензия олиш расмийликларининг босқичлари ва хусусиятлари
- 14.4. «Ўзбектуризм» Миллий компаниясининг лицензияларни текшириш жараёнидаги ҳуқуқлари

14.1. Лицензия олиш учун Давлат томонидан урнатилган талаблар

Ўзбекистонда туризм фаолияти лицензияланади, ҳамда бу жараёни ўтказиш механизми тегишли қонун билан белгиланган. Туризм бизнесини ташкил этиш учун расмийликни ўзига хос хусусиятларини билиш зарур, жумладан, лицензиялаш соҳасини ва бошқа рухсатнома хилидаги ҳужжатларни мукамал билиш талаб этилади. Қонунга кўра лицензия бериш ва уни бекор қилиш ёки унинг фаолиятини тўхтатиб қўйиш, каби ҳаракатлар Вазирлар Маҳкамаси Комиссияси томонидан қарор қабул қилинади, унинг бу борадаги ишчи органи функциясини «Ўзбектуризм» МК бажаради. Энг асосий талаб – лицензия тадқиқотчилари фақатгина юридик шахс бўлиши шарт.

Туризм фаолиятини амалага ошириш ҳуқуқи 5 йил давомида ҳақиқий ҳисобланувчи намунавий лицензиялар берилади, шунга қарамасдан буюртмачи талабига кўра камроқ муддатга ҳам лицензиялар берилиши мумкин.

Лицензия олиш учун Давлат томонидан урнатилган талаблар қўйилган бўлиб, улар қаторига қўйидагилар киради:

- туризм тўғрисидаги қонунга, туризм соҳасидаги Ўзбекистон Республикаси стандартлари ва халқаро стандартларга мажбурий равишда риоя қилиш;
- ҳуқуқий шахс штаида туризм соҳасида махсус таълим олган ёки туризм соҳасида 3 йилдан кам бўлмаган иш стажига эга бўлган, камида битта ходимнинг бўлиши. Шу тарзда туризм корхонаси тегишли билим, малака, кўникмага эга бўлган соҳа мутахассислари билан акс этирилиши зарур ;
- янги технологияни ва бошқарув тажрибасини жорий этиш билан боғлиқ бўлганлиги сабабли сайёҳатларни, экскурсияларни ташкил этиш ва улар билан боғлиқ хизматлар билан бевосита банд бўлган ҳуқуқий шахс ходимлари ҳар 3 йилда камида 1 марта малкасини ошириш зарур;
- Шакилланган низом жамғармаси камида минимал иш ҳақининг 400 таси миқдорида бўлиши керак, чунки у тегишли моддий ва иқтисодий ресурсга эга бўлиши лозим;
- мижозлар билан ишлаш ва турмаҳсулотни ишлаб чиқиш мос равишдаги ишчанлик муҳитини талаб этиши сабабли хусусий ёки ижарага олинган хизмат биносида тегишли жиҳозларнинг мавжудлиги;

- тақдим этиладиган туризм хизматларига мувофиқлик сертификатларининг мавжудлиги, чунки бу ҳар қандай турга қонуний тус бериш ва хавфсизлик талаблари билан боғлиқдир;
- туризм хизматларини фақатгина мижоз билан Ўзбекистон Республикаси қонунлари талабларига мос равишда шартнома тузилганда кейингина кўрсатиш. Бошқа ҳолатларда шартнома ҳуқуқий кучга эга бўлмайди ва суд орқали бекор қилиниши мумкин;
- чет эл давлатига ташриф буюриш, чиқиш, киришни ўзига хос хусусиятлари тўғрисида, туристик ташриф вақтида ва ҳар бир аниқ давлатга ташриф буюришни бошқа қоидаларини ўзига хос спецификаси тўғрисида мукамал маълумотларни белгиланган тартибга ҳар бир туристгача етказиш;
- мижозга иш тартиби тўғрисида, унинг ҳуқуқий манзили, лицензияни мавжудлиги, мажбурий сертификатлашга тортиладиган хизматлар учун сертификатларни мавжудлиги, туризм фаолиятини аниқ йўналишларини юритиш учун жавобгор бўлган лавозимли шахсларни фамилияси, исми, шарифи ҳақида тўла маълумот бериш;
- туристлар хавфсизлигини таъминлаш, жароҳатланганда, бетоб бўлганда ва бошқа ҳолатларда тиббий ҳамда бошқа биринчи ёрдам кўрсатиш тизимини мавжудлиги;

Туризм фаолиятига лицензия бериш ва аризалар билан ишлаш жараёнлари

14.2. Туристлик фаолиятга лицензия бериш учун тегишли ҳужжатларни тайёрлаш

Лицензия олиш учун тегишли зарурий ҳужжатларни тайёрлашга тўғри келади уларга қўйидагилар киради:

Ҳуқуқий шахсни ташкилий – ҳуқуқий шакллари ҳамда номи унинг жойлашган манзили (почта манзили), ҳуқуқий шахсни амалга оширишни мўлжалланган фаолият турини лицензияланадиган банк муассасасини ҳисоб – китоб рақами ва банк муассасасини номи, кўрсатилган фаолият турини амалга ошириш муддатлари кўрсатилган лицензия бериш тўғрисида **аризаси**;

Ҳуқуқий шахсни давлат рўйхатидан ўтганлиги тўғрисида гувоҳноманинг нотариусдан тасдиқланган нусхаси;

Лицензия тадқиқотчиси томонидан лицензия тадқиқотчисининг аризасини кўриб чиқиш учун 5 карра минимал иш ҳақи миқдорида лицензия йиғимларини ўтказганлигини тасдиқловчи **ҳужжат**. Агар тадқиқотчи томонидан берилган ариза рад қилинган ҳолатларда тўланган сумма қайтарилмайди;

Лицензия тадқиқотчиси бинодан фойдаланиш ҳуқуқини тасдиқловчи ҳужжатлар ҳамда «Ўзбектуризм» МК вакиллари томонидан тузилган комиссиянинг бинони, моддий – техникавий жиҳозлангани фаолият турини лицензиялаш талабларига жавоб беришини тасдиқловчи ва уни кўздан кечирганлиги ҳақидаги **ҳужжати**;

Шакиллантирилган низом жамғармаси миқдори тўғрисида **банк справкиси (маълумотномаси)**;

Мутахассисларга туризм соҳасидаги иш стажи ёки махсус таълимнинг мавжудлигини тасдиқловчи **ҳужжат** (диплом ёки меҳнат дафтарчасининг нусхаси, ишга қабул қилиш тўғрисида буйруқ);

Раҳбарни исми, шарифи, фамилияси, туғилган йили, паспорт маълумотлари, уй манзили, маълумоти, телефон рақамлари тўғрисидаги **маълумотлар**.

«Ўзбектуризм» МК томонидан қарорларни қабул қилиш жараёни қатъий аниқ белгиланган вақтда амалга оширилади, лекин амалиётда баъзан айрим кечикишлар ҳам кузатилади. Шунга қарамасдан лицензия бериш ёки беришни рад этиш тўғрисидаги қарори лицензия тадқиқотчиси томонидан ПИМИ турдаги барча зарурий ҳужжатларни ариза билан биргаликда тақдим этгандан сўнг 30 кундан ортиқ бўлмаган муддатда қабул қилинади. Экспертларни фикрига қараганда бу ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари, молиявий ва солиқ хизматлари ўз соҳалари бўйича зарурий текширишлар билан боғлиқдир. Масалан, туризм соҳасидаги фаолият учун лицензия фирма – эгалари (хўжайинлари) тўғрисида маълумотлар жўнатиладиган муассасалар рўйхатига Миллий хавфсизлик хизмати, Ички ишлар Вазирлиги (ИИБ), Ташқи ишлар Вазирлиги, Ташқи иқтисодий алоқалар агентлигилари киради.

Ҳар қандай ҳолатда «Ўзбектуризм» МК 15 кун муддат ичида, тақдим этилган ПИС1 бўйича эксперт хулосаларини тайёрлайди, ҳужжатларни кўриб чиқади ҳамда лицензияни бериш ёки (бермаслик) уни рад этиш тўғрисидаги

таклифларини комиссияга тасдиқлаш учун тегишли қарор қилинганлиги ҳақида қарор баённомасини тасдиқлайди.

Ундан сўнг натижалар тўғрисида Миллий компания уч кун муддат ичида тадқиқотчини хабардор қилади, яъни унга банк реквизитлари кўрсатилган ҳолда ёзма шаклда бевосита тақдим этади ёки жўнатади (унда давлат пошлиналарини тўлаш муддати ва ҳисоб рақамлари акс этиши керак). Бир вақтнинг ўзида тадқиқотчига лицензион келишувни имзолаш учун жўнатади. Шунини қайд қилиш керакки, агар 3 ойлик муддат ичида юқорида қайд қилинган лицензия келишуви тузилмаса ва давлат пошлинаси тўланмаган ҳолатларда ҳукумат комиссияси лицензияни бекор қилиш тўғрисида қарор қабул қилиш ҳуқуқига эга.

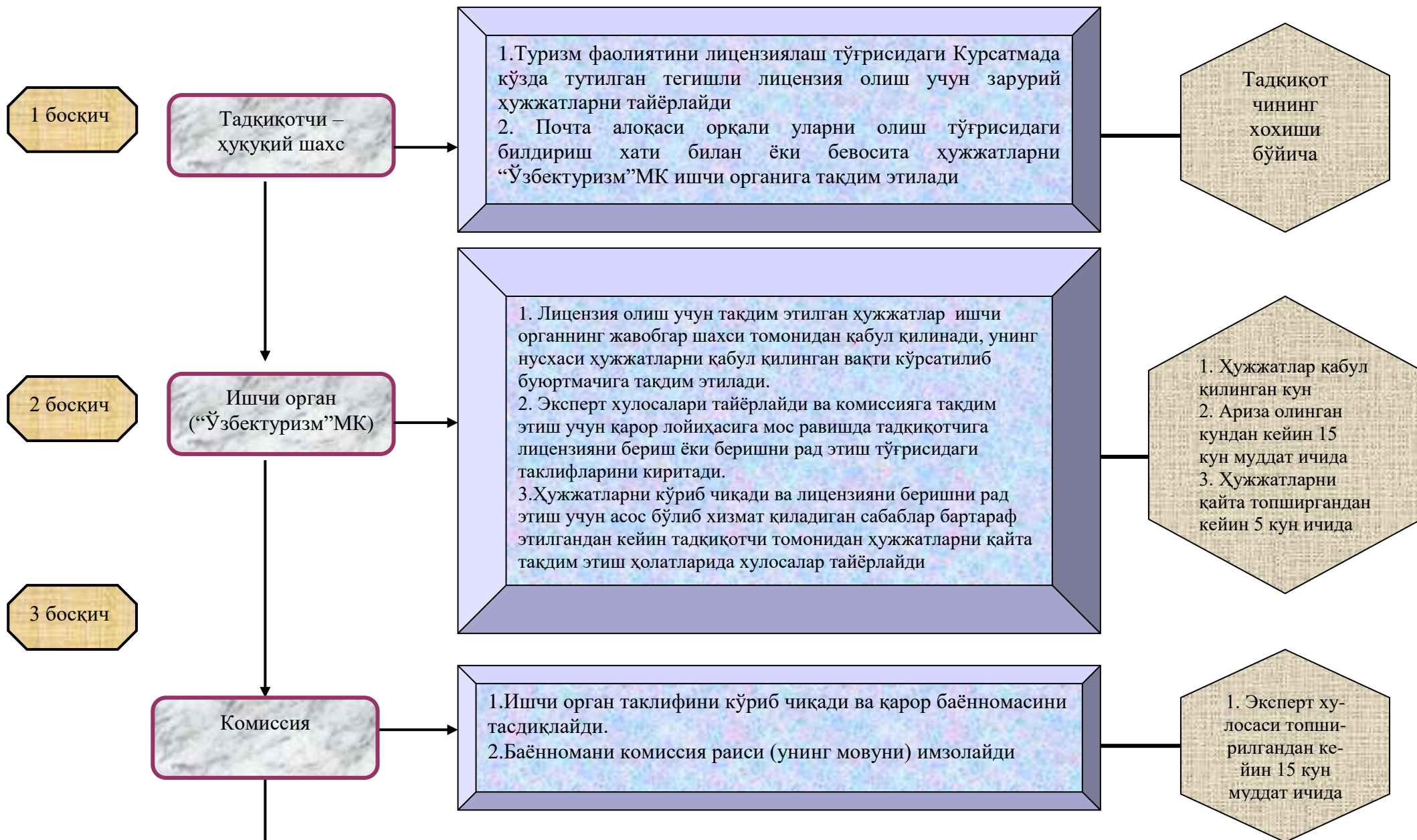
Қўйида Ўзбекистонда «Ўзбектуризм» МК нинг ишчи органи орқали туризм лицензиясини расмийлаштириш жараёни ва босқичлари кўрсатилган.

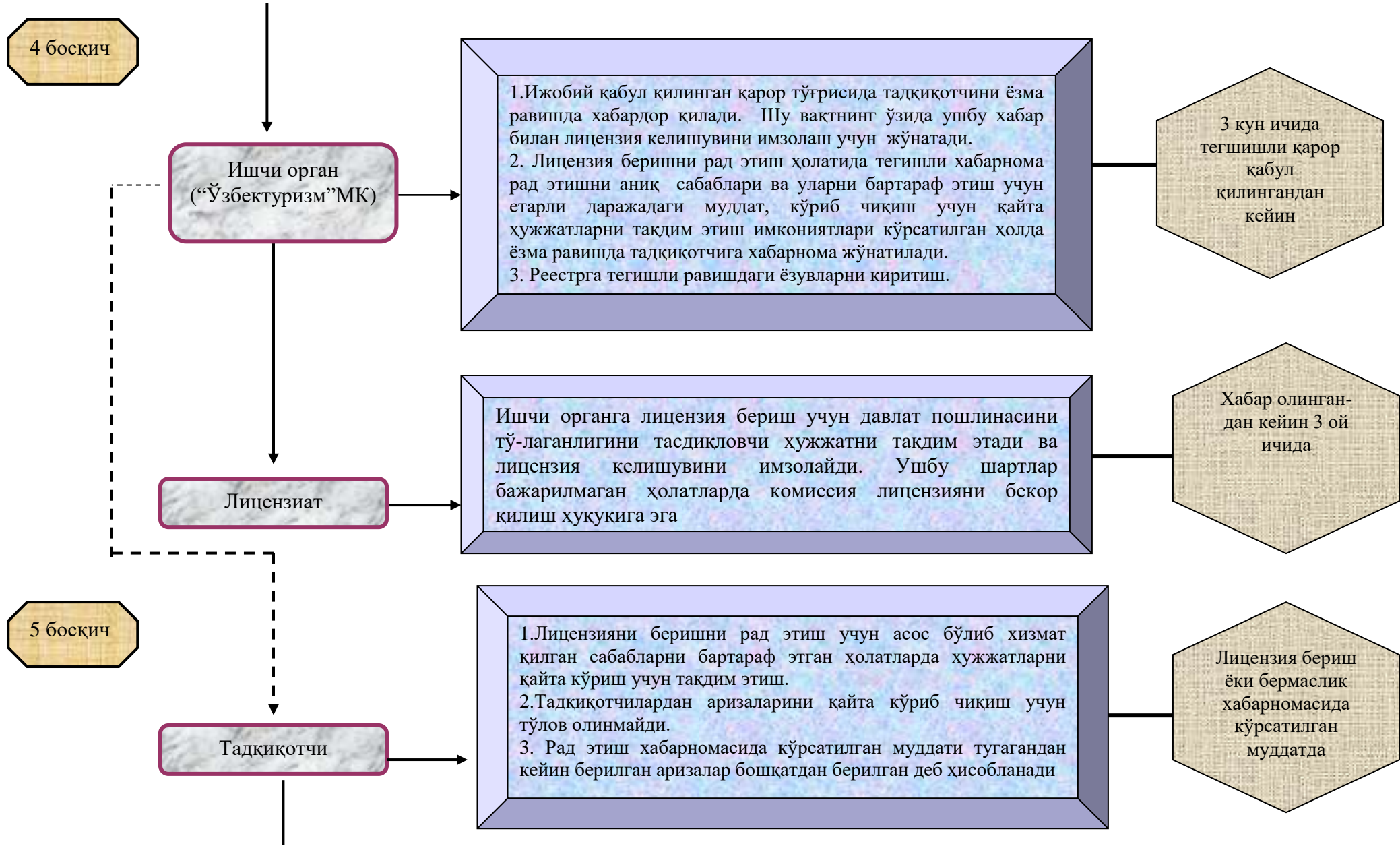
14.3. Туризм фаолиятига лицензия олиш расмийликларининг босқичлари ва хусусиятлари

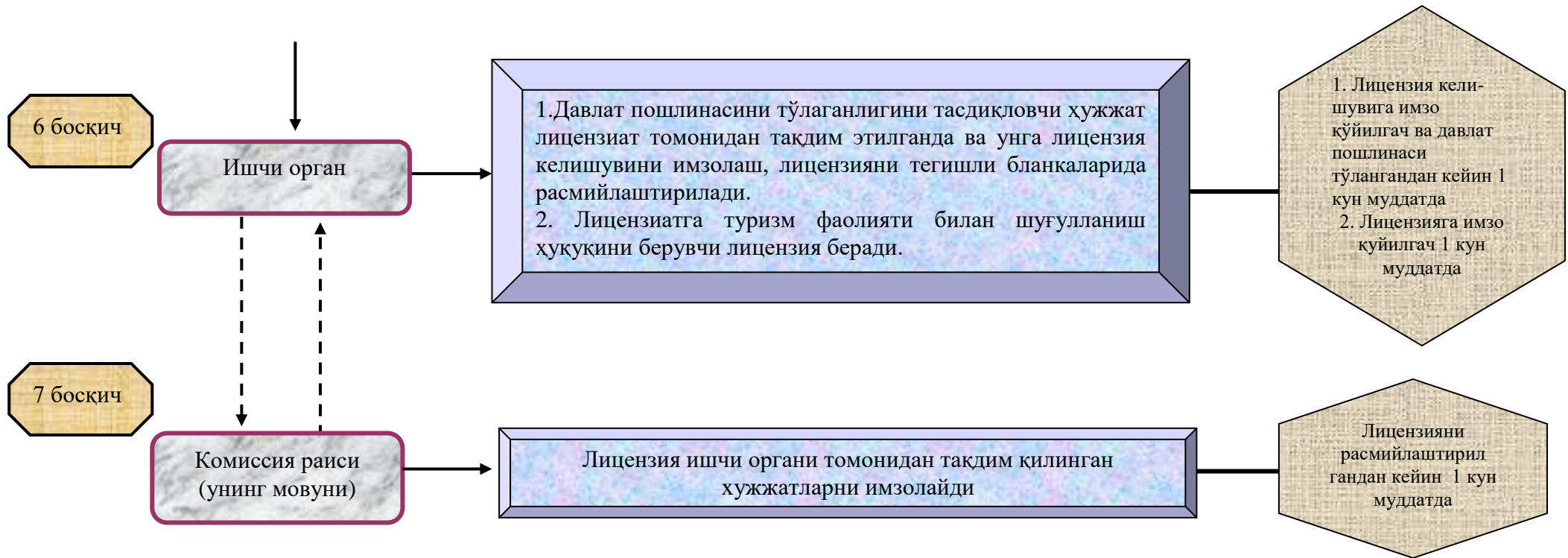
БОСҚИЧЛАР СУБЪЕКТЛАР

ТАДБИРЛАР

ИЖРО ЭТИШ МУДДАТЛАРИ

14.4. «Ўзбектуризм» Миллий компаниясининг лицензияларни текшириш жараёнидаги ҳуқуқлари

Лицензиат тамонидан лицензия талаблари ва шартларига риоя қилишни назорат қилиш қонунда белгиланган тартибда «Ўзбектуризм» МК томонидан амалга оширилади. Бунда МК қуйидаги ҳуқуқларга эга:

- лицензиатни лицензия талаблари ва шартларига риоя қилиниши режали текшируви ва лицензиат томонидан ушбу ҳолатларда бузилиш фактлари мавжуд бўлганда режадан ташқари текширувларни ўтказди;
- лицензия талаблари ва шартларига риоя қилишни текширишни ўтказишда туғилувчи масалалар бўйича зарурий маълумотларни сўраш ҳамда олишга;
- текшириш натижалари асосида лицензиатни лицензия талаблари ва шартларини аниқ бузилишларини кўрсатган ҳолда акт ёки маълумотнома тузади.
- аниқланган камчиликларни лицензиатга бартараф этиш мажбуриятини юкловчи бундай бузулишларни бартараф этиш муддатларини белгиловчи қарорни чиқаришга ;
- лицензия ҳаракатини тўхтатиб қўйиш, таъқиқлаш ёки бекор қилиш тўғрисида масалани Комиссияда кўриб чиқиш учун тақдим этади.

МК туризм фаолиятига лицензия реестрини юритади жадвалга қаранг), унинг маълумотлари жисмоний ва ҳуқуқий шахслар учун очиқ ҳисобланади.

«Ўзбектуризм» МК ва лицензиатнинг айрим расмийтчиликларининг мазмуни ва мақоми

жадвал 1

Мақом	Мазмуни
Лицензия келишуви	<ul style="list-style-type: none"> - келишувни имзолаган мансабдор шахсининг фамилияси, исми ва шарифи; - томонларнинг реквизитлари; - лицензия бериладиган фаолият турининг номи; - лицензиатга қўйиладиган лицензия талаблари ва шартларини бўзганлик учун томонлар жавобгарлиги; - лицензия келишуви талаблари ва шартларини лицензиатни бажарилиши устидан ишчи органи томонидан назорат тартиби.
Лицензиялар реестри	<ul style="list-style-type: none"> - ҳуқуқий шахс номи, унинг ташкилий ҳуқуқий шакли, почта манзили, телефон ва факс номери; - раҳбарнинг фамилияси, исми ва шарифи;

	<ul style="list-style-type: none"> - лицензия номери ва берилган вақти; - лицензияни амал қилиш муддати; - лицензияни қайта расмийлаштириш вақти ва асос, амал қилиш муддатини узайтириш, амал қилишни тўхтатиб қўйиш ва амал қилишни бошқатадан йўлга қўйиш; - лицензияни таъқиқлаш учун асос ва вақти (сана); - лицензияни бекор қилиш учун асос ва вақти (сана); - дубликатни бериш санаси ва асос.
--	--

Бериладиган лицензияларда туристларга хизмат кўрсатиш сифати ва даражасини ҳисобга олган ҳолда икки тўрнинг индексацияси амалга оширилади:

- **Ч**– чет эл туризми;
- **М**– миллий туризм;

Таянч иборалари: Туристлик фаолиятни лицензиялаштириш, лицензия, лицензия реестрининг таркиби, расмиятчиликларининг босқичлари, ҳужжатларни тақдим этиш, лицензиат, минтақавий бўлимга узатиш, лицензия тадқиқотчиси, дубликатни бериш санаси, лицензияни таъқиқлаш учун асос.

Мустақил назорат қилиш учун топшириқ ва саволлар:

1. Туристлик фаолиятни лицензиялаштириш расмиятчилиги нимадан иборат?
2. Лицензия олиш учун Давлат томонидан ўрнатилган талаблар нималардан иборат?
3. Туризм фаолиятига лицензия бериш ва аризалар билан ишлаш жараёнлари нималардан иборат?
4. Лицензия олиш учун қандай ҳужжатларни тақдим этиш керак?
5. Туризм фаолиятига лицензия олиш расмиятчиликларининг босқичлари ва хусусиятлари нималардан иборат?
6. Лицензиатни текширишни амалга оширишда «Ўзбектуризм»МК нимани амалга ошириш ҳуқуқига эга?
7. «Ўзбектуризм»МК туризм фаолияти бўйича лицензия реестрининг таркиби нимадан иборат?

15. ТУРИСТЛАРНИ СУҒУРТАЛАШ

Режа:

15.1. Суғурталаш туризм фаолиятидаги зарурий элемент сифатида

15.2. Туризмда суғурталашнинг турлари

15.3. Туризмда суғурталашни расмийлаштириш

15.1. Суғурталаш туризм фаолиятидаги зарурий элемент сифатида

Сўнгги йилларда суғурталанадиган ҳодисалар сони сезиларли даражада ортди, айниқса, ўлим ҳолатлари кузатилдики жасадни унинг доимий яшаш жойига ватанига элтиб қўйиш вазиятларига дуч келишди. Қатор одат тусига кирган давлатларда суғурталаш ҳолатлари ёмонлашди. Суғурталаш ҳолатини ёмонлашувининг сабабларидан бири чет элда туристларни юриш-туриш қоидалари маданиятининг етарли эмаслигидир.

Бахтга қарши, кўпгина бизнинг фуқароларимиз, яхши бўладиган ишониб, туристлик ташрифлар олдидан кўнгилли суғурталаш хизматидан фойдаланишга шошилмайдилар. Кўпчилик ҳар қандай суғурта турига ҳам ишончсиз муносабатда бўладилар, гуёки пул олиб ҳеч қандай натижа бўлмаганидек ишончсиз иш каби тубдан салбий муносабатда бўладилар. Шунга қарамасдан агар бошқа мамлакатга туризм мақсадларида ташриф буюришга отланиб турган немис, француз ёки америкалик туристдан сўралса, у энг аввало суғурта полисини ҳарид қилишини айтади.

Чет элга чиқувчи турист ҳар қандай ҳолатда фавқулодда вазиятларга дуч келади: иқлим ўзгариши, сувнинг кимёвий таркиби, овқатланишни бошқача тартиби ва кўпинча бошқа ўзгаришлар ўз салбий оқибатларини олиб келиши мумкин.

Сўнгги йилларда яна бир нечта салбий тенденциялар юзага келди : биринчидан, барча дунё бўйича қатор сурункали касалликларга эга бўлган ёши ўтиб қолган кишилар фаол тарзда ҳаракатлана бошлади. Улар қоидага кўра, айнан улар учун тўғри келмайдиган иқлимли давлатларга сафар қилишга интилоқдалар. Кўпгина қариялар дунёни нариги чеккасида, масалан, АҚШ ва Исроилдаги ўз фарзандлариникига ташриф буюришда узоқ муддатли парвоз, иқлим ҳамда овқатланишни ўзгариши ёши ўтган қариялар учун ўз натижасини кўрсатмасдан қолмайди.

Яна бир муаммо – дам олишда кичик ёшдаги болаларни олиб юриш мода тусига кирмоқда. Туристлар ҳанўзгача дам олишда ўзлари билан 2-3 ёшли фарзандларини, баъзи шиддатли ота-оналар хатто эмизикли гўдаклари (чақалоқлари) ни эмламасдан саёҳатга олиб чиқмоқдалар. Мазкур ҳолат чақалоқлар учун мақбул яшаш шароитлари ҳамда озуклантириш имкониятлари мавжуд бўлган беш юлдузли меҳмонхоналарга йўлланмалар ҳарид қилинган бўлса, ижобий натижага эришиш мумкин. Аммо икки-уч юлдузли пансионлардаги шароитларда гўдаклар учун имкониятлар мавжуд эмас. Суғуртачилар билан тўқнаш

келадиган муаммолардан яна бири гуруҳ кузатувчиларини тажрибасизлиги ҳисобланади.

Таасуфлар бўлсинки, ханўзгача суғуртани қўшимча юклама деб ҳисобловчи туристлик агентликлар билан дуч келинмоқда.

Бундай агентликларнинг ходимлари суғурта хизматларини тўғри сотиш қобилиятини етарли даражада баҳоламаслик туфайли мижозлар назарида кўп нарса йўқотмоқдалар.

Бунинг устига, ўз мижозларига номақбул суғурта компаниясини полисини сота туриб, фирма ўз молиявий фаравонлигини ҳодисаларга боғлиқ қилиб қўйиши мумкин. Аксинча суғуртага ва суғурталовчини танлашга онгли муносабат, сўзсиз туристлик фирмага бал қўшади ва унинг бюджетидаги пул маблағларини сақлайди.

15.2. Туризмда суғурталашнинг турлари

Туристлик фирмалар худди юридик шахслар каби суғурта компанияларини хизматларидан фойдаланилади. Аммо туризм бизнесида мажбурий ва кўнгилли суғурталашнинг қўшимча турлари амал қилади.

Туризм тизимида суғурталаш қўйидаги турларга таснифланади:

- туристни ва унинг мулкни суғурталаш;
- туристлик фирмалар таваккалчилигини суғурталаш;
- туристларни чет эл ташрифларини суғурталаш;
- чет эл туристларини суғурталаш;
- фуқаролик жавобгарлигини суғурталаш;
- автотранспорт воситаларининг эгаларини фуқаролик жавобгарлигини суғурталаш;
- тиббий ҳаџратларни қоплаб, бахтсиз ҳодисалардан суғурталаш.

Суғурталаш ихтиёрий ва мажбурий суғурталарга бўлинади.

Суғурталашни мажбурий турига фаолиятдаги ҳужжатларга мос равишда қўйидагилар киради.

- автотранспорт воситалари ҳайдовчиларининг фуқаролик жавобгарлигини суғурталаш;
- транспорт саџатларини суғурталаш.

Туристларни суғурталашни қолган турлари ихтиёрий ҳисобланади. Туристни ва унинг мулкни суғурталаш туристлар мулкни йўқолиши ёки зарар етиши учун жавобгарликни ўз ичига олади. Бундай шартноманинг ҳаракати суғурталанувчини доимий яшаш жойидан чиқиб кетиш вақтидан бошлаб, унинг қайтиш даврида тугулланади. Бундай шартнома бўйича туристлар ўзлари билан бирга олган шахсий ва туризмга оид тегишли мулкларини суғурталаш мумкин. Юк деганда туристни қайд қилинган ва қайд қилинмаган нарса-буюмлари тушунилади. Бундан ташқари унинг устидаги мавжуд кийими ҳамда чет эл ташрифи давомида ҳарид қилинган нарса-буюмлари суғурта қилинади.

Суғурта жавобгарлигининг турлари : авария, ёнғинлар, портлаш, табиатнинг бахтсиз ҳодисалари, ўғирлик, зарар етказиш ва бошқа атайлаб ҳамда онгли тарзда ҳаракатлар, ҳарбий ҳаракатлар ва ҳоказолар.

Туристлик фирмалар таваккалини суғурталаш ўз ичига молиявий таваккални, туристларни уларни қариндош уруғларини учинчи шахс олдидаги даъволари бўйича жавобгарликни ўз ичига олади.

Молиявий таваккаллар қаторига қўйидагилар киради:

- тижорат таваккали (тўловни амалга оширмаслик ёки кечиктириш, форс-мажор ҳолатларидаги шартномани бузилиш вазиятларини тан олинмаганда контрагентнинг жарима санциялари;
- фирманинг банкротга учраши;
- божхона қонунларини, валютали тартибга солиш, паспорт назорати ва бошқа божхона расмиячилигининг ўзгариши;
- форс-мажор ҳарактерига эга бўлган ҳаракатларни юзага келиши;
- сиёсий таваккалчилик ва бошқалар.

Қоидага кўра, чет эл туристлик таширфларида туристларни суғурталаш ўз ичига қўйидагиларни олади:

- чет эл таширфи даврида тўсатдан касал бўлганда ёки бахтсиз ҳолатларда туристга биринчи тиббий тез ёрдам кўрсатиш;
- тегишли тиббий назорат остида уни сифатли даволашга қодир бўлган яқин атрофдаги шифохонага элтиб қўйиш;
- ишончли тиббий назорат остида туристни доимий истиқомат қиладиган давлатга қайтариш;
- шифохонадаги назорат ва унинг оиласини бу тўғрида огоҳлантириш;
- агар тиббий препаратларни шу жойда топиш имконияти бўлмаса унга етказиш;
- шифокор – мутахассиснинг маслаҳат хизматлари (зарурат бўлганда);
- бетоб бўлиб қолган туристни ёки унинг жасадини у доимий истиқомат қиладиган мамлакатга элтиш бўйича транспорт ҳаражатлари тўлови;
- турист мулкини ватанига қайтариш;
- чет элдаги фуқаролик ва жиноий ишларни тергов қилишда туристга ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш.

15.3. Туризмда суғурталаш шартномасини расмийлаштириш

Суғурталаш шартномасини тузишда суғурта суммаси белгиланган мамлакатга мос равишда танланади ва минимал қоплаш заруриятига боғлиқ равишда гуруҳ ланади.

Ҳозирги кунда туристлик суғурталаш хизматини икки шакли амал қилади: компенсацияли ва сервисли.

Биринчи шакли Ватанига қайтгандан кейин компенсациялаш шарти билан барча тиббий ҳаражатларнинг тўлови турист томонидан копланеди. Бу жуда ноқулай вазият ҳисобланади, чунки бетоб бўлиб қолганда ва бахтсиз ҳолатларда асқотадиган маълум миқдордаги суммани турист ўзи билан доимо бирга олиб юришни тақозо этади.

Сервисли туризмни суғурталашда суғурта компанияси билан тузилган шартнома ёки битим тузиб, кўрсатилган диспечерлик хизматларидан бирига телефон қилиш ҳамда ўз полис номерини ва фамилиясини хабар қилиш етарлидир, ҳалокатга учраганларга компания шу тарзда зарурий ёрдам кўрсатади.

Фуқаролик жавобгарлигини суғурталашда юқори ҳавфли манба бўлиб ҳисобланган шахсий автомобиллар, мотоцикллар ёки бошқа транспорт воситаларида саёҳат қилувчи туристлар фойдаланилади. Суғурталашни бу тури суғурта объекти бўлиб учинчи шахс олдида суғурталанувчини жавобгарлиги ҳисобланган ҳолатларда қўлланилади.

Чет элда турист билан бахтсиз ҳодисаларга қарши суғурталаш одатда суғурта суммаси шартномасида келишилган чегара асосида олиб борилади. Уни қоплаш қўйидагича амалга оширилади:

3 гуруҳ ногиронларига – суғурта суммасининг 50 % миқдориди

2 гуруҳ ногиронларига – суғурта суммасининг 75 % миқдориди

Ҳалок бўлганда – суғурта суммасининг 100 % миқдориди тўланади

Ташриф амалга оширилмаганда турист ҳаражатларини суғурталаш қўйидаги сабаблар бўйича ташрифни амалга ошириш имконияти бўлмаган бўлса суғурта суммаси шартномасида келишилган асосда тўлиқ ёки қисман тўланади:

- турист тўсатдан соғлиғи ёмонлашса ёки унинг оиласидан. Яқин қариндошларидан бири ёхуд ўзи вафот этса;
- турист мулкига атроф муҳит ёки учинчи шахс таъсири натижасида зарар етказилса;
- ташриф буюришга мўлжалланган даврда туристни суд ажримларида иштироки;
- ҳарбий мажбуриятни бажариш учун чақирилса;
- ҳужжатларни расмийлаштириш бўйича талабларни бажаришда ташриф рухсатномасини (виза) олмаса;
- шартномада кўрсатилган бошқа сабаблар бўлса.

Юқоридагилардан хулоса қилиб, тажрибага эга бўлган турист суғурта компанияси билан суғурта шартномасини тузишдан олдин қўйидаги масалалар билан танишиб, қизиқиб кўриш мақсадга мувофиқдир:

- мазкур суғурта ташкилоти чет эл assistense – компаниялари билан ҳамкорликда ишлаш тўғрисидаги шартномага эгами?
- чет эл шериклари томонидан ўзбек туристларига қандай хизматлар, қанақа шартномаларда кўрсатилади?

Шахсий автомобилида чет элга ташриф буюрганда «яшил карта» деб номланувчи суғуртанинг ўзига хос тури расмийлаштирилади (Шарқий Европа давлатларида «кўк карта»). Бу суғурта «яшил карта» тўғрисидаги

шартномага аъзо (давлатлар ҳудудида кучга эга ҳисобланади. Бу давлатлар барча Европа ва қатор Шарқ давлатларидир. Мазкур давлатларга «яшил карта» сиз туристлар қўйилмайди.

«Яшил карта» – агар турист йўл транспорт ҳодисасида айбдор бўлиб ҳисобланса, учинчи шахс ҳаёти ва мулкига етказилган зарарни суғурталашдир. Тиббий полисга ва қўшимча тарзда турист «автомобил аттестацияси» ҳайдовчига ёрдам суғуртасини расмийлаштириши мумкин, унда машина бузилгандаги ҳаракатлар, йўл транспорт ҳодисасида, касаллик туфайли машинани бошқара олмаслик (суғурта компаниясига ҳайдовчи тақдим этади) ремонт (таъмирлаш) шатакка тортиш ва ҳ.к.лар қайд этилади. Саёҳатларни суғурталашни асосий турларин туристларга турли имкониятлар берувчи суғурта бадаллари таърифини уч вазиятига эга бўлган «Travel guard Gold R ® Int» Америка суғурта компанияси мисолида кўриб чиқамиз.

1- вариант. Суғурталавчилар фикрига кўра тур нархи 200 долл. гача давомийлиги 8 кунгача бўлган турлар учун идеал ҳисобланади. Суғурта бадалларини энг кам нархлари мавжуд: 1 киши учун – 19 долл., 2 киши – 38 долл., 3 киши – 57 долл. Бу таърифлар тур давомийлиги 8 кунгача бўлган саёҳатларга жорий этилади. 8 кундан ортиқ бўлса – саёҳатни қўшимча ҳар бир куни учун яна 3 доллар қўшилади. Мазкур вариант қўйидаги ҳолатларда суғуртавий қоплашни қафолатлайди : саёҳатдан воз кечилса, ижарага олинган машина таъмирланса, оилада ўлим ҳолати кузатилса ва ҳ.к. саёҳат туристни айби бўлмасдан кечиктирилса ва юкини олиш кечиктирилса – энг паст таърифлар бўйича амалга оширилади.

2- вариант. Тур қиймати 400 долларгача, давомийлиги 13 кунгача бўлган саёҳатлар учун тўғри келади. Суғурта бадалининг нархи: 1 киши учун 39 долл., 2 икки кишига 78 долл., 3 кишига 117 долларни ташкил этади. Агар саёҳат 15 кундан ортиб кетса қўшимча ҳар бир куни учун яна 3 доллар тўланади. Бу вариант янада юқори суғурта тўловларини қафолатлайди.

3- вариант. Туризм круизлари ва саёҳатларининг баҳоси 400 доллардан ортиқ турлар киради. Бадал суммаси саёҳатнинг умумий нархидан 8% сифатида ҳисобланади. Шу сабабли бу вариантга 1 ва 2 вариантларда кўрсатилган барча суғурта тўловларини энг юқори таърифлари берилган полис асосида қайтарилади: туристлик компания ва авиалиниялар, бажарилмаган ташрифларни, банкротлик ҳаражатларидан; саёҳатда тиббий ёрдам ва шифохонага ётқизиш; ҳужжатлар, юклар йўқолганда, авиацияда фавқулодда тиббий ёрдам курсатилган ҳолларда.

Кредит карточкалари ўз молиявий фаолият доирасини кенгайтира бориб, саёҳатлар суғуртасини ҳам ўз ичига олади. Бундай суғурталаш «Америкен эспресс», «Виза», «Дайперс» ва «Еврокард/Мастеркард карточкаларини тақдим этади.

«Америкен эспресс» икки хил карточкаларни тақдим этади: яшил ва олтин.

Яшил карточка, агар ташриф буюриш чиптаси карточка бўйича харид қилинган бўлса ногиронлик ёки вафот этиш ҳолати кузатилса млн.дол.сумма миқдорида суғурта товон пули тўланади. Тиббий ёрдам кўрсатишга қўшимча суғурталаниш мумкин, бундай суғурта баҳоси 450 доллар.

Олтин карточка суммаси 2 млн доллар миқдорида суғурталашни баҳолайди, фуқаролик жавобгарлиги, саёҳат харажатларини самолтларни кечикиши, рейсларни бекор қилиниши, алоқаларни мавжуд бўлмаслиги мазкур ҳолатларда етказилган маънавий зарар учун компенсация тўланади, юклар (карточка бўйича амалга ошириладиган харидлар шаклида компенсация тўланади), тиббий ва техник ёрдам (Ватанга жўнатиш таклиф этилади, чет элдаги барча тиббий харажатлар 25 минг долл. миқдорида қоплаш), ҳуқуқий ёрдам, жиноий гаров қафолати.

Суғурта компанияси билан шартнома тузишдан олдин миждозга қўйидаги харажатларни бажариш тавсия этилади:

1) Таъсис ҳужжатлари билан танишиш: устав, руйхатга олинганлик тўғрисидаги гувоҳнома билан, лицензия (рухсатнома) билан (компания бундан ташқари «чет элга чиқувчи фуқароларни суғурталаш каби суғурталаш тури билан ҳам шуғулланадими), ўтган йил ва сўнгги чорак учун баланс билан ҳамда аудитор текширувчи натижалари билан ҳам таништирилади.

2) Таъсисчилар рўйхати ва низом жамғармасини таҳлил қилиб чиқиш талаб этилади.

3) Балансини ўрганиш, аммо компанияни ҳақиқий молиявий ҳолати тўғрисида аниқ тасаввурга эга бўлиш учун суғурта компанияси балансининг таҳлилини ўтказиш учун етарли билим, тажриба ва кўникмага эга бўлиш керак.

4) Телефон бўйича (Молия вазирлигининг суғурта назорати Департаменти билан алоқа қилиш ва олинган барча маълумотларни қайта текшириб кўриш керак).

5) Суғурта дастури билан танишиш. Минимум – дастур бахтсиз ҳодисалардан ҳаётни, тиббий харажатларни суғурталашни ўз ичига оладими. Ташкилотларда миждозлар учун қўйидаги оптимал тўплами қўлланилади: тиббий + бахтсиз ҳодисалар + юкларни суғурталаш + ташрифни амалга ошириш имконияти бўлмаслиги («ташриф буюрмаслик» дан суғурталаш).

Таянч иборалари: Суғурта, суғурталовчи, суғурталанувчи, мажбурий ва кўнгилли суғурталаш, суғурта жавобгарлигининг турлари, туристларни суғурталаш, суғурта шартномаси, суғурта дастури, агентликлар, миждозлар, суғурта тўлови.

Мустақил назорат қилиш учун топшириқ ва саволлар:

1. Нима учун туристлар туристлик ташриф олдидан ихтиёрий суғурталаш хизматларидан фойдаланишни исташмайдилар?

2. Сўнги йилларда туристларни суғурталашда қандай салбий тенденциялар юзага келди?
3. Туризм тизимида суғурталашни қандай турлари гуруҳланади (классификацияланади)?
4. Мажбурий ва ихтиёрий суғурталашни қандай ўзига хос хусусиятлари мавжуд?
5. Туристлик фирмалар молиявий таваккалчиликлари сафига нималарни киритиш мумкин?
6. Чет эл туристлик ташрифларида туристларни суғурталаш нималарни ўз ичига олади?
7. Ҳозирги вақтда туристлик суғурталаш хизматини қандай шакллари амал қилади?
8. Суғурта компанияси билан суғурта шартномасини тузишдан олдин турист қандай масалалар билан қизиқиши зарур бўлади?

16. ТУРИЗМ ИНФРАТУЗИЛМАСИ

Режа :

- 16.1. Туризм инфратузилмаси ҳақида тушунча.
- 16.2. Туризм инфратузилмасида транспорт тузилмасининг ҳиссаси
- 16.3. Туризм инфратузилмасидаги меҳмонхоналар таснифи
- 16.4. Ўзбекистон Республикасида туризм инфратузилмасини ривожлантириш чора-тадбирлари.

16.1.Туризм инфратузилмаси ҳақида тушунча

Туризм инфратузилмаси тушунчаси- туристларнинг туристлик захираларидан бемалол фойдаланишини таъминловчи бинолар тизими, муҳандислик ва коммуникация тармоқлари, шу жумладан йўллар , туризмнинг турли хизмат кўрсатиш корхоналари ва уларни керакли даражада ишлатиш ва таъминлаш тушунилади.

Бу автомобил ва темир йуллар, йул ҳаракатини, хаво йулларини, денгиз ва дарё йулари ҳаракатини тартибга солувчи, иссиқлик , электр ва телефон алоқалари билан таъминлаш ва бошқа коммуникация тизимлардир. Маълумки, туризм соҳасида туристлик ресурслари, яни табиий-иклим, тарихий-маданий, маърифий, ижтимоий-маиший туризм объектлари бўлган ҳудудларда керакли инфратузилмани яратиш муҳим масалалардан бири ҳисобланади. Йул қурилиши соҳасини олиб қурайлик. Албатта сайехлар оддий йуловчилар эмас. Йулларнинг раёнлигига қараб ҳам сайехлар оқимининг ошиши ёки камайиши мумкин. Йуллар, бозорлар мамлакатнинг иқтисодий ва маданий аҳволи қай даражада ривожланганидан далолат беради.

Турист - аввало дам олувчи бўлиб, уни курсатиладиган хизматлар истеъмолчиси эканлигини унутмаслигимиз лозим. Булар нафақат автомобил йуллари, шунингдек, темир йулларга ҳам таълуқлидир. Вокзал ва поезд релсларидан тортиб, унинг ичидаги коммуникация ва

мухандислик тармоқларининг барчаси - туризм инфратузилмасининг таркибий бир қисми ҳалос. Нафакат автомобил еки темир йуллар, хатто туристлар учун махсус ажратилган йуллар ҳам талаб даражасида булмоғи керак.

Мехмонхона ва шунга тенглаштирилган жойлардаги коммуникация ва мухандислик тармоқларида ҳам муаммолар булмаслиги туризм соҳасининг янги погоналарга кутарилишида узига хос уринни эгаллайди. Бир тасаввур қилиб курайлик: иссиқлик тармоғи ишламайдиган, электр тармоғи паст, канализация тармоғи бўлмаган еки ичимлик суви талаб даражада булмаган мехмонхоналарда туристнинг бўлиши, булар ва бошқалар туризм соҳасининг ривожланишидаги кечиктириб булмас ва тезда ҳал қилиниши зарур бўлган муаммолардир. Айниқса, олис, тоғли жойлар, йул трассалари каби ҳудудларда бу муаммоларни ҳал этиш катта капитал маблағ талаб қилади. Ҳозир республикамизнинг автомобиллар катнайдиган трассаларида шох бекатларнинг аҳволи хорижий туристларга хизмат курсатадиган даражада эмас. Турист тезда хожатини чиқариб оладиган, еки зарур тиббий ердам бериладиган объектларнинг йўқлиги, аччик булса ҳам айтиш керак: туристлар хожатхоналари-ю бошқа карвонсаройлар қурилиши замон талаби даражасида эмас.

Бир вақтлар Буюк ипак йули утган жойлардаги муҳим масканларда карвонсаройлар бўлган. Карвонсаройлар савдо карвонлари учун ҳозирги вақтлардаги мехмонхоналар хўжалиги вазифасини ўтаган. Унда карвонлар ва савдогарлар тунайдиган хоналардан тортиб, ичимлик суви, овқатланиш хизмати ва бошқа хизматлар (табиблар, машшоқлар, курикчилар) уз жойига қуйилган. Юртимиз кухна тарих ва маданиятга эга. Ҳозирда канализация деб аталувчи тармок бундан уч минг йил аввал хизмат курсатганлигини исботловчи далилларни археология соҳаси олимларимиз тадқиқот ишларида курсатиб беришган. Бу эса коммуникация тармоқлари, ичимлик суви (сардобалар) махсус қувурлар - қулолчилик маҳсулотлари сопол қувурлар орқали олиб келинганлигидан далолдатдир. Мана шундай тарихий, анъанавий меросимизни яна тиклаш, замонавий ҳолатга келтириш ҳам бугунги кунинг мақсадидир.

Ҳозирги пайтда туризм инфратузилмасида банк ва молиявий ташкилотлар - хизматларнинг ўрни алоҳидадир. Туристлар саёҳатда ва дам олишда хилма-хил хизмат турларидан фойдаланишни хоҳлайдилар. Яъни, уз хохиши буйича бирор нарса сотиб олишни исташади. Бунда улар кунгил очиш учун ҳар қуни кўп миқдорда пул сарфлашади. Пулни айниқса, катта миқдордаги пулни қутариб юриш, туристларга ноқулайлик ва қийинчиликлар тугдиради. Туристларнинг катта миқдорда пулни олиб юриши угриларни, карокчи ва товламачиларни ва ҳар-хил турдаги жинойтчиларни жинойий ҳаракат қилишларига олиб келади. Туризм соҳаси ташкил топиши биланок, угирланиши ва тартибга олиниши мумкин булмаган хавфсиз пул билан таъминлаш муаммоси пайдо булди.

Дастлаб Томас Кук туризмни ташкил этишдаги ушбу муаммони ҳал этиш билан шугулланган ва туристлик фаолиятни ташкил этишнинг ҳамма

томонларини урганиб чиккан. Натижада, у йул чекларини ихтиро қилган. Бу хавфсиз пул тизими туризм мақсадида яратилган бўлиб, уни бутун дунё банкларида бемалол маҳаллий валютага алмаштириш мумкин бўлган. Бир канча вақт утиб, бу ташаббусни Американ Экспресс фирмаси узига қабул қилди. Туризм соҳасидаги бу икки гигант суғурта молиявий хизматлар буйича етакчи корхоналарга айланди. Кейинрок, пластик карталар ихтиро қилинди. Viza, AmEx, Diner Club каби дунё микёсидаги тулов тизимлари яратилди. Ушбу тулов усулларининг кулланилиши билан туристларнинг узлари билан катта микдорда пул олиб юришлари чекланди. Барча магазинлар, ресторанлар ва бошқа туристлик марказларнинг корхоналари карталар буйича нақд пулсиз туловлар қабул қила бошладилар.

Ахборот хизмати ҳам туризм инфратузилмасида туристларга ҳам ва унинг ташкилотчиларига ҳам жуда зарурдир. Турист саёҳатга тайёрланаётганда ҳамда саёҳат вақтида узи борадиган жой ҳақида уша мамлакат ёки борадиган ҳудуднинг қонун-қоидалари, одатлари, меҳмондустлиги ҳақидаги қушимча маълумотларга, шунингдек, уша жойнинг ҳаритасига, транспорт магистраллари схемасига муҳтож бўлади. Саёҳат ва туристларнинг саргузаштлари ҳақидаги маълумотлар оммабоп ва махсус адабиётлар кўринишида чоп этилади ва бу ҳолат туристларни саёҳат қилишга чорлайди. Замонавий туризмда булажак туристларга бепул тарқатиладиган ахборотларни ранг-баранг кўринишида чоп этишга эътибор қаратилади. Туризм соҳаси бошқа соҳаларга караганда 3-5 марта кўп реклама қилади. Ҳамма йирик туристлик марказлар туристлар ва туризм хизматлари учун ахборот CD ROM дискларини чоп этади.

Туризм инфратузилмасини замонавий компьютер хизматисиз тасаввур этиш қийин. Тезкор ахборот ва сузлашув, янгиликлардан хабардорлик туризмнинг яна бир жиҳатидир. Ҳозирги турист интернет, факс ва бошқа замонавий техника воситаларидан фойдаланиши туризм инфратузилмасини қай даражада эканлигидан яна бир нишондир. Замонавий электрон воситалари, шунингдек, туристлик хизматлар туристлик марказлар ҳақидаги маълумотлар жойлашган миллионлаб сайтларга эга бўлган интернет тармоқлари нафақат саёҳат ва туристлик агентликларни танлаш, хаттоки, тур саёҳатнинг чипталари, хизматлар учун туловларни ҳам олдиндан тайинлаб қўйиш мумкин. Туризм ташкилотчилари ахборот хизматидан кенг куламда фойдаланадилар. Улар ҳам туристлик маҳсулотни ташкил этаётганида махсус йул курсаткичларини урганадилар. Columbus Press нашриётида ҳар икки йилда қайта чоп этиладиган дунёга машхур йул курсаткич World Travel Guide да 200 мамлакатнинг схемаларини туристлик марказларнинг ва агентликларнинг ҳар-хил каталоглари мамлакат ва бутун дунё буйича транспортнинг ҳаракат жадвали чоп этилади.

16.2. Туризм инфратузилмасида транспорт тузилмасининг ҳиссаси

Ўзбекистонда туризмнинг ривожланишига Мустақилликка эришилгандан сўнг ташкил этилган «Ўзбекистон Ҳаво Йуллари» миллий авиакомпаниясининг ҳам ҳиссаси қўшилмоқда. Ҳозирга кунда миллий авиакомпаниямиз тасарруфида 12 та аэропорт мавжуд бўлиб, улардан бештаси — Тошкент, Самарқанд, Бухоро, Урганч ва Термиз аэропортлари халқаро мақомга эга.

Тошкент аэропорти 2001 йилда қайта таъмирдан чиқарилган бўлиб, унда соатига 1000 йуловчига хизмат кўрсатиш имконияти пайдо бўлди. Ҳар йили Тошкент аэропорти хизматларидан 2 миллион киши фойдаланади. Тошкентдан дунёнинг аксарият йирик шаҳарларига, жумладан, Амритсар, Амстердам, Андижон, Анталия, Анқара, Ар-Риёд, Афина, Ашхабод, Баку, Бангкок, Бахрейн, Белград, Бирмингем, Бишкек, Бодрум, Бухоро, Ганое, Дакка, Дехли, Доха, Душанбе, Екатеринбург, Ереван, Жидда, Зарафшон, Иркутск, Исломобод, Истамбул, Карачи, Киев, Краснодар, Красноярск, Куала — Лумпур, Лондон, Минск, Москва, Навоий, Наманган, Нижнекамск, Нижний Новгород, Новосибирск, Нукус, Нью-Йорк, Олма-Ота, Омск, Осака, Париж, Пекин, Пермь, Сайгон, Самара, Самарқанд, Санкт-Петербург, Сеул, Симферопол, Рига, Рим, Ростов, Тбилиси, Тель-Авив, Термиз, Техрон, Токио, Тюмень, Урганч, Урумчи, Уфа, Фарқона, Франкфурт, Хабаровск, Челябинск, Чулпон-ота, Шаржа, Қарағанда, Қарши, Қозон шаҳарларига самолётларда етиб бориш мумкин. Тошкент аэропортида йуловчилар қулайлиги учун кенг ва қулай мебеллар билан жихозланган кутиш майдонлари, куни бўйи ишловчи паспорт, божхона, чегара назорати хизматлари, маълумотхона, юкларни конвейерда ташиш хизматлари, халқаро телефон, чипталарни сотиб олиш ва бандлаш кассалари, Duty—free дўконлари, ресторанлар, барлар, тамаддихоналар, валюта айирбошлаш пунктлари, ўта нуфузли меҳмонларга хизмат кўрсатиш VIP майдони, қулайлиги оширилган СІР майдони кабилар ташкил этилган.

Тошкент аэропортида «Ўзбекистон Ҳаво йуллари», «Бритиш Медитеррениен Эйруэйс», «Азиана Эйрлайнз, ИНК», «Авиализинг», «Эрон Эйр», «Люфтганза», «Турк Ҳаво Йуллари», «Тбиливиамшени», «Уральские Авиалинии», «Стримлайн», «Эйр Қазахстан», «Авиалинии Украина», «Точикистон», «Армянские авиалинии», «Белавиа», «Пулково», «Пермские авиалинии», «Кавминводуавиа», «Татарстан», Компания -TSS (Aviation) Limited, «Аэрофлот — Российские авиалинии», «Аэрофлот — Дон», «Сибирь», «Красноярские авиалинии», «Самара», «Трансаэро», «Домодедовские авиалинии», «Русаэро», «Имэйр», «Тапо-Авиа» каби авиакомпанияларга хизмат кўрсатилади.

Франция, Исроил, Скандинавия мамлакатлари, Англия, Жанубий Корея ўзларининг юк самолётлари учун транзит аэропорт сифатида Тошкент аэропортидан фойдаланишади. Тошкент аэропортида дунёда ишлаб чиқарилаётган барча самолёт турларини қабул қилиш мумкин.

Самарқанд аэропорти соатига 400 йуловчига хизмат кўрсата олади. Самарқанддан Тошкент, Москва, Санкт-Петербург, Симферопол, Қозон

шаҳарларига, шунингдек, Япония ва Европа мамлакатларига етиб бориш мумкин. Аэропортда VIP — ва SIP — майдонлари, кутиш майдонлари, она ва бола хонаси, тиббиёт пункти, авиакассалар, почта хизмати хонаси, халқаро ва шаҳарларо телефон хизмати, барлар, ресторан, валюта айирбошлаш шохобчаси бор, янги «Duty—free» дўкони очилиши устида иш олиб борилмоқда. 2004 йилда Самарқанд аэропорти МДХ мамлакатларидаги йилига 100 мингтагача йуловчига хизмат кўрсатувчи аэропортлари орасидаги «Йилнинг энг яхши аэропорти» конкурсида ғолиб бўлган.

Янги Бухоро аэропорти 1997 йилда ишга туширилиб, халқаро мақомга 1999 йилда эришган, соатига 150 йўловчига хизмат кўрсатади. Унда кенг кутиш майдони, буфетлар, дуқонлар, медпункт, юқларни сақлаш хонаси, миллий анъаналарда безатилган VIP— ва SIP— майдонлари мавжуд. Бухоро аэропортидан Тошкент, Москва, Санкт-Петербург шаҳарларига, шунинг МДХ мамлакатлари ва бошқа давлатларга учиш мумкин.

Янги Урганч аэропорти соатига 300 йуловчига хизмат кўрсатади. Унда кутиш майдони, тиббиёт пункти, барлар, кафе, валюта айирбошлаш шохобчаси, сувенирлар дўкони мавжуд, аэропортдан Тошкент, Москва шаҳарларига ва дунёнинг бошқа мамлакатларига учиш бориш мумкин.

Ўзбекистон туризмнинг ривожланишига «Ўзбекистон темир йуллари» давлат ҳиссдорлик темирйул компанияси ҳам ўзининг ҳиссасини қўшмоқда. Бу ташкилот 1994 йилнинг 7 ноябрида ташкил этилган бўлиб, Ўзбекистон ҳудуди бўйлаб 4000 километрга яқин узунликдаги темир йулларга эга. Ташкилот томонидан Тошкент-Самарқанд орасида шинам тезюрар поезд қатнашининг ташкил этилиши туристлар учун катта қулайликлар яратиш берди. Ташкилот томонидан Самарқанддан Сурхондарё вилоятига ўтувчи темир йул тизими такомиллаштирилмоқдаки, бу ҳам Ўзбекистон туризмнинг ривожланишига ўз ҳиссасини қўшиши шубҳасиздир. Шунингдек, мустақил Ўзбекистон асосий тармоғи бўлиб ҳисобланган халқаро Трасека лойиҳаси асосида Тошкентдан Фарғона водийси орқали қўшни мамлакатларга чиқиб кетувчи темир йўлнинг қурилиши ҳам Ўзбекистонга келувчи халқаро туристлик оқимини орттириши мумкин.

Тошкентдан Тошкент-Самарқанд, Тошкент-Москва, Тошкент-Қўнғирот, Тошкент-Шовот, Тошкент-Саратов, Тошкент-Термиз, Тошкент-Уфа, Тошкент-Ҳарков, Тошкент-Андижон, Тошкент-Бухоро, Тошкент-Китоб йўналишларида қатновчи поездлар жўнатилади ва қабул қилинади, шунингдек, Ўзбекистон ҳудудида Андижон - Бухоро, Қўнғирот - Бейнов, Душанбе-Астрахан, Кўлоб-Астрахан, Ленинобод-Саратов, Душанбе-Конибодом, Конибодом-Қўргонтепа поездлари ҳам ҳаракатланади.

Айни пайтда юртимизда транспорт коммуникация тизимини ривожлантириш масаласига республикамизни жадал таррақий топтиришнинг асосий шarti ва мезони сифатида катта аҳамият берилмоқда.

Сўнги йилларда барпо этилган, умумий узунлиги 633 километрли ташкил қиладиган Навоий – Нукус, 233 километрлик Тошгузар – Бойсун – Қумқўрғон темир йўл магистраллари, Қамчиқ довони орқали ўтадиган тезкор автомобиль йўлининг бу борадаги ўрни ва аҳамияти қанчалик беқиёс эканини ҳаммамиз яхши англаймиз. Бу йўллар мамлакатимизнинг барча ҳудудларини ягона транспорт тармоғига ишончли тарзда бирлаштириб, минтақамизда мавжуд бўлган бой минерал – хомашё ва табиий ресурсларни ўзлаштириш учун кенг имкониятлар яратди ва туризм инфратузилмасини ривожлантиришда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

16.3.Туризм инфратузилмасидаги меҳмонхоналар таснифи

Меҳмонхона хизматларининг сифатини бошқариш масалаларини ҳал қилишда меҳмонхона корхоналарини шинамлиқ даражасига қараб таснифлаш катта рол уйнайди. **Шинамлиқ даражаси** - комплекс мезон» У куйидагилардан таркиб топади:

- номерлар фондининг ҳолати: номерлар майдони (m^2), бир уринли (бир хонали), кўп хонали номерлар, апартамент номерларнинг улуши, коммунал кулайликларнинг мавжудлиги ва ҳолати;
- мебель, инвентарь, санитария-гигиена ашёлари ва ш.к.нинг ҳолати;
- овқатланиш корхоналари: ресторанлар, кахвахоналар, барлар ва ш.к.нинг мавжудлиги ва ҳолати;
- бинонинг, унга келадиган йўлларнинг ҳолати, меҳмонхонага ёндош ҳудуднинг ободонлаштирилганлиги;
- ахборот билан таъминлаш ва техник жихозлаш, шу жумладан телефон, йулдош алоқдси, телевизорлар, музлаткичлар, мини-барлар, мини-сейфлар ва ш.к.нинг мавжудлиги;
- айрим қушимча бепул ва пуллик хизматлар курсатиш имкониятининг мавжудлиги.

Санаб утилган мезонлар ҳозирги кунда дунёда мавжуд бўлган барча меҳмонхоналарни таснифлаш тизимларида қулланилади. Бундан ташқари, ходимларга ва уларнинг тайёргарлиги: маълумоти, малакаси, ёши, соғлиги, чет тилларни билиши, ташқи кўринишига ҳам бир қднча талаблар қуйилади.

Ҳозирда жаҳонда маълум 30 дан ортиқ, таснифлаш тизимлари замирида шинамлиқ даражаси ётади. Улар орасида куйидаги таснифлаш тизимлари айниқса кенг тарқалган:

- Европа таснифлаш тизими ёки «**юлдузлар» тизими**» Франция миллий таснифлаш тизими асосида тузилган, Унинг замирида меҳмонхоналарни 1 дан 5 юлдўзгача бўлган тоифаларга ажратиш ётади, Бундай тизим Франция, Австралия, Венгрия, Миср, Россияда ва бошқа бир қанча мамлакатларда қулланади;
- ҳарфлар тизими (А, В, С, D). Грецияда қулланади;
- «тожлар» тизими. Буюк Британияда амал қилади;

- хинд тизими.

Ривожланаётган мамлакатларда мехмонхоналарни таснифлашнинг **хинд тизими** айникса кенг тарқалган. Бу тизим ҳам мехмонхоналарни беш тоифага: «бир юлдузли», «икки юлдузли», «уч юлдузли», «турт юлдузли», «беш юлдузли» тоифаларга ажратишни назарда тутади. Бу тоифаларни махсус комиссия баллар буйича баҳолаш асосида белгилайди. Маълум тоифа мехмонхоналарига тизим томонидан қўйилган талаблар балларда баҳоланади. Бунда ҳар бир банд буйича мумкин бўлган максимал баҳо белгиланади. Комиссия уз ихтиёрига кура таснифлаш талабларида назарда тутилмаган ҳар қандай қўшимча хизматлар учун 15 баллгача баҳо қўйиши мумкин. Муайян тоифани олиш учун мехмонхона айна тоифа учун белгиланган балларнинг минимал миқдорини тўплаши лозим. Бунда ҳар бир банд буйича тупланган баллар миқдори максимал баҳонинг 50% дан кам бўлмаслиги керак. Аммо охири шарт алоҳида ҳолларда комиссия томонидан бир ёки икки банд учун мажбурий эмас деб топилиши мумкин, башарти мехмонхона бунгача балларнинг зарур минимал миқдорини туплаган бўлса. Мехмонхоналарни таснифлашнинг хинд тизими умумий овқатланиш корхонасини «ресторан» тоифасига киритиш учун зарур талабларнинг алоҳида руйхатини уз ичига олади. Бу тоифага мансуб деб топишлари учун умумий овқатланиш корхонаси ҳам балларнинг минимал миқдорини ҳамда ҳар бир банд буйича баллар максимал миқдорининг камида 50% ни туплаши лозим.

Мисол. «1 юлдуз» тоифаси:* бу тоифага мансуб мехмонхона яхши ҳудудда, мехмонхона учун яроқли бинода жойлашган бўлиши керак (максимал баҳо 15 балл); мижозлар билан алоқа қилувчи ходимлар инглиз тилини иш учун зарур ҳажмда билиши керак (максимал баҳо 5 балл) ва ҳк. «2 юлдуз» тоифасини олиш учун 150 балл, «3 юлдуз» учун - 210 балл, «4 юлдуз» учун - 250 балл, «5 юлдуз» учун - 290 балл туплаш керак. Ҳар бир давлатда мехмонхоналарни таснифлаш мезони - шинамлик даражаси ҳар хил тушунилади. Мана шу ҳолат, шунингдек, давлатларнинг маданий-тарихий ва миллий анъаналари билан белгиланган бир қанча омиллар жаҳонда мехмонхоналарнинг ягона таснифини жорий этишга монелик қилади.

Жаҳон туристлик ташкилоти (ЖТТ), Европа ҳамжамияти Мехмонхона ва ресторан саноати кумитаси, Халқаро мехмонхоналар уюшмасининг бу йуналишдаги фаолияти ҳозирча самара бермаяпти. ЖТТ факат жойлаштириш воситаларининг стандарт таснифини таклиф этган. Бу таснифда мехмонхоналар ва шунга ухшаш корхоналар турт катта гуруҳдан бирига киритилади. Европа мехмонхоналар бозорида Европа ҳамжамияти Вазирлар Кенгаши томонидан 1986 йил 23 декабрда қабул қилинган стандартлаштирилган ахборот ягона тизими амал қилади.

Бу тизим кўп сонли пиктограммалар - шартли расмлардан иборат. Стандартлаштирилган ахборот тизимининг мақсади туристлар Европа буйлаб саёҳат қилишларини, жойлаштириш корхоналари билан боғлиқ йулкурсаткичлар, каталоглар, проспектларни уқишлари ва тушунишларини

енгиллаштиришдан иборат. Бу тизим жуда кулай бўлиб, бир канча устунликларга эга.

16.4.Ўзбекистонда туризм инфратузилмасини ривожлантириш чора-тадбирлари

Кейинги йилларда республикада туризм инфратузилмасини замон талабига мослаштириш мақсадида кўпгина ишлар килинмоқда. Айниқса, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1995-йил 2-июндаги "Буюк ипак йули"ни қайта тиклашда Ўзбекистон Республикасининг иштирокини авж олдириш ва республикада халқаро туризмни ривожлантириш борасидаги чора-тадбирлар тўғрисида"ги фармони бу ишни юксак даражага кутариш муаммоларини хал қилишда уз ўрнига эга бўлди. Фармон гоят муҳим халқаро туризм йуналиши -"Буюк ипак йули"ни қайта тиклаш , бунга хорижий сармоядорларни кенг жалб этиш, шунингдек, замонавий туризм сиесатини вужудга келтиришга асосий мақсадни қаратди. Бунинг учун эса қуйидаги ута муҳим ва долзарб масалалар уз ечимини топиши лозим. Масалан, «Буюк ипак йули»даги шаҳарлар - Самарканд, Бухоро, Хива ва Тошкентда халқаро туризм бўйича махсус очик иқтисодий минтақалар ташкил этиш, мазкур шаҳарларнинг аэропортлари ва темир йул вокзалларида туристлар учун божхона расм-русумларини халқаро меъерларга мос соддалаштирилган тартиби, шунингдек, транзит туристлар учун махсус божхона зоналари жорий қилиш кузда тутилди. Ушбу шаҳарларда янги ташкил этиладиган туристлик ташкилотлар ва корхоналар барпо этилган пайтдан бошлаб, дастлабки фойдани олгунга қадар утадиган даврда, лекин руйхатга олинган санадан кейин узоги билан уч йил мобайнида барча турдаги солиқлардан озод қилиш имконияти тугилди. Шу мақсадда мазкур ташкилотлар ва корхоналар фойда (даромад) олган биринчи йили (даромад) солигининг 50% ини, иккинчи йили 75 % ини, учинчи йилдан бошлаб 100 % ини тулашлари белгилаб қуйилди.

Шунингдек, туризм соҳасида кушма корхоналар барпо этувчи хорижий сармоядорлар, илгари берилган имтиезларга кушимча равишда, олиб кетадиган фойдадан 5 йил муддатга солиқ тулашдан озод қилиниши бу борадаги имкониятларни янада кенгайтириш учун муҳим аҳамиятга эга бўлди. Айниқса, тижорат банкларига тадбиркорлар хусусий мехмонхоналарини ва мехмонхона инфратузилмаси иншоотларини барпо этишлари чогида уларга камида беш йил муддат ичида тулаш шарти билан кредитлар берилиши ҳамда «Ўзбектуризм» МК Ташки Иқтисодий фаолият миллий банки билан биргаликда инвестиция банки - «Узсаехатинвестбанк»ни ташкил этишларининг белгилиб қуйилиши соҳа ривожини учун олиб борилаётган давлат сиесатининг нечоғли тўғри эканлигини яна бир бор исбот қилди.

Фармоннинг муҳим жиҳатларидан бири шундаки, унда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида туризм бўйича Идоралараро

кенгаш тузилиб, ушбу кенгаш фаолиятининг асосий вазифалари сифатида куйидагилар белгилаб берилди:

- а. туризм соҳасида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш;
- б. жаҳон андозалари даражасида кичик ва урта меҳмонхоналар, мотеллар ва кемпинглар тармоғи шакллантирилишини мувофиқлаштириш;
- в. сайр-тамошалар замонавий индустриясини, маданий ва спорт-соғломлаштириш марказларини барпо этишга кумаклашиш;
- г. ноёб туризм имкониятлари ва тарихий-маданий мерос кенг куламда тарғиб қилиниши ва сақланишини ташкил этиш;
- д. сайехлик тизимида мувофиқлаштирилган илмий-техникавий ва инвестиция сиесатини утказиш;
- е. сайехлик соҳасида кадрларни тайерлаш ва қайта тайерлашни таъминлаш.

Шунингдек, халқаро туризмни ривожлантириш билан боғлиқ барча масалаларнинг уз вақтида хал этиш учун жавобгарлик «Ўзбектуризм» МК, «Ўзбекистон хаво йуллари», «Ўзбекистон темир йуллари» компанияларининг, Ички ишлар ва Ташки ишлар вазирликларининг, чегара ва божхона хизматларининг раҳбарлари зиммасига юклатилди.

Мазкур фармонни амалга ошириш юзасидан республика Вазирлар Маҳкамаси 1995-йил 3-июнда «Ўзбекистон Республикасида халқаро туризмнинг замонавий инфратузилмасини барпо этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори эълон қилинди. Ушбу қарорда Президент фармонини тулдириб, яна куйидаги муҳим масалалар амалга оширилиши таъкидлаб

утилди: тегишли ташкилотлар билан биргаликда туристларни авиа ва темир йул транспорти орқали ташишда имтиезлар бериш тартибини ишлаб чиқиш, махсус божхона ҳудудларини ташкил этиш, уларни замонавий назорат техникаси билан жиҳозлаш вазифаси юклатилди. Қарорда туризм тизимидаги хусусийлаштирилаётган объектлардан тушган маблағлар «Ўзбектуризм» МК булинмаларини қайта қуриш ва техника билан жиҳозлаш мақсадида «Узсаехатинвестбанк»га утказиш белгилаб қўйилди.

Валюта операцияларида имтиезлар, Тошкент, Самарканд, Бухоро, Урганч-Хива йуналишларида йулларни ободонлаштириш, сервис хизматларини ташкил этиш дастурларини ишлаб чиқиш, шаҳардан ташқарида жойлашган туристлик объектлар учун коммуникация тармоқлари тулови бўйича имтиезлар бериш, туристлик иншоотлар қурилиши бўйича тендерлар утказиш, туристлар бўладиган жойларда амалий ва тасвирий санъат, халқ ижодкорлиги буюмлари, реклама маҳсулотларини тайерлаш-сотишда шахобчалар ташкил этиш, хорижда туристлик ваколатхоналар очиш ҳам мазкур қарорда белгилаб қўйилган вазифалар эди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1995-йил 15-апрелдаги «2005-йилгача бўлган даврда Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш

давлат дастури тўғрисида»ги фармони ҳам бу йуналишга алоҳида эътиборни қаратди. Фармонда мулкчилик шаклидан қатъий назар, сайёхлик ташкилотлари четдан келтириладиган технология ва меҳмонхона ускуналари, сайёхлик мақсадларига мулжалланган транспорт воситалари учун божхона «пошлина»лари тулашдан уч йил муддатга озод қилиниши қўрсатиб утилди.

Дастўрнинг иккинчи бўлимида - «Ўзбектуризм» МКнинг 1995-2000 йиллардаги инвестиция дастури»,-деб номланиб, унда Самарқанд шаҳрида «Президент отель» меҳмонхонаси қурилиши (маблагнинг 85% хориж инвестори, 15 % «Ўзбектуризм» МК ҳисобидан), шаҳардаги «Самарқанд» меҳмонхонасини қайта тиклаш (8 млн АҚШ доллари.Хорижий ва маҳаллий сармоя), Хивада янги меҳмонхона қурилиши (бу ҳам 85%га 15%), Урганчда «Хоразм» меҳмонхонасини қайта тиклаш (7,5 млн АҚШ доллари, Хиндис-тон кредити), Тошкент шаҳридаги «Ўзбекистон» меҳмонхонасини қайта тиклаш (31,5 млн АҚШ доллари, хорижий сармоя), шунингдек, 50-60 уринли 2-3 юлдузли меҳмонхона қурилиши (20млн АҚШ доллари, хорижий ва маҳаллий сармоя), Тошкент вилояти Чорвоқ сув омбори ҳудудида дам олиш зонаси ва гольф клуби қурилиши (100 млн АҚШ доллари, хорижий сармоя), Бухородаги «Бухоро» меҳмонхонасини қайта тиклаш (8млн АҚШ доллари, хорижий сармоя), Андижондаги 60 уринли янги меҳмонхона қурилиши (12млн АҚШ доллари, хорижий ва маҳаллий сармоя), шаҳардаги «Олтин водий» меҳмонхонасини қайта тиклаш (8млн. АҚШ доллари, хорижий ва маҳаллий сармоя), Жиззахдаги «Ўзбекистон» меҳмонхонасини қайта тиклаш (10 млн. АҚШ доллари, хорижий ва маҳаллий сармоя), Термиздаги меҳмонхонани қайта тиклаш (6млн. АҚШ доллари, хорижий ва маҳаллий сармоя), Шаҳрисабздаги «Шаҳрисабз» меҳмонхонасини қайта тиклаш (6 млн. АҚШ доллари,хорижий ва маҳаллий сармоя) каби жуда катта маблаг талаб этиладиган вазифалар мақсад қилиб олинган. Шунингдек, Автобус-автомобиль паркинни модернизациялаштириш (замонавийлаштириш) учун 12 млн АҚШ доллари миқдорида сармоя талаб қилиниши белгилаб берилди.

Дастўрнинг учинчи бўлимида - «Маркетинг тадбирлари»,-деб номланиб, унда Ўзбекистоннинг диққатга сазовор жойлари ҳақида туристларга маълумот бериш ва туристлик маҳсулотларни тақлиф этиш мақсадида Internet, E-mail халқаро информация тармоқларидан фойдаланишни ривожлантириш ҳам асосий вазифа сифатида белгиланди.

Дастўрнинг туртинчи бўлимида - «Сайёхларга хизмат қўрсатишни халқаро андозалар даражасига қутариш, туризм инфратузилмасини ҳар томонлама ривожлантириш»,-деб номланиб, унда Тошкент, Самарқанд, Бухоро ва Хива шаҳарларидаги сайёхларни ижарага автомобиль воситалари билан таъминлашга эътибор қаратилди.

Дастўрнинг бешинчи бўлимида - «Жаҳон мероси, маданияти ва тарихига қирувчи қуриқхоналар, едгорлик шаҳарларини муҳофаза этиш ва улардан мақсадли фойдаланиш бўйича тадбирлар»,-деб номланиб,

унда миллий боғлар, анъанавий чойхоналар, халқ амалий санъати ва кургазмаларини ташкил этиш ва уларни сайехлик йуналишларига киритиш, сайехлик объектларини ва мамлакатимиз тарихи билан боғлиқ тарихий ва маданий едгорликларни доимий равишда қайта тиклашга эътибор қаратилди.

Дастўрнинг олтинчи булимида - «Ички туризмни ташкил этиш бўйича тадбирлар» деб номланиб, унда Самарқанд, Бухоро, Хива шаҳарлари сайехлик марказларида пиеда юрувчи туристлар учун махсус йуллар ташкил этилишига эътибор қаратилди.

Таянч иборалари: Туризм инфратузилмаси, туризм иншоотлари, темир йуллари тизими, коммуникация тармоклари, автомобиль йулларининг туризм инфратузилмасидаги ўрни, мухандислик тармоклари, меҳмонхоналарни таснифлашнинг хинд тизими, «юлдузлар» тизими».

Мустақил назорат қилиш учун топшириқ ва саволлар:

1. Туризм инфратузилмаси деганда нимани тушунаси?
2. Туризм иншоотларининг инфратузилма тизимидаги ўрни нимадан иборат?
3. Мухандислик тармоклари деганда нима тушунилади?
4. Коммуникация тармоклари деганда нимани тушунаси?
5. Автомобиль йулларининг туризм инфратузилмасидаги ўрни нимадан иборат?
6. Темир йуллари тизимининг туризм инфратузилмасидаги ўрни нималардан иборат?
7. Алоқа тармоғининг туризм инфратузилмасидаги ўрни нимадан иборат?
8. Меҳмонхона хўжалигининг туризм инфратузилмасидаги ўрни нимадан иборат?

17. ТУРИЗМ ХИЗМАТЛАРИНИ СЕРТИФИКАТЛАШТИРИШ ВА СТАНДАРТЛАШТИРИШ

Режа:

- 17.1. Туризмда сертификатлаштиришнинг турлари.
- 17.2. Туризм ва меҳмонхона хизматларини сертификатлаш бўйича ишларнинг калкуляцияси
- 17.3. Сертификатлаштиришда Давлат стандартларидан фойдаланиш
- 17.4. Туризмда стандартлаштириш жараёнининг мазмуни ва моҳияти
- 17.5. Туризмни стандартлаштириш жараёнидаги расмийчиликлар

17.1. Туризмда сертификатлаштиришнинг турлари.

Сертификатлаш – бу аҳоли саломатлигининг хавфсизлигини таъминлаш мақсадида тайёрланган корхона маҳсулотлари ёки хизматлари сифатини тартибга солиш жараёнидир. Шунинг қайд қилиш керакки, сертификатлаш нафақатгина четдан келадиган импорт товар ва хизматларга, балки маҳаллий ишлаб чиқариладиган товар ва хизматларга ҳам тегишлидир. Эксперт маълумотлари бўйича Ўзбекистонда 2.5 мингдан ортиқ товар ва хизматлар сертификатланади.

Туризм ва меҳмонхона хизматлари сертификатлашда мажбурий ҳисобланади. Туризм соҳасида товар ва хизматларни сертификатлаш қўйидаги мақсадлар учун амалга оширилади:

- инсон ҳаёти, атроф-муҳит учун хавфли бўлган маҳсулотларни, ҳуқуқий ва жисмоний шахслар мулкани сотишни назорат қилиш;
- жаҳон бозорини рақобатбардош маҳсулотлар билан таъминлаш;
- истеъмолчини инсофсиз ишлаб чиқарувчидан ҳимоя қилиш;
- маҳсулотни яратилган (келиб чиққан, ишлаб чиқарилган) манзилини тасдиқлаш;
- ишлаб чиқарувчи тақдим этадиган маҳсулотларнинг/хизматларнинг сифат кўрсаткичларини тасдиқлаш.

Туризмда сертификатлаш «маҳсулот ва хизматларни сертификатлаш тўғрисида»ги қонуни ҳамда бошқа меъёрий ҳужжатлар билан тартибга солинади. Унинг объектлари бўлиб, маҳсулотлар, хизматлар ҳамда сифат тизимлари киради. Шунинг қайд қилиш керакки, сертификатлашни икки тури қўлланилади – **мажбурий** ва **ихтиёрий** сертификатлаш.

Ихтиёрий сертификатлаш қўйидаги ҳолатларда қўлланилади, учинчи шахслар ёки қўшма корхонадаги чет эл шериклари ишлаб чиқариладиган товарлар ва тақдим этиладиган хизматлар учун қўшимча сертификатни талаб этган вазиятларда фойдаланилади.

Сертификатлашни асосий давлат органи бўлиб, Вазирлар Маҳкамаси қошидаги стандартлаш, сертификатлаштириш ва метрология агентлиги (Ўзстандарт) ҳисобланади. Бундан ташқари, боғлиқ бўлмаган сертификатлаштириш марказлари, тадқиқот лабораториялари, сертификатни назорат қилиш органи ҳамда ўзстандарт томонидан тан олинган ёки аккредитлашга мос равишдаги турли сертификатлаштириш функцияларини бажарувчи сифат эксперт-аудиторлари ҳам фаолият кўрсатади.

Сертификатлаш давомийлиги сертификацияланадиган маҳсулотлар хизматнинг категориясига боғлиқ равишда 1 кундан то 1 ойгача бўлиши мумкин. Мана шу омил сертификатлаштириш органига бериладиган ҳужжатлар сонига ҳам таъсир кўрсатади. Туризм корхоналарида бу олтига ҳужжатдан иборатдир. Турмаҳсулот (маршрут (йўналиш) ни сертификатлаштириш учун тўлов миқдори «Ўзбектуризм» Миллий компанияси томонидан белгиланади ҳамда мутахассисни бир кун давомида сарфланган вақтига нисбатан ҳисобланади.

Қўйидаги чизмада туризмга хос хизматларни сертификатлаш жараёни кўрсатилган.

Ўзбекистонда туризмни сертификатлаш жараёнинг босқичлари

Чизмага изоҳ:

1. Буюртмачи «Ўзбектуризм» МК га сертификатлашни ўтказиш учун ариза беради. Сертификатлаш бўйича ташкилот уни қабул қилади ва қайд қилади;
2. «Ўзбектуризм» МК дастлабки таҳлил ўтказиш мақсадда мазкур ҳужжатни (корхона тўғрисида маълумотлар – корхона номи, устав фонди, раҳбарни малакавий даражасини тасдиқловчи ҳужжатнинг нусхаси) факатгина бир қисмини тўлдириш таклифи билан буюртмачига анкета-саволномаларни жўнатади (у ариза билан бир вақтнинг ўзида ҳам тақдим этилиши мумкин). Тўлдирилган анкетани олгандан сўнг «Ўзбектуризм» МК ариза бўйича, сертификатлаш схемасини танлаш бўйича қарор қабул қилади, хизматларни текшириш натижалари жараёнини аниқлайди, буюртмачи ва «Ўзбектуризм» МК ўртасида сертификатлаш бўйича ишларни бажаришга шартномани тайёрлайди. Агар салбий қарор қабул

қилинса бу ҳолатда унинг сабабларини буюртмачига ёзма равишда хабар қилинади. Ариза бўйича қарор қабул қилиш муддати ариза қабул қилинган кундан бошлаб – 1 ой;

3. Туристик хизматларни сертификатлаш бўйича ишларга ҳақ тўлаш ва имзоланган шартномани буюртмачидан олгандан сўнг «Ўзбектуризм» МК сертификация назоратини ўтказиш бўйича комиссияни тузади (комиссия компания ходимларидан ва штатдан ташқари мутахассислардан ташкил қилинади) ва ишларни амалга оширишга киришади;

4. Комиссия сертификатлаш назоратини буюртмачи анкета-саволномани иккинчи қисмини тўлдириш таклифи билан бошлайди (асосан, корхонани фаолият кўрсатиши билан боғлиқ бўлган) ҳамда қатор тасдиқловчи ҳужжатларни тақдим этишни суради. Турагентликни сертификатлашда идора (офис, иш тартиби, алоқа воситалари ва ҳ.к.) лицензия, туроператорлар билан шартнома, ишчи ходимлар малака-тажрибасини ҳ.к. текширади;

5. Сертификация текшируви тугагандан сўнг барча материаллар асосида буюртмачини сертификатлашни ўтказиш акти тузилади;

6. Актни олгандан сўнг «Ўзбектуризм» МК барча материаллар экспертизасини ўтказди (актни, эксперт хулосаларини, анкета натижаларини ва ҳ.к. ни) ҳамда имзолангандан сўнг 10 кун муддат ичида қарор қабул қилади:

а) махсус ресстрда қайд қилинган сертификатни бериш тўғрисида;

б) ҳужжатни беришни рад этиш тўғрисида.

Агар буюртмачи «Ўзбектуризм» МК қароридан норози бўлса, у Ўзстандарт қошидаги махсус комиссияга апелляция (қайта кўриш) учун даъво кўзғатиш ҳуқуқига эгадир.

17.2. Туризм ва меҳмонхона хизматларини сертификатлаш бўйича ишларнинг калкуляцияси

Сертификатлашни ўтказиш учун нархлар ишнинг мураккаблигига боғлиқ равишда ўзгаради жадвал 1 да 2005 йил августда «Ўзбектуризм» МК сертификатлаш бўйича хизматлар учун нархларни калкуляцияси тасвирланган.

Туризм ва меҳмонхона хизматларини сертификатлаш бўйича ишлар таннархининг калкуляцияси (2005 йил августда 1 \$ - сумларда)

жадвал 1

№	Номи	Ишнинг нархи	ҚҚС ни ҳисобга олган ҳолда
1	Кирувчи туризм	110340	132408
2	Чиқувчи туризм	85525	102630
3	Ички туризм	77125	92550

4	Турзимни актив турлалари	107950	129540
5	Кируви/чиқувчи, кирувчи/ички, чиқувчи/ички, кирувчи/чиқувчи/ички	160825	192990
6	Кирувчи, туризмни актив турлалари	142725	171270
7	10 та ўринга мўлжалланган меҳмонхоналар	54925	65910
8	25 та ўринга мўлжалланган меҳмонхоналар	89790	107748
9	50 та ўринга мўлжалланган меҳмонхоналар	162495	194994
10	Сиғими 100 та ўринга мўлжалланган меҳмонхоналар	210120	252144
11	Сиғими 200 та ўринга мўлжалланган меҳмонхоналар	336270	403524
12	Сиғими 350 та ўринга мўлжалланган меҳмонхоналар	444565	533478
13	Сиғими 500 та ўринга мўлжалланган меҳмонхоналар	710925	853110
14	Мавсумий сиғими 100 ўрингача бўлган турбаза	78795	94554
15	Сиғими 200 ўрингача бўлган мавсумий турбаза	126100	151320

Туризмга доир сертификатлаш. Туризм тўғрисидаги қонуннинг 10 моддасида қайд қилинадики, «туризм хизматлари мажбурий сертификатлашга тортилади».

Туризм хизматларини сертификатлаш ва сертификат бериш белгиланган қонун доирасида амалга оширилади.

Туризм фаолияти субъектининг туристик хизматларни мажбурий сертификатлаштиришни рад этиши; туризм хизматларини сертификатлашда салбий натижаси ҳамда сертификат ҳаракатини тўхтатиб қўйиш туризм фаолиятини амалга ошириш учун рухсатнома ўз кучини йўқотади рухсатномадан маҳрум бўлади ёки умуман ҳаракати тўхтатиб қўйилади.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистонда стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаш бўйича Ўзагентлик томонидан тасдиқланган «туризм хизматларини сертификатлаш тартиби» билан амалга оширилади.

Бу тартиб умумий қоидалар, туризм фаолияти субъектларига кўрсатиладиган туризм хизматларини мажбурий сертификатлашни ўтказиш тартиб-қоидалардан иборат. Булардан ихтиёрий сертификатлашни ўтказишда ҳам фойдаланиш мумкин.

17.3. Сертификатлаштиришда Давлат стандартларидан фойдаланиш

Сертификатлашни ўтказишда мос равишдаги Давлат стандартларидан фойдаланилади, жумладан туризм соҳаси бўйича булар қуйидагилардан иборат:

- ГОСТ 30385-95. Аҳолига кўрсатиладиган хизматлар. Терминлар ва асосий тушунчалар;
- ГОСТ 28681.1-95. Туризмга экскурсияга доир хизматлар. Туризм хизматларини лойиҳалаш;
- ГОСТ 28681.2-95. Туризм -экскурсияга доир хизматлар. Туризмга хос хизматлар. Умумий талаблар.
- ГОСТ Уз 918-98. Туризм -экскурсияга доир хизматлар. Меҳмонхоналар классификацияси;
- ГОСТ 28681.3-95. Туризм -экскурсияга доир хизматлар. Туристлар ва саёҳатчилар ҳавфсизлигини таъминлаш бўйича талаблар;
- ГОСТ 28681.4-95. Туризм- экскурсияга доир хизматлар. Меҳмонхоналар классификацияси;
- ИСО/МЭК 2 1996. Йўриқномаси. «Стандартлаштириш ва турли у билан боғлиқ фаолият соҳаларида умумий терминлар ва тушунчалар».
- РД Уз 51-026-94. Ўзбекистон Республикасида сертификатлашнинг Миллий тизими. Апелляцияларни кўриб чиқиш тартиби;
- РД Уз 51-053 -96. Ўзбекистон Республикасида сертификатлашни Миллий тизими. Хизматларни сертификатлаш. Асосий қоидалар;
- РД Уз 51-061-97. Ўзбекистон Республикасида сертификатлашни Миллий тизими. Хизматларни сертификатлашни миллий тизими. Ўтказиш тартиби.

Шуни қайд қилиш кераки, юқорида кўрсатилган «Тартиб» кўрсатилган хизматларни сертификатлаш бўйича улар томонидан аккредитланган органларга ҳамда туризм фаолияти субъектларига Ўздавстандартга жорий қилинади.

Мажбурий сертификатлашга туризм хизматларини тақдим этиш билан боғлиқ бўлган фаолиятни амалга оширишга лицензияси мавжуд бўлган туризм фаолияти субъектлари томонидан кўрсатиладиган туризм хизматлари тортилади.

Сертификатлашни амалга оширишда кўрсатиладиган хизматлар тавсифи текшириб кўрилади ҳамда қуйидагиларга имкон берувчи текшириш усул ларидан фойдаланилади:

- хизматларни идентификациялаш (тенглаштириш, айнан ўхшатиш) ни ўтказиш, жумладан, классификация гуруҳланишига (ОКУН) тегишли эканини текшириш;
- сертификатладиган туризм хизматларини меъёрий ҳужжатларда белгиланган мажбурий талабларга мослигини тасдиқлаш.

Бошқа текшириладиган кўрсаткичлар таркиби туризм хизматларини сертификатлаш мақсадларидан келиб чиқиб, сертификация текширувида аниқланади. Бунинг учун бир неча схемадан фойдаланилади.

№ 1 схема хизматларни ижро этувчи маҳоратини, технологик ва меъёрий ҳужжатлардаги билимини текшириш билан боғлиқдир. Хизмат натижаларини танлаб текшириш билан бир қаторда ижро этувчини хизмат сифатини навбатдаги инспекция текширувида эксперт баҳолашдан фойдаланилади. Пулли экскурсиялар, дам олиш кундаги саёҳат, тур бюролар учун тавсия этилади.

№ 2 схема. Йўлланмани сотишдан ва сифат тизими элементларини ўз ичига олиб тўрнинг тугашига қадар гуруҳларни шакллантиришдаги хизматларни кўрсатиш жараёнларини баҳолашни кўзда тутади:

- туризм хизматларини кўрсатувчи корхона имкониятлари ва истеъмолчи талаблари ўртасида фарқларни тартибга солиш мақсадларида (йўлланмани харид қилиб олгунга қадар) тақдим этилаётган туризм хизматлари тўғрисида туристга маълумотлар бериш жараёни;
- субпурдатчилар билан шартномалар тузиш бўйича жараёнлар (туризм хизматларини реализация қилишда ўзаро ҳамкорликда ҳаракат қилувчи ташкилотлар билан шартномалар тузишдаги талабларни аниқлаш: меҳмонхоналар, транспорт корхоналари, суғурта компаниялари, умумий овқатланиш корхоналари ва ҳ.к.);
- мос равишдаги ходимни танлашда, хизматларни тақдим этишда иштирок этувчи ходимларга бўлган эҳтиёжини аниқлаш бўйича жараёнлар;
- хизмаларни белгиланган талабларга мослигини тасдиқлаш учун тақдим этиш жараёнида керакли ёзувларни юритиш бўйича жараён;
- кўрсатиладиган хизматлар сифатини белгиланган талабларга мослигини тасдиқлаш мақсадида раҳбарият томонидан таҳлил ўтказиш, аниқланган номувофиқлик бўйича ва ишларни янада яхшилаш бўйича таклифлар ҳамда қарорлар қабул қилиш. Турагентлик маршрутлари бўйича туризм саёҳатлари учун тавсия этилади.

№ 3 схема. Навбатдаги инспекция назорати билан хизмат натижаларини танлаб текшириш билан туризм корхоналарини аттестациядан ўтказишни кўзда тутади. Мазкур схема бўйича сертификатлашда корхонага ГОСТ 28681. -95 га мос равишда маълум категория (юлдуз) берилади (тақдим этилади). У меҳмонхоналар, мотеллар ва кемпинглар учун тавсия этилади.

Меҳмонхоналар тақдим этадиган туризм хизматларини сертификатлашни мажбурий шарти бўлиб, ўз ваколатлари доирасида хавфсизлик учун назоратни амалга оширувчи мос равишдаги давлат хизматлари (ёнғинни ўчириш хизмати, санитар-таббий хизматлар, техник ва бошқа назорат органлари) хужжатли тасдиғи бўлиб ҳисобланади (улар хулосаларнинг мавжудлиги). Бундан ташқари, меҳмонхоналардаги овқатланиш корхоналари мувофиқлик сертификатиغا эга бўлишлари керак.

№ 4 схема. Уни фаолият кўрсатишини барқарорлиги устидан навбатдаги назорат билан сифат тизимини сертификатлаштиришга йўналтирилган. Бу схема барча турдаги туризм корхоналари ва меҳмонхоналари учун зарур ҳисобланади, аммо, туризм бюрolari учун янада афзалроқдир. Шунга қарамадан ихтиёрий сертификатлаш схемаси сертификатлаштириш бўйича органлар билан келишув бўйича буюртмачини аниқлайди. Хизматлар сифатини текшириш учун технологик жараёнлар назорати, хизмат кўрсатиш жараёнини баҳолаш, ижро этувчилар маҳорати (малакаси, уддабуронлиги, усталлиги) тадқиқот ва ижтимоий (социологик) сўров натижалари усулларидан фойдаланилади.

17.4. Туризмда стандартлаштириш жараёнининг мазмуни ва моҳияти

Стандарт ваколатли давлат органлари томонидан тасдиқланган нормалар мажмуасини, маҳсулот ва хизматларга бўлган қоида ва талабларни белгиловчи норматив техник хужжат бўлиб ҳисобланади.

Шуни тақидлаш керакки, стандартлар нафақат моддий объект (товарлар, маҳсулотлар, хизматлар, буюм намуналар) балки, нормалар, қондалар, ташкилий-методик ва умумтехник ҳарактердаги объектлар учун ҳам ишлаб чиқарилади.

Стандартлаштириш бўйича ваколатли органлар ва Ўзбекистондаги стандартлар тоифаси.

Стандартлаштириш органлари		Стандартлаштиришда қўлланиладиган стандартлар тоифаси ва норматив хужжатлар
Номи	Функциялари	
Стандартлаштириш, метралогиya ва сертификация бўйича Ўзбекистон агентлиги	Стандартлаштириш бўйича умуммаъмурий ва юридик ваколатлар	– халқаро (давлатлар ва минтақалар бўйича) стандартлар; – ушбу саноат тури стандартлари; – техник стандартлар,
«Ўзбекистон» Миллий компанияси	Туристлик аҳамиятдаги объектлар стандартизацияси	
Атроф-муҳитни ҳимоя	Атроф-муҳит ҳимояси	

қилиш бўйича Давлат кумитаси	ва табиий ресурслардан фойдаланиш стандартлари	шартлар; – корхона стандартлари;
Соғлиқни сақлаш Вазирлиги	Дори воситаларини ишлаб чиқариш ва амалга ошириш бўйича корхоналар ва тиббий мақсаддаги товарлар стандарти	– бошқа Давлатларнинг давлат стандартлари; – маъмурий-худудий
Бошқа соҳадаги Вазирликлар ва идоралар	Тегишли иқтисодий соҳалар стандартлари	стандартлар; – Ўзбекистонда қўлланувчи таълим стандартлари.

Ўзбекистоннинг Бутинжаҳон Савдо ташкилотига аъзо бўлишига интилиши муносабати билан, стандартлаштириш жараёни соҳалар, корхоналар, ва ҳудудларга янада кўпроқ даҳлдор бўлмоқда. Янги прогрессив стандартларга ўтиш туристлик фирмаларга қийинчилик туғдириши мумкин, чунки уларнинг баъзилари ҳалигача эски технологик воситалардан фойдаланишмоқда, бироқ жаҳон бозорида рақобатбардош бўлиш учун унга риоя қилиш керак.

17.5. Туризмни стандартлаштириш жараёнидаги расмийчиликлар

Стандартлаштиришдаги расмийчиликлар жараёни

Схемага изоҳ:

1-а ГОСТга мувофиқлик сертификат олиш учун, Узстандартга ариза ва зарурий ҳужжатлар пакетини бериш.

2-а Узстандарт ариза тушган вақтдан бошлаб 15 иш куни давомида уни кўриб чиқиб қарор чиқаради: (а) корхона маҳсулот ишлаб чиқаришни амалга оширишидаги ГОСТни тасдиқлаш; (б) рад этиш ҳақида асос. Аризани кўриб чиқишга тадбиркор бож тўлаши шарт.

1-б Корхона Узстандарт инструкциясига мувофиқ ўзининг техник шартларини (ТШ) ишлаб чиқаради. ТШ лар ўз ичига қўйидагиларни олиши керак: (а) техник талаблар, (б) ҳавфсизлик талаблари, (в) атроф-муҳит муҳофазаси талаблари, (г) қабул қилиш қоидалари, (д) сифат назоратининг усуллари, (е) ташиш ва сақлаш, (ж) ишлаб чиқарувчи кафолатлари, (з) эксплуатация бўйича кўрсатмалар.

2-б ТШни ишлаб чиққандан сўнг ушбу ҳужжат ариза билан бирга 3 нусхада ўзбек ва рус тилларида Узстандартга топширилади.

3-б Ариза ва ҳужжатлар пакети норматив ҳужжатлар экспертизаси бўлимига келиб тушади ва 15 иш куни ичида материаллар тахлили амалга оширилади.

4-б Барча ҳужжатларни кўриб чиққандан сўнг Узстандарт қарор қилади (а) корхона ишлаб чиқаришни амалга оширишига муофиқ ТШнинг тасдиғи ҳақида; (б) асосли рад этиш ҳақида. Экспертизани ўтказганлиги учун корхона бож тўлайди.

Туристлик стандарт. Ўзбекистонда ташкилий-ҳуқуқий шаклларида катъий назар барча туристлик корхоналар томонидан туристлик хизматлар сифатига мажбурий ва тавсия этилувчи талабларни белгиловчи стандарт мавжуд. Амалиётда бу система туристнинг ҳаёти, соғлиғи ва мулкининг ҳавфсизлигини ҳамда атроф-муҳитни кўриқлашни тامينлайдиган туристлик хизматлар сифатига бўлган мажбурий талабларини ўз ичига олади

Шуни айтиш керакки, туристлик хизматларга (экскурсия, поход, саёҳат) ва хизмат кўрсатиши шартларига бўлган талаблар мажбурий ва тавсияланувчиларга бўлинади. Барча туристлик хизматларга мажбурий бўлган талаблар қуйидагилар:

- ҳаёт ва соғлиқ ҳавфсизлиги.
- турист ва экскурсантлар мулкининг сақланиши.
- атроф-муҳит муҳофазаси

Турист ва экскурсантлар ҳаёти ва соғлиги ҳавфсизлиги.

Барча туристлик хизмат турлари истеъмолчилар соғлиги, ҳаёти ва мулки учун ҳавфсиз бўлиши керак. Туристлик хизматлар ҳавфсизлиги нормал шароитда бўлганидек, фавқулодда ҳолатлар (табiiй офат ва бошқалар) да ҳам тامينланиши керак. Туристлик трассалар экологик қулай ва санитар- эпидемиологик шароитлари яхши бўлган ҳудудларда жойлаштирилиши керак.

Туристлик хизматларга ва хизмат кўрсатиш шароитларга талаблар.

Кўрсатилаётган туристик хизматлар истеъмолчилар учун қўшимча қулайликларни ўз ичига олувчи талабларга мос келиши керак. Туристлик хизматлар ва хизмат кўрсатиш соҳасига тавсия қилинувчи талаблар қўйидагилар:

- туристик хизматлар хизмат кўрсатиладиган истеъмолчилар хохиши ва жисмоний имкониятларига жавоб бериш керак;
- ижронинг аниқ ва ўз вақтида бўлиши истеъмолчиларга кўрсатилаётган туристик хизматлар ҳажми, муддати ва хизмат кўрсатиш шартларига кўра, йўлланма, чипта, квитанцияда кўрсатилган талабларга мос келиши керак;
- мажмуийлик (комплекслилик) кўрсатиладиган туристик хизматлар нафақат асосий хизматларда балки, қўшимча хизматлардан (маиший, алоқа, савдо) фойдаланиш имконини яратиш керак;
- хизмат кўрсатувчи ходимларнинг одаб-ахлоқчилиги. хизмат кўрсатувчи ходимлар ахлоқ нормаларига риоя этиши керак. ходимлар истеъмолчиоарга нисбатан мулоийм хушмуомила бўлишлари керак;
- қулайлик - туристик хизматлар истеъмолчилар учун яратилган қулай шароитларда кўрсатилиши керак. бино лойиҳалари қулай, рационал жиҳозланган бўлиши керак;
- эстетиклик - биноларнинг бадий масалалари, туристик корхонанинг ҳудуди, ташкилот маршрути, бино интерьерлари жиҳозланиши мос келиши керак. ходимлар ташқи кўриниши ва нутқ маданияти эстетик талабларига тўла мос келиши керак;
- давомийлилик яъни хизмат кўрсатиш давомийлиги, туристик ва экскурсион маршрутлар давомийлиги ва мураккаблиги, ишлатилаётган транспорт воситалари ва бошқа хизмат кўрсатиш воситалари туристлар жисмоний ва руҳий имкониятларига мос келиши керак.

Ўзбекистонда туристик хизматларни лойиҳалаштиришда ҳужжатларни кўриб чиқиш тартиби мавжуд. Шунингдек, туристик-экскурсион хизмат кўрсатиш соҳасида стандартлаштириш объектлари, стандартлар комплексининг структураси ва бошқа стандартларштириш бўйича ҳужжатларнинг мақсади ва вазифасини белгиловчи стандарт бор.

Менежерлар туристик хизматлар учун ишлаб чиқилувчи лойиҳа материаллари, корхона ва туристик хизмат кўрсатиш объектлари (меҳмонхоналар, турбаза, маршрутлар ва бошқалар) давлат экологик экспертизасидан ўтиши шарт. Хизматлар эса амалдаги қонунлар ва норматив ҳужжатлардаги талабларга мос келиши керак. Туристлик хизматларни лойиҳалаштириш туристик корхоналар томонидан амалга оширилиши мумкин ёки бошқа ташкилот томонидан ҳам бажарилиши мумкин. Бу ҳолда манфаати бўлган корхона ёки ташкилот ташаббуси билан шартнома тузилади.

Хизмат кўрсатишни лойиҳалаштиришни асоси бу туристлик хизматларнинг қисқа баёнидир, яъни бозорни тадқиқ этиш натижасида аниқланган, буюртмачи билан келишилган ва ижро этувчи имкониятларини эътиборга олган талаблар мажмуасидир. Шу асосда, у қуйидаги тартибда амалга оширилади:

- хизматлар ҳарактеристикаси нормаларини белгиланиши;
- туристларга хизмат кўрсатиш жараёни технологиясини белгилаш;
- технологик маҳсулотларни ишлаб чиқиш;
- сифат назорати усулларини аниқлаш;
- лойиҳа таҳлили;
- лойиҳани тасдиққа тақдим этиш.

Туристларга хизмат кўрсатиш жараёнидаги талабларни лойиҳалаштириш.

Туристларга хизмат кўрсатиш жараёнидаги талабларни батафсил кўрсатувчи ҳужжатларга қуйидаги элементлар киритилиши лозим:

- туристларга хизмат кўрсатиш жараёни, шакли ва усулларини баён этиш;
- туристларга хизмат кўрсатиш жараёни тавсифининг аҳамияти;
- фойдаланиладиган воситалар тури, миқдори ва хизмат қилиш имкониятларига эга бўлган талаблар;
- зарур ходимлар миқдори ва уларнинг профессионал тайёргарлик даражаси;
- хизмат ва маҳсулотлар етказишнинг келишилган таъминоти;
- кафолатлар;
- зарур келушувлар (рекреацион ресурс эгалари, санитар эпидемиологик органлар ва ёнғин назорати, давлат автоинспекцияси ва ҳ.к.).

Алоҳида турдаги туристлик хизматлар лойиҳалаштирилиши қандай кечишини мисол орқали кўриб чиқамиз. ***Масалан: «Чимён тоғлари» туристлик фирмасига Чимён – Билдирсой рекреацион ҳудуди бўйлаб туристлик саёҳат хизматини лойиҳалаштиришга киришилди.*** Бу икки босқичда амалга оширилади.

1. Туристларга хизмат кўрсатиш дастурига мувофиқ ҳар битта турдаги хизматларни лойиҳалаштириш;
2. Хизматларни тўлалигича лойиҳалаштириш.

Фирма томонидан амалга ошириладиган Тўрни лойиҳалаштириш корхона имкониятларининг туристлар талабига мос келишини кўзда тутлади.

Бу ерда аҳолининг эҳтиёжлари ва тўловга қодир талабларини ўрганиш асосида тузилган хизматларнинг қисқа баёнини киритиш қабул қилинган. Масалан, Тошкент аҳолисининг Тошкент вилояти Чимён - Билдирсой рекреацион ҳудудидаги туристлик саёҳатлар тури, шакллари ва имкониятлари.

Хизмат кўрсатиш дастурини ишлаб чиқиш қуйидагиларни аниқлашни ўз ичига олади:

- маршрутни аниқлаш, яъни километрдаги масофа (5, 10, 20 км ва ҳақозо) ва қандай жойдалигини (паст – баланд, тоғли, сувли, ўрмонли ва х.к.);
- туристлик корхоналар рўйхатини - хизматлар ижро этувчи (мехмонхоналар, транспорт ташкилоти, ресторан, экскурсия бюроси, ижара пункти);
- ҳар бир хизмат кўрсатувчи томонидан тўрни тақдим этиш вақти (иш вақти, мавсум);
- экскурсия таркиби ва диққатга сазовор объектлар (яъни гуруҳнинг ихтисослашуви ва орнитологик, тарихий, экологик, йўлда учрайдиган табиий ва тарихий жойлар);
- туристлик сафар ва саёҳатлар рўйхати (муҳитга тўғри келадиган юкламани ҳисобга олган ҳолда мавсумда қанча саёҳат уюштириш мумкинлиги);
- бўш вақтда ўтказиладиган тадбирлар мажмуаси(дискотека, ўйин заллари ва бошқалар);
- ҳар бир маршрут пунктида туриш давомийлиги (яъни, туристлар неча соат/ кун дам олиш жойларида тўхтайдилар);
- саёҳатда қатнашаётган туристлар сони (аниқланган гуруҳлар ҳажми);
- маршрут ичидаги ташишлар учун транспорт турлари (машина, верталёт, отлар, велосипед);
- туризм бўйича инструктор-методист экскурсаётлар, гид-таржимонлар, бошқа хизмат кўрсатувчи ходимларга ва уларни қўшимча тайёрлашга бўлган талаб;
- зарур миқдордаги транспорт воситалари миқдори;
- реклама, информацион ва кардографик материаллар шакллари ва тайёрланиши, туристлик путёвкадаги информацион варақалар учун саёҳат баёни.

Бунинг натижасида «Чимён тоғларининг» қуйидаги технологик хужжатлари тузилади:

- туристлик саёҳатнинг технологик ҳаритаси;
- туристлик корxonанинг график юкламаси;
- истеъмолчига тақдим этилувчи туристлик путёвкага ахборот варақа;
- «туристлик сафар» хизмат лойиҳаси;
- туристлик сафар жойи ва маршрутнинг экспедицион текширувини ўтказиш;
- туристлик манзиллар ва туристлик сафар трассасидаги турар жойларни жойлаштириш ва жиҳозлаш лойиҳасини тайёрлаш;
- зарурий миқдордаги туристлик инвентар асбоблар ва транспорт воситаларининг ҳисоби;

- туризм бўйича инструктор-метадиствлар, бошқа хизмат кўрсатувчи ходимлар ва уларни тайёрлашни ташкиллаштиришга бўлган эҳтиёжни аниқлаш;
- реклама-ахборот материалларини сафар трассаси баёни билан тайёрлаш;
- хавфсизлик бўйича хизмат чораларини аниқлаш;

Сафарлар трассасини ишлаб чиқиш, қулай табиий шароитли ҳудудлар бўйича амалга оширилиши керак. Бу ҳудудлар амалдаги норматив ҳужжатларда белгиланган экологик ва санитар – гигиеник талабларга мос келиши зарур, шунингдек аниқ турдаги туризм ривожланишининг реал имкониятлари ҳисобга олинади. Туристлик маршрутини экспедицион текширишини ўтказиш ҳақидаги ҳисоботи ва трассадаги хизмат кўрсатиш бўйича берилган туристлар истакларини ижтимоий ўрганиш бўйича материаллар лойиҳалаштиришнинг ҳужжатли асоси ҳисобланади.

Натижалар бўйича туристлик сафар трассаси паспорти ишлаб чиқилади ва улар қуйидагиларга мувофиқ келиши керак:

- санитар – эпидемиологик хизмат органларига, транспорт воситалари ҳаракатини назорат этувчи бошқа ташкилотлар (автоинспекция, сув инспекцияси ва ҳ.к.);
- туристлик сафар трассаси ўтадиган ер-сув мулклари бошқармаси органлари;

«Экскурсия» хизмати лойиҳалаштирилиши қуйидаги белгиларни назарда тутуди:

- тематик йўналтирилиш;
- кўриб чиқиш объектлари;
- экскурсиялар давомийлиги;
- ахборот ҳажми;
- экскурсияни ижтимоий ўрганиш натижалари.

Туристлик-экскурсион соҳада хизмат кўрсатишни стандартлаштиришнинг асосий мақсади сифат даражасини кўтаришда норматив техник таъминлашдир. Шунингдек туристлик самарадорлик, экскурсион хизмат кўрсатиш ва хизматлардан фойдаланувчи истеъмолчилар манфаатини ҳимоялаш.

Стандартлаштиришнинг асосий вазифалари:

- хизматлар ва туристларга хизмат кўрсатиш сифат кўрсаткичлари номенклатурасини белгилаш;
- хизматлар туристларга хизмат кўрсатиш ва уларнинг назорат усули сифатига ўсиб бораётган талабларни белгилаш;
- хизматлар хавфсизлиги, аҳоли соғлигини кўриқлаш, атроф-муҳит ҳимояси, ижронинг аниқ ва ўз вақтида бўлиши, хизмат кўрсатишнинг эстетиклигини таъминловчи талабларини ўрнатиш;
- туристлик хизматлар сертификациясига бўлган талабларни белгилаш;

- туристлик корхоналар фаолияти бошқа туристлик экскурсион хизмат кўрсатишда қатнашувчи корхоналар боғлиқлигини таъминлаш;
- стандартлаштириш соҳасида терминлар ва асосий тушунчаларни аниқлашни ва аҳолига туристлик-экскурсион хизмат кўрсатиш сифатини бошқаришни белгилаш.

Аҳолига туристлик-экскурсион хизмат кўрсатишни стандартлаштириш объектларига қуйидагилар киради:

- туристлик хизматлар;
- туристлик-экскурсион хизмат кўрсатиш жараёни;

2-жадвалда туристлик хизмат кўрсатиш соҳасида турлар ва стандартлар берилган.

Туристлик-экскурсион хизмат кўрсатиш соҳасида бир турдаги хизматлар тури ва стандартлари.

жадвал 2

Бир турдаги хизматлар	Умумий талабларга доир стандартлар
<ul style="list-style-type: none"> - Туристлик ва экскурсион хизматларни амалга ошириш; - Экскурсия; - Туристлик сафарлар; - Реклама - ахборот хизматлари; - Маиший хизматлар; - Озиқ-овқат хизматлари; - Маданий-оммавий хизматлар; - Жисмоний-маданий соғломлаштириш хизматлари 	<ul style="list-style-type: none"> - белгилаш - хавфсизлик - ижронинг аниқ ва ўз вақтида бўлиши - эргономлилик - эстетиклик - экологик - қулайлик - кафолатлар ва бошқалар

Туристлик-экскурсион хизмат кўрсатиш жараёнлари қуйидагиларга бўлинади:

- ташкил этиш ва бошқариш жараёни;
- хизмат кўрсатишнинг технологик жараёни;

- таъминловчи жараёнлар.

Уздавлатстандарт «Ўзбектуризм» МК билан ҳамкорликда ҳавфсизликни, аҳоли соғлиғи ва ҳаётини, атроф-муҳит ҳимоясини мажмуийликни ижронинг аниқ ва ўз вақтида бўлишини, мажбурий-умумий талабларни шунингдек, хизмат кўрсатиш турларига тавсия этувчи талабларни ўрганади.

Уларнинг расмий қарашлилигидан қатъий назар барча туристлик-экскурсион хизмат кўрсатиш корхоналари ва ташкилотлари томонидан амал қилиниши керак. Шунингдек, аҳолига туристлик-экскурсион хизмат кўрсатиш фаолияти билан шуғулланувчи кооператив, қўшма корхоналар ва фуқароларга ҳам тегишлидир.

Аҳолига туристлик-экскурсион хизмат кўрсатиш соҳасидаги стандартларнинг асосий кўринишлари қуйидагилар:

- асосий стандартлар;
- умумий техник стандартлар;
- ишлаб чиқариш жараёнлари (технологик, бошқаришни ташкил этишни таъминловчи) стандартлари;
- хизматлар стандарти.

Таянч иборалари: Сертификатлаштириш, стандартлаштириш, Давлат стандартлари, Ўзстандарт ёки Ўзбекистон сертификатлаштириш миллий туризмида аккредитланган туризм хизматларини сертификатлаш, мажбурий сертификатлаштириш, асосий стандартлар, хизматлар стандарти. ГОСТ 28681.2-95, РД Уз 51-053 -96, Ўзбекистон Республикасида сертификатлашни Миллий тизими, хизматларни сертификатлаш.

Мустақил назорат қилиш учун топшириқ ва саволлар:

1. Туризмда сертификатлаштиришнинг мазмуни ва турлари нимадан иборат?
2. Туризм ва меҳмонхона хизматларини сертификатлаш бўйича ишларнинг калкуляцияси нимани ифодалайди?
3. Сертификатлаштиришда Давлат стандартларидан фойдаланиш қандай амалга оширилади?
4. Ўзбекистонда туризмни сертификатлаш жараёнинг босқичлари нималардан иборат?
5. Хизматларни стандартлаштириш деганда нима тушунилади?
6. Туристлик – экскурсион хизмат кўрсатиш соҳасида қандай стандартлар кўринишларини биласиз?

7. Туристлик – экскурсион хизмат кўсатишнинг қандай жараёнлари мавжуд?

18. ТУРИЗМГА ОИД РАСМИЯТЧИЛИК ВА ҲУЖЖАТЛАР

Режа:

- 18.1. Туризмга оид расмиятчилик тушунчаси ва унинг мазмуни.
- 18.2. Божхонага оид туризм расмиятчиликлари.
- 18.3. Ўзбекистон божхонаси қоидалари.
- 18.4. Туризмга оид ҳужжатлар.
- 18.5. Турист учун тиббий расмиятчиликлар тартиби.

18.1. Туризмга оид расмиятчилик тушунчаси ва унинг мазмуни.

«Форма» лотин тилидан таржима килинганда урнатилган тартиб маъносини беради. «Формальный» урнатилган намуна буйича бажарилган демакдир. «Формальности» - бирор бир муҳим ва масулиятли ишни бажаришда талаб килинадиган, қонунчилик томонидан урнатилган шартлар ёки ҳаракатлардир.

Хорижий мамлакатга биринчи марта турист сифатида ташриф буюрмоқчи бўлган шахслар одатда фақат чегарага оид ва божхона расмиятчиликлар мавжуд деб уйлашади. Бирок турист уз давлатига олиб кириши мумкин бўлган бир талай хаёт учун ута хавфли касаликлар мавжуд

тропик мамлакатларга киришни тартибга солиб турадиган санитар – эпидемиологик коидалар ҳам жуда муҳимэканлигига эътирозлар булмаса керак. Тиббий санитар коидаларини билиш ва уларга катъий амал қилиш туристни саёҳат чогидаги кўплаб кунгилсизликлардан саклайди.

Чегарадан хайвонот ва усимликлар намуналарини утказишнинг катъий белгиланган тартиби ҳам; хорижга сафар чогида суғурта қилиш масаласи ҳам турист учун муҳим аҳамиятга эгадир.

Бундан ташқари, бир қатор бошқа, қонунчилик томонидан давлат манфаатлари ва жамоат хавфсизлиги ҳамда саёҳат қилаётган шахслар ва атроф-мухит муҳофазаси назарда тутилагн халқаро туризмнинг кенг оммага деярли номаълум шартлари ва коидалари ҳам мавжуд.

Яна шуни унутмаслик лозимки, халқоро туризм фаолиятини умумқабул қилинган жахон амалиётига мувофик йулга қўйиш зарур, бунга қуйидагилар мисол бўлади: Халқаро туризм фаолиятини лицензиялаш, туризмни унинг таркибидаги хизматлар хавфсизлигига оид сертификатлаш, экологик муҳофазаланмаган алоҳида ҳудудларга ташрифни чеклаш, мамлакатга хорижий фуқаролар кириб келиши ва истиқомат қилиш тартиби.

Шундай қилиб, туризм расмиятчиликлари – бу турист, туристик фирмаси (кейинчалик турфирма) ва бошқа давлатга ташкил қилинаётган саёҳатни таёрлаш ва утказишга алоқадор бошқа барча ташкилотлар амал қилиши лозим бўлган, у ёки бу давлат ёхуд бир гуруҳ давлатлар қонунчилиги бир вақтнинг ўзида қабул қилган катъий шартлардир.

Туризм расмиятчилигига амал қилиш – гуё бу иш аҳамиятли бўлмаган ёки маъносиз, қандайдир ортикча ва керакмас расмий қолоқ маросимларни бажариш деб уйлаш ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмас. шунингдек бу ерда, урнатилган тартибга унинг ички моҳияти эмас, фақат ташқи томонига эътибор бериб, кур-курона амал қилишни англатадиган «курук расмиятчилик - формализм» атамасини эслаш ҳам ноурин. Баъзи туризм расмиятчиликлари бевосита туристга тегишлидир, масалан, хорижий паспорт олиш зарур, чегарадаги назорат ва божхона текширувидан утиш тартибига амал қилиш, бир қатор тропик мамлакатларга сафар қилишда «сарик безгак»га қарши эмлаш ва хокозолар.

Бошқа расмиятчиликлар турфирмага тегишли – бу халқоро туризм соҳасида фаолият курсатиш учун урнатилган тартибда бажарилиши талаб қилинадиган барча шартлар. Масалан, туризм фаолиятига лицензия олиш ва ташкил қилинаётган саёҳатга мувофиклик сертификати олиш каби. Турфирма ва турист уртасида тузилган шартнома шартлари буйича талабларга риоя қилиш. «Тур-1» сафар коғози ва унга иловаларни (маршрут йуналишдаги хизматлар дастури, хизматларга ваучерлар, хавф хатар ҳолатлари ва саёҳат давомида тавсия қилинган юриш – туриш коидалари ҳақида маълумотнома) ҳамда бошқа кўп нарсаларни тўғри расмийлаштириш.

Айтилганлардан келиб чиқиб, туризмга оид расмиятчиликлар – саёҳатни ташкиллаштириш, расмийлаштириш ва амалга ошириш

жараёнида қонунчилик ва мамлакатда урнатилган тартиб буйича риоя қилиш мажбурий бўлган қоидалар, шартлар ва ҳаракатлар демакдир.

Таъкидалаш лозимки, туризмга оид расмийликлар фақат қонуний, давлатнинг конституцион ҳукумати томонидан урнатилади. Уларни қабул қилишда меъёрий ҳужжатларда куйидаги сузлар бўлиши шарт: «Конституцияда бириктирилгандан келиб чикиб..., Қонунга мувофиқ..., Кодекс моддаси асосида..., Ҳукумат қарорига амал қилган ҳолда...».

Туризм расмийликларининг муҳимлигини тасдиқлаш ва уларни тартибга солиш ҳамда осонлаштириш учун бир қатор энг муҳим халқаро ҳужжатлардан кучирмалар келтирамиз.

- Европадаги ҳамкорлик ва хавфсизлик буйича кенгашнинг яқунловчи далолатномаси (Хелсинки, 1975 й.): «Кенгашнинг иштирокчи давлатлари хорижий давлатларга саёҳат учун талаб этиладиган расмийликлар билан боғлиқ масалаларни ижобий руҳда қараб чиқиш орқали туризм ривожини рағбатлантириш мақсадида эканликларини билдирадидлар»;

- Жаҳон туризми буйича Манила декларацияси (Манила, 1980 й.): «Бутун жаҳон туристик ташкилоти ўзининг ривожланиш дастурига жаҳонда туризм расмийликлари аҳолини ўрганиш, мазкур соҳадаги жорий амалиёт ва мавжуд меъёрларни тадқиқ этиш, саёҳатларни йулга қўйиш ва осонлаштириш учун умумий тавсияномалар ишлаб чиқиш масалаларини киритган»;

- Туризм буйича Гаага декларацияси (Нидерландлар. 1989 й.): «Саёҳатлар тез усиши билан бир вақтда туризм расмийликларининг тушунчаси аниқланмоқда ва кенгаймоқда. Улардан бири бевосита туристларга, бошқалари эса туризм бизнесига оид. Туризм расмийликларининг осонлашуви ўзининг дастлабки тор чегаравий расмийлик ва божхона текширувлари рамакисидан четга чиқа олди. Бугунги кунда гап туризмни рағбатлантириш ва ижобий қўллаб-қувватлаш ҳақида бориши лозим, хусусан ҳар бир шахсга ички ва халқаро туризмда иштирок этишга шароит яратиш, ёшлар, кексалар ва ногиронлар орасида туризмга алоҳида эътибор ажратишга ҳаракат қилиш шарт»;

Барқарор ривожланиш буйича БМТ комиссияси ўзининг 1999 йил апрелдаги Нью-Йорк сессиясида Жаҳон туризм ташкилоти (ЖТТ) ташаббусига қура, глобал туризм этик кодексини маъқуллади ва ЖТТга хусусий секторлар, ноҳукумат ва меҳнат ташкилотларидан тушган тақлифлар билан тулдиришни тақлиф этишди.

ЖТТ мутахассисларининг хулосасига қура, туризм Глобал этик кодекси жорий ҳужжат бўлиб, жумладан туризм расмийликларини тартибга солишда ҳам дастуриламал бўлмоғи лозим. Хусусан 8-моддада «Туризм саёҳатлари эркинлиги»да давлатлар томонидан киритилган ёки халқаро келишувлардан келиб чиқадиган, масалан визалар, санитар ва божхона расмийлигини имкон қадар шундай мослаштириш лозимки, эркин туризм ва халқаро туризмга йул очиш зарур; Ушбу расмийликларни осонлаштиришга қаратилагн мамлакатлараро битимларни рағбатлантириш

лозим; туризм саноатига огир тушадиган ва унинг ракобат бардошлигига зарар етказадиган махсус солиқ ва туловларни бекор қилиш ёки қайта кўриб чиқиш каби чоралар.

Халқаро туризм ривожини долзарб мавзуга айланиб бормокда. ЖТТнинг маълумотига кура, 2010 йилда хорижий туристлар сони икки баравар кўпаяди ва бир мамлакатдан иккинчисига 1млрддан ортиқроқ киши саёҳат қилади. Бундай шароитда чегарадан утиш ва туристлар томонидан чегаравий ва бошқа туризм расмиятчиликларига амал қилиш билан боғлиқ муаммо ва мушкулотлар юзага келиши табиий. Мазкур шароитда туризмга алоҳида олинган давлат давлат ёки унга қушни мамлакат рамакаларида эмас, умумжаҳон жамоатчилиги микёсида тартибга солиш муаммоси юзага келади. Туризм соҳасида ҳукуматлараро етакчи ташкилот сифатида бу ишнинг ката қисмини ЖТТ хақиқий аъзолар бўлган 150та давлат, ассоциацияли аъзолар – ҳудуд, шунингдек 400дан ортиқ қушилаётган аъзолар (ЖТТ Иш кенгаши аъзолари)нинг манфаатларини ифода қилади.

ЖТТнинг асосий мақсади – халқаро тинчлик ва узаро тушиниш, жаҳон савдоси ва давлатлараро ҳужалик алоқаларининг асосий таъминловчи фактори сифатида туризм ривожини рағбатлантириш.

ЖТТ фаолиятининг муҳим йуналишлари қуйидагилардир: «туризм алмашинуви ва расмиятчиликларнинг соддалаштируви; туризм назорати тартибининг қонуний аниқлаштириш ва мувофиқлаштириш, жумладан фавқулодда ҳолатлар юз берса (эпидемиялар, табиий офатлар ва хоқозолар). Саайёҳликда иштирок этаётган томонлар узаро ҳамкорлигида рационал муносабатлар урнатишда ҳукумат сиёсатини ишлаб чиқишда ёрдам курсатиш».

ЖТТ оператив туризм сектори (хусусий турфирмалар) учун очик ягона ҳукуматлараро ташкилотдир. Ҳужжатларда «ҳукуматлар ва туризм саноати вакилларининг узаро манфаатли масалаларни муҳокама қилишда муҳим жабҳа сифатида ЖТТ фаолият курсатади».

ЖТТ фаолиятининг йуналишлари:

- Туризмни ривожлантириш мақсадида ҳамкорлик. Туризмга оид кўплаб масалалар бўйича ҳукуматларга ёрдам ва тавсияномалар, жумладан генерал режалар ва техник-иқтисодий асослаш, технологиялар инвестицияси ва утказишдаги эҳтиёжларни аниқлаш, шунингдек, туризм маркетинги ва тараққиётини белгилаш.

- Инсоний захиралар тарққийи. Туризм соҳасида маориф тизими ва малакавий тайёргарликни амалга оширадиган, «укитувчиларни укитиш» курслари, қиска муддатли ва сиртки курслар, шунингдек ЖТТнинг кенгаювчи таълим марказлари ва проффесионал тайёргарлик базалари.

- Атроф муҳит. ЖТТ туризмнинг барқарор ривожини ва экологик муаммоларни ҳал этиш бўйича чораларни қуллаб-қувватлайди.

- Туризм ривожининг сифати. ЖТТ туризм йулидаги тусикларни йукотиш устида иш олиб бормокда ва туризм хизматлари савдосининг либерализациясини рағбатлантиради ва хатто туристлар саломатлиги ва хавфхизлиги бўйича чоралар қабул қилади.

- Статистика, бозорнинг тадқиқи ва иқтисодий таҳлили. ЖТТ 180дан ортиқ давлат ва ҳудудлар буйича туризм ҳақида маълумотларни йиғиш, таҳлил қилиш ва тарқатиш маркази ҳисобланади. ЖТТ жаҳонда туризмнинг ривожланишини таҳлил қилади ва доимий назоратда ушлайди. ЖТТ аъзолари ва туризм саноати вакиллари учун бир туркум мақолалар чоп этилади;

- Алоқа ва ҳужжатлаштириш. ЖТТнинг матбуот ва алоқалар буйича бўлими нашриёт бўлинмаси сифатида фаолият курсатади. ЖТТ ҳужжатлаштириш марказида туризмнинг мазкур соҳалари буйича маълум миқдорда манбалар жамланган.

18.2. Божхонага оид туризм расмийчилиги.

Халқоро туризм ривожига турли давлатлар божхона тизимлари сезиларли таъсир қилади. Божхона қонунчилиги халқоро туризм фаолияти ривожини куллаб-қувватлаши ҳам, турли туризмга оид расмийчиликларни мураккаблаштириш йули билан тускинлик қилиши ҳам мумкин.

Туризм расмийчиликлари деганда мамлакатнинг давлат органлари кириш ва истиқомат қилишга оид ўрнатган қоида ва талаблар, маълум шартларга давлат чегарасидан утаётган шахслар, туристлар риоя қиладиган жараён тушинилади.

Туризм буйича Гаага декларацияси 1989йил давлатлар ва туристик саноат паспортлари, визалар, тиббий ва валюта назорати, саёҳат, сафар ва истиқомат қилиш билан боғлиқ туризм расмийчиликлари ва божхона тартибларини осонлаштириш буйича катий чоралар куриш лозимлигини белгилади (VI-тамойил). Туризм расмийчиликлари саёҳат қилишдаги мураккабликларни йукотиш, туристлар томонидан бошқа мамлакат ва минтақаларга ташрифни енгиллаштиришга қаратилган бўлиши лозим.

Туризм расмийчиликлари бир неча катта бўлимларга бўлинади, жумладан:

- чет эл паспортлар;
- визалар;
- божхона қоидалари;
- валюта назорати ва валюта алмаштириш тартиби;
- санитар қоидалар;
- кириш-чиқиш тартиби;
- хорижий туристларнинг мамлакатда яшаши ва ҳаракатланишининг узига хослиги;
- иммиграция қоидалари;
- баъзи бошқа тартиблар.

Халқоро туризмда полиция ва санитар расмийчиликларни фарқлаш мавжуд. Бу уринда полиция расмийчиликлари деганда давлат чегарасидан утаётган шахсларнинг урнатилган паспорт-виза тартибига амал қилиши билан боғлиқ тадбирлар тушунилади. Назоратнинг бу турини амалга ошириш аэропортлар, темир ва шоссе йулларида, денгиз ва дарё

бекатларидаги махсус хизматлар зиммасига юклатилган (Ўзбекистонда Ўзбекистон Республикаси Ички Ишлар Вазирлиги ходимлари).

Санитар (тиббий) расмитчиликлар деб, давлат чегарасидан утаётган шахслар ва уларнинг жониворлари (агар булса) урнатилган эмлаш талабига риоя қилишнинг назоратига айтилади. Расмитчиликларга риоя қилишнинг назорати мамлакатга кириш ва чиқиш учун фойдаланиладиган чегаравий пунктларда махсус санитар хизматлар томонидан амалга оширилади ва одатда туристларда эмлаш ҳақидаги халқаро сертификат мавжудлигини текширишдан иборат бўлади. Зарур ҳолатларда санитар расмиятчиликлар томонидан туристларни ва саёҳатчиларни жойида эмлаш ва хавф тугилса уларни вақтинча изоляция қилиш ҳам кузда тутилаган. Туристлар ва саёҳатчилар олиб утадиган хайвонлар учун мувофик ветеринар сертификатлар талаб қилинади.

Божхона миллий қонунчиликка мувофик ҳолда давлат чегараси орқали утаётган юк, йуловчилар, почта жунатмалари, пул ва кимматбаҳо буюмларни назорат қиладиган, урнатилган боғхона боғлари ва бошқа туловларни олиш, шунингдек қонунчилик томонидан белгиланган тартибга жавоб бермайдиган юкларни тухтатишни амалга оширувчи давлат органидир.

Боғхона расмиятчиликлари давлат чегарасидан утаётган шахсларнинг буюмлар, товар ва валютани олиб кириш ва олиб чиқиш қоидаларига риоя қилишни текшириш тадбирларидан иборат бўлади. Боғхона расмиятчиликларининг амалиёти мамлакатга кириш ва чиқиш учун фойдаланиладиган чегара пунктларидаги боғхона хизмати зиммасига юклатилган (Аэропортлар, темирйул, денгиз ва дарё бекатлари, автойулардаги чегарадан утиладиган жойларда).

Туристлар ва саёҳатчилар учун боғхона расмиятчиликлари одатда олиб утишга рухсат берилган нарсалар, товарлар ва пул (валюта)нинг руйхати ва миқдорини ёзма ёки оғзаки декларация қилишдан иборатдир. Бунда Т-6 шаклидаги боғхона декларацияси тулдирилади.

Бутунжаҳон Туризм ташкилотининг валюта операциялари хусусидаги тавсиялар қуйидагилар:

1) Валютанинг миқдори боғхона декларациясига киритилган тақдирда уни олиб киришга рухсат бериш.

2) Чегарадан утишда молявий қийинчиликлар ва ноқулайликларга барҳам бериш учун ташрифчилар ва туристларга тулик маълумотни тақдим этиш.

3) Чиқишда туристларга валютани қайта алмаштириш имкониятини яратиш.

4) Олиб қириладиган валютани миллий пулга алмаштириш турист истагига биноан амалга оширилади.

5) Назорат пунктида валюта алмаштиришни тартибга солувчи қоидалар ва алмаштиришнинг жорий курси осиб қуйилиши лозим.

6) Ўз давлатидан чиқишда мамлакатдан қайтиб кетишга етадиган миқдорда пулга эга бўлишга рухсат бериш.

Паспорт ва визага оид расмийликлар куйидагилардан иборат:

Паспорт фуқаро шахсини тасдиқловчи расмий ҳужжатдир. Унда жинси, ёши, тугилган ва яшайдиган жойи, фуқаролиги ҳақидаги маълумотлар берилади. Хорижий паспортдан ташқари бир қатор давлатларда, жумладан Россияда ҳам берилади. Хорижий паспортдан ташқари алоҳида вазиятларда дипломатик, хизмат, консуллик паспортларидан фойдаланиш мумкин;

- Хорижлик паспорти (шахсини тасдиқлаш) ёки мамлакатда доимий истиқомат қилаётган хорижий фуқарога бериладиган фуқаролиги йук шахслар ҳужжати;
- Эр ва хотинга (фрзандли ёки фарзандсиз) бериладиган оилавий паспортлар;
- Бола паспорти, денгизчи паспорти ва бошқалар;
- 1995 йил 26 мартдан етти Европа давлатида Шенген битими кучга кирди ва унга мувофиқ Бельгия, Нидерланд, Люксембург, Германия, Франция, Испания ва Португалия ички чегараларида чегара текшируви осонлашди. Кейинчалик Шенген битимига Юнонистон ҳам қўшилди. Икки хил визалар жорий этилди:
- Ягона Шенген визаси, уч ойгача муддатга берилади ва Шенген битимини тўзган мамлакатлар ҳудудида эркин ҳаракатланиш ҳуқуқини беради;
- Уч ойдан ортиқ муддатда бериладиган миллий кириш визаси, уни бериш Шенген битимига кирган давлатнинг алоҳида ҳуқуқидир. Европа иттифоқига кирмаган давлатлар, жумладан Россиялик туристлар учун киришнинг визали тартиби сақланган. Киришнинг имтиёзли тартиби Венгрия, Польша, Чехия, Словакия, Латвия ва Эстония фуқаролигига тегишли.

Уз мижозлари учун виза расмийлаштиришда турфирмалар шартли уч гуруҳга бўлинадиган талай муаммоларга дуч келишади.

- Биринчиси – хорижий элчихоналар ва уларнинг ходимлари ишини ташкиллаштириш билан боғлиқ.
- Иккинчиси – элчихоналар учун меъёрий бўлган, тегишли мамлакатлар Ички ва Ташқи ишлар Вазирликлари белгиладиган визаларни расмийлаштириш тартибига талаблар билан боғлиқ:
 - зарурий ҳужжатлар руйхати,
 - уларни қабул қилиш ва кўриб чиқиш тартиби,
 - визаларни расмийлаштириш муддатлари,
 - турфирмаларни аккредитация қилиш тартиби,
 - бериладиган визалар турлари ва хоқозолар.
- Муаммоларнинг учинчи гуруҳи – Ўзбекистон томонидан кириш визаларини олиш билан боғлиқ масалаларни давлат томонидан йулга қуйилиши, маълум чеклашлар ит, мушук каби майда уй жониворларини олиб кириш ва олиб чиқиш учун мавжуд. Бу айниқса элита уй хайвонларига таъллуқли. Қоида буйича, уй хайвонларини

олиб кириш-олиб чикиш эмланганини тасдиқлайдиган ветеринар сертификати ва кутиришга карши эмланганлик ҳақида маълумотнома кўринишдаги ҳужжатлар талаб қилинади.

18.3. Ўзбекистон божхона қоидалари.

Хорижий валюта олиб кириш ва олиб чикиш чекланмаган, декларация шартномасида 2000\$ дан ортиқ миқдорда хорижий валютани олиб чикишга мамлакатга мувофиқ миқдорда пул олиб кирилганини тасдиқловчи божхона декларацияси бўлса, рухсат берилади. Миллий валютани нақд кўринишида олиб чикиш ва олиб кириш 272000 сум қилиб чекланган (274\$ атрофида). Ўйрик миқдордаги миллий валютани олиб кириш ва олиб чикиш Марказий банк рухсати билан мумкин (кўплаб назорат пунктларида олиб чиқилмайдиган пуллар текшируви амалга оширилмайди).

16 ёшдан ката шахсларга 1000 тагача сигарет ёки 1000 гр. тамаки маҳсулотлари; 1,5 литргача алкоголь ичимликлар ва 2 литргача вино; шахсан фойдаланиш учун маълум миқдорда пардоз воситалари, шунингдек умумий миқдори 10.000 \$ дан кўп бўлмаган шахсан фойдаланиш учун маҳсулотлар божсиз олиб киришга рухсат берилган.

Гиёҳванд моддалар ва кучли таъсир қилувчи дори-дармон (уларни куллаш заруратини тасдиқловчи рецептсиз), курол ва ук-дори, Ўзбекистон давлат сиёсати ва ислом ақидаларига карши йўналтирилган фотосуръатлар, босма ва видеоматериалларни, хайвонларни (уларни олиб кириш учун махсус рухсат зарур), мева ва сабзавотларни олиб кириш тақиқланган. Барча қимматбаҳо буюмлар (такинчоклар, фото ва видео камералар, компьютерлар ва хоқозо) божхона декларациясида қайд этилган бўлиши шарт.

Қимматбаҳо материаллар ва тошлар, мўйна, курол ва ук-дори, бадий ва тарихий қимматга эга буюмлар (бунга тайёрланганига 100 йилдан кўпроқ бўлган ҳар қандай буюм қиради)ни олиб чикиш учун давлат Маданият Вазирлигининг махсус рухсати зарурдир.

Ўзбекистонга визалар расмийлаштириш

Меҳмонхонада истиқомат қилсангиз, сизни меҳмонхона расмийлаштиради. Қулга рўйхатга олинганлик ҳақида ҳужжат берилади. Мамлакатдан чиқишда чегара хизмати Ўзбекистонда бўлганликнинг барча қўнларига қайднома мавжудлигини текширади.

Вақтинчалик рўйхатга кириш (прописка)дан парламент ва ҳукумат делегация раҳбарлари, уларнинг оила аъзолари, шунингдек мазкур делегация техник ходимлари, Ўзбекистонга БМТ паспорти билан келган шахслар, Ўзбекистонга 15 кунгача бўлган муддатга келган хорижий фуқаролар, 18 ёшга етмаган шахслар озод этилади.

Ўзбекистон Республикасига визалар учун консуллик йигини куйидаги микдорда белгиланган:

Оддий кириш-чикиш визаси:

- 30 кунгача – 60 \$
- 3 ойгача – 80 \$
- 1 йилгача – 180 \$
- транзит виза – 20 \$дан 40 \$гача.

Гурух визаси:

- 15 кунгача – ҳар бир кишидан – 15 \$ (16 ёшгача бўлган болаларни ҳисобга олмаганда гурухда 10 кишидан кам эмас).

- 30 ва ундан кўпроқ муддатга гурухли виза ҳар-бир кишидан – 25 \$.

- визалар хакикийлиги муддатини чузиш учун куйидаги микдорда тулов олинади:

- 24 соатгача – 15 \$
- 30 кунгача – 30 \$

Бундан ташқари, курсатилган туловлардан ташқари бўладиган харажатлар учун ҳам тулов олинади.

18.4. Туризмга оид ҳужжатлар

Турфирмада услубий таъминот.

Туроператор ташкил қилган туризм маҳсулоти (саёҳат) унинг фирмада услубий таъминланишини кузда тутди. Услубий таъминот деганда саёҳатни, унинг амалга оширилиши ва туристларга такдим этиладиган хизматларни батафсил тавсиялайдиган махсус технологик ҳужжатларни тайёрлаш тушунилади. Бу – фирма ходимларининг аниқ, тезкор ва уддабурон фаолияти ва шунингдек саёҳат мазмуни, унинг амалга оширилиши ҳамда такомиллаш ишларини доимий назорат қилиш учун зарурдир.

Саёҳатлар технологик ҳужжатларининг таркиби ва мазмуни меъёрий ҳужжатларда курсатилган саёҳатлар ва уларнинг ҳужжатлари истеъмолчилар ҳукукини химоя қилишга қаратилган меъёрий талабларга жавоб бериши лозим. Улар туризм маҳсулотининг сертификатлаш жараёнида назорат қилинади. Технологик ҳужжатлар саёҳатлар (ёки йуналишлар) папкаларига жойланади.

Ҳар бир саёҳат учун технологик ҳужжатлар мажмуи куйидагича:

- йуналиш буйича туристик саёҳатнинг технологик ҳаритаси;
- туризм ташкилотининг туристлар гурухлари билан маълум вақтга юкланганлик графиги;
- туризм саёҳати йуланмасига маълумот варақаси;
- Тур-1 «Туризм йуланмаси» намунавий шаклидаги йуланма бланкалари;
- брон қилиш варақаси;
- миждоз-турагентлар билан шартномалар бланкалари;

- ҳамкор – хизмат тақдим килувчилар (меҳмонхоналар, транспорт компаниялари, саёҳат бюрolari ва хокозолар) билан шартномалар; саёҳат ҳаражатларини ҳисоблаш;
- йуналиш тавсилотлари;
- йуналиш буйича ҳаракатланиш графиги; йуналиш ҳарита-схемаси;
- йул маълумотлари матни (автобусли саёҳатлар учун);
- саёҳат техник узига хосликларининг тасвири (транспортга буюртмалар, чипталар, экскурсиялар ва меҳмонхоналарда хона ажратиш, овкатланиш тадбирларига буюртма бериш муддати ҳақида эслатма; аризалар бланкалари; йуналиш буйича транспорт ҳаракати графиги; эҳтимолли транспорт алмаштириш, кутиш ҳақидаги элатмалар);
- туристлар учун эслатмалар матни (алоҳида вазиятларда, масалан: карантинли мамлакатларга сафар учун, махсус спорт ёки саргужашт саёҳатлар учун вахокозолар);
- йуналиш буйича маълумот материаллар;
- реклама воситаларининг вариантлари;
- прайс - варакалар (каталоглар).

Автобустаги турларда «автобус йуналиши паспорти» тулдирилади (хорижий вариантда «Сафар варакаси»). Бу ҳужжат Ўзбекистон Транспорт Вазирлиги томонидан тасдиқланиб, нафакат йуналиш схемаси ва хизматлар технологиясини, балки автобуснинг техник жиҳатлари, автойуллар хусусиятлари ва километражи, автойул ҳаракати таъкиклари ва чеклашлар, хордик ва овкатланиш, йулбуйи жойлари, санитар хизмат манзилларини акс эттиради.

Асосий Туризм ҳужжатларини аниқлаштириш.

Туристтик саёҳатининг технологик ҳаритаси – мазкур саёҳат буйича барча зарурий маълумотлар ва хабарларни яккол ҳамда лунда кўринишда берадиган ҳужжат. Бир қатор вазиятларда (йуналиш узига хослиги ва хизмат хусусиятларига боғлиқ) баъзи бандлар колдирилиши мумкин. Йуналиш буйича туристик ташкилотларининг юкланганлик жадвали йуналиши буйича туристик ташкилотлари юкланганлигининг реал манзарсини акс эттиради ва уни кузатиш ҳамда назорат қилиш имконини беради.

Туристтик сёҳати йуланмасига маълумот варакасида туристлар учун йуналиш буйича зарурий ва кушимча маълумотлар мавжуд бўлиб, у йуланма ёки ваучернинг ажратилмас иловасидир.

Маълумот варакаси узида куйидагиларни акс эттиради:

- туристик саёҳатининг тури ва кўриниши, саёҳатдаги хизмат дастурининг асосий мазмунини, бутун йуналиш узунлиги ва давомийлиги, сафарлар тоифлари ва бошқа хусусиятлар курсатилади;
- саёҳат йулининг баёни - истиқомат манзиллари, истиқомат вақти ва ҳар бир хизмат курсатиш манзилида жойлаштириш шартлари (бино типи, хонадаги уринлар сони, унинг санитар-техник хизматлари);

- саёҳат ҳудудининг киска баёни (эътиборли жойлар, табиатнинг узига хослиги), саёҳатнинг ҳар бир манзилида хизмат курсатиш дастури;
- қушимча тулов учун тақдим этиладиган хизматлар руйҳати;
- спорт иншоотлари ва майдончалари, машина тухташ жойлари, йуловчи аркон йуллари, томошагоҳлар, болалар уйин майдонча (хона)лари, кутубхоналар, кинозалларнинг киска тавсифи ва мавжудлиги ҳақида маълумот;
- туризм саёҳати бошланадиган туризм манзили ва унга бориш йуллари. Қушимча маълумот руйҳатига саёҳат узига хослиги билан боғлиқ маълумотлар киради:
- ёшга оид чекловлар, фарзандли кишилар, оилавий жуфтликларни қабул қилиш ҳақида;
- сафарли туристик саёҳатлари учун махсус маълумот;
- аниқ бирор саёҳат ёки йуналиш узига хос хусусиятларидан келиб чиқадиган бошқа маълумот ва тавсиялар.

Туризм йуланмасининг Тур-1 шакли катъий ҳисоб-китоб бланки бўлиб, мижозга режалаштирилган саёҳат ҳақида имкон қадар тулик маълумот берувчи реквизитлар мажмуидан иборат. Йуланманинг бу шакли намунавий ҳисобланади ва Тур ташкилотлар йуланмаларни кўпайтирганда уларни бошқа зарурий маълумотлари билан тулдиришлари мумкин.

Мазкур йуланма шаклидан назорат-касса машиналаридан фойдаланилмай нақд пул орқали аҳолии билан ҳисоблашишда катъий ҳисоб-китоб бланки сифатида фойдаланилади. Йуланма ёзилган сана ва уни куллаш санаси бухгалтер ҳисобида акс эттирилади. Йуланма берилганда йиртма талон туризм маҳсулотини амалга ошириш санаси ва далилини тасдиқлайдиган ҳужжат сифатида қолади ва ҚҚС буйича имтиёзни куллаш учун асос бўлиб хизмат қилади. Нақд ҳисоб-китобда йуланма қарешоклари бошқа касса ҳужжатлари билан бирга сақланади. Нақдсиз ҳисоб-китобда ташкилот ҳисобни таъминлаши ва берилган йуланмалар қарешокларини сақлаши лозим.

Йуланмаларни солиқ инспекциясида қайд этиш ва уларни рақамлаш тартиби қонунчилик томонидан белгиланмаган.

Бронлаш варақаси – бу бир гуруҳ туристларнинг вакили бўлган шахс ёки турист туризм маҳсулотини ташкил қилиш учун туроператорга берган аниқ буюртмасидар. Ёзма шаклда олдиндан келишув хусусиятига эга шартномадек расмийлаштирилади.

Шартноманинг муҳим шартлари қуйидагилар:

- туроператор (сотувчи) ҳақида маълумот, жумладан туризм фаолиятини юритиш ҳуқуқига лицензия, ташкилотнинг юридик манзили ва банк реквизитлари ҳақидаги маълумотлар;
- туризм тадбирини амалга ошириш учун зарурий ҳамда турист (ҳаридор) ҳақида маълумот;

- кабулдаги туроператор (сотувчининг шереди) ҳақида, лицензияси, юридик манзили, банк реквизитлари ва алоқа телефонлари ҳақида маълумотлар;
- туризм маҳсулотининг истеъмол хусусиятлари, истиқомат дастури ва саёҳат йуналиши, саёҳатлар хавфсизлиги шартлари ва туризм маҳсулот сертификатланганлиги ҳақида маълумотлар;
- саёҳат боши ва охирининг санаси ва вақти, унинг давомийлиги;
- туристларни кутиб олиш, кузатиш ва ҳамроҳ бўлиш тартиби;
- томонлар ҳуқуқлари, бурчлари ва масъулиятлари;
- туризм маҳсулотининг чакана нархи ва уни тулаш тартиби;
- туристларнинг гуруҳдаги минимал сони;
- гуруҳ тулмаганлиги сабаби саёҳат булмаслиги ҳақида туристни огохлантириш муддати;
- шартномани ўзгартириш ёки бекор қилиш шартлари, бу билан боғлиқ тортишувларни ҳал қилиш ва томонлар зарарини коплаш тартиби;
- турист томонидан эътироз билдириш муддати ва тартиби (туризм маҳсулоти сифатига эътироз турист томонидан туроператор ёки турагентга шартнома вақтитугаган пайтдан 20 кундавомида ёзма шаклда билдирилиши мамкин ва эътироз олингач 10 кун давомида кониктириш зарур).

Шартноманинг бошқа шартлари томонлар келишувига биноан белгиланади. Ҳамкор-хизмат курсатувчилар (мехмонхоналар, авиакомпаниялар, автотранспорт ташкилотлари ва бошқалар билан) шартномалар тегишли хизматлар курсатиш имкониятларини тасдиқлайди.

Калкуляция ёки саёҳат нархининг ҳисоби бронлаш варакасида курсатилган усулда амалга оширилиши мумкин. Бунда саёҳат нархи ҳар бир хизмат таннархини жамлаш ва даромаднинг меъёрий белгиланган фоизини кушиш (у одатда туроператор учун саёҳат таннархининг 15-20 фоизини ташкил қилади) билан амалга оширилади.

Йуналиш баёни менежерлар ёки маршурут (йуналиш) буйича супервайзерлар, гидлар ишининг кулайлиги, шунингдек турагент билан шартномага илова қилиниш ва йуланма маълумот варакаси матнига киритиш учун эркин шаклда тузилади.

Йуналиш буйича ҳаракат жадвали йуналишнинг ҳар бир жадвали буйича келиш ва жунаш санаси ва вақти курсатилган жадвал шаклида тузилади.

Саёҳат технологик хусусиятларининг тавсифи – бу транспорт, чипта, музейларга экскурсилар, мехмонхоналарда жой банд қилиш, овқатланиш кабиларга буюртма бериш муддатлари ҳақида эслатма ҳамда виза ва суғурталарни расмийлаштириш коидалари ва муддатлари, транспорт алмаштириш, кутиш, кабулдаги гидлар ёки хорижий вакиллар, ҳамроҳ гидлар ҳақидаги эслатиб қолувчи ҳужжат. Ишни кулайлаштириш учун санаб утилган хизматлага ариза бланкалари махсус тайёрланади.

Буларнинг бариси мазкур саёҳат утказилишини назорат қилаётган ходимларнинг тезкор ишлаши учун зарурдир.

Туристлар учун эслатмалар матни алоҳида, зарурий вазиятларда тузилади. Масалан, махсус саёҳатлар ташкил қилинишида (саргузашт, спорт-анжомлар буйича, саёҳат вақтида соғлиқни сақлаш ва хавфсизлик кабилар) ёки туристларининг эпидемик (жайдари) мамлакатларга сафар қилиш ҳолатларда. Хавfli инфекциялар (вабо, улат, сарик безгак, ОИТС, безгак) мавжудлиги боис ёмон аҳволдаги давлатларга қирадиган ҳар бир Туристга тураператор имзоси ва фирма мухри билан тасдиқланган индивидуал эслатма бериш зарур. Бундай эслатмалар мавжудлиги «Шереметева», «Внуково» аэропортларидаги божхона текширувида албатта талаб қилинади.

Йуналиш буйича маълумот материаллари – бу ҳар хил маълумотномалар, буклетлар транспорт ҳаракати жадвали, музейлар иш вақти, меҳмонхоналар манзили ва улардаги етиб бориш йуллари ҳамда саёҳат узига хослигини эслатадиган бошқа материаллар.

Реклама проспеклари ва буклетлар саёҳатлар буйича тураператор имкониятларининг рекламаси ва туристлани улар билан таништириш учун зарур (саёҳат йуналишлари буйича мувофиқ реквизитлар билан тизимли реклама маълумотлари).

Прайс-варака (саҳифа). Ҳар бир тураператор фирмас учун прайс-саҳифа энг муҳим ишчи ҳужжатлардан бири ҳисобланади. Турагентлар билан ҳамкорликнинг омадли кечиши кўп жиҳатдан Прайс-саҳифада маълумот нечоғли лунда ва саводли баён қилинганига боғлиқ. Прайс-саҳифалар варака, буклет ва каталог (кенгайтирилган нарх таклифлари) шаклида бўлиши мумкин. Ҳар қалай бу турли туризм хизматларига нархлар ҳақида маълумотдир

Врақаларда маълумот саҳих берилган, турпакетлар нархлари зам қиска муддатга курсатилган. Алоҳида ҳолатларда – бу турфирмаларнинг бир ёки бир неча сафарларга махсус иловасидир.

Муфассал нархлар таклифи катта ҳажимли нашлар (каталог, буклет) бўлиб нафакат таклиф қилинаётган саёҳатларнинг мавсумий нархлари, балки тавсиявий ва тавсифий тарздаги қушимча маълумотларни ҳам уз ичига олади: саёҳатни расмийлаштириш учун зарурий ҳужжатлар руйхати, виза ва бронларни расмийлаштириш қоидалари (бронлаштириш шеvasи билан), авиа парвозлар жадвали, нархлар ҳақида, автомобиллар ижараси ва меҳмонхоналар ҳақида маълумот.

18.5. Турист учун тиббий расмиятчиликлар

Ҳозирги кунда халқаро ва ички туризм мамлакатга молявий қирим ва хорижий валюта, саноат қуввати ва аҳоли бандлигини ошириш, инвестициялар ва юқори технологиялар таъминоти кўринишидаги ижобий ҳолатларини келтиради. Бирок афсуски салбий таъсири ҳам мавжуд. Гап ижтимоий-маданий ёки сиёсий ҳарактердаги (турмуш-тарзини,

менталитетини, бошқарув шаклини қабул қилмаслик) таъсир ҳақида эмас, саёҳат саноатининг назоратсиз ва кўпроқ тасодифий таъсир қиладиган биологик тизим бузилиши ҳақида бораяпти. Хавфлар:

- санитар биологик
- табиий хусусиятга эга.

Санитар биологик хавф деганда табиий ва кишлоқ хужалиги муҳитига мазкур жойда қарши иммунитет пайдо бўлмаган бегона биологик тажаввускорларни олиб кириш хатари тушунилади. Бу экологик мурт (баъзан барқарор) тизимлар емирилишининг кучли манбаи ва унга қарши муқобил восита ҳозирча мавжуд эмас.

Тиббий хавф – вирусли эпидемиялар тарқалиши, аммо инсоният кўп ҳолларда уларга қарши профилактик ва муолажавий чоралар яратган. Бирок бу жараён яққол ифодаланаган тезкор ва кескин жиҳатга эга ҳолда жаҳоннинг турли минтақаларидаги экологик тизим Янги табиий тажаввускорлар пайдо бўлиши туфайли тайзик сеза бошлаяпти. Деярли юз йиллик фаол инсоний қучишлар натижасида авваллари бир-бири билан ҳеч тукнаш келмаган ва алоқаси бўлмаган биологик турлар табиий тарқалишида бузилиш юз берди. Айтайлик, инсон кишлоқ ва урмон хужалиги учун олиб кўриб, бутун дунёга усимликлар, бог-безакларини таркатади, бу эса 10-30 эмас, балки унминглаб турлар демакдир.

Назорат тизими: Шунга кура, ҳукуматлар туристлардан маълум тиббий расмиятчиликларини талаб қилишади. Масалан: Ички Ишлар, Мудофа, Соғлиқни сақлаш вазирлиги, Миллий Хавфсизлик Хизмати, Давлат чегараларини қуриқлаш қумиталири, Божхона хизмати, «Ўзбекистон ҳаво йуллари», «Ўзбекистон темир йуллари», «Узавтотранс» хизматлари томонидан «Ўзбекистон Республикаси давлат чегарасидан утқазиш пунктларида тиббий (санитар) назорат ҳақида» қонун қабул қилинган эди. Бу қонун давлат чегараси орқали утишг пунктларида мамлакат ҳудудига СанПиН № 0080-98 томонидан белгиланган касалликлар, хусусан, улат, вабо, сарик безгак, вирусли геморагик безгаклар, малярия ва унсон ҳаёти учун хавфли бошқа зооантропоэ ҳамда контагиоз касалликлар кириб келишининг, тарқалишининг олдини олишга қаратилган. У хриждан келадиган транспорт воситалари (ҳаво, дарё кемалари, поезд, автотранспорт воситалари), юклар, экипаж, йуловчиларга қайси давлатга мансублигидан қатъий назар ва Ўзбекистон Республикасидан чиқиб кетаётган шахсларга нисбатан қулланади. Ҳудуднинг санитар муҳофазаси бўйича тадбирларни барча вазирликлар ва муассасалар, ташкилотлар, қорхоналар, амалдор шахслар, алоҳида фуқаролар, ушнингдек чет эл фуқаролари ва халқаро ҳамда хорижий ташкилот ва қорхоналар бажариши шарт.

Таянч иборалари: Туризмга оид расмиятчилик, божхонага оид туризм расмиятчиликлари, туристлик саёҳатининг технологик ҳаритаси, паспорт ва визага оид расмиятчиликлар, чет эл паспортлар, санитар

қоидалар, кириш-чиқиш тартиби, тиббий расмиятчиликлар, прайс-варақа, реклама проспектилари

Мустақил назорат қилиш учун топшириқ ва саволлар:

1. Туризмга оид расмиятчилик тушунчаси ва унинг мазмуни нимадан иборат?
2. Туризм расмиятчилиги қандай бўлимлардан иборат?
3. Божхонага оид туризм расмиятчиликлари деганда нимани тушунасиз?
4. Ўзбекистон божхонаси қоидалари нималардан иборат?
5. Туризмга оид ҳужжатлар тўпламига нималар қиради?
6. Турист учун табиий расмиятчиликлар тартиби нималарни талаб қилади?
7. Жаҳон туризм ташкилоти (ЖТТ) фаолиятининг йуналишлари нималардан иборат?
8. Паспорт ва визага оид расмиятчиликлар нималардан иборат?
9. Туристлик саёҳатининг технологик ҳаритаси нимадан иборат?

ИЛОВАЛАР

ИЛ В

И тлик к н и т м нид н йил йд т и тл
Г хл ининг

ЮКЛ ИШ Г ФИГИ

Г х №	и тлик м ш ти қ ми	изм т кў тиш н и		

ИЛ В

и тлик йўлл нм иг

Б Қ И

Х Т Н МИ

3 ИЙ М Ъ Л М Т Н М

и тлик ф нинг т и в или х т д в мид в нинг ф
қи мид кў тил диг н изм тл нинг ий м зм ни
кў тил ди

х т йўлининг б ни тў т ш ж йл и м дд ти в ж йл шиш
ш т ш итл и в изм тл т и бин или н м д ги ў инл
миқд и нинг нит гиги ник жи зл кў тил ди

х т х д дининг қи қ ч б ни дг ликл ль фининг ўзиг
ликл и ф нинг х би п нкд ги изм тл д т и
и тлик ф ининг т н л гик х ит иг м вишд
б ил ди

Кўшимч тўл вл эв зиг кў тил диг н изм тл ўй ти

п т инш тл и м йд нч л и вт м бил т ж йи
йўл вчил ч н м кўп икл б л л ўйин м йд нч и

н л и к т б н кин з л в б шқ л м вж диги в қи қ ч
т в ифи
и тлик ф и б шл н диг н т и тлик к н и м нзили в
нг б иш йўли
Қўшимч м ъл м тл т миний ўй ти
ш ч кл ви б л ли й ҳл ил лил қ б ли тўғ и ид
м ъл м т
П длит и тлик ф ч н м м ъл м т
Б шқ м ъл м т в т в иял
ИЗ Ҳ Д имий тиббий н з тд бўлиши л зим бўлг н ш л г
й ҳатнинг м ш тл и т в ия этилм лигини т ўкидл ш м қ дг
м в фикди

и тлик ф им ш тининг эк п дици н
т кши в ўтк зилг нлиги тўғ и ид ги хи б тнинг т зилиши в м в з и

ш тнинг эк п дици н т кши в ўтк зилг нлиги тўғ и ид ги
хи б т ф л нинг н з д т тг н янги т и тлик ҳ тини
л йиҳ л шти иш ч н ий м ъл м тн м хи бл н ди

Ҳи б т м тни қ йид гил д н иб т бўлиши м мкин

ф ҳ д ди тўғ и ид м ъл м тл ф г т й г лик в
ни ўтк зиш п йтид ҳ д днинг т ктик в т ник м л л г
т ъ и и

ф тўғ и ид м ъл м т ф м ш т тўғ и ид б т ф ил
м ъл м тл нинг з нлиги в д в мийлиги т ли в ит л
д мид п ч диг н б қичл и

ф ни т шкил этиш ж мл д н йн н ш м ш т
т нл нишининг л ниши

ф ҳ к тининг г фигов т никт в ифи

Ҳ вф излик эк т м л в зиятл кў иш ч кл нг н ш итл д
мўлж лл г л ҳид эътиб б ил ди

ф л и н тиж в т в иял

Ҳ д днинг энг ўзиг жиҳ тл и ўтишни нгилл шти иш
йўлл и ҳ вф излик в қизиқ ли ўтк зиш т клифл и

ф г т й г лик в хи б т т й л шд ф йд л нилг н
д би тл ўй ти и тлик хи б тл и в б шқ м нб л

Ил в

- ш ий в г ҳ жиҳ зл и жиҳ з в инв нт к пл кт ция и
бўйич т в иял

- ф д вқ тл ниш ци ни йўлд м ҳ л тл лиш имк нияти
м вж длиги

- г ҳ в ҳ би кишиг т гишли м ҳ л т в к н л ҳ жми
ф ҳ ж тл и м т и

- т н п т л қ тибби тп нктл ининг иш т тибби

- хи б тг ил в қилин диг н тл чизм л

- ф йўлининг м кк б н қт л ини дг ликл ни т би тини
к этти иши л зим Ф т тл в чизм л қ мл ниши
н мл ниши в имз л ниши к к

- ф ҳ д дининг м ш т кў тилг н з хи йўл қ йд этилг н
йўн лишл б лгил нг н т н ш ж йл и т ъкидл нг н тў иқ в
мўлж лл к этг н ий н қт л ф т тл в ит ид
т ви л нг н ҳ ит и Ҳ ит ф нинг ғи ч ткл и в
л ни ўтиш йўлл ини к этти ди

Ҳи б тни т й л ш

Ҳи б т м шинк ки к мпьют д инт в лд т илиши
ил в л и бил н қ мл ниши в м қ в л ниши ш т Ҳи б тнинг
м мий ҳ жми д тд ҳиф г ч бўл ди ж мл д н м тн

ҳиф г ч Ҳи б т л вҳ ли тит л в ғиг бўлимл ф т тл
ҳ ит м л кў тилг н м нд иж иг эг бўлиши ш т
қ в нинг ички т м ниғ ҳ ит в ҳ жж тл ч н к нв т
лимл н ди

У ш клид ги и тлик йўлл нм ининг юз т м ни

<p>У н м н вий ш кл Ў лия в зи лиги й т диқл г н №</p> <p style="text-align: center;">У И ЛИК ЙЎЛЛ И №</p> <p>т вчи т шкил т ЧЖ Ш д м қ нд Х мз к ч и т л ф к Лиц нзия №</p> <p>у н ми КУ кв лифик т бўйич к ди тифик т қ ми Х ид Ю идик ш</p> <p style="text-align: center;">ми хб и ми ф милия и х қ кий</p> <p style="text-align: center;">Б нк квизитл и т л ф к фи м нзили</p> <p>Жи м ний ш И ми ш ифи П П м ъл м тл и м нзили т л изм т й и тл ўй ти</p> <p>И ми ш ифи П П м ъл м тл и м нзили т л изм т й</p> <p>Г х хб и м вж длиги ф м дд ти д н г ч ф м ш тив м мл к ти ж йи ш т б шл ниши Ў ш ҳ и п т т вт в йўли д нгиз жўн ш б к ти</p> <p>ў т ш м нзилл и ш т як ни Ў ш ҳ и п т т вт в йўли д нгиз қ йтиш б к ти изм тл ж мл м и к т г йўл чипт м ҳ м н н н м вқ тл виз ф т т н ф</p> <p>Эк к ия д т и иқд и т н п т в и т и</p> <p>Қўшимч тўл нг н изм тл ўм</p> <p style="text-align: center;">ми</p> <p>Йўлл нм н и мм ўз бил н</p>	<p style="text-align: center;">ЧЖ Ш Д</p> <p>№ и тлик йўлл нм ининг йи ил диг л и</p> <p>у н ми Х ид ми ю идик ш л</p> <p>Уч н хб и ми ш ифи жи м ний ш л ч н П м ъл м ти м нзили т л ф ни ф м дд ти д н г ч и тл ўй ти И ми ш ифи</p> <p>Х қи тўл нг н изм тл ўлик н б чиқил ди</p> <p>Йўлл нм н и мм ўз бил н зил ди ўм</p> <p>т вчи х ў ни и тлик изм тл и ш ти бил н т нишдим в зим н</p> <p>Х ид х ў ни т шкил т ч н тиш н и йил</p>
---	---

У ш клид ги и тлик йўлл нм ининг қ т м ни

<p>Йи тил диг н т л нг й хл нинг тўлик ўй ти ш йўлл нм бўйич ф г чиқ диг н в нд н тиқ кишил ч н ил в қилин ди</p> <p>қи тўл нг н изм тл б ндид м лд ҳ ид тўл вини м лг ши г н изм тл нинг тўлик ўй ти қўшимч изм тл бил н қў тил ди</p> <p>Йўлл нм н и б ндид п л м жб ияти мд тўл ниши ижий в лот қимм тиг м ивишд ги ш тли би ликд тўл ниши н з д т тилиши м мкин</p> <p>зк йи тил диг н т л н ўл нг н м ҳ и бил н ҳ ид и тлик йўлл нм ини н д п л тўл ви бил н ҳ ид қилг нлигининг д лилини т диқл йди</p> <p>Ушб и тлик йўлл нм и д п л из ҳ ид қилинг нд Йўлл нм н и б ндид қўчи м тўл в в қ ининг қ ми в н и қ йд этил ди</p>	<p>зк и тлик йўлл нм и т м нл з т зишг н № ш тн м т л бл и ид т зилм қд</p> <p>Ушб и тлик йўлл нм ининг ж лм қи ми иф тид қ йид гил ил в қилин ди й хл нинг тўлик ўй ти в нд н тиқ кишил ч н ҳ би и ч н й хл ўй ти б ндид ги м ъл м тл тўлди ил ди</p> <p>м ш тд изм т қў тиш д т и изм т қў тиш д т иг м в фик изм тл в ч и вф т милл и тўғ и ид м ъл м тн м в ф қ ид л ит в иян м и м ъл м тв қ и Б м н ли бил н т й л нг нд и тлик йўлл нм ин м л н ди</p> <p>Йўлл нм бл нкл и қўлд н м л ниши м мкин и тлик йўлл нм и тўлди илг нд қ йд ги қи қ м в ш тли б лгил ишл тил ди</p> <p>УП м мий ф қ лик п п ти Д би ў инли н м д ж йл шиш</p> <p>УЧЭП м мий ч т эл п п ти Д икки ў инли н м д ж йл шиш</p> <p>П тўлиқ п н и н н н шт т шлик ч ў инли н м д ж йл шиш</p> <p>к чки вқ т</p> <p>ЯП я им п н и н м т вқ тл ниш Б шқ қи қ тм л ишл тилм йди</p> <p>П здн й бил т к т г ия и б ндини тўлди ишд т н п т изм ти қўлл йдиг н қи қ тм л д н ф йд л нил ди</p> <p>хм н н б ндини тўлди ишд й хл ни ж йл шти иш бўйич т гишли м мл к т ж й кл ифик ция тизимл и в ит л и қў тил ди</p> <p>Г ҳ б и б лиги из ғ т н ф б ндл ини тўлди ишд Х Йўқ б лгил и қўлл нил ди</p> <p>ш тд ги тў т ш ж йл ид изм т қў тилиши в ч л ини д н қўлимг ф йд л ниш ч н лдим и тлик изм ти ш тл и м мл к т ж йд гит тиб қ ид л ўзиг ликл бил н шб йўлл нм ни тиб лм д н т иб т нишиб чиқдим в зи бўлди</p> <p>Ҳ ид И Ш</p> <p>ҳ ў ни т шкил тл ч н</p>
---	---

МУНДАРИЖА

	КИРИШ	3
I. БОБ.	«Туризм асослари» курсининг мақсад ва вазифалари	4
	1.1. «Туризм асослари» курсининг мақсад ва вазифалари.....	4
	1.2. Ўзбекистонда туризмнинг моҳияти.....	5
	1.3. Курснинг бошқа билимлар тизимида тутган ўрни.....	8
II. БОБ	Саёҳат ва саёҳатчи, турист ҳақидаги тушунчалар.....	14
	2.1. Илк саёҳатлар ва саёҳатчилар тарихи.....	14
	2.2. Марказий Осиё саёҳатчилари.....	16
	2.3. Туризм тушунчаси ва унинг шаклланиш тарихи.....	19
	2.4. Саёҳатларнинг моддий таъминлаш жиҳатлари.....	21
	2.5. Туризмни сайёҳатлардан ажратиб турувчи асосий жиҳатлар.....	24
III. БОБ	Туризм хизматларининг таснифланиши ва хусусиятлари.....	26
	3.1. Туризм соҳасининг таснифланиши.....	26
	3.2. Туристлик хизматларининг хусусиятлари.....	33
	3.3. Туристлик хизматларининг «учта С» билан ифодаланиши.....	33
IV. БОБ	Туризм индустрияси.....	37
	4.1. Туризмни ташкиллаштириш.....	37
	4.2. Туроператор ва турагентликлар.....	38
	4.3. Транспорт ва меҳмонхона хўжалиги.....	39
	4.4. Овкатланиш хўжалиги.....	40
V БОБ	Туризм турлари ва асосий кўринишлари.....	46
	5.1. Актив ва пассив туризм турларининг хусусиятлари...	46
	5.2. Харакатларнинг турларига нисбатан туризм маршрутларининг таснифлини.....	47
	5.3. Туризм турларининг кўринишлари.....	49
	5.4. Қишлоқ туризмнинг ривожланиши.....	51
	5.5. Клубли дам олишни эгаллаш тизими ва унинг турлари.....	56
	5.6. Туристлар дам олиш тизимида клубли дам олишнинг аҳамияти.....	58
VI БОБ	Туризмни ривожлантиришда туристик маршрутларни шакллантириш технологияси.....	63
	6.1. Туристлик хизматларни лойиҳалаштириш.....	63
	6.2. изм т кў тиш д т ини я тиш	65
	6.3. и тлик м ш тини ишл б чиқиш б қичл и	66
	6.4. Туристлик саёҳатнинг йўлланмаси ва технологик ҳаритасини тузиш.....	68
	6.5. Туристлик корхонанинг юклама графиги ва	70

	маршрутини тузиш.....	
VII БОБ	Туризм ресурслари.....	73
	7.1. Туризм ресурслари тушунчаси.....	73
	7.2. Табиий туристлик ресурслар.....	74
	7.3. Маданий – тарихий ресурслар.....	75
	7.4. Ижтимоий – иқтисодий ресурслар.....	76
	7.5. Туристлик ахборот ресурслари.....	78
	7.6. Туристлик қизиқиш ва туристлик таассурот.....	79
	7.7. Туристлик ҳудудлар ва туристлик акватория.....	81
VIII БОБ	Туризм хизматлари ва маҳсулотлари.....	87
	8.1.Туристлик хизматлар ҳақида тушунча.....	87
	8.2.Туристлик маҳсулотлар ҳақида тушунча.....	88
	8.3.Жозибадор туристлик маҳсулот яратиш.....	89
	8.4. Хизмат кўрсатиш класслари ва пакети.....	92
IX БОБ	Ўзбекистон Республикасининг туризм тўғрисидаги Давлат сиёсати.....	100
	9.1.Давлатнинг туризм соҳасидаги сиёсати.....	100
	9.2.Давлатнинг туризм сиёсатини амалга ошириш механизми.....	100
	9.3.Туризм фаоллиятининг давлат томонидан тартибга солишнинг асосий мақсадлари.....	102
	9.4.Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Республика Вазирлар Маҳкамасининг туризм соҳасига оид фармон ва қарорлари.....	103
X БОБ	Ўзбекистоннинг тарихий шаҳарлари туристик объектлар сифатида.....	117
	10.1.Ўзбекистон туризмни ривожлатиришда тарихий шаҳарларнинг ўрни.....	117
	10.2.Самарқанд, Бухоро, Хива шаҳарлари «Шарқнинг қадимий обидалари».....	119
	10.3.Шаҳрисабз, Термез, Фарғона ва бошқа шаҳарларнинг асосий тарихий ва архитектура ёдгорликлари.....	124
XI БОБ	Ўзбекистонда халқаро туризмнинг ривожланиши....	128
	11.1.Халқаро туризм ривожланишининг Ўзбекистон иқтисодиётига таъсири.....	128
	11.2.Ўзбекистонда халқаро туризмнинг ривожланиш динамикаси.....	130
	11.3.Халқаро туризм хизмат бозорида ўтказилаётган ислохотлар.....	132
	11.4.Ўзбекистонда халқаро туризмни ривожлантириш истиқболлари.....	136
XII БОБ	Экология ва туризм.....	139
	12.1.Экологик туризм.....	139
	12.2.Хорижий экотуризм бозори.....	141
	12.3.Ўзбекистонда экологик туризм.....	142

	12.4. Ўзбекистон географиясининг туристлик жозибадорлиги.....	143
	12.5. Ўзбекистоннинг туристлар эътиборига молик асосий табиий бойликлари.....	144
XIII БОБ	Туризм соҳасини режалаштиришнинг ташкилий механизмлари.....	148
	13.1. Туризмни ривожлантириш режаларини ишлаб чиқиш босқичлари.....	148
	13.2. Туризмни ривожлантириш режалари ва дастурларини ишлаб чиқиш, уларнинг бажарилишини таъминлаш.....	150
	13.3. Туризм индустриясининг ривожланишини режалаштириш механизмлари.....	153
	13.4. Ўзбекистон Республикасида туризмни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари ва хусусиятлари.....	158
XIV БОБ	Туризм хизматини лицензиялаштириш.....	162
	14.1. Туристлик фаолиятни лицензиялаштириш расмийчилиги.....	162
	14.2. Лицензия олиш учун давлат томонидан ўрнатилган талаблар.....	164
	14.3. Туристлик фаолиятга лицензия бериш учун тегишли хужжатларни тайёрлаш.....	165
	14.4. «Ўзбектуризм» Миллий компаниясининг лицензияларни текшириш жараёнидаги ҳуқуқлари.....	169
XV БОБ	Туристларни суғурталаш.....	171
	15.1. Суғурталаш туризм фаолиятидаги зарурий элемент сифатида.....	171
	15.2. Туризмда суғурталашнинг турлари.....	172
	15.3. Туризмда суғурталашни расмийлаштириш.....	173
XVI БОБ	Туризм инфратузилмаси.....	177
	16.1. Туризм инфратузилмаси хақида тушунча.....	177
	16.2. Туризм инфратузилмасида транспорт тузилмасининг ҳиссаси.....	179
	16.3. Туризм инфратузилмасидаги меҳмонхоналар таснифи.....	181
	16.4. Ўзбекистон Республикасида туризм инфратузилмасини ривожлантириш чора-тадбирлари.....	183
XVII БОБ	Туризм хизматларини сертификатлаштириш ва стандартлаштириш.....	187
	17.1. Туризмда сертификатлаштиришнинг турлари.....	187
	17.2. Туризм ва меҳмонхона хизматларини сертификатлаш бўйича ишларнинг калкуляцияси.....	189
	17.3. Сертификатлаштиришда Давлат стандартларидан фойдаланиш.....	191
	17.4. Туризмда стандартлаштириш жараёнининг	193

мазмуни ва моҳияти	194
17.5. Туризмни стандартлаштириш жараёнидаги расмиятчиликлар.....	194
XVIII БОБ Туризмга оид расмиятчилик ва ҳужжатлар.....	202
18.1.Туризмга оид расмиятчилик тушунчаси ва унинг мазмуни.....	202
18.2.Божхонага оид туризм расмиятчиликлари.....	205
18.3.Ўзбекистон боғхонаси қоидалари.....	208
18.4.Туризмга оид ҳужжатлар.....	209
18.5.Турист учун тиббий расмиятчиликлар тартиби.	213
МУНДАРИЖА.....	215
АДАБИЁТЛАР.....	219
ИЛОВАЛАР.....	221

Фойдаланилган адабиётлар:

1. И. Каримов Ўзбекистон XXI асрга интиломқда. :Ўзбекистон, 1999г.
2. Ўзбекистон Республикасининг «Туризм тўғрисида»ги қонун // «Халқ сўзи» газетаси, 1999 й 14 сентябр
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Туризм фаолиятини лицензиялаш тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида»ги Қарори. // «Халқ сўзи» газетаси, 2003 й 12 ноябр
4. «2006-2010 йилларда Ўзбекистон Республикасида хизматлар соҳаси ва сервисни жадал ривожлантириш ҳақида» Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори. 2006 й.
5. Балабанов И.Т., Балабанов.А.И. «Экономика туризма»- М.: Финансы и статистика, 2004 – 176 ст.
6. Кабушкин.Н.Н. Менежмент туризма. -М.: Новое знание 2005 год.
7. Чудновский А.Д. Туризм и госиничное хозяйство М.: ЮРКИНГА. 2005
8. Богданов Е.И. Планирование на предприятии туризма /Учебное пособие СПб.: Изд.д. «Бизнес- пресс» 2005
9. Александрова А.Ю. Международный туризм. Учебное пособие для ВУЗов.- М: Аспект Пресс, 2001г.
- 10.Яковлев.Г.А Экономика и статистика туризма. Учебное пособие. М.: Изд. 2005 - 368 ст.
- 11.Квартальнов В.А. Туризм. – М., Финансы и статиститка 2004.
- 12.Квартальнов В.А Менеджмент туризма: Экономика туризма. М.: Финансы и статистика 2004 г.
- 13.Ефремова М.В. «Основы технологии туристского бизнеса», Учебное пособие. – М.: Издательство «Ось-89», 2001.
14. Мирзаев М.А. «Туризм асослари». Маърузалар матни Т.: 2005
15. Хасанова Л.Г. «Основы туризма». Учебно-методический комплекс по десциплине . – Т.: 2006
16. Камилова Ф.К. – «Халқаро туризм бозори»// Т.: ТДИУ-2001
17. Алиева М.Т., Умаржонов А. Туристик мамлакатлар иқтисодиёти.-Т.: Молия 2005, -339 бет.
18. Пардаев М.Қ.«Турзим асослари» (Маърузалар матни) Самарқанд 2006 - 74
- 19.Агзамов.С, Т.Тошмуродов. Менежмент международного туризма. –Т.: ТГЭУ, 1996, 198 с.
20. Тухлиев Н., Абдуллаева .Т. «Формальности в системе туризма Республики Узбекистан» - Т: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi», 2007 .
- 21.Ходиев ва бошқалар. Ўзбекистон иқтисодиёти мустақиллик йилларида . Илмий оммабоп рисола- Т: Иқтисодиёт, 2007 й
- 22.Ҳамидов О.Х. «Транспорт сервисини ташкил қилиш» Ўқув қўлланма Т.: 2007. ТДИУ
- 23.Қудратов Ғ.Х., Тухлиев И.С. «Туризм иқтисодиёти». СамИСИ., С.: 2007.

Қўшимча

24. Менеджмент туризма: Основы менеджмента М.: Финансы и статистика 2003 г
25. Биржаков М.Б. Введение в туризм. С.Пб.: Издательский Торговый Дом «Герда», 2006.
26. Назарова. Г.Г. ва бошқалар Туризм ҳуқуқи. –Тошкент. Талқин, 2003.
27. Интернет сайтлари:
 - www.interunion.ru – туристские ассоциации
 - www.world-tourism.org – Всемирная туристская организация
 - www.wttc.org – Всемирный Совет по путешествиям и туризму
 - <http://www.wto-mfrketing.ru> – сайт ВТО
 - <http://www.tourism.uz/>
 - <http://www.tour.uz/>
 - <http://www.advantour.com/rus/>
 - <http://www.tours.ru/country/uz/>
 - <http://www.tours.ru/films/db/default.asp>